Ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

PROPERTY OF ARIC Established 1989

PROPERTY OF ACKU 10838

افغانستان

د تاریخ په رڼا کې

لیکوال
استاد احمد علي کهزاد

ژباړن
اورنګزیب ارشاد

(c) ketabton.com: The Digital Library

دانش خپرندویه ټولنه
+۹۲-۹۱-۲۵۶۴۵۱۳:☎

کتاب پېژندنه

نوم: افغانستان دتاریخ په رڼا کې
لیکوال: استاد احمدعلي کهزاد
ژباړن: اورنګزیب ارشاد
خپرونکی: دانش خپرندویه ټولنه
چاپ نېټه: مارچ ۲۰۰۱، کب ۱۳۷۹
چاپ شمېر: ۱۰۰۰ ټوکه
کمپوز: جاویداحمد همیم-کفایت الله جواد
چاپ ځای اوکمپوز: دانش کتابتون - ډهکۍ نعلبندۍ قصه خوانۍ - پېښور
ټیلیفون: ۲۵۶۴۵۱۳

E-mail: danish2k2000@yahoo.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

بِسمِ اللهِ الرَّحمٰنِ الرَّحِيم

د خپرندوی یادښت

خوښ یو چې یو ځل بیا د ګران افغانستان د یوه نومیالي تاریخپوه (ښاغلي علي احمد کهزاد) د څو کاله پخوانۍ پوهنیزې هڅې (افغانستان در پرتو تاریخ) پښتو ژباړه (افغانستان د تاریخ په رڼا کې) تر چاپ وروسته خپروو او تاسې خوږو مینه والو ته یې وړاندې کوو.

دا غوره او ارزښتمنه هڅه د پښتو لیکوال و ژباړن ښاغلي اورنګزیب ارشاد په قلم سرته ورسېده چې په خپل وار د پښتو ژبې او کلتور د ودې او پراختیا په برخه کې یو ګټور کار ګڼل کېږي.

موږ د دغه کتاب ښاغلي ژباړن ته پر کورودانۍ ویلو سربېره د نورو ښو هڅو او بریالیتوبونو هیله ورته کوو او له ښاغلي تاج الدین عاجز نه هم مننه کوو چې د متن په بیا کتنه کې یې خپل هر اړخیز زیار وګاله.

په پای کې هیله من یو چې د دغه نوي ګام اوچتېدا تر ډېره د درنو لوستونکیو لوست تنده ماته کړي او په خپل وار سره مو د زموللی فرهنګي بڼ یو نوی غاټول شي.

PROPERTY OF ACKU

مننه

دانش خپرندویه ټولنه

(c) ketabton.com: The Digital Library

لړلیک

کڼه	سرلیک	مخکڼه
۱.	قره کمر	۱
۲.	هزارسم	۵
۳.	هیرمند اوارغنداو سیمه	۸
۴.	منډیګک	۱۲
۵.	منډیګک	۱۵
۶.	پنجوایي	۱۹
۷.	شمشیر غار	۲۲
۸.	آریایي کور	۲۶
۹.	ویدي سندرې او افغانستان	۲۹
۱۰.	آریا اویجه	۳۲
۱۱.	سوما- یا- هوما	۳۵
۱۲.	دمینې یوه لرغونې تاریخي کیسه	۳۸
۱۳.	دافغانستان موسیقي	۴۱
۱۴.	پاراداتا یا پیشدادیان	۴۵
۱۵.	یاما دطالع دلمر زوی	۴۸
۱۶.	ریبنې، اریایي روحاني حکیمان اوشاعران	۵۱
۱۷.	زردښت او دبلخ داسپه کورنۍ سره	۵۴
۱۸.	زراتشترا، سپین تمان اوبلخ	۵۷
۱۹.	کاتا - کاث یاس	۶۱
۲۰.	داوېستا دنظره دافغانستان د خاورې لرغونتوب	۶۳
۲۱.	په اوېستا کې دغرونه یادونه	۶۶
۲۲.	دسکندر دتېریدلو لار	۷۰
۲۳.	په افغانستان کې دسکندر دتلو لار	۷۳
۲۴.	په اسیا کې دیوناني هڅوب دمرکزیت له نظره	۷۶

(c) ketabton.com: The Digital Library

۲۵.	دافغانستان نجیبه طبقه اریاسپه یااسواران	۷۹
۲۶.	دسکندر مقدوني په مقابل کې مقاومت	۸۲
۲۷.	سکندر په عامیانه داستانونو کې	۸۵
۲۸.	دسکندر او جنګیز دلښکرو په مقابل کې د..	۸۷
۲۹.	دهریرود په سیمه کې دسکندریې ښار	۹۰
۳۰.	سکندري سار یا سکندري کلاه	۹۴
۳۱.	اویوتیدم باختري یوناني پاچا	۹۷
۳۲.	دکاپیسې ـباګرام دښارپه پلان کې دیوناني	۱۰۰
۳۳.	پروان یاجبل السرج کې دقفقاز سکندریه	۱۰۳
۳۴.	په افغانستان کې یوناني میتولوژي	۱۰۶
۳۵.	په پخواني افغانستان کې دیوناني لیك دود رواج	۱۰۹
۳۶.	په افغانستان کې یوناني لویي سکې	۱۱۱
۳۷.	مرکزي اسیا او چین ته دافغانستان دګریك او....	۱۱۴
۳۸.	په لرغوني افغانستان کې دموسیقۍ درې آلې	۱۱۷
۳۹.	په لغمان اوکندهار کې داشوکا ډبرلیکونه	۱۲۰
۴۰.	په کندهار کې داشوکا د ډبرلیك کشف	۱۲۴
۴۱.	په افغانستان کې دبودیزم خپریدل	۱۲۸
۴۲.	شابهار	۱۳۱
۴۳.	په افغانستان کې بودایي مبلغین	۱۳۴
۴۴.	کوشانیان دافغانستان په تاریخ کې	۱۳۷
۴۵.	کجولوکدفیزس	۱۴۰
۴۶.	کنیشکا تاریخي پاچا او امپراطور	۱۴۳
۴۷.	سور کوتل	۱۴۶
۴۸.	هخامنشیان او دتاریخ پرمخ دافغانستان خاورې	۱۴۹
۴۹.	بغلان	۱۵۲
۵۰.	دبغلان ارزښت دلرغون پیژندنې له نظره	۱۵۵
۵۱.	سره کوتل نړیوال هنري باختر مقام تثبیت کړ	۱۵۸
۵۲.	دکنیشکا عبادت ځای	۱۶۱
۵۳.	دکنیشکا مجسمه	۱۶۴
۵۴.	هغه استوپه چې بنسټګر یې کنیشکا دی	۱۶۷

۵۵	دیوناني اوباختري هنري مکتب یوناني او	۱۷۱
۵۶	افغانستان دګریك اوبودیك مجسمه توږني مکتب	۱۷۴
۵۷	دسره کوتل کتیبې پر پر ډبرینو خښتو یوناني توري	۱۷۸
۵۸	افغانستان دروحانیونو له خوا په چین کې	۱۸۱
۵۹	خروشتي لیك دود	۱۸۴
۶۰	بلخ کوچنی شاهي ښار (شاه وران) یا (راجاګریه)	۱۸۸
۶۱	نوبهار معبد (عبادت ځاي) یا- ناواویهارا	۱۹۱
۶۲	دبلخ نوبهار یا ناواویهارا	۱۹۴
۶۳	دوریښمو لار اودهغې په اوږدو کې دافغانستان ...	۱۹۷
۶۴	ایاتکارزریران یا ددقیقي بلخي دشاهنامې منبع	۱۹۹
۶۵	نیسا	۲۰۲
۶۶	ساکیان، سکستان، سجستا، سیستان	۲۰۵
۶۷	تخار _ تخاري _ تخارستان	۲۰۹
۶۸	کاپیسي _ بګرام	۲۱۳
۶۹	دکاپیسا ښار	۲۱۷
۷۰	دکاپیسې وروستۍ ورځې	۲۲۰
۷۱	(سریکه اویهارا) معبد یا(شالوکیا) اویاهم ...	۲۲۳
۷۲	په بکتریان کې ناهیده اودهغې (عبادت ځای)	۲۲۶
۷۳	وارا	۲۲۹
۷۴	د "زراسپه" یا "آزر اسپه" ښار	۲۳۲
۷۵	تخاري ژبه دباختر اوتخارستان دخلکو آرنۍ ژبه	۲۳۵
۷۶	باختري یابلخي ژبه اودسره کوتل دډبرلیك	۲۳۸
۷۷	کابل اودتاریخ په دورو کې یې پخواني نومونه	۲۴۲
۷۸	بودایي کابل	۲۴۵
۷۹	دکابل شاوخوا بودایي پاتې شوې ودانۍ	۲۴۸
۸۰	کابلي رتبیل شاهان	۲۵۱
۸۱	برهمني واکمني یاهند او کابلي شاهي	۲۵۵
۸۲	دکابل پخواني دیوالونه	۲۵۸
۸۳	دکابل لمنو کې دابادیو پراخوالي ستراتیژې	۲۶۲
۸۴	دچکړي منار	۲۶۵

(c) ketabton.com: The Digital Library

۸۵.	خم زرګر	۲۶۸
۸۶.	جبل السراج (دهندوکش ور)	۲۷۲
۸۷.	دلوګر تاریخي او جغرافایي موقف	۲۷۵
۸۸.	استوپه یا توپ	۲۷۸
۸۹.	توپ دره	۲۸۱
۹۰.	بامیان دسیاحت او نړۍ ګرځیدنې له نظره	۲۸۴
۹۱.	صلصال و شاه مامه	۲۸۷
۹۲.	دسرخ در اژدها	۲۹۱
۹۳.	دبامیانو زمریان یا شاه شکاري	۲۹۳
۹۴.	دبامیانو د((جي)) په سمڅه کې یوبودایي کتابتون	۲۹۷
۹۵.	دککرك تنګی " لس متری مجسمه"	۳۰۱
۹۶.	ضحاك بنار	۳۰۴
۹۷.	په پخواني افغانستان کې دلمر پرست دقانون سوابق	۳۰۷
۹۸.	مرنجان غونډۍ دکابل دښار په منځ کې یوه	۳۱۳
۹۹.	دتپه مرنجان بودایي معبد او هغه نتایج چې	۳۱۶
۱۰۰.	یعقوب لیث صغاري اودکابل زرین اوسیمین بتان	۳۲۰
۱۰۱.	پایتاوه	۳۲۳
۱۰۲.	میرزکه اومسکو کاتو مجموعه یې	۳۲۶
۱۰۳.	سجاوند او شهرت یې په اسلامي دور و او	۳۳۰
۱۰۴.	دسکاوند بت خانه	۳۳۳
۱۰۵.	د ارزګان ډبرلیك	۳۳۷
۱۰۶.	سمنګان	۳۴۰
۱۰۷.	دهندوکش تهذیب	۳۴۴
۱۰۸.	پخوانی نورستان دقانون له نظره	۳۴۷
۱۰۹.	تور پوشان نورستاني او امیر تیمور کورګان	۳۵۱
۱۱۰.	دپخواني نورستان دخلکو دخدایانو ډولونه	۳۵۵
۱۱۱	ننګرهار او ځینې پخواني ښارونه یې	۳۵۸
۱۱۲.	دچغان غونډۍ	۳۶۱

پای

(c) ketabton.com: The Digital Library

قره کمر

PROPERTY OF ACKU 10838

په جګو سیمو کې د سمڅمېشتو د ژوندانه بهیر

دلرغونیو ډبرینو پېرونو دژوندانه لومړنی منځي هغه پړاو رابنیي چې پوهان یې په جګو سمڅو کې دبشري ژوندانه پېر بولي.

په جګو سمڅو کې د ژوند کولو له پاره دلوړو غرونو لمنو ته اړتیا ده. زموږ دهېواد جغرافیایي چاپېریال رابنیي چې هاغه مهال انسان د غرونو په لمنو او کمرو کې ښه استوګنځي لرل. په تېره بیا دهندوکش شمالي لمنې چې له ارتو درو او ناوو سره نښتې وي، ددا راز ژوند له پاره خورا وړ ښکارېدې.

په افغانستان کې ((قره کمر)) په لوړو ځایونو کې د غار اوسېدونکیو د ژوند څرګندویي کوي او هغه چا چې پر دغه غار دڅېړنې زیار ګاللی امریکایي "داکتر کارلتن کون" دی، چې له تاریخ نه په وړاندې دوره کې تخصص لري.

قره کمر د ایبک (سمنګان) په (۸) کیلومتری کې د پلخمري او تاشقرغان ترمنځ د هغه کلي ترڅنګ پروت دی، چې د (سرکار) په نامه یادېږي او د هغه غره د لمنې په جنوب ختیزه برخه کې واقع دی، چې پر نوموړي کلي شمالي څنډې (ایبک) حاکم دی.

د دغه غار لوړوالی د سیند له سطحې څخه (۲۳۰۰) فټه او له ښېرازې سیمې څخه (۴۵۰) فټه دی، چې لږ ترلږ ۱۲۵ متره کیږي.

په دې ترتیب د غار د لوړوالي او د ښېرازې سیمې له مخې په اسانۍ سره کولای شو، چې د هغې د اشغال تاریخ په لوړو غارونو ژوند کولو، په هغه ردیف کې ولولو.

د غرونو په لوړو او اوچتو برخو کې د هغوی د اوسیدلوعلت له داړونکیو حیواناتو څخه ویره، هواره سیمه تر نظر لاندې نیول و دښکار څارل و تعقیبول وو.

داکتر کون د قره کمر د غار په پراخه پیمانه تر نظر لاندې نیولو په اړه وایي: "له هغه ځایه یې ترڅو میلو پورې پلنه دره لیده او د ښکاریانو لپاره ډېر مساعد ځای ځکه و، چې خپل ښکار به یې ترلرې پورې ښه لیدلای او څارلای شو.

د غار مخه د جنوب په لور ده او ټوله ورځ د لمر په وړانګو روښانه او تودېږي. همدارنګه اوبه یې هم نژدې دي او حیوانات یې ډېرلږ شاوخوا کې تګ راتګ کوي، پرته له دې ګټو او ښېګڼو په پخوانۍ زمانه کې، چې دا غار د ژوند ځای و د سون مواد یې هم په شاوخوا کې ډېر پېدا کېدل.

د غره د ډبرو جوړښت له نرمو کانو شوي او د ځمکنې پوړیز جوړښت په (ژورسیك) طبقې پورې اړه لري.

د امریکایي پوه له څېړنو څخه داسې څرګندېږي، چې د قره کمر غار د "نیمې کاسې" بڼه لري. د غار ځمکه په بېلا بېلو یوښونو پوښل شوی و، چې ډېر ژور یې نسواري رنګ درلود او په مخ باندې یې تقریباً درې د رسوبي پوړونه لیدل کېدل او اوس د دې طبقو مخ خړ رنګه څټو نیولی دی، همدارنګه په نوموړي غار کې د اوسپنې په دوره کې هم استوګنه شوې او د قره کمر اوسېدونکیو په دې دورو کې د اوزو رمې درلودې او د رمو په ساتنه او شپونتوب بوخت وو او د دیوالو هغه برخې، چې تراشل شوي او ځینې پرچې ترېنه پرېوتې پورته خبره تائید وي.

د قره کمر د غار د خاورې په ټولو طبقو کې د ژوند او ژواك نښې نښانې ښکاري د حیواناتو هډوکي او له تېرو نه د کار جوړې شوې وسیلې یې هم څرګندې وې، نو کولای شو دا ادعا وکړو، چې نوموړی غار په لرغونې زمانه یا د تېرو د دورې په اوږدو کې د اوسېدلو یو مصئون او خوندي ځای و، مګر د تېرې د نوې دورې څه نښې نښانې پکې نه شته.

د قره کمر په غار کې د ژوند د دغو دورو تشخیص ډېر ارزښت لري، ځکه چې په ځانګړې توګه د تیږو لرغونې دورې پورې اړه لري او اوس په افغانستان کې دغه یواځینی ځای دی، چې د غرو په لوړو غارونو کې د تیږې د پخوانۍ دورې د ژوند پړاوونه موږ ته راپېژني.

د ((ډاکتر کارلتن کون)) د څېړنو له مخې موندل شوي اثار دکار له وسیلې، اور لګونکې ډبرې، د حیواناتو هډوکي، ایره او سکرو څخه عبارت دي، د دغوله مخې کولای شو په نوموړي غار کې د ژوند څلور دورې وټاکو. دا ښکاره ده، چې پناه وړونکي او د غار د څلورو دورو اوسېدونکي ښکاریان وو.

د قره کمر د لومړۍ دورې اوسېدونکیو، چې د ژوند اثار او نښې یې د ځمکې په نسواري رنګه پوړ کې پیدا شوي د تیږو ډېر ابتدایي لوښي درلودل، چې طبیعي بڼې ته یې لاس نه دی ورورړل شوی او دې ډول بېلګو ته په اروپا، امریکا او اسیا کې په معموله علمي اصطلاح ((ډموسترین)) د دورې د کار وسیلې وایي او د (نه اندرتال) تیپ دانسانانو له وسایلو سره اړه پیدا کوي دغه وسیلې د قره کمر په شاوخوا د غره په لمنو کې هم لیدل شوي دي او له امکانه لرې نه ده، چې یا د قره کمر اوسېدونکیو هلته اچولي وي او یا د غار تر اوسېدلو د وړاندې دورو یادګار وي.

د قره کمر د غاراوسېدونکیود خپل ژوند په دویم پړاو کې، چې د دوی د ژوند دریمه برخه څرګندوي ډېرین چاقوګان ډېر زیات درلودل، چې د غار لومړۍ طبقې د رسوباتو په نیم متر ژورتیا کې یې څو زر. دانې، لیدل شوي دي، په دې مرحله کې په ښکار کې ډېر ماهر شوي او د باکر په ډبره یې د اور بلول زده کړي وو او خپل غار یې په اور تودولو. د هغوی لوښو لا تر دا وخته طبیعي بڼه درلوده او له درنو اوربلوونکیو ډبرو(پنډوباکر) او تېرو ډبرو څخه یې کار اخیسته.

د قره کمر د غار د دریمې دورې داوسېدونکیود ژوند سویې له دویمې دورې سره زیات توپیر نه درلود. دتیږود وسیلو په وروستنۍ دوره کې د تیږو د منځنۍ دورې (مزدلې تیک) د وسیلو سره ورته والی لیدلی شوی دی، سره له دې چې د غار د رسوباتو ښکتنې پوښ کې د خاورینو کلالي لوښو ټوټې او کودړې لیدل شوي، خو آرتي لامل یې دادی، چې د قره کمر په غار کې د ژوند ابتدایي دورې (له باکري تیږو څخه د کار وسیلې

جوړول) د حساب لـه مخـې د لرغونـي زمـانې لـه لـوړ پـړاو سـره سـمون خـوري او د اوسني وخـت د تجزيـې د سـنجش لـه مخـې، چـې د (۱۴ نمـبر کـاربن) د غـار د سـکرو پـرچـې چـې پـه فيـلاد لفيـا او شـيګاګو کـې پـيدا شـوي. د غـار ډېره پخوانـۍ هسـتوګنه، لـه نـن څخـه دمخـه ۵۰ او ۳۰ زره کالـه وړانـدې زمانـه څرګندوي او څرنګه، چـې د غـار د ښکتنـۍ برخـې د ځينـو پخوانيـو سـکرو د توتې د کيميـاوي تجزيـې لـه مخـې (۱۰۵۸۰) کالـه وړانـدې زمـانې سـره پرتلـه کيـږي، کولـی شـو ووايـو، چـې لـه نـن څخـه (۱۰۰۰۰) کالـه وړانـدې ښکاريـانو پـه قـره کمـر کـې ژونـد ژواك درلـود پـه افغانسـتان کـې د ۱۴ نمـبر کـاربن تجزيـه د تيـرو پخوانيـو، منځنيـو او نويـو دورو سـره ښه موافقـت څرګنـدوي، ځکه چـې د لس زره کالو پـه شـاوخوا کـې د لويديـزې اسـيا پـه زيـاترو برخـو کـې پـه غـارونو کـې د ژونـد دوره پـای تـه رسـېدلې او د تيـرو نـوې دوره پيـل شـوې ده نـو دې پـايلې تـه رسـيږو، چـې لـس زره کالـه وړانـدې د هندوکـش ښکاريـان د غرونـو لـه ډېرو لـوړو پنـاه ځايونـو څخـه راوتلـي او د هـوارو سـيمو او سـترو سمسـورو درو پـه لـور يـې يـون کـړی دی.

۳۷/۴/۱۹

(c) ketabton.com: The Digital Library

هزار سم

د تیرو له لرغونې دورې څخه تر اسلامي دورې پورې

د کاروانونو د پخوانۍ لارې په اوږدو کې، چې بلخ یې له بامیانو او کابل سره تاړه د هغې په شمالي برخه (هندوکش په شمال کې) مو ډېره مهمه نقطه درلوده، چې د هغې اهمیت، جغرافیایي مُوقعیت د کاروانونو د لارې بېلوالی. د سمڅو پاتې شونې د ((مګالیت)) شته والی (هغه غټې ډبرې، چې پر ځمکه به یې ښخولې او د بشر د پخوانیو ودانیو نښې نښانې دي) د تیرو د دورې د کار وسایل او د رنګه لعاب دارو تیګرونو ټوټې څرګندوي. دا نقطه ((هزار سم)) نومېږي او څرنګه چې (سم) د (سموچ) لنډون دی کولای شو هغه ځای ته (هزارسموچ) یا زر سمڅی ووایو.

(هزار سم) د جغرافیایي جوړښت له مخې یوه فرعي دوره ده، چې د خلم د درې په ښکتنۍ برخه کې واقع او دهغې کاروانی لارې پر سر ده، چې مخکې مو یاده کړه.

دوه مهم بودایي مرکزونه په شمال کې د ایبک تخت رستم یا سمنګان او د هندوکش په جنوب کې بامیان هغه منځنۍ نقطه ده، چې د دې ستر غره د لرې په زړه کې ځای لري.

((هزارسم)) دهغه سمڅو نوم دی، چې د دې درې ابادي د یو ((بودایي ښار)) په توګه خاطرې رایادوي، چې تراوسه د درې په اوږدو کې کتار، کتار پاتې دي او د بودایي خلکو د اوسېدلو استوګن ځایونه وو، چې د هغې زمانې د ځینو رنګه انځورنو نښې نښانې اوس هم په ځینو سمڅو کې له منځه نه دي تللې.

(هزارسم) لـه بودايـي عصـر نـه وړانـدې (د لومـړۍ پـېړۍ لـه پيـل نـه د اوومـې زيـږدې پـېړۍ تـر نيمـايي وروسـته) هـم اسـتوګنې او ودانـۍ درلـودې او د هغـو دورو پـاتې شـوني اثـار يـې د څيړنـې وړ دي.

د ايټاليـايې لرغـون پـېژندونکـي پـلاوي لـه څېړونـو څخـه چـې د ۱۹۴۱م کـال د منـي پـه موسـم کـې يـې هلتـه ترسـره کـړې وې داسـې څرګنـد ېږي، چـې هـزار سـم او د هغـې فرعـي درې د تيـږو لـه لرغونـو دورو څخـه تـر اسـلامي دورې د مغلـو لـه يرغـل څخـه دمخـه د هندوکـش لـه مـهمو او آبـادو مرکزونـو څخـه ګڼل کـېده. د هغـو مطالعـاتو لـه مخـې، چـې پـه غـارونو کـې پـه ژونـد پـورې اړه لـري د (پالـه او لـي تيـك) دوره يـا لرغونـې دتيـږودوره (هزارسـم) يـا (قـره کمـر) د دواړو سـاحې د جغرافيـايي موقعيـت د نزدېوالـي لـه مخـې او همداشـان پـه لـوړو سـاحو کـې د غـارونو د موقعيـت لـه مخـې ډېر سـره ورتـه والـی لـري او د چـاقوګانو پـه شـکل او د تـېرې نوکـې لرونکـې وسـيلې او يـو ډول وړو نسـبتاً ګردوغـاښورو وسـيلو شـته والـی د ((پليسـتوين)) د تيـږو پـر لرغونـې دورې ژونـد پـورې اړونـدې نـښې نښانـې دي. ايټاليـايي پـلاوي عقيـده لـري، چـې د ((هزارسـم)) ګارې د دې دورې د خلکـو داسـتوګنې او د حيوانـاتو د ښکـار لپـاره ډېرې مسـاعدې او برابـرې وې، ځکـه چـې دا غارونـه پـه لـوړو برخـو کـې پراتـه وو او اوسـېدونکي يـې د حيوانـاتو د يـو نـاڅاپـي بريـد نـه پـه امـن کـې وو او د ښکـار لپـاره سـارايي ژوي پـه نـږدې څلـورو خـواو کـې ډېر لږ پېدا کـېدل.

د غـارونو پـه نـژدې لمنـو کـې ځينـې ځانـګړې د کـار وسـيلې لکـه د يـو څيـز يـا ځای د سـوري کولـو لپـاره وسـيله، د هـډوکو يـا لرګيـو د پـرې کولـو وسـيلې ليـدل کـېږي، چـې کـېدای شـي دتيـږو پـه نـوې دوره پـورې اړه ولـري او د دوی د فراغـت لـه دورې سـره يـې اړه او ارتبـاط هـم لـرې نـه ښکـاري. لـه دې څخـه داسـې معلومـېږي، چـې پـه هندوکـش کـې ښکـاري اوسـېدونکي د تيـږو د لرغونـې دورې تـر تېرولـو وروسـته لـه لـوړو غـارونو څخـه ښکتـه راغلـي او د درې پـه منځنيـو هغـو ځايـو کـې، چـې اوبـه کـول او خړوبـول يـې اسـان وو پـه کرونده بوخت او خپـل ژونـد يـې پيـل کـړی دی.

د ايټاليـايي پـوه پـه ګروهـه ((هزارسـم)) لـه هغـه وختـه د يـو واړه کلـي يـا ښار بـنه غـوره کـړه، چـې کـاروانونو د هندوکـش پـه دواړو خـواو ځانتـه لاړې

(c) ketabton.com: The Digital Library

پرانستې او د غرونو په زړونو کې مرکزي اسیا او دهند شمال او جنوب خوا ته وخوځیدل.

د ((هزارسم)) په موقعیت مو وړاندې د کاروانونو د لارو بېلوالي ته نغوته وکړه، له هزار سمه رستم تخت، سور کوتل، بغلان او قندوز په لوري لاړې همدارنګه له رستم پلازڅخه یعنې له سمنګان څخه خلم، بلخ او له هزارسمه د بامیانو او کابل پر لور هم لاړې تللې وې. دا او همدا راز نورې لاړې د درو په کرلېچونو او د هندوکش پر کوتلونو تېرې شوې او د کاروانونو له هغو پخوانیو لارو سره، چې د هند او چین ترمنځ وې یو ځای کېدلې.

ایتالیویانو ((هزارسم)) د بودیزم په دوره کې د یو لوی ښار په توګه پېژندلی، چې د وړو فرعي درو په ګډون یې ((۳۵۰۰۰۰)) مربع متره پراخوالی درلود.

لکه څرنګه چې په مختلفو ډوروکې دژوند نښې نښانې لکه دطبیعي غارونو په بڼه (مګالیت) یا دهغو سترو طبیعي ډبروپه ډول، چې توږل شوي او د دایرې په شکل په ځمکه کې ښخې دي، همداراز هغه سمځې چې شمېرې سلګونو او زرګونو ته رسېږي او هغه له تیږوجوړ شوي سترې چاردیوالی او کنډرې او بالاخره د ختو پخې ودانۍ ټولې دلته موجودې دي

دتیږوله لرغونې او اوسنۍ دورې نه نیولې د جستو تر دورې پورې د ژوند ټول پړاوونه او تر هغې وروسته د کروندې تر وخته او بیا تر هغې، چې د کاروانونو لار خلاصه شوه له هغه مهاله د بودایي دین تر خپرېدو او بیا تر اسلامي دورې پورې، دا ټول هله مطالعه کولای شو. چې د چنګیز یرغل د هغه ځای ښکلا او پرتم نسکور او رنګ کړ.

۱۷/۵/۱۳۳۷

(c) ketabton.com: The Digital Library

د هیر مند او ارغنداو سیمه

تر تاریخ دمخه د ژوند او استوګنې یو مرکز

څوکاله کېږي، چې له تاریخ نه دمخه دورو باندې د افغانستان د جغرافیایي موقعیت په هکله څلور خواینیدې څېړنې شوي دي، چې یو خوا د سند په سیمه کې د (اندوس مدنیت) او بله خوا د شمال په لور په هغو غونډیو کې، چې د آمو د سیند په ښی غاړه کې پرتې دي د (انومدنیت) همدارنګه دریمه خوا، د ایران په خاوره کې، د (سیالك او جبال مدنیتونه) او همدارنګه نور کشف او موندل شوي دي دغه مهال د افغانستان دخاورې هغه نقشه، چې د لرغونپوهنې په پلټنې پورې اړه ولري (له تاریخ نه دمخه دوره) یې سپینه پاتې وه.

له نیکه مرغه (۲۲) کاله وړاندې د ۱۹۳۶ زیږدي کال فرانسوي پروفیسور هاکن د همغه وخت افغانستان ته د کېندنو یا سپړلو لپاره ولېږل شو. د پلاوي مدیر (پروفیسر ګیرهمن) په همکاری، چې د قبل التاریخ متخصص و او هغه وخت یې په ایران کې کار کاوه د لومړي ځل لپاره یې د قبل التاریخ دورې د پلټنې کار د هیرمند په سیمه یا په بله وینا په افغاني سیستان کې طرح کړ او د ((نادعلي)) په شاوخوا کې، چې د (زرنګ) یعنې د سیستان د پخوانۍ پلازمینې یوه برخه خرابې کنډوالۍ

پکې هم شاملې دي په دوه غونډیو سورداغ او سپین داغ کې کېندنې پیل کړې.

په لومړۍ یاده شوې غونډۍ کې چې نژدې ۳۰ متره یې له سمسورې خمکې څخه لوړوالی درلود، د غونډۍ د سطحې په لومړیو لس مترو کې زر کلن (ترمخریږدي پخواني) اثار او نښې نښانې پیدا شوي. سره له دې، چې د کېندنو کار د ځینو عواملو له امله پاتې شو، خو معلومه شوه، چې د هیرمند په سیمه کې هغه معنوي غونډۍ له تاریخه وړاندې پیر نښې نښانې دي.

د افغانستان په خاوره کې هغه سیمې چې انسانانو ته د غارونو له ژوند نه را وروسته پکې د ښکار او ژوند لارې چارې برابرې وې او د ژوند لپاره اوبه و هوا او د زراعت لپاره یې له مساعده خاوره لرله، درې لویې سیمې دي. لومړی سیستان یا د هیرمند د (ارغنداب په ګډون) دویم د باختر سیمه چې په دې دواړو لویو سیمو کې ستر سیندونه هېرمند او امو له خپلو مرستیالانو سره جریان لري او ښې حاصل خیزې او پراخې کروندې یې خروب کړي او نسبتا توده هوا یې د نباتاتو په وده او د حیواناتو په روږدولو او روزنه کې ډېره مرسته کوي.

که چېرې د لرغوني تاریخ غږ ته غوږ شو د تېرو زرګونو پېړیو له منځه دزاړه مدنیت د کاروانونو اواز غوږونو ته رارسېږي.

په دې دوه پراخو ساحو کې له تاریخ نه وړاندې د اوسېدلو د ځایونو د تثبیت لپاره یوازې په افغاني سیستان کې ګام پورته شوی، د دې ترڅنګ د هیرمند د مرستیالانو سیمه یعنې په (ارغنداب) او (ترنک) کې هم تر یو ځایه کار شوی او همدارنګه دا کار د فرانسوي پلاوي او د هغه پلاوي له خوا، چې د امریکا د نیویارك طبیعي تاریخ د موزیم د بشري پېژندنې د څانګې له خوا ټاکل شوی او په (۱۹۴۹) (۱۹۵۰) (۱۹۵۰) (۱۹۵۱) افغانستان ته راغلی وو او د افغاني واکمنو د موافقې او اجازې پر اساس یې کار پیل کړ او دا کار یې په یوه لویه ساحه کې، چې د ((فراه)) او ((جودین)) نه نیولې تر ((پنجوایي)) او د کندهار جنوب پلو ته حتی د (ترنک) تر سیمې پورې یې د قبل التاریخ داوسېدنو ځایونو د تثبیت کار ترسره کړ، له دې څېړنو نه معلومه شوه، چې په دې سیمو کې داسې نقطې شته، چې کولی شو د قبل التاریخ د ژوند پاتې شونې نښې نښانې ورڅخه پیدا

کړو، سره له دې چې د سیستان هغو بادونو، چې د حذر له سواحل نه رالوزې او هغه رسوبات، چې د هیرمند سیند او مرستیالان یې د هوارې ځمکې پر مخ هوار کړي او د پخوانۍ زمانې د اوسېدونکیو ځایونه یې توږلي او یوه برخه یې پټه شوې ده. سره له دې په لاندې درې ځایونو کې یې ډېرې نښې نښانې موندل کېږي:

لومړی: د هیرمند هغه سیموکې، چې له پخوا زمانې وچویه ده او دا سیمه د لویدیز چاربرجك سره نښتې او په سیمه ایزې اصطلاح کې ورته (رودبیابان) وایي.

دویم: د (فراه) او شاوخوا سیمو کې.

دریم: د کندهار په شاوخوا او یا په ټوله هغه سیمه کې، چې د ارغنداو او ترنك ترمنځ ده)

د قبل تاریخ څېړنې په دغه درې یادو شویو لویو سیمو کې د خاورې په کتنې سره محدودې پاتې نه شوې، بلکې له ۱۹۵۰ او ۱۹۵۱ کال څخه راپدې خوا، چې ۸ کاله تېر شول، په څو نورو سیمو کې چې پورته سیمو پورې اړه لري لکه (سید کلا غونډۍ)،(نورانې غونډۍ) (موراسې غونډۍ) او د (منډیګك تپه) مقدماتي هڅې پیل شوې او همدا راز د (منډیګك غونډۍ) چې د کندهار شمال لویدیځ پلو په ۵۰ کیلومترۍ کې پرته ده، پدې وروستیو ۵ کالو کې په ډېره لویه پیمانه کېندنې او سپړنې روانې دي، چې په همدغه مجموعه کې به دهغې په اړه نورې مقالې هم ولولئ.

سید کلا غونډۍ د کندهار ختیځ پلو په ۹ میلۍ کې د زراعتي ځمکو په منځ کې پرته ده او (موراسې غونډۍ) د کندهار جنوب لویدیځ خوا ته په ۱۲ میلۍ کې د (پنجوایي) په کلي کې واقع ده. له دغو غونډیو څخه په ابتدایي او مقدماتي هڅو کې خاورین کلالي لوښي لاس ته راغلي دي. دغه د سید کلا د غونډۍ نه په لاس راغلي خاورین لوښي او د موراسې غونډۍ کشف شوي لوښي د څرخ په واسطه جوړ شوي دي. دغه ډوله مجسمې د (سند) د مدنیت په وادۍ کې هم سابقه لري او په کویټه (ژوب دره) کې،چې په بلوچستان کې واقع دی هم په لاس راغلي دي.

همدارنګه د دوه کوپو لرونکو غوایانو مجسمې ځینې په سید کلا غونډۍ (کندهار) اویو څه یې په کویټه او د ((سند په سیمه کې)) کشف

شوي دي نو له دې څخه څرګند ېږي، چې له تاريخ وړاندې زمانه کې د هيرمند او ارغنداو او همدارنګه د سند د سيمې د مدنيت ترمنځ اړيکې ټينګې دي، چې هنري او فرهنګي صبغه يې ښکاره او څرګنده ده.

د (منډيګک) غونډۍ، چې د کندهار شمال لويديځ ته پرته ده او له تاريخ دمخه دورې اثارو لپاره پکې کيندنې ادامه لري، دا څرګندوي، چې د ارغنداو له تاريخه وړاندې مدنيت د ځينو توپيرې ټکيو په لرلو د سند وادۍ له مدنيت څخه لرغونتيا لري.

لنډه دا چې د خاورې له مخې څېړنو او هڅو، چې په هيرمند اوارغنداوکې منځ ته راغلې څرګنده کړې، چې دا د افغانستان د سيستان دا دوه لويې سيندونه له تاريخ نه وړاندې دوره کې د بشر د ژوند لپاره په ځانګړې توګه د (نيولي تيک) په دوره يعنې د تيږې په نوې دوره کې ډېره مساعد وو او افغاني سيستان د يو منځنې فرهنګي ځای په توګه د سند د سيمې، آمو سيند او ختيځ ايران د غونډيو ترمنځ د ارتباط نقطه ګڼل کېدله او د دې اړيکيو عوامل تر ډېرې اندازې له هغو غونډيو څخه چې موږ يې نومونه واخيستل، کشف شوي دي.

۱۶/۲/۱۳۳۷

(c) ketabton.com: The Digital Library

منديګک

د يارلس ځله يو پر بل (سرپر سر) ودانۍ د پېنځه زره کلن ژوند نښې نښانې

تل د خلکو لـه ژبـو اورو او پـه مقـالو کـې لولـو، چـې افغانسـتان پېنـځه زره کلـن تـاريخ لـري. دې خـبرو تـرڅو کـالو وړانـدې ډېر انـدي اړخ درلـود. څه د خلکـو پـه نقـل قـول او يـو څه پـه اريـايي سـرودونو، اسـطورو او پـه نيمـه تـاريخي او نيمـه افسـانوي اقوالـو متکـې وې، خـو لـه دې څوکلـو راپـدې خـوا زمـوږ اتکـا علمـي اړخ پـېدا کـړی دی او د افغانسـتان د يـوې سـيمې پـه يـوه غونـډۍ کـې، چـې د منـډيګك پـه نـوم يـاد ېږي داسـې نـښې نښانـې پـه لاس راغلي دي، چې د پېنځه زره کلو تـاريخي پـړاو او تـر تـاريخ دمخـه زمانـه کـې د افغانسـتان اوسېدونکيو د ژونـد د يـوې ګوښې څرګندويـې کـوي.

منـډيګك هغـه غونـډۍ ده، چـې لـه هـوارې برخـې نـه تقريبـا ۳۱ مـتره لوړوالـی لـري او د کندهـار شـمال لوديـځ پلـو تـه پـه ۵۰ کيلـو مـتری کـې د کشـك نخـود پـه سيمه کـې د شاه مقصود د غـره پـه خـوا کـې پرتـه ده.

کـه يـې پـه يـو پـراخ چوکـاټ کـې راونيسـو دا لويـه غونـډۍ د دوه لويـو سيندو(ارغنداب او هيرمند) ترمنځ سيمه کـې پرتـه ده، چـې پـه همغـه پلـو يـې ترڅنګ د کشـك نخـود سيند، چـې دا يـو سيلابي خـوړ دی، چـې زيـاتره وخـت وچ او کله کله پـه بـاراني موسـم کـې څپانديږي.

پـه يـوه ګوښه کـې د منـډيګك د غونـډۍ ننـی موقعيـت انسـان لـه حيرانتيـا سـره مخـامخوي، خـو پـه لرغونـو او ترتـاريخ دمخـه دورو کـې دا ځای حتمـا د دوو خوړونـو د تـګ لـوري پـه منځ کـې د کـاروانونو د تـګ لارې پـر سـر و او پـه مجموعـي ډول د دوه سـترو رودخـانو هيرمنـد اوارغنـداو ترمنـځ دغـه ټولـه ساحه يـو لـه هغـو ساحو څخـه ده، چـې تـر تـاريخ دمخـه يـې افغانسـتان کـې د ژونـد و ژواك مـهم مرکـز ګڼلـی شـو.

د کیندلو له پیله، ان تردا څو ورځې وړاندې پورې چې د فرانسوي لرغون پېژودونکي او د قبل التاریخ متخصص ((موسیوکزال)) له خوا یې د کېندلو پای اعلان او د کیندلو یوولس پړاوونه په پرله پسې ډول د (منډیګك) په غونډۍ کې ترسره کړل او پنځلس پوړیزه ودانۍ یې په مختلفو وختونو کې پرله پسې کشف کړه.

د منډیګك د غونډۍ ۳۱ متره لوړوالی په حقیقت کې د پنځلس ګونو مختلفو ابادیو له لړوالي یا (ښوېدلو) په وجه صورت نیولی، چې د ۳ زره مخزیږدیوکلونو په اوږدو کې پرله پسې ابادې شوي، دزیږدې په حساب، ۳ زره کاله وړاندې ۱۳ طبقې ابادۍ پرله پسې په مختلفو وختونو کې منځ ته راغلي او له ۲ زره کالو راپدېخوا نوموړې غونډۍ خوشې پاتې ده.

په بله وینا افغانستان په ټوله اسلامي دوره کې یاده شوې غونډۍ شړه او له خلکو خالي پرته وه ان تر اسلام ۴ سوه کاله وړاندې هم هلته ژوند ندی شوی او هلته د ابادۍ ټول وختونه دزیږدې له ۳ زره کلو وړاندې وختونو پورې اړه لري.

د کندهار د منډیګك د غونډۍ د قبل التاریخ مدنیت ټول د برونز او جستو په دوره پورې اړوند دی، ځکه چې د اشغال په دې وروستۍ دوره کې، چې د ابادۍ او ژوند شواهد د غونډۍ پر مخ ښیي د اوسپنې د دورې ډیر واړه او ناڅیز آثار په لاس راغلي.

په غونډۍ کې د لومړۍ او پنځلسمې مرحلې ترمنځ د ارغنداو او هیرمند د سیمې اوسیدونکیو په خپل ژوند کې مختلفې دورې په بدلون سره تېرې کړي دي. خښته یې اختراع کړې او بیا یې په لمر کې وچه کړې ده او د خښتو د دیوالونو په جوړولو مشغول شوي، ورو ورو په ترتیب سره یې د ختو د لوښي پیدا کړي دي دخاورینو لوښیو پخولو کې یې نورهم زیار وکښی او وربانديې ښه نقشونه لکه د حیواناتو او مرغانو انځورنه (چې دا مخصوصاً د قبل التاریخ د دورې و، (چې نن ورځ هغه نسل له منځه تللی) منځ ته راوړل.

د منډیګك په غونډۍ کې د ژوند په لومړیو دورو کې ځینو خلکو مالداري او کوچیاني ژوند لاره او بیا وروسته ځای پر ځای او مستقر ژوند پیل کړی او بیا پخه پیل شوې ده. آبادي، همدا راز یې تر ۸ یا ۹ نورو

مرحلو دوام کړی. په همدې ترتیب د تیرو او ختو لوښیو غوره والی موندلی او په ۸ یا ۹ مرحله کې د تپې اشغال عالي درجې ته رسېدلی.

د دې مرحلې لوښي د (کویټه) بلوچستان د قبل التاریخ له لوښیو سره ډېر ورته والی لري، د غونډۍ د شپږمې مرحلې د اشغال نه وروسته د (مس او جست) فلزاتو شواهد وکتل شول د مشهورې کیمیاوي تجربې له مخې د ۱۴ نمبر کاربن په اصول، چې په امریکا کې یې صورت نیولی د منډیګك د غونډۍ د ژوند کوونکیو د ژوند مرحله له ۲۶۲۵ م ز سره سمون خوري.

وروسته له هغې، چې د منډیګك غونډۍ د اتمې دورې د ودانۍ تقریبا ۲۰ متره د سمسورې سیمې له سطحې لوړ شوې وه، یوه نوې دوره یې په مجلله توګه منځ ته راوسته، چې د هغې لویې ودانۍ د جوړښت نښې نښانې په خښتو جوړې شوي لویې ستنې یې د پام را اړونې وړ دي، چې ۳ زره کاله وړاندې تر میلاد د دې ودانۍ موجودیت د لرغون پېژندونکیو د هېښتیا لامل ګرځېدلی.

د منډیګك غونډۍ پرته له انځور لرونکیو لوښیو او څیزونو، چې د حیواناتو او مرغانو انځورونه پرې ښکل شوي، د حیواناتو وړې مجسمې او مخصوصا د ښځو هغه مجسمې (هیکل) هم کشف شوي دي، چې (الهه مادر) (دمور رب النوع) یا مع بانو په نامه ته د نمانځنه عبادت کیدو.

له دغو مجسمو نه د یوې په غاړه کې یې غاړکۍ یا (ګلوبند) دی او په هغه زنځیر کې چې د دواړو سینو په منځ کې یې ځړېدلی دی یو ډول ګانه هم لیدل کېږي.

د ۳۰۰۰ کاله وړاندې تر میلاد په وروستیو او ۴ زره کالو وړاندې د ۳ زریزې په اخر او د څلورمې زریزې په پیل کې د دغو ګانو موجودیت د ارغنداو د سیمې د قبل التاریخ د خلکو د مدنې ژوند پراخوالی څرګندوي او معلومیږي، چې د افغانستان اوسېدونکي او د (موهنجودیرو)، چې د سند په سیمه کې واقع دی ۵ زره کاله وړاندې یې د ژوند (د قبل التاریخ دوره) په یوه شان تېره کړې ده او امکان لري، چې د منډیګك تپه خپله د قبل التاریخ دورې لږ څه دمخه پړاوونه تري څرګند شي.

۲۵/۱/۱۳۳۸

(c) ketabton.com: The Digital Library

منډیګک

د برونز (مفرغ) د زماني د نښو نښانو له کشف کېدلو پسې، چې د تېرې پېړۍ په اوږدو کې د ختیځ په بېلابېلو برخو کې منځ ته راغلي او هغه هڅې، چې له پنځوس کلو راهیسې د هند په نیمه قاره (هند او اوسني پاکستان) کې یې پدې دورې پورې اړوندې ترسره شوي دي، انتظار کېده، چې یوه ورځ به په افغانستان کې هم پدې برخه کې کشفیات وشي.

د کیندنو د پلاوي پخواني فرانسوي مدیر ((موسیوګیرشمن)) له هغو لومړنیو هڅو نه وروسته، چې پر ۱۹۳۶ کال یې د افغانستان د سیستان په نادعلي کې وکړې، پورتنۍ مفکوره ډېره پیاوړې شوه، خو له ۱۹۵۰ کاله وروسته، چې د کندهار سیمې له تاریخه وړاندې د سروې لپاره په پام کې نیول شوې وې وڅېړل شوې او پکې یو مهمه غونډۍ کشف شوه، چې په علمي ډول یې کیندنې په څلورو مرحلو کې خلاصه کوو.

دا غونډۍ ((منډیګک)) نومېږي او هلته د بشر اوسېدلو له وروستي تاریخ نه درې زره کاله تېر شوي، نوموړې غونډۍ ته په دغه اوږده زمانه کې باد او باران مخروطي بڼه ورکړې او د ارغنداو د درې په خوا کې په موازي ډول او د کندهار ګرشک د سرک په ۲۰ میلۍ کې او تقریباً په همدغه فاصله د کندهار د ښار په شمال ختیځ کې په څو سوه متره کې یو خوړ پروت دی، چې پرته له سیلابه وچ دي.

البته دا خبره ډېره د حېرانتیا وړ ده، چې یوه غونډۍ چې د سوداګرۍ له لارو لرې او په داسې یوه نقطه کې، چې د ښار جوړونې او ابادۍ لپاره مساعده نه وي پرته ده؟ خو که چېرته دموسم په وجه مهاجرتونه او د قبایلي کوچیانو حرکت پام کې ونیول شي، نو ښکاره ده چې د غونډۍ په شاوخوا

کې د شپې تېرونې لپاره د ډېرو تورو خېمو د درلودلو کافي ځای شته، چې سهار ترې کډه کېږي، نو بیا په هغه سیمه کې د خلکو د اوسېدلو هېڅ ډول نښې نښانې نه ښکاري، نو هېڅ شك نه شته، چې دلته به د قبایلي کوچیانو د عنعنوي لارو نه یوه لاره او د کاروانیانو د تېرېدو ځای و او همداراز د پخواني وخت نورې نښې نښانې هم شته او د هیرمند په غونډۍ کې هم همدغه مفکوره ثابتېدلی شي. کوچیان خلك، چې پخپله او د هغوی څاروي، چې ګیاه او څرځای ته اړتیا لري، نو د همدې اړتیا له مخې تل د غرونو او هوارو ځمکو ترمنځ په حرکت کې وي په پورتنیو یادوشو سیمو کې یې همېشه تګ راتګ درلود.

شك نه شته، چې نن ورځ په دغو حدوداتو کې د کرنې ځمکه لږه ده او هغه هم د کاریز په اوبو خړوبېږي، مګر په هغه پخوانۍ زمانه کې، چې منډیګك اباد د خلکو استوګنځی و د خپلې اړتیا وړ اوبه یې له خوړ څخه ترلاسه کولې.

د کیندنو د لومړۍ دورې په دوران کې د یوې لومړۍ هڅې په ترڅ کې څرګنده شوه، چې نوموړې غونډۍ د ابادۍ ۱۳ بیلا بېل پړاونه تېر کړي، چې د څلور زرم کال له پیل نه د لومړي زرم کال تر پیل پورې دا ټوله دوره په برکې نیسي.

د نوموړې غونډۍ د اشغال د وروستۍ دورې اثار د زېرمه ځای په بڼه راڅرګند شول، چې د هغې دیوالونه ټول د پخسې نه جوړ وو.

هغه ځای، چې پکې د غلو دانو زیرمه د مستطیل په شکل احاطه شوې ښکارېدله سره له دې، چې دا زیرمه ځایونه کوچني وو، خو په ماهیت او اصل کې که ورته فکر وشي له هغو زیرمه ځایونو سره پوره ورته والی لري، چې په (هړپه) (د اندوس په حوزه= سند) کې کشف شوي دي. نوموړي زیرمه ځایونه د ځمکې دوه درې پوړونه نیولي دي او د غونډۍ پر اشغال پر یوې اوږدې دورې دلالت کوي. ډېرینې تېره څوکې نېزې، د جستو درې نوکې نېزې، په میچنغوزو کې د ایښودلو لپاره د ختو مخصوص غونډاري ثابتوي چې د غونډۍ اوسېدونکیو د خپل زیرمه ځای د ساتنې لپاره دفاعي وسایلو ته لاس ور وړ. د جستو د نېزو او داسې نورو نښو نښانو له مخې د منډیګك د غونډۍ وروستۍ دوره ته د میلاد نه مخکې د لومړي زر کالو له پیل څخه یعنې له نن نه درې زره کاله وړاندې زمانه بللی شو.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ذ زیرمه ځای له پوړونو ښکته د ژوند په اوږده جریان کې د کوم فعال ژوند د دورې څه نښې نښانې نه ښکاري او داسې څرګندېږي، چې د منډیګك غونډۍ د یوې مودې لپاره تشه پاتې شوې او که چېرته پکې استوګنه شوې هم وي، نو موقتي وه او دهغې نښې نښانې هم د ایرو، د اوربلونې له ځایونو او داسې نورو نه معلومېږي. وروسته بیا د نورو ابادیو له نښو نښانو څخه څرګندېږي او موږ ته ښیي، چې د منډیګك غونډۍ د خپل ژوند په اوږدو کې د خپل عمر ډېرې مهمې دورې تېرې کړې دي.

هغه کنډواله، چې دلته ورسره مخامخ شوي یو د یوې لویې ودانۍ پاتې شونې ده، چې دا له خامو خښتو جوړه او د وخت په تېرېدو یې نیمه مخروطي بڼه غوره کړې او په باندینۍ خوا کې یې فیل پایې لري، چې حتی نن ورځ هم ورته ډېر ارزښت ورکول کیږي او مخصوصاً د عمارت شمالي اړخ ته، چې ډېرې فیل پایې یې تراوسه پاتې دي له دې څخه د ودانۍ لویوالی ډېر ښه څرګندېږي.

متاسفانه، چې د کیندنو د اوسنۍ وضعې له مخې د دې ودانۍ اصلي هویت او پېژندنه نشو کولی، ځکه چې تراوسه، چې کوم اثار په دې ودانۍ کې لاس ته راغلي هغه د جستو چاقوګان دي، چې د جستو تېغ او د هډوکي لاستی لري او ډېرې ښایسته د (تیګري) ټوټې دي، نو له همدې امله دومره اټکل کېږي، چې دا څیزونه د کوم نظامي هدف او غرض په خاطر نه دي جوړ شوي او همدارنګه د استوګنې کوم عادي ځای هم نه و، که چېرته له پخې ختې څخه جوړې د مور رب النوع مجسمې ماتو ټوټو باندې استناد وکړو، نو کولای شو، چې نوموړي ځای ته د یو عبادت ځای نسبت وکړو، مګر دا قضاوت هم مخکې له وخته دی، د اور کوټې ماته شوې مجسمه له هغو اثارو سره ورته والی لري، چې په (بلوچستان) او لرې د سند په سیمه کې پېدا شوي دي.

دا پرتمینه ودانۍ د دیوالونو او فیل پایو په مخ په سپین رنګ، رنګ کړی شوي اثار هم لري او داسې ښکاري، چې په ببلا ببلو وختونو کې څو ځله رنګ شوي وي.

لنډه دا چې د منډیګك د غونډۍ ببلا ببل پوړونه له لاندې نه پورته خوا ته په لاندې ډول دي.

د ځمکنۍ لـه مـخ نـه پورتـه پلـو تـه تـر ۹ پـوړو پـورې د نیمـه کـوچیـانو د ژوندانـه نـښې نښانـې لیـدل کـېږي او داسـې څرګنـدېږي، چـې یـوه مـوده د منـډیګك د غونـډۍ لومړنـي اوسـېدونکي مـالدار او نیمـه کـوچیـان وو د کورونـو د جـوړښت ډول یـې پـه پخسـه آبـاد و او بیـا د لومـړي ځل لپـاره خښتـې اوهغـه هـم خامې خښتـې څرګنـدېږي اوتردریولاندینیـو پوړونـو پـورې ادامـه لـري.

ختیـن لـوښي پـه لومـړي پـوړ کـې سـاده او پـه ابتدایـي ډول وو او وروسـته یـې محسوسـې ترقـۍ احسـاس کـېږي او لـوښي یـې لـه پخـې خـټې څخـه جـوړ ښکلـي کیـږي اوپـه تدریـج سـره ډېر ښه کـېږي تـر هغـې وروسـته ډېر ښکلـي نقـش او انـځور لرونکـي ختیـن لـوښي راڅرګنـدېږي. د حیوانـاتو، الوتونکـو، ګلانـو دجـګو جګوښکـرو غـرڅه،دښکلـو اوپـېچلـو ښکـو والافیـل مـرغ او داسـې نـور انځورونـه پـه جـګو پایـه لرونکـو جـامونو لیـدل کـېږي. ختیـن انځورکـړای شـوي لـوښي لـه اتـم پـوړ څخـه وروسـته ډېر پـېدا کـېږي او همدارنګه یـې پـه نـهم پـوړ کـې شـمېر ډېر زیـاتېږي او دا لـوښي لـه هغـو لوښیـو سره ډېر ورته والی لري، چې په کویټه کـې کشـف شـوي دي.

فلـزات جسـت اوس لـه شـپږم پـوړ څخـه پیـل کـېږي د هغـو ازمېښتونولـه مخې، چې د ۱۴ نومره وړانـګې پـه واسـطه یـې د پنـځم پـوړ لـه سـکرو یـې منـځ تـه راغلـي د نومـوړي پـوړ تـاریخ ۲۶۲۵ م ز کـال تـه یـې نسـبت کیـږي. د دې پـوړ لـه کنـډوالو څخـه د یـوې لویـې ودانـۍ نقشـه څرګنـده شـوه، چـې شـرح یـې تاسـو دمخـه ولوسـتله او د هغـې تـاریخ د کشـف شـوو نـښو نښانـو پـه بنـا د دریمې زرمـې دویمـه نیمـایي ګڼلـی شـو، دا سـتره ودانـي هـم پـه تدریـج سـره پـه راتلونکـو دورو کـې ړنـګه شـوې ده او نـوي را رسـېدلي خلـك پـر غونـډۍ استوګن شـوي، چـې د هغـوی زیرمـه ځایونـه پـه دریـو پوړونـو کـې د منـډیګك د غونـډۍ پـه ښکتنـۍ برخـه کـې ترسـترګو کـېږي. پـه همـدې ترتیـب ویلـی شـو، چـې د منـډیګك غونـډۍ هغـه ابـادي ده، چـې لـه پېنـځه زرو نـه تـر دوه زرو کلـو وړانـدې دلرګنـداوپـه سـیمه کـې د جسـتو (برنـزو) د دورې ژونـد لـه ضمنـي بدلونونـو ترڅنګ څرګنـدوی.

۷/۲/۱۳۴۰

(c) ketabton.com: The Digital Library

پنجوايي

له کندهار ښاره جنوب لويديځ خواته لس کروه لرې يو شمېر کلي پراته دي، چې د (پنجوايي) په نوم يادېږي، اوسنۍ پنجوايي هغه سيمه ده، چې ډېره ښېرازه، سمسوره او حاصل خېزه ده او مېوې غلې داني پکې ډېرې دي. په ځانګړې توګه د انګورو باغونه يې ډېر شهرت لري، مګر که کيسو، داستانونو او تاريخي ماخذونو او سربېره پردې د لرغون پېژندونکي څېړنو ته پاملرنه وکړو وينو، چې تقريبا له ۵ زرو کلو وړاندې دا کوچنۍ سيمه، له زراعتي ځمکې نه نيولې د غره تر غارونو پورې چې دا سيمه يې د جنوب له خوا راچاپېره کړې د ارغنداو رود تر غاړو (کيڼ خواته) يو انساني استوګنځای دی او ترتاريخ وړاندې او تاريخي دورې يې په بېلا بېلو وختونو کې تېرې کړي دي. ښايي ډېرو لرېو خلکو د (شمشېر غار) او (تور غار) نوم او همدارنګه د (مراسمې غونډۍ) نوم اورېدلی وي.

شمشېر غار او تور غار د لرغونې زمانې دوه غارونه دي، چې د پخوانيو خلکو د استوګنې ځايونه وو. د لومړي ځل لپاره پر ۱۹۳۰ کال هغه وخت، چې د زيړ کاروان پلاوی افغانستان ته راتلو، يوه ورځ مې له پروفيسر هاکن سره يو ځای شمشېر غار وليد، عام خلک د دې غارونو په باره کې عجيبې کيسې کوي د سرو زرو د خښتو او د هغه څرخ په باره کې چې په پرو کې يې چړې تړلي خبرې کوي او هلته ورننوتل هم ناشونی کار بولي.

غار ته تر ننوتلو وروسته یوه ستره ګرده احاطه راځي، چې د وخت په تېرېدو د ځینو موادو د ویلې کېدو په وجه او یو ډول اهکي موادپه دیوالونو راځځېدلي، چې ډېر عجیب غوندې شکلونه یې جوړ کړي دي، چې طبعا یې ځایي خلك له حېرانتیا سره مخامخ کړي او هغې ته په علمي اصطلاح کې ((ګلفهشنګ)) او ((شفشاهنګ)) وایي وروسته له هغې په ۱۹۵۱ ز کال کې موسیودیو یو تن پوه، چې لرغون پېژندونکی و او د نیویارك د طبیعي تاریخ د وګړ پوهنې د پلاوي غړی و دې غارونو ته ورننوت او هلته یې تر کیندنو وروسته له کوشاني دورې څخه نیولې تر نن پورې د ژوند د مختلفو دورو نښې نښانې ترلاسه کړې.

تور غار، چې نسبتا ښکته واقع دی د پنجوایي د خلکو له خوا بند کړای شوی، ځکه چې د هغوی یو شمېر ماشومان هلته ورك شوي دي. دا غارونه ډېر اوږده دهلیزونه لري که چېرته څوك پکې ډېر وړاندې ولاړ شي لاره ورڅخه ورکېږي. له دې غارونو څخه حتما په هغه دوره کې کار اخیستل شوی، چې موږ یې د غارونو دوره بولو او لکه څرنګه، چې په تاریخي دورو کې هم ورځنې کار اخیستل شوی نو همدا وجه ده، چې د تیرو د دورې د ژوند نښې نښانې یې پاتې شوي نه دي.

فیرمسرویس امریکایي د همغه پلاوي رئیس، چې وړاندې یې ما یادونه وکړه په همدغه ۱۹۵۱ز کال کې د پنجوایي له غونډیو څخه په یوه غونډۍ کې چې ((مراسي غونډۍ)) یې بولي لنډې کیندنې وکړې او ویې ویل، چې پنجوایي د لرغونتیا د تثبیت له نظره ډېر ارزښت لري، ځکه چې له دې غونډۍ نه د لومړي ځل لپاره له پخې ختې د مور ربه النوع (مع بانو) یا الهه مجسمې په لاس راغلې.

لکه څنګه، چې ټول پوهېږو، چې دا الهې د اولې تیك په ۹ مه دوره یا د تیرې په نوې دوره کې د ټولې پخوانۍ دنیا د قبرس او بهر روم له سواحلو نه نیولې تر هند او چین پورې مشهورې وې او د سند له سیمې (موهنجودیرو) او (هرپه) او بالاخره د کندهار له شمال غرب د (منډیګك) له غونډۍ نه یې بیلګې په لاس راغلې. په هر حال ویلی شوو چې هغه خلك چې له مودو راهیسې د پنجوایي د غرونو په غارونو کې اوسېدل بالاخره له غارونو نه د غرونو لمنو ته راښکته شوي او د ارغنداو کیڼ پلو ته په غاړو څنډو کې په بز ګرۍ بوخت شوي دي او پنجوایي یې یو استوګنځی و او د

بزرګرۍ کسب او کار به یې هلته کاوه، پنجوایي د هغو اوسېدونکیو له وخته، چې ۵زره کاله وړاندې پیل کېږي تراوسه پورې یوه حاصل خېزه سیمه ده.

د ((اشوکا)) د ډبرلیك کشف په اوسني کندهار کې د چهل زینې په ګاونډ کې، چې له پنجوایي نه ډېره فاصله نه لري، رابنیي چې د دریمې مخزیږدې پېړۍ پرمهال هغه ځای کې، چې د کندهار د زاړه ښار کنډوالې پرتې دي، اباد و او خلك به پکې اوسېدل او دارغنداوکین پلو غاړو کې له ابادو سیمو څخه یو همدغه ځای و.

دموریا پاچا یا (اشوکا) په زمانه کې حتما په دغه ځای کې ابادي وه او له نښو نښانو څخه داسې ښکاري، چې اسکندریه ارا کوزی او یا کېدای شي د یونانیانو یو ستر ښار به همدغلته جوړ شوی وي.

په اسلامي دورو او د دې عصر په ماخذونو کې هغه عربي دي او که فارسي، هر ځای چې د (رخد) یا (رخج) نوم راغلی دی، نو خامخا هلته پنجوایي هم یاد شوی دی او دا یو بشپړ طبیعي کار دی، ځکه چې پنجوایي د (رخج) له ډېرو مهمو کوچنیو کلیو څخه شمېرل کېږي ابوالفدا په خپل تقویم البلدان کې پنجوایي په دوه بڼو (پنجوان) او پنجوایي یاد کړی او هغه د رخج له ښارونو څخه شمېري. په داسې حال کې چې ابن حوقل د رخج سیمه له سجستان (سیستان) سره څېرمه ګڼي او پنجوایي د هغو له ښارونو څخه یو ښار ګڼي. همدارنګه له پنجوایي نه د هغولویو او وړو لارو تاکنه، چې د (بست) او (غزني) پر لور تللې وي، له موږ سره به دنورو ډېرو ابادو سیمو او ځایونو په پېدا کولو کې ډېره مرسته وکړي.

په پای کې دا یادونه کوو، چې د افغانستان سویلي لاره، چې د ارغنداو له غاړو څنډو څخه د غزني او ملتان پر لار د سند وادۍ پر لور تلله ډېر ارزښت یې درلود، چې متاسفانه تراوسه یې موږ د هغې رښتینې اهمیت ته پوره پاملرنه نه ده کړې.

۲/۴/۱۳۳۷

(c) ketabton.com: The Digital Library

PROPERTY OF ACKU 10838

شمشېر غار

کلو راپدېخوا طبیعي غارونو د پلتنې لپاره د یو شمېر بېلا بېلو پوهانو پام ځانته رااړولی دی، د دې پام اړونې علت ښکاره دی، ځکه چې ټول پوهېږو په غارونو کې طبیعي غارونه په هر ځای او د ټولې ځمکې پر مخ او په ځانګړي توګه د بشري ژوند په لرغونو دورو کې د انسانانو استوګنځایونه او پناه ځایونه شمېرل کېږي د نړۍ په ډېرو ځایونو کې د زړو کیسو له مخې غارونه د خارق الطبیعه مخلوقاتو د اوسېدلو ځایونه وو، په همدې خاطر ډېرو کیسو او اسطورو غارونو ته د تقدس او سپېڅلتیا جنبه ورکړې.

په غرنیو هېوادونو لکه افغانستان کې طبیعي غارونه ډېر دي، چې د هغو د نومونو د فهرست جوړول او د موقعیت ټاکل یوه په زړه پورې موضوع ده، چې په راتلونکو بېلا بېلو شرایطو کې به د مطالعاتو او څېړنو لپاره لارې چارې برابرې کړای شي.

تجربو ښودلې ده، هغه غارونه چې د بشري عمر په یوه دوره کې د انسانانو استوګنځایونه وو د عرف په لحاظ د عوامو په منځ کې د نوم او

نښان لرونکي ګرځېدلي لکه، چې ډېر ښه او څرګند مثال يې همدغه ((شمشېر غار)) دی.

په همدې ډول د (قره کمر ۰ غار د سمنګان په شمال کې د (هيبک) يا (ايبک) يا د چهل تن او چهل ستون غارونه او داسې نور.

شمشېر غار کندهار ته په ۱۵ ميلۍ لويديځ- سويل لوديځ او د پنجوايي د کلي په ۳ ميلۍ کې شمال- شمال ختيځ ته واقع دی او ورته ډېر نژدی کلی ((بادوان)) نومېږي، چې د ارغنداو د رود خاني شرقي غاړې ته پروت دی

شمشېر غار د عمومي جغرافيايي موقعيت له مخې د افغانستان د سويل لوديځ ته ديوې دښتې سيمې په څنډه کې، چې (ريګستان) يې بولي واقع دی.

(دوري) رودخانه، چې تقريبا د ۳۰ ميلو په واټن د پنجوايي جنوب لويديځ پلو ته د ارغنداو رودخاني ته لوېږي. د کندهار د غرنۍ کاريزي ځمکې او دښتې د لمنو ترمنځ بيلونکی حد دی. دا نيمه دښتې او شګلنه دښته په حقيقت کې د هغې پراخې ځمکې يوه برخه ده، چې د (تار) يا سند دښتې د هند او د پاکستان له لوديځ نه پيل شوې او د افغانستان له سويل لوديځو سيمو نه تېرېږي او د ايران کويرلوط هم په برکې نيسي دا دښته په پخوانيو وختونو کې لکه د اوس په څېر وچ بيابان نه و تر يو حده د استوګنې وړ او په ځينو برخو کې يې ابادۍ درلودلې.

شمشېر غار د پنجوايي په شاوخوا غارونو کې تر ټولو ښه ښکاري د ارغنداو له غاړو نه تقريبا ۱۰۰ متره جګوالی لري همدا راز د غره له بېخ نه د غار تر خولې پورې ورختل ۱۳-۳۰ دقيقې وخت نيسي.

اصلا شمشېر غار درې پوښل شوې برخې لري او که چېرته په ځانګړې توګه وشمېرل شي، نو مجموعا پېنځه پناه ځايونه پکې څرګندېږي. د لومړي پناه ځای اوږدوالی ۱۶ متره دی او پلنوالی يې په دوه مختلفو برخو کې ۱۱ مترو ته رسېږي او لوړوالی يې د غار د خولې نه پرته، چې ډېر تنګ دی ۲متروته رسېږي.

دويم پناه ځای ۱۷ متره اوږدوالی او ۱۳ متره سور لري او لوړوالی يې د ۶ مترو په شاوخوا کې دی، وروسته له دالان څخه د ۱۱ مترو په اوږدوالي دريم پناه ځای راځي، چې دا د دې غار تر ټولو لويې پناه ځای

دی د دې پناه ځای اوږدوالی ۳۵ متره، پلنوالی یې ۲۵ متره او لوړوالی یې ۱۰ مترو ته رسېږي. همدارنګه پېنځم پناه ځای د څلورم له احاطې نه ۴ متره لوړ او خوله یې دومره تنګه ده، چې په مشکله پکې تګ راتګ کېدای شي.

د هغو څېړنو او کیندنو له مخې، چې پر ۱۹۵۱ز کال د نیویارک د طبیعي تاریخ د موزیم د لرغون پېژندونکي هئیت غړي مستر لوی له خوا په شمشېر غار کې ترسره شوې ثابت شو، چې دا غار د (پلیوسن) په دورو کې په ځمکني پوړ کې جوړ شوی دی او تر تاریخ دمخه دورونو کې ترېنه کار نه دی اخیستل شوی، نو کولای شو، هغې ته یو تاریخي غار ووایو، ځکه چې د هغو شواهدو له مخې، چې په لاس راغلي د مسیح د زمانې په پیل او یا ۱۳۰۰ کاله وروسته له مسیح نه تر مغلو پورې او که داسې ووایو، چې تر ۱۲۲۲ م کال پورې پکې د بشر د ژوند نښې نښانې لیدل شوي دي.

په شمشېر غار کې د تاریخي کرونو لوژی له نظره د لاندې دورو نښې نښانې لیدل شوي دي:

۱ـ لومړی کوشاني دوره: دا دوره سل کاله وړاندې تر میلاده پیل او سل کاله وروسته تر مسیح پورې دوام کوي.

او هغه تیکرونه، چې د ټاپې په واسطه ښکلي کړای شوي د دې دورې څرګندونه کوي.

۲ـ دویمه کوشاني دوره: له مسیح نه وروسته له ۱۰۰ څخه تر ۳۰۰ کلو پورې د تیکر رنګه توتې او د تیکر نورې هغه توتې، چې سور رنګ ته ورته وې دا دوره راپېژني هغه د اوسپنې درې کنجه جوړې شوې وې چې تېرې څوکې یې درلودلې او زیاتره (سیستي) قومونو پورې اړه لري هم له دې پوړ نه پېدا شوي دي.

۳ـ دریمه کوشاني ساساني دوره: د دې دورې وخت له ۳۰۰ څخه تر ۷۰۰ کلو پوزې دی.

د ساساني دورې له یو څه پرمختګ سره د تیکري مخصوصې توتې او د دې دورې د ښارونو مخصوصه انځورګري د ساساني دورې په ټاکنه کې هېڅ شک منځ ته نه راوړي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۴_ لومړۍ اسلامي دوره: له ۷۰۰ څخه ۱۲۲۲ میلادي کال پورې:
د سلجوقیانو د عصر یو شمېر مخصوص تیکري رابښیي، چې شمشېر غار د مغلو تر دورې پورې د خلکو د اوسېدو ځای و او په وروستنیو دورو کې په پرله پسې ډول هلته خلك نه دي اوسېدلي او داسې نښې نښانې هم نه شته، چې د وروستیو وختونو ښکارندویې وکړي. د تیکر لعاب داره رنګه انځورګري شوې پارچې، چې هغه په ځانګړې توګه د اسلامي دور کېدی شي څرګندوي، چې د اسلامي دورې په لومړۍ پېړۍ کې هم شمشېر غار د خلکو د اوسېدو ځای و، په شمشېر غار کې د یو شمېر شین رنګه تیکرو شته والی، چې هغه د مغلو تر هجوم وړاندې د غلغلي په ښار کې هم لیدل شوي د پورتنۍ نظریې په رښتینولۍ کې مرسته کوي.

له همدې امله شمشېر غار د مسیح له پیل نه تر ۱۲۲۲ کال پورې ۱۴ یا ۱۵ پېړۍ دخلکو د اوسېدلو ځای و او د کندهار د ښار ترڅوا د یو تاریخي غار په توګه (د نښو نښانو له مخې) هلته د خلکو ژوند د افغانستان د تاریخ د مختلفو دورو د کوشانیانوله لومړۍ دورې څخه د مغلو تر وروستۍ دورې پورې راپېژني.

۴/۱۱/۱۳۳۷

(c) ketabton.com: The Digital Library

اريايي کور

د ژبې د ورته والي له نظره

يو له هغو مهمو موندنو څخه چې د ۱۸ مې پېړۍ په دويمه نيمايي کې وشوې د ګډ کور کشف دی، چې يو شمېر اريايي قبايل په تېره هغه، چې په لرغونو دوروکې په هند، ايران او نورو ګاونډيو هېوادونو کې تيت شوي دي. لکه د ورونو په څېر خوا په خوا او د يوې کورنۍ د غړو په شان يو ځای اوسېدل.

۱۷۶۱ کال ته د دې مفکورې د پېدا کېدو او د دوی د يو مرکز موندنې نسبت ځکه کولی شو، چې پردغه کال يو تن فرانسوي مبلغ، چې (انکيتل ډوپرون) نومېد له فرانسې نه هند ته راغلی او هلته يې وروسته له ډېرو پلټنو او څېړنو او له پارسي پوهانو سره تر تماس نيولو وروسته د اوېستا متن مطالعه کړ او ۱۷۷۱ کال کې د لومړي ځل لپاره د هغې ژباړه د اروپا علمي ټولنې ته وړاندې کړه، په نتيجه کې دې علمي ټولنو وکتل، چې د دې کتاب د ژبې يعنې (زند) او په هند کې د پخوانې سنسکرېټ د ژبې ترمنځ ورته والی موجود دی. همدغه کال ته نژدې په ۱۷۶۷ کال هم يو تن فرانسوي پوه، چې د (کورودو) په نوم شهرت لري يو مکتوب يې د فرانسې د ادبياتو او ادبي اثارو د ساتنې اکاډيمۍ ته وليکه او د لومړي

(c) ketabton.com: The Digital Library

ځل لپاره یې د سنسکرېټ، یوناني او لاتیني کلماتو ترمنځ د ورته والي موضوع ښکاره کړه.

د اوېستا د ژباړني او څرنګوالي او له سنسکرېټ سره یې د ژبې د ورته والي یو پلو ته او د اروپایي پخوانیو ژبو له یوناني، لاتیني او بیا یې له هندي سنسکرېټ ژبې سره ورته والی له بله پلوه د اروپا په علمي ټولنو کې عجیبه غږ پورته کړ، چې په پای کې یې یوه بې ساري او حېرانونکې موضوع منځ ته راوړه او هغه اروپایي پوهان، چې د اسیا په برخه کې څېړنې کوي نوموړې موضوع ته لا ډېر متوجه شول.

په دې وختونو کې د سرویلیم جونز انګرېز له خوا (د بنګال اسیایي شاهي انجمن) یوه ټولنه په کلکته کې تاسیس شوې وه، چې د تاریخي څېړنو په لړ کې یې افغانستان ته هم ډېر خدمتونه کړي دي، پر ۱۷۸۶ کال د نوموړي انجمن موسس، چې ډېر کلونه یې د ریاست دنده پر غاړه درلوده د یوې وینا په ترڅ کې څرګنده کړه، چې د سنسکرېټ، یوناني ژبو، لاتیني او حتی جرمني او سلتي ژبو ترمنځ ډېر نژدېوالی او ورته والی موجود دی. څو کاله نور هم د دې ختیزو او لودیدیزو ژبو د نژدې والي په هکله کانفرانسونه ورکړای شول او بیانیې واورول شوې. ترڅو چې د ۱۹ مې پېړۍ په پیل کې په علمي دلایلو (فیلولوژي) ثابت شو، چې دا نژدېوالی او ورته والی خامخا شته او کومه نتیجه، چې ترې تر لاسه شوه دا وه، چې د سنسکرېټ، زند، یوناني، لاتیني، جرمني او سلتي ژبو ویونکي یو د بل خپلوان دي او لکه د یو کور د غړو په شان، چې یو ځای اوسېږي دغه ژبې به هم یو ځای اوسېدلې وي.

تر دې وروسته پوهان د هند، جرمن یا اریایي قومونو د ګډ کور د پېدا کولو په لټه کې شول، چې بیا یې پدې برخه کې بېلا بېلې نظریې ورکړې چې دلته د هغو نظریو له سپړنې نه تېرېږو.

په دې کې شك نه شته، چې د دې اریایي ګډ کور په باب د لویو قومونو په مفهوم د (هند او جرمن) په اړه بېلا بېلې نظریې موجودې دي او په لومړي قدم کې دا دواړه یو له بل نه لرې پرتې سیمې له مرکزي اسیا او د قطب شمال له نژدې سیمو څخه نیولې د خزر تر غاړو، د قفقاز غرونو او د دانیوب او بالکان تر څنډو او نورو ځایونو کې پرتې وې، چې هره یوه نظریه په دلایلو ولاړه ده. که چېرته د دې ګډ کور ساحه لږه راکوچنۍ کړو یعنې د

(c) ketabton.com: The Digital Library

هغو خلکو د کور په پلټنه کې شو، چې په پخوانیو لومړیو متونو کې یې ځان د (آریا) او (ایریا) په نوم یاد کړ او یا په بل عبارت د هغو اریایي قبایلو د ګډ کور پلټنه وکړو، چې په افغانستان، هند او ایران کې تیت شوي په هغه صورت کې به د مسئلې حل ته متفق او ډېر ورلنډ شو، ځکه چې دغه ډله اریایي قبایل له ژبې ورته والي پرته ډېرې کیسې، اسطورې، حماسي ادبیات او نور ډېر مشترك څیزونه لري او سربېره پردې (ویدي) او (اویستایي) ادبیات داسې پارچې لري، چې تر ډېره ځایه د هغو ګډه مبداء سره نژدې کوي، په دې کې هېڅ شك نه شته، چې د افغانستان خاوره د دوه هېوادونو هند او ایران په منځ کې واقع ده او په دې کې هم شك نه شته، چې همدا اوس کم ترکم په شلو اریایي ژبو د همدغې خاورې د غرونو په بېلو بیلو ځانګو کې خبرې کېږي، چې یو شمېر یې سنسکرېټ اویستایي ژبو پورې اړوندې او نښلي او حتی داسې لهجې هم شته، چې تقریباً په مساوي ډول له واړو شاخونو سره ژبنی پېوستون لري.

نو لکه څرنګه، چې ((مکس مولر)) فرانسوي خپل نظر څرګند کړ د باختر سیمې د هندوکش شمال پلو ته د آمو د سیند سیمه او که تردې یې په پوره او پراخه مانا ووایو د سر دریا او د آمو د سیند ترمنځ پرته سیمه هغه ځای دی، چې کولای شو دسنسکرېټ او زند د ژبني ورته والي له نظره د هغې ډلې قبایلو شریك کور مبدا یا مرکز وګڼو، چې په افغانستان، هند او ایران کې خواره شوي دي.

۴/۷/۱۳۳۷

(c) ketabton.com: The Digital Library

ویدي سندرې او افغانستان

(د جغرافیایي خاطرو له نظره)

افغانستان یو تاریخي او لرغونی هېواد دی، په تاریخي دورو کې که له ۱۰۰-۲۰۰، ۱۰۰۰-۱۵۰۰ او یا له ۲۰۰۰ نه پورته هم لاړ شو تر کومه ځایه، چې لاسوندونه له موږ سره مرسته کولای شي نو زموږ د خپل هېواد په ځینو برخو کې ځینې نښې نښانې ګورو، چې د بشر په خاطرکې د دغه هېواد لرغونی پس منظر راښیي،خو متاسفانه یا له نېکه مرغه، چې تاریخ په یو ځای کې ودرېږي نو هغه د رسم الخط د څرګندېدو وخت دی او وړاندې تر هغې، چې خط او کتابت موجود نه و هغې ته له تاریخ نه وړاندې یا قبل التاریخ زمانه وایي.

زموږ په هېواد کې تراوسه د تاریخي او تاریخ نه دمخه دورې حدود څرګند او روښانه نه دي، موږ یوه بله دوره هم لرو، چې په هغې کې لاخط اختراع شوی نه دی، خو د خلکو حافظې دومره قوي او پیاوړې دي، چې د خلکو د غټو کتابونو مفاهیم او مندرجات لکه د یو معنوي میراث په توګه د ورسپارلې دندې په ډول له یو نسل نه بل نسل ته لېږدولي. دا دوره د افغانستان په پخوانیو دورو کې ډېره اوږده، غني او له هنګامو ډکه وه. داستانونه، اسطورې، سندرې، سلالې، رومانونه او ویاړلې حماسې په همدې دوره کې منځ ته راغلي، چې پکې یوه دوره وروسته د هغو خاطرو انعکاس ثبت او تر ننه رارسیدلی ددغې نالیکلې او غیر کسبي دورې خاطرو ته (نیمه تاریخي دوره) یا (اسطوره یې دوره) او یا هم (حماسي داستاني دوره) وایو.

دا دوره ډېره پیاوړې، ژوره او اساسي دوره وه ځکه چې د ادب ستره ساحه او زموږ تاریخ له ټول پراخوالی سره پکې نغښتی دی.

دلته له ډېرو خاطرو سره کار نلرم او غواړم، چې یوازې په ویدې سندرو کې د افغانستان د جغرافیې د ځینیو برخو یادونه وکړم.

ویدي سندرې عبارت له یو لړ موزونو غږونو، ځوانو او تازه ترانو او منظومو څخه دي، چې زرګونه کاله وړاندې اریایي قبایلو هغه په خپلو

کورونو کې ویلي او بیا یې له یادولو وروسته سینه پر سینه یو بل ته ترهغه پورې انتقال کړي څو چې قلم ولیکلې، ثبت شوې او د کتاب بڼه یې خپله کړه.

(وید) یا (ویدا) په سنسکرېټکې د اریایي مهاجرو د (مقدسې پوهې) او د (عبادت سندرې) مانا درلوده او د وخت له غوښتنو سره سمې پکې د طبیعي منظرو د ښکلا او د اریایي ارباب الانواعو ستاینې شوي دي. دې سندرو ډېره مفصله لړۍ درلوده، چې لومړۍ او پخوانۍ برخه یې له منځه تللې او یوازې د هغه وخت د خاطرو برخه پکې پاتې ده، چې مهاجرې پرګنې د هندوکش په شاوخوا کې ځای پر ځای شوي او بیا وروسته د شمېر په ډېرېدو سره د مرکزي افغانستان له غرونو راښکته شوي د وخت په تېرېدو په طبیعي لارو یعنې خوړونو تللي او (سپیته سندهو) یعنې (هفت دریا) یا پنجاب ته یې مخه کړې ده.

((شمالي تربن)) نوم، چې په ویدې سندرو کې یې مومو د (بلهیکا) نوم دی. باید ووایو، چې ټول څېړونکي په ګډه سره دا بلخ او باختر بولي او پر همدې بناء د هندوکش سویل پلو ته د (کوبها) رود ته رسېږو، چې عبارت د کابل له سیند څخه دی د رودونو په سندره کې د ((کوبها))، چې د لویې رودخانې په ستاینه کې (سندهو) یعنې (سند) ویلی شوی او د سرود په پنځم او لسم جز کې داسې راغلي: " ای سندهو تو! لومړی خپلې څپاندې اوبه د تریشتاما، راسا اوکوبها له سیندونو سره ګډوې او بیا په خپله هماغه تګلاره د ګوماتې (ګومل) او کرومو (کرم) په لور پرانیزې." لکه څنګه چې په دې پارچه کې لیدل کېږي پرته د کابل له رودخانې د اندوس یا سند نور مرستیالان لکه (ګومل) او (کرم) هم یاد شوي دي. په یوه بله سندره کې (ماروت) ته، چې د باد د رب النوع خطاب ورته شوی وایي:

" ای ماروته له اسمانونو او د هوا له منځ نه نژدې راشه ډېر ژر مه ځه، مه پرېږده، چې د (راسا) (کرومو) او کوبها د اوبو جریان ودرېږي او مه پرېږده (سندهو) سند جریان تم شي راشه، چې له تانه ګټه پورته کړو" په سندره کې وروسته له بلخ او د کابل سیند نه لږ څه د سویل پلو ته د (کرم) یا (کرومو) سیند لیدل کېږي. د (کرومو) سیند د (کرم) له سیند څخه عبارت دی، د کرم دره د کابل د درې په څېر یوه طبیعي لاره ده، چې د سویلی افغانستان له غرونو څخه د جنوب په لور خلاصه شوې او دا سیند د سند دسیمې بنې خوا ته غاړې خړوبوي او لکه، چې مو د سیندونو په

سندره کې ولیدل د کورمو د سیند نوم له کابل سره یو ځای یادشوی. د کرم په دره کې نن سبا توري، وزیر، مسعود، درویش خپل، احمد زي او اتمان زي قومونه اوسېږي. د دې سپمې اوبه د سپین غره له سویلي خوا څخه سرچینه نیسي، دا دره یوه له هغو درو څخه ده، چې ښه آب و هوا، ښکلا او ډېرې میوې لري.

همدارنګه په ویدي سندرو کې د (ګوماتي) یعنې د (ګومل) د سیند یادونه هم شوې (ګوماتي) او (کرومو) یعنې ګومل او کرم همېشه یو ځای یاد شوي او د افغانستان د نقشې له مخې چندان فاصله هم نه لري، اریایي مهاجر وړاندې تر دې، چې د (سندهو) له سیند نه ورتېر او پنجاب ته ورننوځي ډېره موده یې د (کابل) (کرم) او (ګومل) د سیندونو ترڅنګ سیمو کې تېره کړې او هلته یې ډېرې سندرې ویلي دي. همدارنګه د افغانستان په ختیزو سیمو کې هم ځینې سیمې شته، چې په سندرو کې یې یادونه شوې ده لکه: (راسا) چې معمولاً هغه د کونړ سیند تعبیروي او په ویدي سندرو کې یې څو ځله یادونه شوې ده. دا سیند د رودونو په سندره کې د کابل د سیند په مرستیالانو کې یاد شوی دی لکه څنګه چې یې موقعیت د سوات او کابل سیندونو ترمنځ ښودل شوی، نو ځکه نښې نښانې رابښیي، چې دا (راسا) د کونړ سیند دی، چې د کابل د سیند له سترو مرستیالانو څخه ګڼل کېږي.

همدارنګه په ویدي سندرو کې د څو نورو سیندونو یادونه هم شوې لکه (سوتي) (تریشتاما) او (اتي تابها) چې یو یې د سوات د سیند یادونه ده او دوه نور یې د کابل د سیند کوچني مرستیالان شمېري. همداراز یو بل رود د (سراسواتي) په نوم راغلی، چې یو شمېر یې (اراویتي) یا ارغنداو سیند بولي، پرته له دې په ویدي سندرو کې د یوې بلې سیمې یادونه هم شوې، چې هغه (ګندهارا) ده، چې ټوله ختیزه سیمه د کابل له درې څخه تر پېښور پورې ده او (ننګرهار) د دې علاقې د زړه حیثیت لاره، چې د افغانستان ختیځ ولایت یې احتوا کړی دی. په همدې ترتیب ښکاره څرګندېږي، چې ویدي سندرو له بېلا بېلو سیمو نه په ځانګړې توګه د افغانستان د ختیزو او سویلي سیندونو یادونه کړې ده او داسې ښکاري، چې د دې سندرو ویونکي په ډېر ښه ډول د خپل جغرافیایي موقعیت څخه خبر وو او ډېر معلومات یې لرل.

۲۷/۴/۱۳۳۷

(c) ketabton.com: The Digital Library

آریـــان اویجه

یـو لـه ډېرو مـهمو مسـایلو څخـه چـې ټولـه اریـایي ټولنـه، هنـدي او ایرانـي ټولنـه او پـه عمومـي ډول هنـدي او اروپـایي ټولنـه ډېره ځانـګړې دلچسـپي ورسـره لـري اریـایي پـالنځی (روزنتـون) یـا زانـګو ده. آریـایي زانـګو یـا استوګن ځای هغـه موضـوع ده، چـې لـه کلونـو کلونـو راهیسـې یـې د ختیـځ او لویدیـځ د ډېرو پوهـانوپاملرنـه ځانتـه رااړولـې ده او د هغـې پـه بـاره کـې بـېلا بـېل موضوعـات منځ تـه راغلـي.

تـر هـرڅه لومـړی بـاید دا څرګنـده شـي، چـې اریـایي اسـتوګن ځای یـا زانـګو څه شـي دی؟ ځکـه چـې هنـد او اروپـایي قومونـو د یـوې سـترې بشـري ټولنـې پـه تـوګه د تـاریخ پـه اوږدو کـې تـر پـېدا ېښت او پراختیـا وروسـته مختلـف مرکزونـه درلـودل، چـې لـږتر لـږه یـې یـو د (لومړنـی زانـګو) او پـاتې نور یـې د سترو ځانګو پـه تـوګه ګڼلای شـو.

د هنـد او اروپـایي قومونـو د لومـړی زانـګو یـا ټاټوبـي پـه اړه د ختیـځ او لویدیـځ د یـو شـمېر پوهـانو ترمنـځ د نظـر اختلافـات او د یـو شـمېر نـورو ترمنـځ د نظـر یووالـی شـته دی، دا زانـګو لـه مرکـزي آسـیا نـه نیولـې د خـذر تـر جنـوب، بالقـان او د دانیـوب ترسـیمې پـورې مختلـف ځایونـه ټاکلـي، چـې دلتـه یـې یادونـه لـه دې مقـالې نـه دبـاندې ده.

د استوګن ځایونو له سترو ځانګو نه یوه همدا د اریایي ټولنې ځانګه ده چې د هند و ایراني) په شهادت یې نومورې د (آرینا) یا (ایریا) په نوم یادول او ډېر په افغانستان، هند او ایران کې تیتي شوي دي، چې په اویستا کې دغه د اریایي قومونو استوګن ځای (آریاناویجه) یاد شوی دی. په بل عبارت په (وندیداد) کې د اوستا له ډلې نه اویستایي لومړې قطعه ځمکه د اریایي میمون له ۱۶ قطعو ځمکو نه یوه همدا ده، چې (آریانا ویجه یا آریا نم ویجو) ورته وایي. پوهانو د آریانا ویجه د قلمرو د ټاکنې په باب ډېرې څېړنې وکړې او بېلا بېل نظریات یې وړاندې کړل، خو په غالب ګومان، چې د دې ځمکې د سهي موقعیت د ټاکنې وسیله پخپله اویستا ده،ځکه چې د شپاړس ګونو خاورو د ترتیب او هغو اشارو له مخې، چې د اویستا په بندونو کې ورته شوي، داسې څرګندېږي، چې (آریاناویجه) هغه قطعه ځمکه وه، چې نسبتاً لوړه او له ځینو رودخانو سره نښتې، چې نوم او نښان یې د یو شمېر ځانګړنو سره موجود دی، نو د دې مطالبو په پام کې نیولو سره کولی شو، چې دا قطعه ځمکه د اکسوس (آمو دریا) درو د سرچینې ته نژدې او یا داسې ووایو، چې د اکسوس، ایکزارت یا امو سیند او سردریا ترمنځ د فرغاني په سیمه کې تثبیت کړو.

د اویستا په یو جز (وندیداد) کې د (آریاناویجو) موقعیت د (وانوهي دیتیا) او بل (وانګوهي) چې دا د ژبو پېژندونکیو او پخوانی جغرافیه پېژندونکیو د څېړنې له مخې د ((یتیا)) په اصل کې د سیند نوم و او همدارنګه یې (وانګوهي) قانون او (داد) ترجمه کړی، هغه نوم چې د دې دواړو کلمو له ترکیب نه جوړ شوی داسې مانا ورکوي. د (دیتیا) سیند چې له هغې خوا نه قانون، عدل او انصاف منځ ته راغلی، چې دا قانون د زر تشتري دین او د عدل و انصاف یې د واکمنو واکمنۍ تعبیر کړې ده، چې دا دواړه تعبیره ډېر په ځای او حقیقت ته نژدې دي، لکه څرنګه چې د زرتشتري دین، عدل او انصاف د آمو سیند ته نژدې په بلخ کې د واکمنو له خوا منځ ته راغلی په همدې وجه څرګندېږي، چې (آریاناویجه) د آمو د سیند غاړو څنډو ته ډېر واټن نه لري.

یو تن بنداهش د یو لړ غرونو لکه د کودو راس غر او یو شمېر سیندونه چې له آریاناویجه څخه تېریدل لکه (دایي تیک) او (دراګا) نومونه اخیستل. همداراز بنداهش د (دایي تیک) د سیند په باب وایي، چې دا

(c) ketabton.com: The Digital Library

سیند له (ایران وج) نه راغلی او د غرنیو سیمو له منځ نه تېرېږي. وړاندې وایي، چې د (درگاه) رودخانه په آریانا ویجو کې ده او د هغې پر غاړو د زرتشت پلار پورو شپه استوگنه کوله.

د دې ځرگندونو په اساس، چې د (دندیداد) او (بنداهش) له خوا شوي ښکاره ځرگندېږي، چې د امو سیند د رودخانې سیمه د (آریانا ویجه) د خاورې په ټاکلو کې مهمه ونډه لري. که چېرته د دې دوه سیندونه په پام کې نیولو سره یوه ژوره کتنه وشي د (دیتیا) او (دراگاه) چې عبارت د (آمو له سیند) او (سردریا) څخه دي، نو په دې اساس کولی شو، چې د دوو یادو شو رودخانو ترمنځ اریایي لومړۍ قطعه ځمکه او د هغوی استوگن ځای (اریانا ویجه) په فرغانه کې وټاکو.

په دې کې شك نه شته، چې که چېرته یوازې په (دیتیا) یعنې آمو سیند باندې تکیه وشي د یادې شوې خاورې مرکز به لاډېر د دې رودخانې سیمې ته او حتی د کین پلو غاړو ته د بکتریان په خاورو کې قرار ومومي، خو لکه څنگه چې دوه سیندونو د آریانا ویجه له خاورې سره نژدېوالی درلود او وروسته د لومړۍ ټوټې ځمکې څخه په ۱۵ نورو قطعو کې هم د آریایانو د حرکت او مهاجرت په ترتیب سره یادونه شوې ده. لکه (سغده) (مورو) (بخدي) او نور، چې عبارت ترې سغدیان د مرو سیمه او بلخ دي، نو د تحلیلي منطق له مخې ویلی شو، چې دا روزنتون یا زانگو او ټاټوبی له همغې (فرغانې) څخه عبارت دی.

د افغانستان په شمال کې د هندۍ او ایرانۍ اریایي ټولنې استوگن ځای (اریان ویجه) له دې ټوټه ځمکې سره تل په تماس او ورته ډېره مساعده وه. همدارنگه په اریایي منابعو، داستانونو او اسطورو کې یې مهم نقش ښکاره او ځرگند دی.

۱۷/۲ ۱۳۳۸

(c) ketabton.com: The Digital Library

سوما - یا - هوما

اریایي خوندور او قوي شربت، چې بوټي یې د افغانستان په غرونو کې ډېر شنه کېږي.

یوه ډېره په زړه پورې موضوع، چې د اریایانو د ژوندانه په لومړۍ دوره کې د هغوی د ژوند په ګڼو اړخونو لکه ټولنیزې چارې، دود، عادات او حتی مذهب پورې اړه لري او که ووایو، چې د افغانستان له غرونو سره یې اړیکې هم بې ربطه نه دي. هغه یو ډول خوندور قوي شراب دي، چې د (ویدي) او (اویستایي) عصر اریایانو په یو ډول پېژندل. دې شرابو څو ترکیبونه درلودل، چې تر ټولو مهم ترکیب یې په غره کې یو خودرویه بوټی و، چې عصاره نومېده او دوه نور ترکیبونه یې په ډېره پېمانه شیدې او ګېښه وو. پورته یاد شوی بوټي ته یې اصلا (سوما) ویلي، چې همدا کلمه په اوستا کې د (هوما) په بڼه راغلی، لکه چې موږ د لغت پوهنې د قانون له مخې پوهېږو، چې د (ویدي) ژبې د (س) توری په اوېستا کې په (هـ) اوښتی، نو ویلی شو، چې د (هوما) حرف همغه (سوما) دی او سوما هغه غرنی بوټی دی، چې د لوړو غرونو په لوړو څوکو کې راټوکیږي. په همدې وجه د سوما بوټی د ټوکېدلو د محل په خاطر، چې اوېستا کې یې بادونه شوې د افغانستان لپاره یو خاص ارزښت لري، ځکه چې د اوست په ـــ د برخه کې، چې (هوم یشت) نومېږي او د (هوما) د شرابو ستاینه پکې شوې.

وړاندې له نورو مطالبو څخه یې داسې څرګندېږي، چې د (سوما) یا (هوما) بوټی د افغانستان په ټولو غرونو کې او په ځانګړي ډول په هغو غرونو کې، چې (د ګوربت له الوتنې څخه هم پورته وي) چې مطلب ورڅخه د هندوکش لوړه څوکه ده، شین کېږي. له دې سره سره د ویدې سندرو له یادونو او په اوېستا کې تر لیکلو وروسته دې نتیجه ته رسېږو. هغه وخت چې اریایان د هندوکش دواړو خواو ته اوسېدل او په هغه دوره کې، چې د افغانستان له لوړو غرونو څخه یې یو پلو او بل پلو ته هجرت کاوه د سوما بوټي یې د افغانستان په منځنیو غرونو کې موندل او د هغې له ځانګړي خاصیت نه یې خبر وو، چې د شیدو او ګبینه تر ګډېدلو وروسته یې ترې شراب جوړول.

هغه پوهان، چې د اریایي ټولنې (هند و اریاني) د ټاټوبي د څرګندولو لپاره یې هلې ځلې کړي د افغانستان په غرونو کې یې د اریایانو د اوسېدلو له دلایلو څخه یو همدغه د سوما یا هوما د ګیاه موجودیت دی. په دې کې شك نه شته لکه څنګه چې د سوما شراب اریایانو کارول او د هغې په خوړلو ورته خوښي حاصلېدله او په عین حال کې د مستۍ او نشې سبب هم ګرځېدل.

اریایي شاعرانو یا (ریشې) په سندرو کې د سوما د بوټي ټولول د ښکلو جینکو په ګوتو د هغه بوټي شکول او په لویو او هوارو کاڼو یې د هغې شیره ایستل ښودلي، د شیرې صافول یې د پسونو له وړیو جوړې ټوټې نه او بیا یې په پخو ختینو لوښو کې تر اچولو وروسته اوبه، شیدې او ګبینه ورسره ګډ کړي، چې دا بیان هغوی په ډېره ښکلا او شاعرانه ژبه کړی دی.

معمولا به نجونو او ځوانو ښځو شپې د سپوږمۍ په رڼا کې د غرونو په لمنو کې د سندرو په ویلو د سوما ښوټي ټولول، د ویدې د دورې شاعرانو به د سوما قوت بخښونکی بوټی له ځوان غوایي (سخوندر) سره ورته باله او بیا د هغې شیره یې له اوبو سره د ګډولو پر مهال د ځوان غوایي په چمن کې د ورګډېدلو سره تشبیه کوله، کله چې به یې سوما له شیدو او ګبینه سره ګډ کړ، نو یو ډول زېړه، شیره یې یا سپوږمۍ ته ورته رنګ به یې پېدا کړ، خو تر خوړلو وروسته به یې چې په بدن کې ورته کومه خوشالي پېدا کړه، نو په شاعرانه تشبیهاتي انداز کې یې هغه اسماني شربت باله او

د هغه شربت له ځکلو نه به یې د خوږ او ارزښتمند ژوند انتظار کاوه او له همدې امله یې هغه د (ارتیا) یا تل پاتې خوشالۍ په نوم یاداوه او داسې تصور یې کاوه، چې د دې په ځکلو به د خیال په حال کې د یامایا (جمشید) ترخوا رسېږي، جام وجم چې څومره زموږ په ادبیاتو کې شهرت لري هغومره یې تر تاریخ دمخه دوره کې زموږ په ذهنیت، زړو اوافکارو فکر مندي او زموږ پرچاپېریال یې اغېز درلود. د همدې لرغونتیا له مخې څو زره کاله کېږي، چې (جام) و (جم) په خپلو کې پېوست او دواړو نومونو زموږ د زرګونو کلو تاریخ نیولی او خوندي کړی دی.

په ځینو ویدي سندرو کې یې ((سوما)) د سپوږمۍ په مانا هم راوستی او داسې فکر یې کاوه، چې سپوږمۍ اصلا له شیدو نه ډك یو لوښی دی او په همدې خاطر ډېره سپینه رڼا لري. اریایانو تصور کاوه، چې د ځمکې خلکو د خوښۍ د محفل په څېر په اسمانونو کې هم د نورانې زراتو او ستورو له خوا محفلونه جوړېږي او د هغوی په عقیده د سپوږمۍ په کراره، کراره د وړکتوب وجه دا وه، چې له اسماني لویې کاسې نه د سوما مشروب څښل کېدل یا خوړل کېدل ترڅو د کاسې څنډه، چې د سپوږمۍ نرۍ دوره وي هم له سترګو پناه کېدله او بیا به لمر د ساقي نقش غوره کړ او بیا به یې لویه اسماني کاسه له سومانه ډکه کړه.

په هر حال د ویدي سندرو په مجموعه کې د سوما په نوم سندره او د اوېستا په یشتونوکې د (هوما) په نامه یوه یشتي موجوده ده او دا د اریایانو په پخوانیو افکارو کې د هغې ژوره اغېزه څرګندوي، چې د دواړو دورو او دواړو عصرونو اریایانو دا بوټی او دا خوشالونکی او خوندور مشروب پېژانده او د دې بوټي د پېدا کېدلو منبع او د شین کېدلو ځای د ټولو د ویناو له مخې د افغانستان غرونه وو او لکه څرنګه چې په دې غرنیو سیمو کې شیدې او ګېښه ډېر و او دي، نو ځکه د دې مشروب جوړول د افغانستان په غرونو کې د اوسېدونکیو اریایانو په منځ کې ډېر دود و او تل به یې جوړاوه.

۴/۲/۱۳۳۸

(c) ketabton.com: The Digital Library

د مینې یوه لرغونې تاریخي کیسه

((زریادریس)) او ((اوداتیس))

د افغانستان ادبیات له لرغونیو زمانو راپدېخوا دوه لوي او برجسته مخونه لري، یو حماسي اوبله د مینې یا عشقي. د افغانستان د ادبیاتو تاریخ د (ویدي) له لرغونې زمانې راپدېخوا، چې اریایانو د دې خاورې په غرونو کې ژوند پیل کړی وروسته تر هغې یې په سلګونو او زرګونو کلونو کې دا اغېزه څرګنده کړې او لکه څه رنګه، چې اولسي ادب پر لیکلي ادب لرغونتیا او لوړوالی درلود، نو ځکه د کلونو په اوږدو کې یو شمېر جنګي، حماسي او عشقي سندرې د عامیانه شعرونو په بڼه او تصنیفونو په څېر لکه د غږ انګازه (انګی) ژبه په ژبه او غوږ په غوږ تر موږ رارسېدلي دي. په هغه مرحله کې، چې اریایانو د افغانستان د غرونو په لمنو کې ژوند کاوه ډېر ښکلا خوښونکي، مینه پال او خیال پروره وو، چې ښکلا کې ژوند بخښونکي او بدرنګي یې لکه د یوې درنې تیږې او یا له یو دروند ګرز سره، چې د انسان په سر ولږېږي، ورته باله. په اریایي سندرو کې د مینې کیسې ډېرې دي، چې د هغو خاطرو او د تاریخي پېښو صحنې په څو ښکلیو درو لکه د کابل، کرم، ګومل او سوات کې تراوسه پاتې دي، چې په هغو کې یوه د دوه مینو کیسه ده، چې یو یې زریادریس او بله واداتیس نومېږي، لومړی یې یو قوي او د ښکلي اندام لرونکی ځوان، دویمه ښکلې او ښایسته پېغله وه، چې د هغو د مینې د کیسو انعکاس د

مقدوني سکندر د تشریفاتو رئیس (فارس مي تن لن) د څلورمې مخزیږدې پېړۍ په اوږدو کې زموږ غوږونو ته رارسوي.

باید هېر نه کړو، چې د دې دوه مینو نومونه تر زیږدې څلور پېړۍ وړاندې زموږ د هېواد په ادبي ماخذ کې له منځه نه دي تللي، لکه څرنګه، چې په ویدي سندرو کې (اوداتیس) د یوې معشوقې په توګه د (ګومل) په وادۍ کې یاده شوې او همدارنګه د (زریادریس) نوم د (زریران) په بڼه په اوېستا کې راغلی، د (یاتکارزریران) حماسي منظومه ده، چې د هغې متن د (پهلویك) یا (پهلوی اشکاني) په ادب کې په لاس لرو او د قیقي بلخي د هغوی خاطره په خپلو حماسي شعرونو کې زموږ غوږونو ته رارسوي.

د سکندر د تشریفاتو رئیس (فارس مي تن لن) لیکي، چې د قوي ځوان او ښکلې پېغلې (زریادریس) او (روداتیس) چې دا پېغله د ساس د قبیلې د پاچا لور ده، د دوی دواړو د مینې کیسې د خلکو په منځ کې ډېر شهرت لري. د دې داستانونو اصلي بڼه داسې ده چې:

(زریادریس) او (اوداتیس) دواړو یو بل په خوب کې لیدلي و او یو په بل مین شوي وو او د سوزونکې مینې په لرلو یو د بل د پېدا کولو هڅه او لټه یې کوله. ډېره موده وکړېدل یو بل یې ولټول، خو سره ویې نه لیدل تردې پورې، چې (زریادریس) هغه ښکلې څېره چې په خوب یې لیدلې وه، هېره کړې وه، چې بالاخره د خوشالۍ په یوه غونډه کې په یو ناڅاپي توګه په داسې حال کې، چې ډېرې ښکلې جامې یې اغوستې وې خپل مطلوب ولید.

فارس د تشریفاتو رئیس لیکي، چې د (زریادریس) او (اوداتیس) د مینې کیسه په اسیایي قومونو کې ډېر شهرت لري او د دې دواړو عاشق او معشوق تصویرونه کولی شو د عبادت خانو په تاخچو کې د سلطنتي مانۍ په دیوالونو او همداراز کولی شو په کورونو کې پېدا کړو. (فارس) د تشریفاتو رئیس، چې کله له سکندر مقدوني سره د افغانستان خاورې ته داخل شوی و د هغو کلونو په اوږدو کې چې د مقدوني سوبمن زموږ په خاوره کې په حرکت و دا ښکلی داستان یې اورېدلی و، له دې څخه څرګندېږي، چې د پخوانۍ دورې (ویدي) د مینې د کیسو انعکاس، چې په افغانستان کې د سکندر تر حملې سلګونه کاله دمخه په غرونو کې منځ ته راغلی او کیسې یې د خلکو په ژبو وې.

هغه کسان، چې د لرغونو ادبي او تاریخي دورو له کیسو رزمي او عشقي کیسو سره اشنایي لري، پخپله پوهېږي، چې د یو شمېر داستانونو پیل لکه (خسرو او شیرین) (ویس او رامین) (لیلی و مجنون) او نور څومره د تاریخ ژورو ته رسېږي. زموږ په هېواد افغانستان کې حماسي او عشقي کیسې ډېرې پخوانۍ دورې لري، چې د هغو ډېر شمېر په اوېستایي او ویدي دورونو کې او بیا تر هغې وړاندې هم د لرغونتیا له مخې تر تاریخ دمخه دورو پورې اړه لري. لکه څرنګه، چې حماسي داستانونه دقیقي او فردوسي په څلورمه پېړۍ کې راټول کړي او بیا یې د نظم په بڼه ویلي د اوېستا او همدارنګه په ویدي سندرو کې یې، چې ترې یادونه کړې هغه عشقي کیسې هم ډېره لرغونتیا لري او هغه څه، چې یونانیانو د دریمې او څلورمې مخزیږدې پېړۍ په اوږدو کې اوریدلي دي، کولای شو دا د هغو کیسو انعکاس وګڼو، چې په پخوانیو دورو کې د خلکو په منځ کې معمول او دود وې او دا چې ویل شوي دي، چې (اوداتیس) د (ساس) د پاچا لور ده، له امکان نه لرې نه ده. (کیدای شي)

ساس یا ساك قبیله عبارت له اسکایانو څخه وه، چې له مرکزي اسیا نه افغانستان ته راغلي وو، لکه څرنګه چې تعبیر کوو، چې (زریادریس) د بلخ شهزاده دی دا هم له امکان څخه لرې نه ده، چې بلخي شهزاده سره د ځوان بلخي او د سکایانو د پاچا لور ډېرې مینې دومره شهرت پیدا کړی وي.

لکه څرنګه، چې د باختریانو جنګونه له تورانیانو سره او اسمایان د هغوی پهلوانان ګڼل شوي په فارسي ادبیاتو کې ستره پاڼه لري او هېڅ له امکان څخه لرې نه ده، چې د عشق او مینې په نړۍ کې هم یو باختري ځوان له یوې اسکایي شهزادګۍ سره مینه کړې وي او د مینې او عشق داستان یې لکه په کوم ډول، چې وویل شو منځ ته راغلی وي.

۲/۲/۱۳۳۸

(c) ketabton.com: The Digital Library

د افغانستان موسیقي

د بشر د لطیفو او ښکلیو احساساتو اظهار، چې د ذهن په پرله پسې بدلون سره د متظرفه صنایعو د بېلا بېلو څانګو په ښه منځ ته راغلي (موسیقي) ده، چې د شعر، انځورګری، مجسمه جوړونې او معماری پرعکس وزن او قافیې قلم او رنګ، خښتو او ډبرې ته اړتیا نه لري او د ژوند د خوشالیو د نننې جذبات دي، چې له انسان پرته په حیوان او الوتونکیو هم اغېزه لري. کولای شو، چې موسیقي تر شعر او موزونه وینا لومړی وګڼو، ځکه امیر خسرو بلخي دهلوي موسیقي ناوې او شعر د هغې زیور ګڼي او ښکلې ناوې بیا ګانې ته هم اړتیا نه لري.

سره له دې، چې د موسیقۍ غږ له شعر او موزونې خبرې څخه ښکلی او زړه راښکونکی دی، د انساني پوهې او فهم بنسټ، چې په حیواني شعور باندې حکومت کوي د ښې خبرې په جوړولو یعنې شعر له موسیقۍ سره، موسیقي یې له یوې بې مانا نغمې څخه یوې مانا لرونکې نغمې ته بدله کړه. موسیقي د شعر په چوکاټ کې او شعر د موسیقۍ په پرده کې د بشري ذهنیت د مدنیت په بدلون کې هغه پړاو دی، چې په عمومي ډول تاریخ له هغې څخه خاطرې اخلي او په افغانستان کې دا پړاو ډېر ستر او تاریخي پیل لري، چې زموږ د هېواد او ګاونډیو هېوادونو د موسیقۍ بنسټ پرې ولاړ دی.

لکه څرنګه چې افغانستان د ژبو، دینونو او د (هند او اریاني او مرکزي اسیا) ټولنې فرهنګي مرکز بلل کېږي، نو بیا داسې هم ویلی شو، چې (اریایي سندرې) چې د لومړي ځل لپاره د افغانستان د غرونو په لمنو کې راپېدا او بیا یې پراختیا او پرمختیا وموندله، نو بیا ((اریایي

موسیقي)) هم همداسې دروګنه او دا موسیقي د ((باختر موسیقۍ)) په نوم یادولی شو، چې د هغو د پایښت ځای د هندوکش لمنې دي او انعکاس یې په کلاګانو د غرونو په لمنو او د سپین غره په درو کې هم خوندي پاتې دي.

اریاي باختري موسیقي د هندي، ایراني او مرکزي اسیا د موسیقۍ پیل یا بنسټ دی، دې موسیقي خپله لومړۍ او ابتدایي بڼه(عبادتي موسیقۍ) او یا (مذهبي موسیقي) وه او له سندرو سره یې د اریایانو په کورونو کې پرمختیا کړې او بیا له مهاجرو سره، چې هند او ایران ته تلي لېږدېدلې ده. دې موسیقۍ د(ویدي) په وخت کې یوه بڼه درلوده او بیا یې په اوېستایي عصر کې بدلون موندلی او د هغې موسیقۍ لومړی رنګ او تاثیر په هند او ایران کې د نویو ښوونځیو لپاره لاره پرانستله. (ویدي) سندرو د یاما پاچا په وخت کې، چې په بلخ کې د اریایي واکمنو لومړی پاچا پېژندل شوی د موسیقۍ په بڼه او (ګاتونه) چې بل شکل یې (کات) او (ګات) دی، چې د موسیقۍ د یوې پردې مانا یې درلوده او دا په باختر کې د زرتشتي پېر په موسیقۍ کې د پراوونو د بدلون څرګندویې کوي.

د ډنمارك د بشر پېژندنې د هئیت څېړنو ثابته کړې ده، چې تراوسه هم په نورستانیانو کې چې د هندوکش د اریایانو وارثین دی یو ډول (ګیتار) له یو ځانګړي غږ سره شته، چې لرغونتوب یې له څلورو زرو کالو څخه اوړي او یو چینایي داستان هم د دې څرګندوی دی، چې یو نیم زر کاله وړاندې تر میلاد یوه مخصوصه شپېلۍ (توله) د باختر له خاورې چین ته راوړل شوه دا نظریات څرګندوي، چې باختر د یو مرکزیت په حیث د موسیقۍ د یو مهم ښوونځي په حیث د اسیا په زړه کې ځای لري او د دې ښوونځي تاثیر که هغه په هند او ایران کې وي او که په چین یا مرکزي اسیا کې ثابت او څرګند حقیقت دی.

د باختر مذهبي یا عبادتي موسیقي په هند کې همغه شان مذهبي پاتې شوه، مګر په ایران، مصر، هخامنشي او ساساني کې موسیقۍ ځانته درباري بڼه خپله کړه او په افغانستان کې اریایي مذهبي موسیقي (حماسي موسیقي) سره په فرعي ډول د سکندر مقدوني تر راتللو پورې پاتې وه.

په افغانستان کې د یونانیانو تر یرغل او هلته تر استقرار وروسته پوره دوه پېړۍ یې زموږ موسیقي ته (د ډراماتیکي موسیقۍ) بڼه ورکړه او له

نـڅا سـره د ګډې موسـيقۍ بنسټ يـې کېښود ، چـې هغـې تـه (کونسـرت بـالت) وايـي لکـه چـې د هغـې موسـيقۍ ځينـې برخـې د کوشـانيانو د وخـت مجسـمه جوړونکيـو هـم سـاتلې وې.

د بودايـي ديـن لـه خپـرېدو او د کوشـاني ځواکمنـې امپراتـورۍ تـر رامنـځ تـه کـېدو وروسـته پـه ځانـګړې تـوګه پـه درېيـو لومړيـو پېړيـو کـې، چـې د کوشـانيانو د فتوحـاتو لمـن تـر هنـد او مرکـزي اسـيا پـورې وغځېدلـه، نـو موسـيقۍ درې ځانـګړې خـواوې پـېدا کـړې:

الـف : دربـاري موسـيقي.

ب : مذهبـي موسـيقي.

ج : ولسـي موسـيقي.

پـه دې درې واړو مذهبـي او نـورو بودايـي موسـقيو، چـې ارام او نـرم روح يې درلـود د بودايـي ديـن لـه خپـرېدو سـره يـې عمـوميـت پـېدا کـړ او پـه ډلـه ايـزه بـڼه سـاز او اواز ډېر شـو او خلـك يـې د يـوې داسـې ګوشـه ګيـرۍ خـوا تـه رابنکـل، چـې د کنيشـکا امپراتـوري ووېرېده، چـې مبـادا دا خلـك ټول تـارك دنيـا نـه شـي، چـې بـالاخره بـه لـه کـور او ژونـد نـه لاس ومينـځي، پـه نتيجـه کـې د پـټو عکـس العملونـو او د شـهزاد ګانـو لـه خـوا د ساسـاني ايـران موسـيقۍ تـه نـژدې ورتـه، چـې دربـاري بـڼه يـې درلـوده.همدارنـګه هـنري ارامـه مذهبـي موسـيقي، د افغانسـتان دربـاري موسـيقي او ولسـي موسـيقي يـې هيجـاني بـڼه ځانتـه غـوره کـړه او د (بـالقونو د کنسـرت) ډېرې ډلـې جـوړې شـوې.

د اسـلامي دورې پـه پيـل کـې دربـاري موسـيقي تقريبـا لـه منـځه تللـې ده، خـو کليوالـه يعنـې (فولـك سـانګ) موسـيقي پـه يـو هيجـاني روح ژونـدۍ او بـاقي پـاتې شـوه.

همغـه شـان، چـې اسـلامي نويـو ادبيـاتو پـه لومړيـو درې څلـورو هجـري پېړيـو کـې ورو، ورو نـوې او تـازه بـڼه پـېدا کـړه، موسـيقۍ هـم ورسـره پـه خپلـه ولسـي بـڼه ژونـدۍ شـوه او بيـا يـې ورو، ورو دربـارونو تـه لاره ومونـدلـه.

د غزنويـانو لـه پرتـم نـه پـه ډکـه دوره ۵-۶ هجـري پـېړۍ کـې چـې لـه ۱۱-۱۲ مسـيحي پـېړۍ سـره برابـره ده بيـا د (رزم) او (بـزم) د روح لـه ژونـدي کـېدو سـره حماسـي او بزمـي موسـيقي د عاميانـه يـا کليوالـې موسـيقۍ تـر څنـګ راژونـدۍ شـوه مطـرب غـږونکي رامشـګر او نڅاکوونکـي د چنـګ او بـانګ غـږ لـه ډول او سـلطاني سـرني سـره پورتـه کـړ او د نـڅا لـه خوږلنـۍ نـه ډك غـږ د

شاهي ودانۍ له کړکيو څخه په لوړ اواز ووت، چې انعکاس يې د شاعرانو له ذهنونو وتلو خبرو او د هغه وخت د ليکوالانو له اثارو څخه زموږ غوږونو ته رارسېږي.

د غزنويانو فتوحاتو که هغه په هند او ماورالنهر کې وو او که په ايران کې، يو ځل بيا د افغانستان د موسيقۍ غږونه مخصوصا د هغې درباري موسيقي يې له هندي، ايراني او د مرکزي اسيا له موسيقيو سره هم غږې کړه او په هند کې د غوريانو فتوحاتو او د اسلامي جذباتو پېدا کېدنې په هندوستان کې د قوالي موسيقۍ بنسټ کېښود. په هېواد کې د مغلو فتوحاتو موسيقۍ ته نوې ښکلا او ځلا ورکړه او دې موسيقۍ له خپلې افاقي جنبې د موسيقۍ له نوو او مروجه الانو سره د چين په لور نوې خپرونې وکړې او د هرات د تيموريانو په دوره کې د موسيقۍ متقابل نفوذ او اغېزې د افغانستان د بابر د لمسيانو په زمانه کې، چې د مغلو د سلطنتي پلازمينه او مرکز له افغانستانه د هندوستان زړه ته ولېږدول شونو يو شمېر اهنګونه زموږ له سيمې هند ته لاړل او همدارنګه يو شمېر هندي اهنګونه له هند نه افغانستان ته راغلل، مګر زموږ کليواله موسيقي د يو شمېر ولسي اساساتو له مخې ځای په ځای پاتې او دوام يې وکړ. په هند کې موسيقۍ د مذهبي اړخونو له توپير نه پرته د مجلسي او قوالي جنبو په پياوړتيا سره دوام وکړ او هلته يې د مذهبي ايجاباتو او غوښتنو له مخې ډېره وده وکړه، مګر په افغانستان کې يې له کلويو او د غرونو په لمنو کې له اوسېدونکيو پرته اورېدونکي پېدا نه کړل.

افغاني موسيقي چې د تاريخ له پيل نه يې روزنه موندلې او د غرنيو خلکو په ازاد چاپېريال کې يې د وخت په تېرېدو سره عبادتي، رزمي، درومدي يوه برخه او درباري بڼه خپله کړې، چې د پنځه زره کلن تاريخ په اوږدو کې ليدل شوې له مقابلو تاثيراتو سره، چې د ګاونډيو هېوادونو لخوا منځ ته راغلي په خپله اولسي افغانستاني بڼه تراوسه د هېواد په ځينو برخو کې موجوده ده، د هغې له مخې چې هر کله وغواړو د خپلې ملي موسيقۍ بنسټ کېښودلی شو.

۷/۹/۱۳۳۹

(c) ketabton.com: The Digital Library

پاراداتا یا پیشدادیان

۱ د اجتماعي ژوند د بدلون یوه ستره دوره

د بشري ټولنې د ځینو برخو زړښت او د لرغونتوب نښې د هغوی لرغونی نسل دی، چې د لرغونې زمانې وخت یې تاریخ نه شي مشخص کولی، مګر د هغه وخت تاریخي قبیلې یا کورنۍ او د بې لا بېلو تاریخي دورو د پاچاهانو نومونه او کارنامې یې ډېرې مشهورې دي.

سره له دې، چې زموږ هېواد افغانستان د جغرافیایي ساحې له حېثه وړوکی دی، مګر د هغه ژور تړون له مخې، چې له اریایي قبیلې او نژاد سره یې لري د تاریخي عنعنو او اسطورو په لرلو سره د بشري ټولنو په منځ کې یوه ستره ځانګړتیا لري.

اریایي ټولنه لا په هغه وخت کې، چې هندي او ایراني ځانګې ترې نه وې بېلې شوې او ټول په یوه کور کې، چې هغه د هند او ایران ترمنځ د افغانستان په شمال همدارنګه د هندوکش په شمال کې، د امو سیند په شمال کې هغه سیمه، چې د سردریا او امو سیند ترمنځ واقع ده، چې فرغانه په (اریانم ویګو) کې یا (اریاناویجه) یا (اران وج) چې د ټولو مشترك زېږن ځای دی اوسېدل او له ځان سره خاطرې لري، چې کولی شو د خاطرو په نوم یې یادې کړو.

د هند و اریاني ټولنو د ژوند دوره په یوه دوره، یو وخت او یو زمان کې وه، چې د هغوی د پړاوو ټاکل له شکونو څخه خالي نه دي. د افغاني، هندي او ایراني قبیلو ګډو اریایي نېکونو هغه وخت، چې یې لا هجرت ته تن نه ورکاوه او د امو سیند په سیمه او یا یې په شمالي او جنوبي سیمو فرغانه یا باختر کې اوسېدل او د نیمه مالداری او نیمه بزګری په کار بوخت وو، د کورنیو او پاچاهانو په اړه خبرې او بحث کوي، چې د هغوی

خاطرو او د هغوی د کارنامو خاطرو تر ننه پورې زموږ د حماسي ادبیاتو برخه تشکیل کړې ده.

ویدي او اوېستایي سندرې، چې دواړه د دې ټولنې د پیدا ېښت په ځای کې چې د افغانستان شمال او سویل دی پیل شوي او کومې خاطرې، چې د دې سیمې په سیندونو، خوړونو او غرونو کې موجودې دي له څېلمې د دې پاچاهانو نومونه اخلي.

د ډېر تعجب ځای دی، چې دا پاچاهان په متفرق او خواره واره ډول یاد شوي نه دي، بلکې ډله، ډله او کورنۍ، کورنۍ یاد شوي دي. تر ټولو پخوانۍ پاچایي کورنۍ، چې زموږ په اسلامي دورونو کې فارسي ادبیاتو هغوی د پیشدادیانو او حتی د بلخ د پیشدادیانو په نامه یاد کړي هغه د (پاراداتا) کورنۍ ده. که دا کلمه تجزیه کړو په هغې کې دوه برخې پیدا کولی شو یوه (پارا) چې د مخکې په مانا ده او بل (داتا) چې د (داد) د کلمې لومړی شکل دی، نو سمدستي څرګندېږي، چې (پیشدادیان) ترجمه او یا عین همغه پخوانۍ (پاراداتا) د (بلخي) په صفت یاد کړی وي پر غلطه نه دی تللی، ځکه په هغو دورو کې چې اوېستا په خپل ځلنده باب کې (د پاراداتا) یادونه کوي، نو بلخ د (بخدي) په نامه او د لوړو ببرغونو لرونکي ښار په توګه یې ستاینه کوي.

د پاچاهانو کورنۍ یا قبیله (پاراداتا) عبارت و له:

۱ ـ هوشیانغا ۲ـ ثخمه او روپا ۳ـ (یما) یا (یاما) ۴ـ تریتونا او نور، چې په فارسي ادبیاتو کې هغه په هغو نومونو، چې موږ تري خبر یو په لاندې ډول پېژنو:

۱ـ هوشنګ ۲ـ ظهواث ۳ـ جم یا جمشید ۴ ـ فریدون او نور.

په دې کې شک نه شته، چې د (پاراداتا) کورنۍ د واکمنۍ دوره د اجتماعي ژوند د بدلون او مراتبو له نقطه نظره، د اریایي ټولنې (هند او اریاني یا باختري) پر هواره ځمکه او ښار اوسېدنې له زماني سره برابره ده په بل عبارت د غار اوسېدنې دوره او (پاله اولي تیک) او (نه اولي تیک) دورې یعنې د تیرې پخوانۍ دوره تېره شوې او اریایانو د امو سیند سویل پلو ته د باختر په سیمو کې په بزګرۍ، کلیوالي او ښاري ژوند پیل کړی و، مګر تر اوسه یې د بشري ژوند د لومړنیو اختراعاتو لکه اور او داسې نورو خاطرې د هغوی په ذهن کې وې.

انسان که د اوپستا د پښتونو هغې سلسلې ته، چې د (پاراداتا) له پاچاهانو څخه بحث کوي په غور سره وګوري د کلماتو له منځ او طرز تفکر څخه د یوې بشري ټولنې ځانګړنې، د ژوند د اړتیاوو پیدا کول، د ښار نشینۍ، د کښت او کروندګرۍ او د مملکت دارۍ د یوې دورې پیل کتلای شي.

وبه ویني، چې خلك تازه پر ځمکو ځای پرځای شوي د کلاګانو او کلیو په جوړولو بوخت دي، په ځمکو کې شلغم شیندي او ونې کري او د ژوند ټولو ټولنیزو اړتیاوو ته پاملرنه کوي، د ونو د ډولونو همداراز د څارویو او الوتونکیو په ډولونو او ښه کولو یوازې کوښښ نه کوي، بلکې پدې هم بوخت دي، چې خپله وینه، نژاد او تخم صاف، پاك او بې الایشه وساتي.

د (پاراداتا) یا (پیشدادیانو) کورنۍ له څو پاچاهیو څخه جوړه وه، چې ښایي د واکمنۍ ټوله دوره به یې له سلو یا دوه سوو کلو څخه نه اوړي. مګر ټول پوهېږو، چې اسطورې په کومه اندازه لکه چې ما څرګندې کړې، د دې کورنۍ د هر یو پاچا لپاره پې څو سوه کاله او یا یو زر کاله د عمر اوږدوالی او یا د سلطنت د دورې نسبت ورکوي، چې دا پخپله د اریایانو او په ځانګړې توګه د باختري ټولنې د اریایانو په ډېر ښه صورت د ډېرو ښو افسانوي تخیلاتو په حقیقت ولاړ د ټولنیز بدلون پوړونه راښیي، چې کېدای شي څو زره کاله یې په برکې نیولي وي. دا چې د اوپستا د پښتونو څو لنډې پاڼې په حقیقت کې د تاریخ څو زره پاڼې دي، چې په فکر کولو، استدلال او منطق سره کولای شو (چې د دې هرې کلمې او هرې کرښې په شرح کې رسالې او غټ کتابونه یې په شرح او اجتماعي تحول د (هند او اریاني) ټولنې چې یو پلو ته دبحیره خذر سواحل او ایران دی او بل پلو ته زموږ د وطن د غرونو په لمنو کې چې له هغه ځایه د هند خاورې ته تیت شوی ولیکو تدوین او مطالعه یې کړو، نو کولای شو د ټولنیز بدلون د هرې کلمې او کرښې په شرحه کې یې غټ غټ کتابونه ولیکو، همدغه د (هند او اریاني) ټولنې، چې یو پلو ته د بحیره خذر لرې او ایران پروت دی او بل پلو ته یې زموږ د غرونو په لمنو کې چې له هغه ځایه د هند خاورې ته خواره شوي ډېر څه لیکلای تدوین او مطالعه کولای شو.

۱۴/۹/۱۳۳۷

(c) ketabton.com: The Digital Library

یاما

د طالع د لمر زوی

(د اریایي ژوند د بدلوني د دورې یو ممثل)

سره له دې، چې افغانستان د لرغونتیا له مخې څو زره کلن تاریخ او تر هغه دمخه دورو د مشخص تاریخ په لرلو سره سره ډېرې نورې اوږدې دورې هم لري، چې پر هغې یې باید هر اړخیزې څېړنې وشي، دا ډېر د خوښۍ ځای دی، چې د دې هېواد ډېرو لریو، پخوانیو او تر تاریخ دمخه دورو مطالعه هم تر ډېره حده په هغو منابعو ولاړه ده، چې ډېر ارزښت لري.

په دې کې شك نه شته، چې هر هېواد ترتاریخ دمخه د داستانونو او اسطورو دورې لري، مګر په جرئت سره ویلی شو، چې د افغانستان، ایران او هند د اسطورو، داستانونو او حماسیو دورې ډېرې پراخې او مستندې دي. د اسلامي دورو ادبیاتو، تاریخ او کیسو د (جم) او (جمشید) د نامه څو څو ځله یادونه کړې. د اریایي دوه لومړیو منابعو یعنې (ویدي) سندرو او اوېستا کتاب هغوی د (یاما) یا (یما) په نوم پېژني او په حقیقت کې د ټولې اسلامي دورې معلومات او منابع له همدغو دوه منابعو څخه سرچینه نیسي. ویدي سندرو هغه د (یاما) په نامه او د اوېستا کتاب هغه د (یما) په نوم یاد کړي. لومړی منبع د هغه پلار د ((ویواسوات)) او دویمې منبع د

((ویوانـگارا)) پـه نامـه یـاد کـړي دی او هغـه یـې د (طـالع لمـر) ترجمـه کـړی اوېسـتا هغـه (یمـا کشـابته) او ویـدا (یاماراجـان) بللـی، چـې د دواړو مانـا(یامـا بادشـاه) کیـږي. یامـا پـه اوېسـتا او ویـدا کـې د ځلېدونکـي نـور شـېندونکي، نورانـي، نورورکونکـي او وړانـګې لرونکـي پـه مانـا یـاد شـوی او جمشـید د دوه ترکیبـي کلمـو پـه صـورت کـې دا پخوانـی مفـهوم پـه اسـانۍ سـره افـاده کـوي.

د یامـا پـه بـاره کـې د (ویـدا) او (اوېسـتا) د معلومـاتو روح تقریبـا یـو شـان دی کـه لـه جزویـاتو څخـه ورتـېر شـو داسـې څرګنـدېږي، چـې یامـا لومـړی رئیـس، لومـړی لارښود او لومـړی مشـر او د اریـایي طبقـې، چـې دهنـد او اریانـا ټولنـې وې لومـړی پـاچـا و او پـه قـوي احتمـال د اکسـوس سـیمې تـه د دې ټولنـې د قومونـو د رسـېدلو پـر وخـت او پـه هغـه سـیمه کـې یـې ځای پـه ځای کېدلـو د هغـه او د هغـه د نیکونـو او لمسـیانو خـاطرې پـه ډېره انـدازه پـه (بخـدي) یـا (بلـخ) کـې سـره غونـډې شـوي او د یـو لـړ بلخـي پـاچایـانو سلسـلې خـارجي بـنه غـوره کـړې ده. هغـه کسـان، چـې پـه (ویـدي) او (اوېسـتایي) متونـو کـې د تـاریخي مدارجـو د تثبیـت لـه نظـره وارد دي پـه اسـانۍ سـره پوهـېږي، چـې (یمـا) یـا (یامـا) د زردشـت زمـانې او عصـر پـه پرتلـه ډېره لرغونتیـادرلوده. دزردشـتي خلکـو دخبرولـه مفـهوم او خـدای تـه یـې لـه مناجاتوڅخـه پـه ډاګه څرګنـدېږي، چـې د(یامـا)دوره دزردشـت لـه دورې ډېره پخوانـۍاولرغونې ده.

کـه د(ویـد) او (اوېسـتا) کلمـاتو او اصطلاحـاتو تـه پاملرنـه وشـي پـه اسـانۍ سـره څرګ ېږي، چـې (یامـا) او دهغـه عصـر د دوه منـابعو لـه نظـره د اریـایي یـا بشـري مدنـي تـاریخ لـه لومـړۍ عقلانـي دورې سـره سـمون خـوري. د اوېسـتا د مندرجـاتو لـه مخـې مـوږ ټول پوهـېږو، چـې څنـګه (یامـا) کرنـې تـه پاملرنـه وکـړه او همدارنـګه د ونـو د ډېرولـو، ابیـارۍ او د انسـانانو د ښه نسـل د ډېر والـي لپـاره مقـررات او همدارنـګه د مرغـانو او حیوانـاتو د نـژاد لـه پـاره پاملرنـه او د لومـړي ځل لپـاره یـې د ابـادۍ بنسـټ کـېښود.

دا ډول معلومـات دومـره عمومـي او افـاقي اړخ لـري، چـې پـه یونـاڅاپـي ډول د بشـري دورې لومـړۍ دورې او داجتمـاعي ژونـد لپـاره یـې اخیسـتي ګامونـه پکـې ترسـترګو کـېږي او یـا لـږ تـر لـږه د اریـایي ټولنـې د ژونـد نظـامي خـاطرې پـه فکـر کـې راځي.

د ((یاما)) د کارونو پیل او دهغه زماني د کارونو تفصیل په حقیقت کې د اریایي قبایلو د ژوند د لومړۍ دورې تاریخچه ده او منطق هم همداسې حکم کوي، چې باید (ویدي سندرې) او د (اوېستا) مندرجات، چې دواړه د اریایي دورې پخوانۍ اولومړنۍ منابع ګڼل کېږي، د دې ټولنې د ژوند د لومړیو دورو شرح ده. البته دا خبره د افغانستان د لرغوني تاریخ په دورو کې د ډېرې پاملرنې وړ ده، چې (یاما) او د هغه دوره، چې هر څومره عمومي او افاقي اړخ ولري، نو بیا هم زموږ د هېواد په شمال د باختر په سیمه کې د بلخ له ښار سره بې اړیکیو نه ده، هغه صفات، چې نوموړی (یاما) یې لري د بلخ لومړنی پاچا یې شمېرو، ځکه چې هغه له ډېرو قدرمنو پاچاهانوڅخه چې بلخي پیشدادیان یې بولي دی او پیش دادیان همغه د (پاراداتا) کورنۍ یا قبیله ده، چې لغوي مانا یې کټ مټ (پیش دادیان) کېږي.

نو همغه (یاما) یا (یما) چې وروسته د اسلامي دورو په دري ادب کې یې د جمشید په نوم شهرت ترلاسه کړی او د ده مربوطه زمانه یوپلو افاقي او عمومي اړخ لري او له بل پلوه د ځانګړیو خصوصي اړخونو په لرلو سره زموږ خاورې او هېواد سره اړیکې پېدا کوي.

د (یاما) د وخت مطالعې د افغانستان، ایران او اریایي نړۍ د اسطوره یي دورو په تاریخ کې ډېر ارزښت لري، چې که چېرته یې په جزیاتو لیکل وشي، نو ډېر پنډ کتابونه به ترې جوړ شي. په افغانستان، هند او ایران کې د اریایي تاریخ ټینګښت او خپرېدل په همدغه عصر او زمان پورې تړلي دي او ټول هندي،افغاني او ایراني ادبیات، رزمي او حماسي کیسې له همدغه لرغونیو اوسېدونکیو څخه الهام اخلي.

نو ویلی شو، چې د (یاما) د وخت او پخپله د (یاما) یا (جمشید) مطالعه تر تاریخ دمخه خلکو، د ژوندون د اریایي د لومړۍ دورې، د هند و اریانۍ ټولنې د بدلون پړاوونه سره په خپلو کې تړي او روښانوي.

۲۲/۳/۱۳۳۸

(c) ketabton.com: The Digital Library

ریښې، اریایي روحاني حکیمان او شاعران

اریایي ټولنې د خپل ټولنیز ژوند له مراتبو نه په یوه مرتبه کې، چې له هغې نه یې په زرګونو خاطرې د سندرو په قالب کې پرېښې د خپل ژوند په یوه حساس پړاو کې ورداخل شوي، چې د هغې مطالعه ټولې (اریایي) ټولنې یا هند او اروپایي ټولنې ته له هر اړخه ډېر ارزښت لري. د اریایي ټولنې لومړی ځای او لومړی روزنتون، چې هر ځای وي هغه به وي، خو کله چې دوی د سندرو لرونکي کېږي، د سندرو په شهادت د هندوکش د غرونو په لمنو کې که هغه شمال پلو ته وي او که سویل پلو ته، ژوند کاوه. د اریایي سندرو مجموعه، چې د پوهانو او څېړونکیو د مطالعې له مخې یې طبقه بندي شوي په جزویاتو او کتابتونو یې ووېشله، چې تر ټولو پخوانۍ ته (ریګ وید) وایي. د سندرو همدغه او نورې مجموعې په اتفاقي ډول او یا د کوم فرمایش له مخې منځ ته نه دي راغلي او د هېڅ یوه شاعر شاعرانه انداز پکې مشخص نه دی.

که د مجموعو ځینې برخې د یو ټاکلي شاعر او یا د هغه کورنۍ ته نسبت وکړو، نو کولای شو ووایو، چې که دا سندرې د یو شمېر اروپایي شاعرانو د ذهن پېداوار وي، نو د وخت په تېرېدو سره دومره تکرار شوي، چې د یو ټولنیز تصنیف بڼه یې غوره کړې، چې په عمومي ډول یې شاعران معلوم نه دي او د یوې ټولنې یا یو قوم مال ګڼل کېږي، له دې سره سره د

دې سندرو موجد یا بنسټګر، موسس او یا یې ویوونکي هغه شاعران وو، چې په مربوطه زمانه کې یې د (ریښې) په نوم یاد کړي.

په دې کې شک نه شته، چې د (ریښې) د کلمې اسانه ترجمه (شاعر) دی، خو دا شاعران د اوسني شاعر د کلمې په مفهوم یوازې شاعران نه وو، بلکې د زمانې په هکله یې پوره پوهنه لرله او کافي اطلاع به یې درلوده، د علم او فضل په دریاب کې ډوب له نبوغ سره یې د روحانیت لاره نیولې و ښه فقیه عالم به و او په ټولنه کې به یې لکه د یو لارښود په څېر د ټولنیز او قومي اصولو په رڼا کې خلکو ته لارښوونه کوله او هر وخت به په کورونو او کلیو کې ګرځېدل، خلکو ته به یې د لارښوونې ترڅنګ نصیحتونه هم کول. همداراز د کورونو له منځ نه نیولې تر کلیو او قبیلو پورې د دې ټولو ټولنیزې لارښوونې په رېښه یا شاعر پورې مربوطې وې.

تر کومه ځایه، چې له ویدي سندرو نه څرګندېږي، د (ریښې) کلمې د مفهوم جامعیت موږ ته اجازه راکوي، چې (ریشي) د (حکیم) او (حکیم فرزانه) ترجمه کړو.

همدارنګه کولای شو، چې دا کلمه (روحاني) او یا (سپېڅلې روحاني) ترجمه کړو او همدغه شان د ټولنیز نقش له نظره په اسانۍ سره کولای شو دا کلمه لارښود او لارښوونکی هم تعبیر کړو. په حقیقت کې همدغه مانا او ټول مفهومونه د (ریښې) په کلمه کې ورګډ دي او دا ریښې هغه خلک وو، چې د یوې کورنۍ له دننیو لاتجو او شخړو نه نیولې بیا د کلي د ملک تر ټاکلو، په اریاي جامعه کې د قوم د ملک تر ټاکلو پورې په همدغه پورې اړه درلوده او تردې لویو ټولنیزو مسایلو کې لکه جنګونه او مهاجرتونو او نورو کې یې وینا او ګډون ډېر اغېزمن و. په همدې خاطر، چې هغوی روحاني، اجتماعي او اداري اړخ درلود، نو ځکه یې په اریایي ټولنه کې نقش ډېر مهم او ارزښتمند و، نو درناوی یې پر ټولو لازم او ضروري ګرځېدلی وو.

لکه څنګه، چې مې پورته ورته اشاره وکړه اریایي شاعران یا (ریښې) که په لومړیو دورو کې د افرادو په ډول وو، نو وروسته د کورنیو په شکل رامنځ ته شول.

لکه څنګه چې د اریایانو اجتماعي وظیفه د کورنیو دننه د معنوي میراث زده کړه وه، نو اریایي مشرانو هڅه کوله، ترڅو د معنوي میراث د

زده کړې ترڅنګ د کورنیو په منځ کې د مادي میراث زده کړه هم نسل په نسل ور زده کړي او دلته (ریښې) یا شاعرانو ډېر کوشش کاوه ترڅو د دوی زامن او لمسیان داسې وروزي، چې معنوي میراث په دوی کې خوندي شي.

تر کومه ځایه، چې د اریایي سندرو له مطالعې څخه څرګندېږي (ریښې) یا شاعران ډله، ډله او یا کورنۍ کورنۍ یو ځای ژوند کاوه. همدې ته په کتنه د (ریګویدا) هر جز د ریښې د یوې ډلې اویا یوې کورنۍ پورې مربوط بولي.

له دې سره سره د (ریګویدا) د کتاب لس جز و، په عمومي ډول د یو رنګ خواصو لرونکي نه دي او تر کومه ځایه، چې ادبي او لغوي څېړنه شوې په شپږ جزونو کې، چې له دویم څخه تر اووم پورې د ګډو عواملو په لرلو مشهور دي، همدغه مشترك عوامل، چې په دا شپږ جزونو کې په نظر راځي، مدققین یې دې ته اړ کړي، ترڅو دې شپږ جزونو ته د کورنیو چارو کتاب ووایي. دا اصطلاح د اریایي کورنیو د ټولنیزې روزنې له روح سره برابره ده، ځکه د شاعرانو کورنیو هڅه کوله ترڅو هغه شعرونه او سندرې، چې د کورنۍ پلرونو ویلي دي سینه په سینه خوندي کړي او په دې ترتیب د دې لپاره، چې د سندرو ویونکي بېلا بېل کسان وو، خو په یو کور کې د ګډ ژوند په وجه هغه ګډې ځانګړتیاوې په هغوی کې پاتې دي. په هر حال (ریښې) یا روحاني حکیمان هغه اریایي منش شاعران وو، چې د اریایي فرهنګ له مخې ټولنیزې رهبرۍ او ټولنیز ژوند ته د خلکو تمایل هم د دوی دنده وه. دوی د اریایي قومونو د رئیسانو، سردارانو او ملکانو ترڅنګ ډېر ممتاز، محترم موقعیت او مقام درلود، د اریایي ټولنې په منځ کې د دوی په باره کې هغه څه، چې ورته پاملرنه شوې دا معلومات زموږ لاس ته رارسېدلي دي او د پخواني افغانستان د تاریخ یو منځ یې د اریایي سندرو په یو نظر روښانه کړی دی.

۵/۲/۱۳۲۹

(c) ketabton.com: The Digital Library

زردښت او د بلخ له اسپه کورنۍ

سره د هغه اړيکي

زردښت، زردهشت، زرتښت او زوراستر دا ټول په مختلفو صورتونو کې ثبت په بلخ کې د يو مشهور حکيم، د سيمې د رئيس، مصلح، ټولنيز او مذهبي شخصيت نوم دی، چې د لرغونې زمانې په ختيځ او لويديځ کې يې شهرت درلود د ده د ستر شخصيت د لرلو په وجه د لرغونې زمانې بېلا بېلو قومونو لکه ايرانيانو، هنديانو، يونانيانو او روميانو په منځ کې په مختلفو بڼو ځان ښکاره کړی او د هغو لپاره يې ډول ، ډول داستانونه او کيسې منځ ته راوړي، که د اريايي قبايلو په (ويدي) او (اوېستايي) دوروکې د فکري، اجتماعي، ادبي او لساني تاريخ بدلون ته په غور وکتل شي څرګندېږي، چې زردښت هم د ويدي عصر د هغو حکيم مشربو شاعرانو په سلسله کې راځي، چې ريښې به يې بلل او نوموړی وروستی ريښې ګڼلی شو، ځکه چې د اوېستا عصر د هغه په کتاب او د هغو په اجتماعي او مذهبي اصطلاحاتو پيل کېږي.

په ويدي عصر کې بلخ، کاپيسا او کندهار يعنې په افغانستان کې د هندوکش شمالي او سويلي ولايتونو لويې لويې ريښې يا شاعران ليدلي دي، که څه هم د دې ريشې يا شاعرانو ظاهراً دنده د شعر ويل او يا سندرې ويل وو، مګر هغوی په عين حال کې حکيمان، عالمان، پوهان، عاقلين، شريف، په نژاد پاک د ټولنې مصلحين او دقوم لارښودونکي وو او بېلا بېلو برخو کې د هغوی کارنامې په ويدي سندرو کې اورو. زردښت د مراتبو له نظره د همدغو ريښې يا د وخت د حکيمانو، عالمانو او عاقلينو وروستی شخص دی، چې د کنشاسب د واکمنۍ په وخت، چې د اسپه

کورنۍ د شاهانو له جملې څخه یو زر (۱۰۰۰) کاله وړاندې تر میلاد په بلخ کې راپیدا شوی دی.

د زردښت د کورنۍ اړیکې او کورنۍ تړون د بلخ له اسپه کورنۍ سره زموږ د هېواد په لرغونې تاریخ کې یوه ډېره په زړه پورې سلسله ده، چې د هغې روښانول د دې ټولنیز مشر او مصلح په انتساب کې یو وړوکی شك هم نه پرېږدي.

د زردښت یا زراتشترا نوم له دوه کلمو (زر) او (زرد) نه مرکب ده، چې هغه دواړه تراوسه په دري ژبه کې یو ته (طلایي) او بل ته (زرد) یعنې ژېړ ویل کېږي. په دویمه کلمه کې د (اشتر) یا شتر نوم روښانه دی او په همدې ترتیب د هغه نوم له مخې په اصطلاحي ژبه هغه د (صاحب اشترزرد) یعنې د زېړ اوښ څښتن او (صاحب اشتر طلایي) یعنې د (طلایي اوښ څښتن) ویلی شو.

د زراتشترا د خسر نوم (فراشترا) و، چې لومړی کلمه (مفدم) او دویمه (اشتر) یعنې اوښ ترجمه کولای شو، چې په اصطلاحي ژبه ورته (صاحب اشتر اهوار) ویلی شو، چې په دې دواړو نومونو کې په ښکاره ډول د (اشتر) یعنې اوښ کلمه په نظر راځي. له زردښت سره په ډېرو تړلو نومونو کې د (اسپ) او (اسپه) کلمې د پام وړ ګرځي، چې لومړی یې په دري کې د اس اوسپې لپاره یو ډول ویل کېږي او دویمه د پښتو په ژبه کې صرف د اسپې لپاره ویلی شو.

نو د زردښت پلار پوروش او مور یې د غددو نومېده دا هغه دي، چې د نسب سلسله یې اسپه کورنۍ پورې تړون لري او اسپه کورنۍ په بلخ کې د ډېرو نجیبو او باشرفو خلکو له ډلې نه شمېرل کېدل، چې د ډېرو رمو او اسونو، اوښانو د ګلو په لرلو یې د باختر په ټولو برخو کې شهرت او قدرت ترلاسه کړی او بالاخره یې د قدرت او اعتبار په وجه د بلخ له پیش دادیانو څخه وروسته او (ګاوي) کورنۍ څخه وزارت او سلطنت ته ورسېدل.

په اوستا کې د اسپه کورنۍ د نوم ډېره یادونه شوې او هغه کسان، چې له دې کورنۍ څخه پاچاهي ته رسېدلي دا دي:

(اروات اسپه(د تندو اسپو څښتن، (وسیست اسپه) یا (ویشت اسپه) د بیدارو اسپو څښتن، چې دا دواړه په وروستو دورو کې د (لهر اسپ) او دویم یې د (کشتاسب) په نومونو ښه پېژنو.

زردښت په بلخ کې د اسپه کورنۍ د دویم پاچا ویشتاسپه یا کشتاسب په وخت کې د یو مصلح او لوی ټولنیز او مذهبي شخصیت په توګه رامنځ ته شوی دی، خو لکه څرنګه چې د هغه د زېږېدلو نېټه معلومه نه ده، نو د هغه د زماني لپاره یې لوړه نېټه یو زر کاله وړاندې تر میلاده ټاکلې ده، چې موږ هم د پخواني افغانستان د کرونولوژۍ په تاریخ کې دا نېټه منلې ده. وروسته له دې، چې زردښت په خپلو مذهبي اصلاحاتو او اجتماعي رفورم په لرلو سره وکړای شول، چې د بلخ د پاچا کشتاسپه په دربار کې شهرت ترلاسه کړي، چې وروسته له هغې څخه یې د کشتاسب له وزیر (جام اسپه) او د هغه له ورور (فراشترا) سره د خپلوۍ اړیکې ټینګ کړل، هغه په دې ډول، چې پورته وویل شول د (فراشترا) لور یې ځانته واده کړه او خپله یوه لور یې، چې (پوروچیست) نومېده لکه د نکاح په ډول بلخي وزیر جام اسپه ته ورکړه، چې د دې خپلویو په وجه یې د بلخ د اسپه کورنۍ او قبیلې له مشرانو سره ډېر نژدې اړیکې ټینګ کړل.

د دې کتنو له مخې څرګندېږي، چې زردښت بلخ یا د باختر سیمې ته له کومې بلې سیمې څخه نه دی راغلی، بلکې اصلاً د بلخ د نجیبو کورنیو له ډلې څخه دی او نیکونه یې د سیمې د سردارانو او شریفو خلکو له جملې څخه وو، چې د پسونو د رمو او اوښانو او اسونو د ګلو د لرلو په وجه یې ښه پېژندویي او ډېر شهرت شوی و او د بلخ د پاچا ګشتاسپه له وزیر او د هغه له ورور سره د ده د خپلوۍ اړیکې په بلخ کې د ده د کورنۍ د نجابت ښه ثبوت دی.

زردښت په ټولو متونو او (ګاتا) کې، چې هغه په اوستا کې د ده د ویناو تر ټولو پخوانۍ مجموعه ده د (سپنتمان) په صفت یاد شوی دی، چې په هغې کې د پښتو د (سپین) په کلمې باندې یو ناڅاپي سترګې لګېږي او دا ترکیبي صفت یې (سپینه تومنه) یعنې سپین ناد یا (سپین لمنې) ترجمه کړی دی، چې په اصطلاحي صورت یې (پاك نهاد) ، (پاك دامن) او یا (پارسا) ترجمه کولای شو او دا صفت د هغه په څلورم نیکه کې د اسم خاص په توګه راغلی، چې پخپله زردښت ته د یو کورنۍ رنګ په نوم ارزښت لري.

۶/۲/۱۳۴۱

(c) ketabton.com: The Digital Library

زراتشترا، سپین تمان او بلخ

د اسلامي دورې په ډېرو تاریخي او ادبي متنونو کې ځو ځو ځله د بلخ او زرتښت د نوم یادونه شوې، داسې یو شمېر ختیځ پوهان شته، چې د هغه د زېږېدنې ځای آذربایجان رابښيي، مګر یو ډېر شمېر کسان شته، چې وایي نوموړی په بلخ کې زېږېدلی او پخواني اریایي د باختر د سیمې دیني قوانین، رسم او رواج د ده له خوا منځ ته راغلي.

تر کومه ځایه، چې د زرتښت د نسب او نیکونو په هکله له څېړنو او د اوېستا له شهادتونو څخه څرګندېږي داسې ښکاري، چې د (ګاتا) ویونکي نیکونه نسل په نسل په باختر کې اوسېدل او د زوړ بلخ په ډېرو نجیبو کورنیو کې شمېرل کېږي. همدارنګه د یوې درنې کورنۍ د سوابقو په لرلو او د خپلو نوو افکارو د تبلیغ او اصلاحاتو په راوړلو او همدغه شان له باختري وزیرانو سره د خپلوۍ اړیکیو دی برقرار ساتلی.

د زردښتي دین د تبلیغ او د پاچاهۍ دربار د ټاکنې په ځای کې، چې دغه تبلیغ په هغه ځای کې صورت نیولی، هېڅ څوك او هېڅ یوه پخوانۍ او اوسنۍ منبع شك نه لري، ځکه چې ټول په دې متفق دي، چې یو د عبادت کولو دین، چې اصلاً دا قانون د (مزدیسنا) په نوم یادېده په بلخ کې د ګشتاسپه په دربار کې د زرتشترا له خوا څرګند شو. له (ګاتانو) نه

(c) ketabton.com: The Digital Library

ځرګند يږي په هغه سيمه کې، چې خلك يې لکه د کوچيانو په څېر په صحرا کې ګرځېدلي او ژوند ژواك يې هم لکه د کوچيانو وو او اريايي دين هلته رواج او سابقه درلوده او خلکو مختلفو څيزونو ته عقيده درلوده او ډېر معتقد وو، فديې او قرباني ته يې ډېر ازرښت ورکاوه، زرتښت هلته خپل دين ظاهر او ځرګند کړ.

مدققينو وروسته تر مطالعو دا وموندله، چې دا سيمه د هندوکش په شمالي سېمو کې د بخدي، باخترش او يا د بکتريان سيمه ده. لکه څرنګه، چې د کشتاسپه په عصر او دربار کې د نوي دين په موضوع خبرې کوو، نو بايد پوه شو، چې د زراشترا معاصر پاچا کشتاسپه څوك و؟ او چېرته يې سلطنت درلود؟.

زراتشترا په اوېستا کې له (ويشتاسپه) سره داسې خبرې کولې، چې فکر کېږي ګواکې له يو ژوندي پاچا سره ګړېږي.

ځينې شرقي او غربي څېړونکي د ګشتاسپه په ټاکنه کې تېروتې دي هغوی ګشتاسپه د داريوش پلار ويشتاسپه بولي.

اوس نو پخپله د داريوش په اعتراف، چې وايي پلار يې اصلا پاچاهي نه ده کړې او اوېستا قطعا د هخامنشي نسل نه پېژني، نو ويلی شو، چې ويشتاسپه د زرتښت معاصر دی او زرتښت د هغې پاچاهۍ ملاتړی دی، چې پايتخت يې بلخ، له باختر نه تر سيستانه يې حکم چلېده او د بلخ د (اسپه) شاهي کورنۍ غړی و، چې اوېستا هغه د (لوی کی ويشتاسپه) په نوم ياد کړی، دقيقي د بلخ پياوړی رونداو ناکام شاعر د ګشتاسپه دربار نه د زرتښت د لارې پېدا کولو په باب داسې وايي:

چويکچند گاهی بر امد برين ـ درختی پديد امد اندر زمين
زايوان کشتاسب تا پيش کاخ ـ درختی کشن بيخ و بسيار شاخ
همه برگ او پندو پارش خرد ـ کسی کزچنان برخورد کی مرد
يکی باک پيدا شد اندرزمان ـ بدست اندرش مجمرعود و پايان
خجسته پی و نام او زردهشت ـ که اهر يمن بدکنش رابکشت
به شاه جهان گفت پيغبرم ـ تراسوی يزدان همی رهبرم

وړاندې مو وويل، چې د (ګاتها) له لارښونو نه څرګند يږي، چې زردښت په سيمه کې نوی دين اعلان کړ، چې هلته خلك زيات شمېر ارباب الانواعو ته عقيده درلوده. دا همغه د ويدي عصر اريايي ارباب الانواع دي، چې په

افغانستان کې د اریایانو په خپرېدلو معمول شوي و او زراتشترا، چې د ویدي دورو وروستی ریښبي (شاعر)، حکیم، عاقل او پوه دی، چې په پخوانیو معتقداتو کې یې اصلاحات راوړي په هغو ټولو ارباب الانواعو یې د باطل کېدلو کرښه راښکله او د یو واحد ذات پرستش یې اعلان کړ.

دا سمه خبره ده، چې اریایانو یوه موده په افغانستان او په ځانګړې توګه په باختر کې ټولو نوراني عناصرو ته شخصیت ورکړی او هر یو ته په یو مقام قایل شوي دي او بیا د اوېستایي دورې توحید پرستی ته هم وروسته له هغې د (مهر و اناهیتا) بودایي دین نمانځنه که هغه د هندوکش په سویل کې و او که په شمال کې، معمول شو. مګر د اسلامي وروستیو دورو مورخینو او لیکوالانو پخواني سوابق د هغو له بېلونکیو ځانګړنو سره توپیر ونشو کړای، لکه چې له وشتاسپه نه وړاندې یو شمېر بلخي پاچاهان یې ستوري پرست یاد کړي او یو شمېر نورو لیکوالو د بودایي نسبتا وروستیو دورو بودایي معبد د بلخ له پخوانیو داشونو (اورځایونو) سره نه دی توپیر کړی، همدلته ترښه موضوع ګډه شوې ده.

دقیقي په خپلو شعرونو کې د کشتاسپه د پلار لهراسپ د زړښت او زوی ته یې د تخت او تاج د سپارلو او همدارنګه خپله لهراسپ د بلخ په معبد کې د معتکف کېدلو په اړه پارچې لري او په هغو کې اشاره کوي، چې لهراسپ (لمر) ته په عبادت کولو لکه څنګه، چې د جمشید لاره او دود و مشغول شو، وړاندې تر کشتاسپه، ویشتاسپه او زرتشترا نه په بلخ کې دود و.

د زرتشترا نوم یې په مختلفو اسلوبونو تجزیه او ترجمه کړی دی. معمولا دا کلمه له دوو توکو (زرته) او (اشترا) څخه مرکبه ګڼي، چې د (ژیړاوښ لرونکی) او یا د ګړندي اوښ روزونکی یې ترجمه کړی. د زراشترا د خسر نوم (فراشترا) و هغه یې فرا یعنې مقدم او (اشترا) یعنې اوښ (شتر) ترجمه کړی او هغه په اصطلاحي ډول د (ښه لاروي اوښ څښتن) ترجمه کړی د (اسپه) یا (سپنته) یا (سپنتمان) صفت په پښتو کې په عین شکل د (سپین) په مانا پاتې دی او د هغې مانا (سپینه کورنی) او (سپینه تومنه) ده، چې په اصطلاحي ډول کولای شو، هغه د سپېڅلې اروا خاوند ترجمه کړو.

د (پاك) او (خجسته پی) صفتونه، چې مو د دقیقي په شعرونو کې ولیدل، غالبا د همدغې کلمې ترجمه ده.

د زردښت د پلار نوم (پوروش) د نیکه نوم یې (سپیتمان) او د غور نیکه نوم یې (هیچت اسپه) و، چې له هغه نوم څخه یې کورنی نوم اخیستی دی. د هغه د نیکونو په نوم کې د (اسپه) له کلمې څخه څرګند ېږي، چې د بلخ له مشهورې اسپه کورنۍ سره اړیکې لري او د بلخ له یوې نجیبې ټولنې سره اړوند ېږي د همدغو اړیکیو پر اساس وروسته تردې، چې ددین تبیلغ یې وکړ او اصلاحات یې راوړل د اسپه کورنۍ له وارثینو سره یې خپلوي وکړه.

همدارنګه د بلخ د پاچا ګشتاسپه د وزیر (جم اسپه) د ورور (فراشترا) لور یې ځانته واده کړه او خپله ځوانه لور (پورچیست) یې د بلخ د پاچا وزیر (جم اسپه) ته ورکړه دا ټول اړیکې داسې ثابتوي، چې زرتشترا نسل په نسل په بلخ کې اوسېدلی، په همدغه ښار کې پېدا شوی او همدلته یې تبلیغ پیل کړی او بالاخره په همدغه ښار کې د تورانیانو د یوې حملې په ترڅ کې وژل شوی دی.

۱۸/۲/۱۳۳۷

(c) ketabton.com: The Digital Library

گاتا_ گاث یاس

یو له هغو لرغونو کتابونو څخه چې د حکیم او پوه (زراتشترا) له خوا په بلخ کې منځ ته راغلی (اوېستا) ده، چې له (وید) نه وروسته یې دویم اریایي کتاب ګڼلی شو، اوېستا پر پینځو برخو وېشل شوی دی:

۱_ لینا، ۲_ ویسپرد، ۳_ وندیداد، ۴_ یشت او خورده اوېستا.

د اوستا لومړي اوولس (۱۷) فصلونه (لینا)، چې له (ګاتا) څخه عبارت دی، دا د اوېستا پخوانۍ او اصیله برخه تشکیلوي او هغه د زراتشترا خپلو خبرو عبارت بولي.

په دې کې شك نه شته، چې اوېستا په دغه موجوده بڼه کې تازه او نوی د ساسانیانو پر وخت منځ ته راغلی او لومړی منثور کتاب دی. پوهان په دې عقیده دي، چې اوېستا لومړی لکه د (ویدي) مجموعې په څېر منظوم لیکل شوی او ټول په نظم ویل شوی و. د اوېستا له نورو برخو سره د ګاتا اساسي توپیر دا دی، چې (ګاتا) منظوم دی او د اوېستا نورو برخو خپل شعري رنګ د لاسه ورکړی او د نثر په ډول راپاتې دی. باید په یاد ولرو هغه آثار او کتابونه، چې د اریایانو د ژوند د لومړۍ دورې او تاریخ ته یې نسبت کیږي ټول په منظوم شکل وو، خو د وخت په تېرېدو سره یې وزن او قافیه زیانمنه شوې منظوم کلام د منثور بڼه خپله کړې او خپل ارزښت یې له لاسه ورکړی، لکه چې له اوېستا نه پرته د یو بل کتاب درك هم لرو، چې په مسیحي دریمه پېړۍ او یا ترهغې دمخه یې منظومه بڼه درلوده او وروسته د ساسانیانو پر وخت یې منثوره بڼه خپله کړې دا اثر عبارت دی له (یاتکارزریران) یا (یادګار زریر)، چې په (برشوي) یا پهلوي پارتي اشکاني ژبه منځ ته راغلی و، چې بیا وروسته د ساسیانو په دوره او حتی په شپږمه هجري پېړۍ کې په پهلوي ساساني ژبه منځ ته راغلی، چې بیا تقریباً په عین بڼه بلخي شاعر دقیقي د څلورمې هجري پېړۍ په اوږدو کې په دري ژبه وکیښل، نو ویلی شو، چې د (ګاتا) او د اوستا د نورو برخو توپیر په دې کې دی، چې (ګاتا) منظوم او نوره برخه منثوره ده.

پوهان باوري دي، چې یشت یعنې د اوېستا څلورم جز، چې د دې کتاب یوه بله برخه ده د هغې د اوسنۍ بڼې د شعري ترکیب روح هم احساسولی شي، لکه څرنګه، چې د وخت په تېرېدو سره د دې ډول اثارو ډول، ډول ترجمې، تفسیر او تعبیرونه منځ ته راغلي، لږ لږ د کلماتو په

(c) ketabton.com: The Digital Library

کمېدو او ډېرېدو سره او د یو شمېر نورو کلماتو د ګډون په وجه یې شعري بڼې بدلون موندلی دی.

په هر حال (ګاتا) په اوېستا کې یوازینۍ منظومه مجموعه ده او دا د ګاتا کلمه د لغوي مانا له نظره (سندره) ترجمه شوې ده، د دې کلمې اصلي تلفظ (ګات) دی، چې د دې ترڅنګ (ګاس) شوی او بیا په دري ژبه (ګا) شوی دی، چې د ظرف زمان، ظرف مکان او د موسیقۍ د اهنګ په مانا هم راغلی دی.

د اکثرو پوهانو په عقیده (ګاتا) د اوېستا ډېره پخوانۍ برخه ده او د هغې لرغونتوب، د کلام ترکیب، شکل، ماهیت او د کلماتو قیافه ثابتوي. یو تن له فرانسوی ختیځ پېژندونکی (ډارمستټر) په دې عقیده لري، چې د (ګاتا) اکثره لغات د (زند) په عامیانه ژبه کې له منځه تللي، ځکه چې باید هېر نه کړو، چې د اوېستا او ورسره د (ګاتا) ژبه د (زند) او یا د (اوېستا ژبه) ګڼي.

د (ډارمستټر) په عقیده د (ګاتا) اکثره لغات د زند په عامیانه ژبه کې له منځه تللي، مګر د اریایي سندرو په مجموعه کې د (ویدي) ژبې ورته کلمات او کورنۍ یې پاتې دی، چې دا نه یوازې د (ګاتا) د لرغونتوب پړاونه او مراتب ثابتوي، بلکې بله مسئله هم تائیدوي، چې د (ویدي) سندرو ویوونکي او هغه کسان، چې په (ګاتا) ژبه یې خبرې کولې، سره خوا پر خوا اوسېدل او حتی په یوه سیمه کې یې ګډ نژادي، فرهنګي او ادبي پیل درلود.

(ګاتا) د تاریخ، ادب، اخلاقي او فلسفي افکارو له نظره یوه حلقه ده، چې د ویدي عصر د ادبي اثارو ډېرې برخې اوېستا ته مربوطوي. داسې څرګندېږي، لکه چې د ژبې او ادب له نظره دواړه ارتباط لري همدغه شان یې د ویوونکیو ترمنځ هم ډېر نژدې اړیکې موجود وو.

(ګاتا) له پنځو منظومو څخه جوړه ده، چې هره یوه یې فصلونه لري، چې هغې ته (ها) وایي او بیا هره (ها) په قطعاتو او مصرو وېشل شوې، چې هرې قطعې ته (وجس تشتي) او هرې یوې مصرعې ته (فسمن) وایي، چې کولای شو (وجس تشتي) د خبرو پارچه ترجمه کړو او قطعه د دې مفهوم د افادې لپاره بهرتینه کلمه ده. همدارنګه (فسمن) د اندازې او مقیاس په مانا ده او په ادبي مفهوم یې هم دیوټاکلي مقیاس څو کلمې په برکې نیولې او د دې ادبي مفهوم (مصرع) افاده کولای شي.

له دې سره سره (ګاتا) د ۲۳۸ قطعو او ۸۹۴ مصرعو لرونکې ده.

۷/۱۱/۱۳۳۷

(c) ketabton.com: The Digital Library

د اوپستا له نظره د افغانستان د خاروی لرغونتوب

د افغانستان خاوره ډېره پخوانۍ او لرغونې ده. د دې خاورې د لرغونتیا د پوړونو د افق په پس منظر کې سوونه پېړۍ او زرګونه کلونه نغښتي دي.

تاریخ حافظه د دې لرغونې خاورې د ډېرو لومړیو دورو پېژندګلوي په یاد نه لري ترکومه ځایه، چې په اسطورو او داستانونو د لرغونو پاچاهانو او نومیالیو پهلوانانو په حماسیو او رزمي کارنامو پورې اړه لري موږ ته یې یو شمېر خاطرې را رسولې دي، چې د هغو مطالعه یو ځانګړی او په زړه پورې بحث دی.

د هغو پخوانیو منابعو په ډله کې، چې د اوسنیو پوهانو لاس ته راغلي او له هغو منابعو څخه یې د افغانستان د ځینو ځایونو د هویت په اړه معلومات ترلاسه کړی، کولی شو ووایو، چې هغه (اریایي سندرې) او یا اریایي رزمي، حماسي او مذهبي لرغونې خاطرې هغه په نظم دي که په نثر. په مجموع کې یې (اریایي خاطرې) ګڼلی شو او بیا دا خاطرې د زمان او مکان د چوکاټ له مخې د (ویدي) او اوپستا یې خاطرو په نوم ویشي. سره له دې، چې دا خاطرې پرله پسې دي، خو کولای شو په دواړو کې داسې مطالب ومومو، چې د ژوند یو مشترك طرز تفکر او د هغوی ادب راښیي. د دواړو یانې ویدي او اوپستایي عصرونو په خاطرو کې د افغانستان ذ ځینو برخو یادونه شوې، خو باید وویل شي، چې په لومړۍ ډله کې کمې او دویمه کې ډېرې خاطرې په ځای پاتې دي.

دلته د اوپستا له دیني اړخ نه تېرېږو. باید ووایو، چې دا د هغو خاطرو مجموعه ده، چې د یوزر کاله دمخه تر میلاد د اریایي ټولنې د اوسېدلو پرځای او د ژوند په څرنګوالي رڼا اچوي.

د (اوپستا) د دریمې برخې په لومړي باب کې ، چې (وندیداد) نومېږي د یو شکله انسان ته ورته شادیانو (ببزوګانو) او له نیکه مرغه دځمکې یادونه شوې ده، چې هره یوه یې د اریایي قبایلو استوګن ځای شوي، چې هغه ټول په مجموع کې پراخه سیمه وه او په اوپستایي عصر کې یې اریایي هېواد تشکیل کړی و.

د اوېستايي خاوري قطعات پر شپاړس قطعو مشتمل و، چې د هندوکش د لوی غره څلور خواو ته پرله پسې پرتې وې، تر کومه ځايه، چې پرې څېړنه شوې هغه سيمې، چې د دې غره له بېلا بېلو ځايونو څخه خړوبېدلې هغه ذ اوېستايي ځمکې مقدسه برخه ده، چې دا دی له هره يوه يې په ځانګړې توګه يادوو:

۱_ *اريانم ويجو* : د دې دوه کلمو تحت الفظي مانا (د آريايانو تخم ځای) دی او په اصطلاحي ډول کولای شو (آريايي تعليم ځای) ورته ووايو، چې پوهان دا ځای د امو سيند او سردريا پورتنۍ سيمه، چې اوسنۍ فرغانه ده، ټاکي.

۲_ *سغره* : لکه څنګه، چې يې له نوم څخه څرګنده ده دا د سغديان سيمه ده، چې د امو سيند ښۍ څنډو ته پرته ده.

۳_ *مورو* : دا د مروی له سيمې يا ارغنداو څخه عبارت دی، چې د مرکزي افغانستان له غرونو څخه سرچينه نيسي او د مروی له شاوخوا تېرېږي، چې دا ډېره ښکلې او حاصلخېزه سيمه ده.

۴_ *بخدي* : چې د ښکلې خاورې په نوم ياده شوې ده دا همغه (بخل باميك) (بلخ الحسنا) (بلخ بامي) او يا (بلخ ګزمن) ده، چې د اوستايي له ډېرو غوره او مهمو قطعاتو څخه وه.

۵_ *نيسايا* : دا د اويستايي سيمې پنځمه قطعه خاوره ده، چې د هغې موقعيت يې د مرغاب او بلخ ترمنځ ټاکلی، سره له دې، چې يو شمېر خلك يې نيسايا، عشق اباد او يو شمېر يې ميمنه بولي.

۶_ *هروي وه* : د دې قطعې ځمکې د موقعيت ټاکنې په هکله هېڅوك ترديد نه لري، چې دا عبارت د هرې له منطقې څخه ده، چې معمولا يې د هرې رود په نوم يادېږي په وروسته دورو کې د ذې سيمې د اوېستايي دورې د نوم په شکل کې تر لږ څه بدلون وروسته د (اري) يا (هري) په نوم پاتې دی او دا نوم تراوسه پورې په دې رودخانه کې څرګندېږي.

۷_ *ويکره ته*: هغه پوهان او مدققين، چې د لرغونې دورې په جغرافيه پوهېږي دا سيمه د کابل علاقه بولي.

۸_ *اوروايا اوره*: يو شمېر مدققينو د دې سيمې د موقعيت په ټاکنه کې چوپه خوله دي او يو شمېر نورو يې د ((طوس)) يا غزني سيمه پېشنهاد کړې ده . په ځينو ماخذونو کې ((ارګون)) او د هغې د چاپېريال ځمکې

مجموعه یې (روه) یاده کړې او (روه) یا (اروه) د تلفظ له مخې چندان لرې کلمې نه دي. د هغه ځای د اوسېدونکیو ځانګړنې، غرور او ځان وینې وه.

۹_ *خننتا* : یو شمېر پوهانو دا ځای د (هیرکانیا) یا ګرګان علاقه تعبیر کړې ده.

۱۰_ *هري ویتي*: هرې ویتي یا (اراویتي) د ارغنداو د سیند ګوټې نوم و، چې دا د کندهار د ښار له شمال او شمال لویدیزې برخې څخه تېرېږي. دا ډېره ښکلې، حاصلخېزه او د اوېستا لسمه قطعه خاوره تشکیلوي.

۱۱_ *ای تومنت* : ا تومنت همغه (ریتومندرس) ده، چې یوناني جغرافیه لیکونکي یې یادونه کړې او د هلمند رودخانه ترې مطلب ده او د دې لویې رودخانې حوزه، چې په اسلامي دورو کې یې (نیمروز) باله یو له متمدنو مرکزونو څخه و.

۱۲_ *رایاګایاره که*: د راګارا ځینې برخې یې (ری) بولي، چې کنډوالې یې د ایران تر شرقي سیمې پرتې دي او په بدخشان کې هم د (راغ) په نوم یوه علاقه لرو.

۱۳_ *کخره* : ډارمستتر فرانسوي د دې سیمې موقعیت په خراسان او یا په غزني کې ښیي.

۱۴_ *ورنایاورنه*: د دې سیمې څرګند موقعیت معلوم نه دی.

۱۵_ *هپته هندو* : یا اووه سیندونه یعنې اوسنی پنجاب.

۱۶_ *رانګه یا رانګاه*: د اوېستا د شپاړسمې قطعې ځای هم تراوسه معلوم نه دی او ټول پوهان په متفق ډول تراوسه د دې نقطې په ټاکلو بریالي شوي نه دي.

په هر حال لکه څرنګه، چې د پخوانیو او اوسنیو نومونو له یادونې او لنډې شرحې نه معلومېږي، ترکومه ځایه، چې پوهان د اوېستا د شپاړسو سیمو د موقعیت په ټاکلو بریالي شوي، تر ډېره ځایه د دې سیمو چاپېریال. د هندوکش چار چاپېره منطقې او د (اکسوس) امو سیند او (اندوس) یعنې سند د سیمو ترمنځ پرته وه او که چېرته یادې شوې سیمې یو له بل سره خوا په خوا وشمېرو د افغانستان ټوله خاوره پکې راځي، نو ښکاره څرګندېږي، چې د اوېستایي عصر اریایانو مسکن او استوګن ځای، چې د هندوکش څلور خواو ته پراته وو، وګړو یې په خپلو کې په ښه توګه سره پېژندل.

۲۷/۴/۱۳۲۷

(c) ketabton.com: The Digital Library

په اوبستا کې د غرونو یادونه

(اوبستا) د اقلیم پېژندنې له مخې ډېر ارزښتناك جغرافیایي معلومات لري اوپه یو سطحي نظر څرګندېږي، چې د اریایانو د ویدي عصر په نسبت د اوبستایي عصر د اوبو، خاورې او اقلم پېژندنه څو ځله ډېره او مفصله ده، لکه چې د اوبستا په لومړۍ برخې یا لومړي فصل کې، چې (وندیداد) نومېږي ټول له جغرافیایي موضوعاتو نه بحث کوي او د اوبستایي ځمکې ۱۶ قطعې ډېرې مشهورې دي. هغه څه، چې د اوبستا د جغرافیي په برخه کې د ډېرې پاملرنې وړ دي، هغه د غرونو نومونه او دهغو مفصله شرح ده.

ټول پوهېږو، چې د ځمکې پېژندنې په بحثونو کې د غرونو پېژندل او د هغو نومونه اخیستل او هغه هم د اوبستایي عصر د خلکو په منځ کې یو ستونزمن کار دی او حتی په اوسنیو نقشو کې ګورو، چې په غرنیو سیمو کې د ځایونو د نومونو یادونه ډېره لږه شوې ده، ځکه چې په داسې ځمکو کې سروې کول سخت کار دی، خو داوبستا د غرونو په اړه مفصل بحث رابنیي، چې له غرنیو سیمو سره اشناوو او تر کومه حده، چې څېړنه شوې، نو هغه غرنۍ سیمه، چې اوستا پېژندله او هغه برخه یې، چې هغې ته پاملرنه شوې د افغانستان اوسنۍ خاوره په برکې نیسي.

اوستا د (یشتونو) په دوه ټاکلو برخو کې له غرونو څخه بحث کوي یو په (زمیادیشت) یا (نوولسم یشت) او بل په (هوم یشت) یا (لسم یسنای). له دې سره سره دا دواړه یشته په ځانګړې توګه لومړی (زمیادیشت) ټول د غرونو یادونې ته وقف شوی او د هغو غرونو لړۍ، چې هلته یې یادونه شوې ګڼه (شمېره) یې له څلوېښتو غرونوڅخه اوړي.

زمیادیشت په حقیقت کې د غرونو یو لړلیک دی، چې د یو شمېر غرونو په ځانګړې توګه د نومونو یادونه شوې او یو ډېر شمېر نورو ته یې د موجودیت په اړه اشاره شوې، چې شمېر یې دوه زره دوه سوه څلورڅلوېښتو (۲۲۴۴) ته رسېږي.

(هویشت) لکه څنګه چې یې له نوم نه څرګنده ده ،(یشتي) ده، چې د هوما له بوټي نه بحث کوي هغه داسې یو بوټی و، چې په ځینیو غرونو کې به شین کېده، کله چې به یې دهغې له شیرې سره شیدې او ګېښنه ورګډ کړل، نو د څکلو یو قوي او خوندور شربت به ترې جوړشو.

په دې یشت کې د همغو غرونو ډېره یادونه شوې، چې د (هوما) بوټی به هلته شین یا زرغونېده.

په اوېستا کې د غرونو بحث او هغه هم په تفصیل سره کوم اتفاقي شی نه دی، دا بحث لکه څنګه، چې مې ورته اشاره وکړه د دقیقو معلوماتو له مخې یې صورت نیولی، په ځینو مواردو کې موقعیت په ځینو وختونو کې لوړوالی او د سیندونو دوه نورې برخې، چې له هغې نه یې سرچینه نیولې یادونه شوې او له هغې نه داسې اندازه لګېږي، چې د اوېستایي عصر اریایانو د خپل ژوند چاپېریال او ماحول ډېر ښه پېژانده. د (زمیادیشت) په پای کې، چې د ۲۲۴۴ غرونو شمېره راغلې راښیي، چې پرته له هغو ټاکلیو غرونو څخه چې د نومونو یادونه یې شوې ده، نور ټول سره په خپلو کې ترلې او پېچلې پراته دي، چې دا یې په شمېره کې خلاصه کړې او پورتنۍ شمېره یې راښولې ده.

که چېرته نن هم څوك د افغانستان د غرونو د پاسه په الوتکه کې پرواز وکړي، نو په ډېرې اسانۍ سره به په خپلو سترګو دا ۲۲۴۴ غرونه درك کړي.

د دې یادونې اړتیا نه شته، چې له هر ډول هڅو سره بیا هم پوهان د اوېستا د ټولو غرونو د موقعیت په ټاکنه کې بریالي نه شول او حتی د یو شمېر غرونو، چې په اوېستا کې یې د نوم یادونه شوې هم ټاکلي نه شو او د یو شمېر غرونو په ټاکلو کې یې نظریې مختلفې دي لکه قلات کې (اران).

د افغانستان د خاورې ډېره برخه غرنۍ ده او دا ۱۶ قطعې اوستایي ځمکه تر ډېره حده د افغانستان خاوره راښیي نو وایو چېکولای شو د

اوبستا ټول او یا اکثره غرونه او یا د دې غرونولړۍ د افغانستان په خاوره کې وټاکو. دا دی د دې غرونو یوه برخه درپېژندل کېږي:

۱ـ *هریتي باز* : دا لومړی غر دی، چې په زمیادیشت کې یې یادونه شوې او د اوستا په اصطلاح د ځمکې چارچاپېره پروت او ترختیځ پورې یې اوږدوالی موندلی و. (کایکر) الماني باور درلود، چې دا د پامیر د غره لړۍ ده، چې څوکې یې د اسمان په څېر دنګې دي اوله ختیځ نه د لودیدیځ پر لور پروت دی.

۲ـ *زردهازا* : دویم اوچت او لوی غر، چې په زرمیادیشت کې یې یادونه شوې هغه د (زردهازا) غر دی او د دې غره په اړه هم اوبستا مدعي دی، چې د ځمکې چارچاپېره اوږد پروت و. "هو" د ځمکې چارچاپېره امتداد د اوبستا اصطلاح ده، چې په حقیقت کې د غره د سلسلې اوږدوالي ته اشاره ده. د دې غره له لړۍ نه یوه فرعي څانګه د (اوشیدا او شیدا رانا) په نامه یاده شوې، چې هغه غر یې د (اوشیداشار) په نامه هم یاد کړی، چې کولای شو هغه د (پوهې او رڼایی) غر ترجمه کړو. دارمستتر د دې غره د موقعیت په هکله د سیستان په هامون کې لټون کوي، خو لکه څرنګه، چې وایي د هلمند سیند ترېنه سرچینه نیسي، نو په څرګنده معلومېږي، چې له دې غره نه یې مقصد د بابا د غره لړۍ ده.

۳ـ *سیامکه* : سیامکه عبارت له تور غر څخه دی، همدغه غر په (بنداهش) کې د (سیاك او مند) په نامه یاد شوی (سیاك او مند) د فرانسوي دارمستتر په عقیده همغه تور غر دی، چې د هرې رود شمال ختیځ پلو ته واقع دی.

۴ـ *وفره یانت*: دا نوم په لږ څه توپیر په بنداهش کې د (وفاراومند) په شکل راغلی، چې د دې غره مانا (واورین او واوره لرونکی غر) ده. (تور غر) او (د واورو غر) دواړه د هندوکش شاخونه وو او یو د بل په مقابل کې پراته وو.

۵ـ *سپینه ورنه* : کولای شو دا دوه کلیمې (سپین پوښ) ترجمه کړو، چې سپین پوښ غر هم له جګو غرونو څخه و، چې د کال ډېره موده په سپینو واورو پوښل شوی و.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۶_ سپیته ګونا غیري: (سپینه) د سپین په مانا (ګونا) د (ګون) او (رنګ) په مانا همدارنګه و (غیري) د غره مانا لري او د دې کلمې مرکب نوم (سپین ګونی غر) کېږي، چې پېښتو کې تراوسه په سپین غر شهرت لري او دا د هغه غره لړۍ ده، چې له شمال ختیځ نه جنوب لودیځ ته د افغانستان جنوبي برخه کې واقع ده، چې د ننګرهار او پکتیا له ولایتونو څخه ډېر ښه لیدل کېږي.

۷_ یو پای ري سنا: د (عقاب له الوتنې نه لوړ غر) چې د هندوکش د غره له لړۍ څخه دی، چې د افغانستان له منځنۍ برخې نه تېر شوی او د دې غرنۍ سیمې د ملاتېر تشکیلوي، په همدغه ترتیب، چې کتل د دې غرنۍ سیمې د ملاتېر تشکیلوي. نو اوستا د افغانستان غرونه په ښه توګه پېژندلي او د دې لړۍ مشهورې او ستري برخې یې په نومونو او صفتونو لکه سپین او تور، واورین (په واورو پوښل شوی)، او د عقاب له الوتنې لوړ یاد کړي دي، چې تراوسه یې ګڼ شمېر اصطلاحات پاتې دي او له منځه نه دي تللي.

۳/۱/۱۳۳۶

(c) ketabton.com: The Digital Library

د سکندر د تیرېدلو لار

د ختیزو هېوادونو د تاریخ له سترو پېښو څخه یوه، چې په عین وخت کې د ختیځ او لویدیځ د اړیکیو په تاریخ کې ډېر ارزښت لري په اسیایي هېوادونو کې د سکندر مقدوني فتوحات دي.

په دې لیکنه کې د ختیځو هېوادونو د سکندر له فتوحاتو او د هخامنشي د امپراتورۍ په مقابل کې یې موقعیتونو سره کار نه لرو، یوازې پر یوې موضوع غږېږو، چې هغه په افغانستان کې د سکندر مقدوني د تېرېدلو لاره ده:

سکندر د ۳۳۰مخزېږدي په پسرلي کې د هري رود (روداریوس) سیمې ته راورسېد دلته پر دغه وخت یو ښار موجود و، چې یوناني منابعو هغه د (ارته کواتا) په نوم یاد کړی دی. سره له دې، چې د دې ښار دقیق موقعیت تراوسه ټاکل شوی نه دی، خو د هرې رود په سیمه کې یې د شته والي هېڅ شک نه شته. سکندر په دغه ځای کې د یو بل ښار جوړول پیل کړل، چې د (سکندریه اری) په نوم شهرت لري او دا په افغانستان کې د سکندر لومړی اباد کړی ښار دی.

سکندر او یوناني لښکر د هرې رود له سیمې نه جنوب پلو ته روان شول په موجوده لاره تر فراه اویا لږ څه په منځني ډول د سیستان هامون ته ورسېدل، ځکه چې یوناني مورخین په دغه سمت کې د (شرنجیانو) یا (زرنجیانو) او یا ووایو د زرنګ د خلکو یادونه کوي او سکندر د دې سیمې په یوه برخه کې د یوې بلې سکندریې په جوړولو پیل کوي، چې هغه په (سکندریه پرو فتازي) شهرت لري او هغه معمولا د (فراه سکندریه) ترجمه کوي، چې باید د هغې د موقعیت لټون یا د اوسني فراه په شاوخوا کې او یا د زرنګ ترڅنګ په کنډوالو کې وشي، خو له احتماله لرې نه ده، چې دا سکندریه دې د اوسني (پشاوران) له ساحې نه لرې وي.

په هر حال د دې سکندریې موقعیت په یقیني توګه ټاکل شوی نه دی، خو د سیستان هامون ته نژدې و.

سکندر له دې ځایه وروسته د جنوب ختیځ په خوا روانېږي او د فرانسوي ختیځ پېژندونکي موسیوفوشه د نظریې له مخې د (قلعه بست) د

کنډوالو پر لار د هلمند له رود نه تېرېږي او د ارغنداو د سیمې خوا ته راځي. دلته دریمه سکندریه چې (سکندریه اراکوزي) ورته وایي بنا کوي. موسیوفوشه باور لري، چې د دې سکندریې موقعیت باید د ارغنداو د غاړو ښیې پلو ته وپلټل وشي، دا چې اوس د کندهار د زوړ ښار شمالي پلو ته د اشوکاکتیبه، چې زمانه یې درې پېړۍ دمخه تر میلاد ټاکل شوې، تازه کشف شوه، ایا کولای شو، چې د دې سکندریې موقعیت او یا لږ تر لږه د هغه وخت مهم ښار (اراکوزي) په همدغه ځای کې وګڼو؟

په هر حال دریمه سکندریه، چې سکندر د افغانستان په خاوره کې او هغه هم د هري رود په سیمه کې بناء کړې وه، دا چې په هر ځای کې وه، وه به خو په دې کې شك نه شته، چې د سکندر د تېرېدلو لار، همدغه موجوده لار ده چې د کندهار د زاړه ښار تر مخ تېره شوې ده

د سکندریې وجود په هرات، فراه، زرنګ او کندهار کې راښیي، چې سکندر د هرې رود له سیمې تر ارغنداوه پورې د افغاني سیستان په شاوخوا کې لویه دوره وهلې او بالاخره د ارغنداو سیمې ته، چې د کندهار زاړه ښار ته نژدې ده رسېدلی دی.

څلورمه سکندریه، چې زموږ په خاوره کې یې جوړه کړې په (قفقاز سکندریه) مشهوره ده، چې به اختلاف سره د جوړېدلو ځای یې (پروان) یا اوسنی (جبل السراج) راښیي. دا چې سکندر له کندهاره پروان ته له کومو ځایونو تېر او پر کومه لار راغلی؟ یو شمېر وایي، چې د ارغنداو د سیمې لار یې نیولې او ځان یې (جاغوري) ته رسولی، یو شمېر نور باوري دي، چې په همدغه موجوده لار غزني ته راغلی دی، همدغه شان له غزني نه یې پروان ته راتلل هم چندان روښانه نه دي. هغه څه، چې ډېر روښانه دي دا دي، چې سکندر کابل ته نه دی راغلی او له دې ښار نه تېر شوی هم نه دی، نو د ده په باره کې ویلی شو، چې له کابل نه شمال پلو ته د ۳۰ کیلو مترو په واټن د ارغنداو پر لار د پغمان د غرونو په پای کې د کاپیسا سیمې ته ورداخل شوی او دا هم څرګنده ده، چې پروان ته تر رسېدلو دمخه یې په هغه ځای کې توقف کړی، چې د پنجشیر، شتل، سالنګ او غوربند رودونه یوځای شوي، چې اوس د (برج عبدالله) په نوم شهرت لري. دلته یې د یوې مستحکمې کلا تر جوړولو وروسته په پروان کې په یو نوي ډول د لوی ښار جوړول (د هندوکش په پای کې سکندریه) پیل کړه.

سکندر دوه ځله په تلو راتلو له هندوکش نه تېر شوی، د لومړي ځل د تېریدو په وخت هغه ځای، چې د هندوکش په شمال کې نومورې ورته سنون شوی (د راپاسک) ده، چې (اندراب) یې بولو. تول پوهېږو، چې له پروان څخه اندراب ته له څو لارو، څو درو او کوتلونو ورتللی شو، چې د حاواك لاره هم یوه له همغو لارو څخه ده او همداراز د (کوشان) او (سالنګ) درو لارې هم ورغلي دي. معمولا وایي، چې سکندر باختر ته د خاواك پر لاره تللی دی او زه په دې باره کې داسې وایم، چې سکندر په واپسۍ کې د (کوشان) درې د غوربند (خواجه زید) پر لاره شمال ته تللی دی.

په هر حال په شمال کې وروسته تر جنګونو سکندر په باختر کې د هندوکش له جنوبي سکندریې نه پروان ته داخل شو او له دې ځایه یې د پنجشیر د درې سیند د ختیځ پلو ته ونیوه او د ریزه کهستان، نجراو او تګاو د غرونو په لمنو ورتېر (لمپاکا) یا لغمن ته ورسېد.

ختیځ پلو ته د سکندر په اوېجه کې لغمان یوه مهمه نقطه ده. موسیوفوشه باوري دی، چې دلته یې یو ښار د (نیکیا) یا (مینه) په نوم جوړ کړ او هغه یې د یونانیانو د فتحې او سرې ښار په نوم وباله.

فرانسوي ختیځ پېژندونکي د دې ښار موقعیت د (مندراور) او د لغمان د چارباغ ترمنځ (قرغیو) نه نژدې سیمه راښیي او وایي، چې دلته سکندر د یونانیانو د برې په مناسبت رب النوع ته ډېرې قربانۍ وړاندې کړې او خپل عسکر یې په دوه ډلو ووېشل، چې وړوکې ډله یې خپله واخیسته او د کونړ د درې په لاره یې د سوات مخه ونیوه او بله ډله یې، چې په هغې کې د عسکرو شمېره ډېره وه د دوه تنو جنرالانو پرویګاس او هفستیون په مشرۍ د کابل د سیند لار ونیوله او جنوب پلو ته لاړل، چې بیا دواړه ډلې د اندوس یا د (سند رود) په غاړه یو ځای شوې.

سکندر د کونړپه دره کې له اوسني چغه سرای نه تېر په بدهن یا پېچ دره کې د نوروستانیانو له پخوانیو نیکونو سره مخامخ شو، چې وروسته بیا د اسمار له سیمې نه تېر سوات او بونېر ته تر رسېدلو وروسته د سند سیند ته ورسېد، چې هلته د هغه د جنرالانو له خوا پرېږیو جوړ کړی شوي پول باندې له نومورې سیند نه تېر شو. نور د هغه تعقیب د دې مقالې له هدف څخه دباندې دی.

۱۸/۴/۱۳۳۷

(c) ketabton.com: The Digital Library

په افغانستان کې دسکندر

دتلو لار

هغه پوهان او د لویدیځې نړۍ ګرځېدونکي، چې له افغانستان سره د لرغوني تاریخ او جغرافیې له نظره ډېره مینه لري، یوه په زړه پورې مسئله د سکندر مقدوني د تلو د لارې ټاکل دي.

د دې یادونې اړتیا نه شته، چې د مقدوني سردار فتوحاتو د ختیځ او لویدیځ ترمنځ د دوستۍ او راشه درشه ور پرانیست. دا حقیقت لکه څنګه، چې د ګڼو اسیایي سیمو په اړه رېښتونی دی همدغه شان زموږ غرني هېواد په اړه هم ډېر رېښتونی دی، ځکه چې د اریانا لرغوني هېواد او اوسنی افغانستان ډېرې لرې پرتې سیمې وې، چې د سکندر مقدوني د فتوحاتو په اثر او دلته د یونانیانو تر رسېدلو وروسته د لومړي ځل لپاره د روم بهر له نژدې هېوادونو او نورو لویدیځو سیمو سره یې پراخوالی وموند.

سکندر لکه د برېښنا په څېر په ډېرې تېزۍ سره د ایران دهخامنشي دریم داریوش مقاومت مات کړ او ۳۳۰ مخزېږدي پر پسرلي د موجوده افغانستان لویدیځ سرحدي ولایت اري، اریایا هرات ته ورسېد. د دې ولایت مهالي حکمران، چې یوازې یې له سکندر سره مقاومت نه شو کولای، هغه ته یې ښه راغلاست ووایه. مقدوني سردار هغه د پخوا په شان د هغه ولایت حکمران وټاکه او خپله باختر ته متوجه شو، ترڅو ژر تر ژره د هغه ولایت حکمران، چې دپاچاهۍ اعلان یې کړی و له منځه یوسي.

په دې کې شك نه شته، چې په افغانستان کې د سکندر د تلو د لارې لومړۍ برخه د هري رود له سیمې ختیځ پلو ته د بلخ (بکتر) ښار و. په دې خوا یې یو څه فاصله وهلې وه، چې یو ناڅاپي د (ستي برزن) پاڅون هغه بېرته ګرځېدلو ته اړ ویست.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په دې وخت کې د ولایت مرکز (ارته کوافا) و او د هغه د اوسېدلو ځای د هرات موجوده ارګ او یا د اختیارالدین کلا وه. د هرات واکمن، چې د سکندر نظامي مشاور هم و، یو شمېر یونانیان یې وژلي او ښار یې په خپل لاس کې اخیستی و، خو کله چې سکندر راوګرځېد د هرات له واکمن سره تر خونړیو جګړو وروسته یې د (ارته کوافا ښار) فتح کړ، سکندر چې د هرات له خلکو نه په ویره کې و، اړ و، چې یوه نظامي کلا هلته جوړه کړي، چې دا یې د افغانستان په خاوره کې لومړۍ نظامي کلا وه، چې سکندریه اړې په نوم یې شهرت پیدا کړ.

سکندر وروسته تردې پېښې بلخ ته له تللو یې ډډه وکړه او خپلې د تللو لارې ته یې جنوب پلو ته بدلون ورکړ او د زرانګیایا، درانجیانا، ساکستانا ولایت ته داخل او له یشد سیستان څخه د ((پرونتازیا)) د ښار پر لور مخ په وړاندې لاړ. د دې ښار موقعیت په (پشاوران) کې ټاکي، چې کندوالې یې د هامون یا دسیستان دسیند شمال لور ته نژدې پرتې دي او دا ځای د ۱۸۰ میلو په واټن د هرات جنوب پلو ته واقع دی. د سکندر دویم استوګن ځای یا پرونتیازیا سکندریه په همدغه پشاوران کې یادوي او ګڼي.

سکندر د رانجیانا له ولایت څخه، چې دا د هامون سیمه وه او په هغه وخت کې اباده او ډېره ګڼه ګوڼه یې درلوده له هیرمند نه په منځني ډول ورتېر او د ارغنداو سیمې ته چې د اراکوزي ولایت و، ورداخل شو. دا ولایت اوس د کندهار په نوم یادیږي او دا هغه نوی ښار دی، چې د سدوزیانو د بنسټګر احمد شاه دراني له خوا جوړ کړای شوی. د کندهار د موجوده ښار لویدیځ پلو ته (له مرکز نه د پنځه کیلو مترو په فاصله) یو شمېر کندوالې پرتې دي، چې د کندهار زوړ ښار یې بولي. همدغه سرک، چې اوس د ارغنداو له یوې خوا د کوکران تر یوې برخې تېرېږي د کاروانونو د پخوانیو لارو استازیتوب کوي.

د اشوکا کیتبه، چې د (دویمې مخزېږدي پېړۍ په نیمایي کې) د موریاکورنۍ پاچا و، دا ثابتوي، چې دا ښار د هندي موریایانو همهالی او په ډېر احتمال د سکندر د راتلو په وخت اباد و او سکندر هلته خپله دریمه سکندریه پر ۳۳۹مخزېږدي د اراکوزي په نامه جوړه کړه.

کولای شو، چې د سکندر د تګ لار له سکندریه ارکوزي یعنې د کندهار له زاړه ښاره تر غزنې او دهغو غرونو لمنو پورې، چې د موجوده سرک شمال ته واقع

(c) ketabton.com: The Digital Library

دي وټاکو. ایټالیایي لرغون پېژندونکی د هوایي عکاسۍ له مخې په دې باور دی، چې د اوسني غزني په چار چاپېره سیمه کې د یونانیانو یو ښار و او د غزني جغرافیایي مرکزیت هم دا نظر تائیدوي.

د سکندر خط سیر له غزني نه وروسته بیا هم غرونو ته په نژدې نژدې ساحه کې له وردګ، میدان او ارغندې نه تېر شوی، خو کابل ته نه دی راغلی او همغسې له ارغندې څخه مستقیم د پغمان غرونو له لمنو د کاپیسا سیمې ته داخل شوی او دلته بیا اوسني خواجې سرای ته نژدې یو شمېر کنډوالې لرو، چې په (سارسکندري) او (حصار سکندري) مشهورې دي.

سکندر د ۳۲۸ مخزېږدي کال په ژمي کې هغه ځای ته نژدې، چې د پنجشیر شتل، سالنګ او غوربند سیندونه سره یو ځای شوي ورسېد او د بګرام په شمال د عبدالله برج په سیمه کې د سکندر د موقتي توقف ځای څرګند ېږي.

د افغانستان په خاوره کې څلورمه یا پنځمه سکندریه، چې سکندر جوړه کړې هغه د پخواني پروان یا اوسني جبل السراج د هغې نقطې ښي پلو ساحل کې واقع ده، چې د څو سیندګوټو اوبه سره یو ځای شوي دي کولای شو ووایو، چې پدغه ډله کې د قفقاز سکندریه او د پاروپامیزاد سکندریه هم شته. د سکندر یون له دې کلا څخه، چې د هندوکش په پای کې پرته وه، د ۳۲۷مخزېږدي په پسرلي کې د پنجشیر درې له لارې او دخاواك له کوتل نه شوی دی او د ده مخې ته لومړی د هندوکش په شمالي برخو کې اندراب راځي، چې په یوناني ماخذ کې د (دراپاسکا) په نوم یاد شوی دی، له دې ځایه وروسته د سکندر یون د بکتر تر ښار پورې په دقیق ډول معلوم نه دی.

د ایبك او تاشقرغان لاره غرنۍ او دقندوز پر لور پرته لاره جلګه یې ده. سکندر هم له بلخ نه د امو سیند شمال لور ته او هم د بلخ لویدیځ لور ته د مرغاب تر سیمې پورې تللی دی، چې په بالامرغاب کې د مارجیان د سکندریې پاتې شوني د دې نظریې شاهدې دي، له بلخ نه د پروان سکندریې ته د سکندر راتګ غالبا د (کوشان) د درې پر لار، چې د قفقاز له سکندریې نه د ختیځ پر لور په عمومي ډول له ریزه کوهستان، نجراو، تګاو، لغمان او کونړ له کوزنۍ برخې د اوسني اسمار تر خوا تېر او سوات ته ورداخل شوی دی او سند اندوس د سیند تر غاړه وړاندې تللی دی. هغه په دغه لنډه لیکنه کې تر دې ډېر او په دقیقه توګه تعقیبولی او څېړلی نه شو.

۱۲/۳/۱۳۴۱

(c) ketabton.com: The Digital Library

په اسیا کې دیوناني هڅوب د مرکزیت له نظره د افغانستان اهمیت

افغانستان د اسیا او مهاجرتونو څلور لارې دي، همداراز د تمدن، فرهنګ او افکارو د تصادم د تماس نقطه، د ښوونې مرکز د مفکورو د ګډون او ذهني مظاهرو ځای او بالاخره د ادبي، هنري، فلسفي او مذهبي نظریاتو د خپرېدلو له مرکزونو څخه شمېرل کېږي.

د اسیا په تاریخ او که لږ په څرګنده ووایو د منځنۍ ختیزې او لویدیزې نړۍ په تاریخ کې یوه مهمه نقطه وجود لري، چې د (یونان او شرق) ترمنځ رابطه یې بولي او کولای شو د هغه وخت په مانا یې د (ختیځ او لویدیځ) تماس وبولو ځکه چې د دوه زره پنځه سوه کاله وړاندې نړۍ له نن نه ډېره محدوده وه او تقریبا ټول ختیځ او لویدیځ له هندوکش نه د مدیتراني تر جزیرې پورې ساحه کې خپور و، خو شرقیانو او غربیانو ته پرته له دې دوه یاد شوو سترو سیمو نه دباندې نور هر ځای مجهول او نامعلوم و.

سکندر، چې په هغه وخت کې د نړۍ تر وروستۍ دښتې رسېدلی و پرته د سند له شرقي خوا ځمکو او د پنجاب له ابادیو نه نور څه نه و او د سکندر په هکله چې یو شمېر خلکو یو افسانوي شخصیت باله او پرته له ده بل څوك نه و، چې د یورپ له مجهولې دنیا څخه راپورته شوی وای. په هغه وخت کې د نورې دنیا په مقابل کې دا دوه د شرق او غرب قطبونه د هندوکش د غرونو په ماحول کې د هغه هندوکش، چې کلکو تیرو یې د یونانیانو په ذهن کې یوه داستاني بڼه خپله کړې وه، سره یو ځای شول. ګڼ خلك، چې په ختیځ کې د سکندر فتوحاتو ته ډېر ارزښت ورکوي، وجه یې دا ده، چې د ده د فتوحاتوپه ترڅ کې د لومړي ځل لپاره د ختیځ او لویدیځ ترمنځ مستقیم تماس پېدا شو. که چېرته په غور ورته وکتل شي د سکندر ټول فتوحات په ختیځ کې ترسره شوي. یواځینۍ ځای، چې یونانیت په پېړیو هلته دوام وکړ د هندوکش ماحول یا افغانستان و، له دې څخه به تېر شو، چې یونانیانو دوه سوه کاله په باختر او بیا له باختر نه پر ټول افغانستان او د هند په یوه برخه یې حکومت کړی دی. هغه څه، چې د افغانستان په غرونو کې د سکندر د تېرېدلو په مهال دلته پاتې دي د یوناني تمدن، فرهنګ او هنر روح دی.

سکندر د خپل تګ پر لار له (هري رود) څخه تر (اباسینده) څو سکندریې جوړې کړې. په دې سکندریو کې یو شمېر یونانیان ځای پر ځای شول له هغوی سره د هغو فرهنګي چارې، رسم الخط، ژبه، هنر د ابادۍ څرنګوالی او د هغوی نور کړه وړه او رواجونه هر پلو ته خپاره شول. د هغوی هر ډول مذهبي اسطورې یوناني (میتولوژي) د زردښتي له محلي اسطورو او وروسته له بودایي اسطورو سره ورګډې شوې. الفبا او یوناني رسم الخط په شمال او جنوب کې په عمومي توګه رواج وموند لکه، چې وروسته تر ۲۳۰۰ کلو د اشوکا کیتبه په کندهار او وروسته تر ۲۰۰۰ کلو د کنیشکا کیتبه په بغلان کې تر شمال او جنوب شاهدي ورکوي، چې تر میلاد دمخه پېړیو کې د یوناني الفبایې رسم الخط د افغانستان په ټولو برخو کې معمول او رواج یې موندلی و.

د هغو سکه لرونکو فلزي پیسوله مخې، چې د مختلفو نسلونوله خوا جوړې شوې وې او د چینایي سیلاني((هیوان تسنګ)) د یادونې له مخې ویلی شو، چې دې رسم الخط دا چې هر ډول تحول یې لیدلی، خو اوومې مسیحې پېړۍ تر لومړۍ نیمایي پورې نژدې یو زر کاله معمول او په خلکو کې رواج درلود. هغه چا چې د کابل په موزیم کې د بګرام نفیس اثار اوپه ځانګړې توګه یوناني ګچي مدالونه، چې په ډېره صافه او هنري بڼه جوړ دي،لیدلي وي اویا یې د افغانستان په مختلفو برخو کې په زرګونوله ګچ نه جوړې شوې مجسمې له نظره تېر شوي وي، هغوی ښه پوهېږي، چې په افغانستان کې یوناني مجسمې تورېل، مسجمه جوړونې، هنري روح او د هنر دوستۍ روح څومره په ژوره پیمانه او څومره ډېر رواج شوی و.

له دې کتنو څخه، چې کومه نتیجه په لاس راځي، هغه دا ده، چې پخوانۍ اریانا یا افغانستان د څو پېړیو په اوږدو کې، چې له دوه خواوو نه یې د مسیح عهد پیل شوی و د فرهنګ، تمدن او یوناني هنر مرکز و، چې هغې ته ګریس (اسیا) یا (اسیایي یونان) ویلای او د اسیا په تاریخ کې د دې خبرې ښکاره بیانول ډېر ارزښت لري، ځکه هغه کسان، چې د اسیا په فرهنګي، هنري، ادبي او د تاریخي بدلونونو په مطالعه او څېړنه بوخت دي او په ځانګړې توګه، چې د مرکزي او ختیځي اسیا، هند، چین او نورو په تاریخ کې د دغو مواردو مطالعه کوي، په ډېرو څیزونو کې د یونان د ادب او هنر نښې نښانې ګوري او تل یې دا پوښتنه په ذهن کې راګرځي، چې دا تاثیر څنګه له یونان نه دلته راغلی.؟

په دې کې خو شک نه شته، چې یونان د سکندر د فتوحاتو په وجه له اسیا سره تماس پیدا کړ، خو کله چې سکندر مړ شو لویه امپراتوري یې تجزیه شوه د نورو سلطنتونو په راتلو د یونانیانو تماسونه لنه منځنۍ اسیا سره له منځه لاړل. خو په عوض کې یې د هندوکش په شاوخوا کې د وه سوه کلن (یوناني باختري) سلطنت دوام او هلته یې د یو شمېر مېشتو یونانیانو سره د پخواني یونان د فرهنګ او تمدن روح پاتې شو. چې بیا په هغو وختونو کې، چې د یوناني سلطنت نوم پاتې نه و، خو د لوېو کوشانیانوپه ټوله دوره کې هماغه د یونانیانو په صبغه، افکارو، ادبیاتو، فرهنګ، د الفبا رسم الخط مجسمه توږنې او نورو رواج وموند او د ټول افغانستان په اطرافو کې خور شو په همدې ترتیب موږ چې د یوناني هنر او تمدن تاثیر په هند یا سنګیانګ، چین او حتی په جاپان کې ګورو ډېره برخه یې له افغانستان څخه خوره شوې، ځکه چې دلته او په دې هېواد کې د معارف، فرهنګ او یوناني هنر ذخیره منځ ته راغلې وه.او لکه څنګه چې څرګنده ده د شرقي اقصي، مرکزي اسیا او نورو له یونان او مدیترانې سره اړیکې نه درلودې.

د افغانستان د پخوانیو دور له کړو وړو او رواجونو څخه یو هم همدغه د (یونانیت روح) درلودل دي، چې دلته یې په ډېره اندازه ریښې وځغلولې او تر ډېره وخت یې دوام وکړ. چې د هغې انعکاس تر ننه پورې زموږ په عرف، عادتونو او کیسو کې پاتې دی

د افغانستان ګاونډي هېوادونه، چې د یونانیانو له تمدن او هنر نه متاثره شوي ډېر علت یې د افغانستان جغرافیایي موقعیت اوله هغوی سره د نژدېوالي اوقرابت وجه ده، چې د یو یوناني ثقافت د مرکز په توګه یې د هغوی په راکړه ورکړه، کار او کردار او په نورو څیزونو اغېزه کوله. په دې کې شک نه شته، چې په افغانستان کې د هخامنشي تمدن روح له یوناني روح سره ګډ شوی و او له همدغه ګډون او تماس نه یو شمېر مشترك څیزونه هم منځ ته راغلي لکه. د هنر په برخه کې یو شمېر مدرسې د مثال په توګه ((ایراني او یوناني)) ((یوناني باختري)) ګریك او بکتریان ((یوناني و بودایي)) او ګریك او بودیك مدرسې یادولی شو.

چې بیا وروسته له هغې یې فرعي شاخونه. لکه ((ایراني بودایي)) یا ((ساساني بودایي)) رامنځ ته شوي دي.

۹/۴/۱۳۳۷

(c) ketabton.com: The Digital Library

د افغانستان نجیبه طبقه اریاسپه

یا اسواران

هیڅ داسې یو څوك نه شته، چې د اروپا د منځنۍ پېړۍ د تاریخ او د صلیبي جنګونو د مطالعې په وخت کې یې د اروپا د نجیبې طبقې یا شوالیه نوم لوستلی یا اورېدلی نه وي. هغوی خپلې جنګي کلاګانې درلودې او د کلاګانو ترڅوا یې ډېرې پراخې ځمکې لرلې او تر شاوخوا یې د ډېرې واکمنۍ څښتنان وو، چې بزګران یې نه د بزګرانو په څېر، بلکې د یو جنګي ډلې او حتی د یو غلام او مریې په څېر کارول.

په افغانستان کې که هغه لرغونې دورې دي او که د اسلام له ظهوره وړاندې منځنیو پېړیو او که بیا وروسته تر هغې په ټولو دورو کې مو شوالیه یا (نجیبه طبقه) درلوده، چې په هغو کې د اروپا د منځنیو پېړیو د شوالیه د خویونه راجمع وو، مګر په عمومي ډول د هغوی عیبونه په هغوی کې نه لیدل کېدله په بل ډول ووایو، چې زموږ نجیبه طبقه (شوالیه) د قوم له اصیلو خلکو اوقومي مشرانو څخه وو، چې اصلا د اجتماعي طبقه بندۍ په پېلامې کې، چې له هغې څخه په زرګونه کاله اوړي، کولای شو هغوی د خپلواکو په نوم یاد کړو او د بلې طبقې پېدا کېدل تر ډېره حده د اس په روزنه، د اسونو د رمو او ګلو په لرلو د اسونو په سپرلۍ ان سوارکارۍ پورې تړلي او مربوط ؤو.

موږ ټول پوهېږو، چې د (اریا) د کلمې لغوي مفهوم نجیب او ازاد و، په هغه صفت، چې اریایي ټولنې د خپل روزنتون په پیاوړتیا کې مخصوصا د امو سیند په سیمو او فرغانه کې هغه مهال، چې د پامیر له لمنو نه د

باختر تر وروستیو لویدیزو لویو برخو یې ژوند کاوه، هغوی به له خپلو بدو عناصرو نه د خپلې خپلواکۍ او اصیلواله دمفهوم خوندي کولو په خاطر د مرکزي اسیا خلکو ((توریا)) او تور پوستان په ویدي کې یې هندیان د (اسیو) په نوم یادول.

اریایي باختري ټولنې د هندوکش په شمالي برخو د امو سیند په سیمه کې، چې د دوی د ژوند روزنتون وو، له اس او د اسونو له ګلو سره یې ډېره بلدتیا درلوده او د امو سیند ، فرغاني او باختري سېمو اصیل اسونه چې تراوسه پورې شهرت لري، د اریا له ټولنې سره داسې منسوب او پیوست دي، چې نه شو کولای یو له بله یې جلا کړو او لکه څنګه، چې یې په لنډ ډول مطالعه کوو له نورو څخه د اریایي ټولنې د تفکیك او اصیوالې له نښو نښانو څخه یوه هم د دوی اسونه او د اسونو درلودل و.

په پخوانیو اریایي ټولنو کې د (اریاسپه) په شکل یوه ترکیبي کلمه لرو، چې له دوه کلمو (اریا) او (اسپ) نه ترکیب شوې ده، د دې کلمې لغوي مانا (اریایي اس لرونکي) دي، چې په اصطلاحي صورت کې (اریاسوار) یا اریایي سوارکار) ترجمه کولی شو، د هغې مجرد مفهوم (سوارکار) دی، چې په وروستیو دورو په پهلوي ادب کې دا کلمه د (اسواران) په بڼه څرګنده شوې ده او زموږ د ادبیاتو په تاریخ کې یې مشخص مفهوم درلود، چې هغه د نجیبو او سوارکارو له طبقې څخه عبارت و، چې دا طبقه د دهقان له طبقې نه پورته ګڼل کېده، مګر په اروپایي ټولنه کې دهقان د شوالیه طبقې ترلاس لاندې غلام او بردهګان وو، حال دا چې د افغانستان د پخوانۍ او منځنۍ پېړۍ په ټولنه کې هم نجیبه طبقه حسابېدله، خو نه یوازې په اجتماعي چارو کې د سوارانو له طبقې وروسته شمېرل کېده، بلکې سوارانو د جنګي او زړورو اسونو ګلې درلودلې دهقانان یې په ځمکو کې په کرنه بوخت وو او د ټولنې فرهنګي طبقه یې تشکیلوله.

په دې کورنیو کې ډېر فرهنګي اثار، تاریخي او ادبي خاطرې خوندي وې او دوی ټول د فرهنګي میراث وارثین ګڼل کېدل. په افغانستان کې د نجیبو اسوارانو طبقې سوابقو ډېر امتداد پیدا کړی او اوږد وخت لري.

دباختریه ځمکه کې د دوی دپیداکېدلومراحل اواجتماعي پراختیا او پیاوړتیاکې دویدي په سرودونو او داوېستاپه متن کې مطالعه کولای شو.

د ویدي دورې اسپه کورنۍ په اوبستايي عصر کې د لویو کورنیو په شکل منځ ته راغلي او د اسونو ګله داري د ځینو کورنیو په منځ کې د شخصیت پیدا کولو عامل وګرځید، چې په دې منځ کې سلطنتي کورنۍ، وزیرانو او نومورکو پهلوانانو نوم ووبست، لکه څنګه چې بلخ کې د اسپه سلطنتي کورنۍ ډېر شهرت لري او د کورنۍ د غړو نومونه یې په اوبستايي بڼه اروت اسپه، کشتاسپه او نور مشهور دي او د یو شمېر وزیرانو او قومي مشرانو نومونه هم پدې کتار کې راتلی شي، لکه ارجت اسپه.او کرماسپه او نور، چې د لهراسپ، ګرشاسپ او جاماسب په بڼه، چې له هغوی سره ډېره اشنايي لرو. په عربي اصطلاحاتو کې د داسې نجیبو سوارکارو په څېر اثار په اسانۍ سره موندلې شو، لکه (ابوالفوارس) او (ابوالاسوار) او د پښتو په (سور) او (سپور) کې هغه خاطره باقي پاتې ده.له همدې امله د دې لنډې لیکنې له مخې ویلی شو، چې په افغانستان کې د شوالیه وو تاریخچه ډېره اوږده او لرغوني سوابق لري، چې د اریایانو په اجتماعي تحول او د اسونو د ګلو په تربیه د سردریاب او امو سیند په سیمو کې پیل شوي دي، اریايي نجابت، زړورتیا او وسله والي د اس له کلمې سره یو ځای شوي په باختري ټولنه کې یې تبازر کړی پیاوړتیا او پرمختايي موندلې ده.

د امو سیند سیمې او بیا د باختر او زابلستان سیمې د اصیلو اسونو په لرلو، چې شهرت یې په لرغونو وختونو کې په ختیځ او لویدیځ کې خپور و، پیل یې د اریايي اسوارانو غورځنګ او حرکت وو، چې د هغوی نقش د افغانستان په ټولنه کې و او که په پخوانیو وختونو کې او که هغه په منځنیو پېړیو کې ښکاره او څرګند و، چې د اروپا د شوالیه وو په پرتله د هغوی تاریخچه، څرګندېدنه او کارنامې ډېره لرغونتیا لري.

۸/۱۱/۱۳۳۸

(c) ketabton.com: The Digital Library

د سکندر مقدوني په مقابل کې

مقاومت

ټول په دې پوهېږو، چې ولې او څه ډول سکندر مقدوني په ختیزو سیمو کې د ایراني امپراتورۍ، هخامنشي پر قلمرو برید وکړ، ټول په دې پوهېږو، چې یوناني عسکر په څومره چټکتیا د مدیتراني د سیند (بحر روم) له څنډو نه د هرې رود څنډو ته ورسېدل او په دې هم ټول پوهېږو، چې څنګه د هخامنشي دریم داریوش په درې جنګونو (کراتیك)، (ګوګامل)، (اربلس) کې ماته وخوړه او ځواکونه یې تیت و پرك شول.

پر دغه وخت له ختیزو ولایتونو پرته افغانستان د هخامنشي امپراتورۍ په لاس کې و او محلي امیران د (ساتراپونو) په نامه په هر ولایت کې نایب الحکومه اویا حکمرانان وو.

لکه څنګه، چې د یوناني او رومي مؤرخینو له یادښتونو نه څرګند بږي، چې سکندر او یوناني لښکر د هرې رود (اریوس) د سېمې تر نیولو وروسته له ډېر سخت مقاومت سره مخامخ شول. دا مقاومت د هري رود له غاړې نه د اندوس (اباسین) تر غاړو پورې د کلاګانو په ساحو د لویو جلګو په میدانونو او د غرونو په لمنو کې هر ځای محسوسېده، خو په باختر کې مرکزي او ختیزو غرنیو سیمو، تنګو، لوړو او سختو درو کې د مقاومت ډېر شدت و او لاپسې ډېرېده، لکه چې د هغې انعکاس تراوسه زموږ د فوکلوري ادب په داستانونو او کیسو کې پاتې دی.

د سکندر په مقابل کې لومړی مقاومت د اوسني هرات په ((ارته کوانا)) کې، چې له ښار سره یوه ډېره مستحکمه کلا ده، منځ ته راغی.

د دې ولایت حکمران، چې ((ستي یرزن)) نومېد له خپلو ټولو ځواکونو سره کلا پرېښوده او ۲۰ فرسنګه لرې په یوه لوړه قطعه کې، چې سخت ځنګل یې درلود د مدافعې لپاره ځای ونیو. دا چې سکندر په ځنګله کې پرډېرو هراتیانو حمله کولای

نه شوه. نو ځنګله ته یې اور واچاوه او په دې ترتیب یې د هغوی مقاومت ختم کړ د دې لپاره. چې د بیا حملې مخه ونیسي، هلته یې یوه کلا د (سکندزیه اریان) په نامه جوړه کړه، خو سکندر لا د سویل پر لور ډېره فاصله نه و تللی. چې د هري رود سیمې زړورو خلکو د یونانیانو پر ضد پاڅون وکړ او اناګزیپوس د سکندر نظامي مشاور یې له یو ډېر شمېر یونانیانو سره وواژه.

وروسته هغې سکندر د فراه او سیستان پر لور ښکته راغی، چې هلته د سکندر په خلاف یوه توطیئه د هغه د یو تن جنرال فیلوتاس له خوا کشف شوه. چې د محاکمې په نتیجه کې له تهمت نه پاك او پر ځای یې د خپل ګارد قوماندان دمتریوس په قتل ورساوه. سکندر د فراه رود هامون او د ارغنداو له سیمې نه په لږ څه اسانۍ سره تېر شو. لیکن چې هر څومره مخکې تلو تر شا یې مخصوصا د هري رود په سیمه کې ورته ستونزې پېدا کېدلې، ځکه چې د هغه ولایت حکمران ((ساتي برزنس)) او د منطقې غښتلي خلك پرله پسې د یونانیانو پر ضد پورته کېدل، په کلاګانو او استوګن ځایونو به یې حملې کولې.

سکندر په کراره، کراره د کابل سیمې ته رسېږي لومړی په مستقیمه توګه د هندوکش د سپینو واور خوا ته نژدې د پنجشېر د رود اوشتل(اوسنی برج عبدالله) خوا ته او بیا وروسته تر رود هغې خوا پروان ته رسېږي او ژمی همدلته تېروي.

د هندوکش له اوسېدونکیو او د باختر له لویو سیمو نه دسکندر تېرېدل هغه ته ډېرې ستونزې منځ ته راوړي.

د باختر حکمران بسوس، چې د پاچاهۍ اعلان یې کړی و د سکندر د مخنیوي لپاره یې ډېر ترتیبات نیولي وو. وایي چې د باختر نوي پاچا امر کړی و، چې د خوراکي او ارتزاقي موادو زېرمې وسوزوي او د غنمو ګودامونه په تنګو ځایونو کې ښکته کړي او څاروي دې حلال کړای شي، ترڅو چې یوناني عسکر د خوراکي موادو د نه پېدا کولو له امله له مشکل سره مخامخ او په هلاکت ورسېږي، چې په ډېرو ځایونو کې د غلو د انبارونو د سوزولو په وجه یې سکندر ته ډېرې ستونزې مخې ته کړې. په شمالي صفحاتو کې لومړی ځای، چې سکندر ورغی هغه (اندراب) و، د باختر نوي پاچا ((بسوس)) او یو تن قومي مشر، چې ((ګز پارتس)) نومېد خلك یې د یونانیانو مقابلې ته هڅول نو د یونانیانو کار یې دومره ستونزمن کړ، چې پخپله سکندر او جنرالان یې پوره دوه کاله له دې خوا څخه د آمو سیند هغې خوا ته تلل، خو د ملي مقاوت په کمولو نه بریالي کېدل.

(c) ketabton.com: The Digital Library

باختر سوارکارانو، چې له پخوا راهیسې د اس په سپرلۍ کې شهرت لري، د باختر په بېلا بېلو برخو کې به یې په ځانګړې او یو ناڅاپي توګه د یونانیانو پر لښکر حملې کولې، چې هغوی ته یې کار ډېر سخت کړ اوله ډېرو ستونزو سره یې مخامخ کړي وو.

تر دوه کاله جګړو او تېریو وروسته باختري سردار ((بسوس)) ونیول شو او یونانیانو، چې ډېرې زیاتې مرګ ژوبلې یې لیدلې وې، بریالي شول او د هندوکش جنوب ته یې مخه کړه.

یو شمېر نورې لویې ستونزې، چې سکندر ورسره مخامخ شو هغه له پروان نه د سند د رود تر غاړو دلارې مقاومتونه وو.

سکندر او یوناني عسکر له کاپیسا نه د نجراو، تګاو، لغمان، کونړ، اسمار، سوات او بونیر پر لار د غرونو په لمنو او تنګو درو کې په تېرېدلو له ډېرو سترو ستونزو سره مخامخ شول.

په دغه غرنیو سیمو کې د کلیو اوسېدونکیو په عمومي ډول خپل کلي او کورونه پرېښودل او د غرونو سرونو ته وختل. له هغه ځایه به یې په یونانیانو باندې کاڼي او لویې کلکې ډبرې او پرښې راغورځولې او هغوی به یې په تنګو، تنګو ځایونو کې ایسارول.

د غرونو پر سر د کلاګانو نیول ډېر سخت او مشکل کار و، چې څو ځله د یوناني جنرالانو د سختو ټپونو سبب شو او حتی نژدې پخپله د سکندر ژوند پای ته رسېدلی و. د کونړ د درې اوسېدونکیو چې حتما د نورستانیانو نیکونه وو، ډېر کلك مقاومتونه وکړل، چې انعکاس یې زموږ په ملي داستانونو کې څرګند پېژي. په همدې ترتیب سره سکندر د افغانستان د غرونو په لمنو کې نژدې څلور کاله پاتې شو او تقریبا دوه په درې برخې عسکر یې د افغانستان په جنګونو کې له منځه لاړل او ډېر شمېر یې ټپیان شول، چې په همغو سکندریو کې چې د افغانستان په خاوره کې یې جوړې کړې وې مدفن(خښ) کړای شول.

دمخه تر دې، چې سکندر د هند د فتوحاتو نقشه راواخلي خپل عسکر یې بیا پوره کړل او ډېره برخه یې زموږ له هېواد نه زړور او جنګیالي زلمیان په خپل لښکر کې د عسکرو په حیث شامل کړل او د هغوی په مرسته یې د سند له رود هاخوا فتوحاتو کې ډېر بری ترلاسه کړ.

۲۷/۶/۱۳۳۷

(c) ketabton.com: The Digital Library

سکندر په عامیانه داستانونو کې

پر ختیزو هېوادونو د سکندر مقدوني د لښکرو یرغل، چې په هغه جمله کې زموږ هېواد هم راځي او دا یرغل زموږ په تاریخ کې ډېر ارزښت لري او هغه مؤرخینو، چې د هغو په وخت او یا یې وروسته له هغه احیاناً یې د پېښنو ګزارش په ځینو مواردو کې له یو شمېر مبالغو سره ثبت کړي دي، خو په دې ټول پوهېږو. چې په ختیځ کې د سکندر په وړاندې پېښنو دی څلور کاله د افغانستان د غرونو په لمنو کې په ډېر قهر متوقف کړی و، دوه کاله د هندوکش په جنوب او دوه کاله یې په شمال کې پاتې شو او د نفوذ د ډېروالي او د یوناني سلطنت د دوام په خاطر یې اووه یا اته کلاګانې (سکندریه) د دې هېواد په بېلا بېلو برخو کې جوړې کړې، چې په کلي ډول د هغو له جملې نه د هري رود په سیمو کې، فراه رود، اغنداو او په ځینو نورو برخو کې لکه پروان خبر یو او یو شمېر نورې یې د آمو سیند تر خوا سیران ته نژدې جوړې کړې وي، چې معمولاً د هغو ځینې پاتې شونې له ماروشاق (بالامرغاب) او د ریرش رودخانې یعنې کوکچه تر آمو سیند (آی خانم) پورې پېدا کولی شو، چې د هغو په باره کې ګڼ شمېر مقالې له راډیو افغانستان نه خپرې شوې دي.

په دې کې شك نه شته. چې په افغانستان کې سکندر څلور کاله په جبري توګه پاتې شوی، لوی لوی دېوالونه یې چاپېر کړي، کلاګانې یې جوړې او څو سوه یا څو زره یوناني ټولي یې دلته پرېښې دي. په همدغه وجه یې نوم، رسم الخط، فرهنګ ادبیات د مجسمه جوړونې هنر، طب او د هغو هنري نمایش او روزښت. زموږ په هېواد کې ژورې او دوامدارې خاطرې پرېښې دي، چې لرغون پېژندونکي ورځ تر ورځ ترې پردې لرې کوي او څرګندوي یې.

هغه څه، چې په دې مقاله کې یې یادونه کوم په عامیانه داستانونو او روایاتو کې د سکندر او د هغه د خاطرو یادونه ده، چې د اروپایانو په توګه یې اوسنی خوند اخیستی، چې د نظم او نثر ډولونه یې ځانګړی کتاب غواړي

په دې کې شك نه شته، چې په ټوله نړۍ او بیا په ختیزو هېوادونو او په ځانګړې توګه په هند، ایران او افغانستان کې په پاچاهانو او امپراتورانو پورې مربوطو ولسي فولکلوري داستانونو ډېر دود لاره او په ډېره دلچسپۍ به ضبط او

(c) ketabton.com: The Digital Library

حوندي کېده او په دې کې هم شك نه شته. چې د سکندر نوم په لاتدنيو نومونو کې خای نيولی ((داراگان))، ((اکاسره))، هخامنشي پاچاهان او ساسانيان داستان وبونکي او شاعرانو د دارانامو، شاهنامو او خداينامو په کتار کې سکندر نامې هم راوړي او پر دې لاريې د سکندر او د هغه کارنامو ته د عوامو له خاطرو څخه د داستانونو او منظومو لاره پرانسته.

په افغانستان کې عاميانه داستانونو يو شمېر کلاگانو او د لويو چاپېرو دبوالونو نسبت سکندر ته ورکوي لکه د هرات ښار، کندهار او سکندري ښار يا سکندري حصار (له کلا چاپېرد بوال) چې دا سرای خواجه ته نژدې واقع دی او همداسې څو نورې کلاگانې او ښارونه.

د افغانستان د خلکو مقاومت د سکندر او د هغه د يوناني عسکرو په مقابل کې په هغه داستان کې منعکس دی، چې دسکندراو د هغه د مور ملکه اولمپياس ترمنځه يې د مکاتبې په بڼه صورت نيولی او ما د هغې ډرامې په ليکلو کې ځنې کار اخيتسی، چې سرليك يې د (پاروپاميزاد مېړونه) او يا (سکندر په افغانستان کې) دی موږ ټولو اورېدلي او لوستلي دي، چې سکندر د دې هېواد له يوې ښکلې نجلۍ سره چې (روشانه) نومېدله، واده وکړ. په جنگ کې د سکندر اوددې نجلۍ دبرخوردپه باره کې ډېر ښکلي عاميانه داستانونه موجود دي، چې له دغو څخه په جنگ کې دافغاني مېرمنو دزړورتوب او مېړانې عرف، عادتونه، محلي ودونو اونورتاريخي مطالب په لاس راځي، چې زموږ دهېوادپه گوټ گوټ کې تراوسه پورې د سکندر په هکله ډېرې کيسې په مختلفو بڼو نقل شوي او کېږي لکه:

د سکندر ملاقات له خضر سره، اب حيات پسې د سکندر هڅه، ظلمات ته د سکندر ورتلل، د سکندر ملاقات له هېښنده حېرانوونکيو خلکو سره.

د سکندرمور د زړه جمۍ موندلو لپاره د يو کوهي د پاسه ورځي او هلته اوري، چې په هر قدم کې يو سکندر خښ دی او داسې نورې کيسې.

په دې کې خو هېڅ شك نه شته، چې د سکندر بريو شرق ته يو ټکان ورکړ او لکه چې اروپايان وايي د ختيځ او لويديځ رابطه يې جوړه کړه، خو بايد ووايو، چې بريو يې زموږ هېواد کې څلور کاله طول ووېست او دا چې د سکندر نوم په داستانونو او کيسو کې پاتې و هغه د ده په کلاگانو او لويو چاپېره دېوالونو او ښارونو کې د ده د يونانيانو ځای پر ځای کول و، چې د ولس له مېشتو خلکو سره بې په مرکو او مجلسونو کې ژبې او رسم الخط په پېړيو دوام وموند. چې د هغه نوم او کړه وړه په ولس کې د کيسو يوه برخه وگرځېده، چې سينه په سينه پاتې او خوله په خوله يې نقل وشو.

۸/۸/۱۳۳۷

(c) ketabton.com: The Digital Library

د سکندر او چنګیز د لښکرو په مقابل کې دهرات د(اورتاکانا) د کلا مقابله

د بهرنیو د یرغل او تېري په وړاندې مقاومت او مقابله د دې هېواد د تاریخ له عنعنوي ځانګړنو څخه ده. تاریخي شواهد رابښیي، چې هر کله د یرغل شدت او جدت ډېر شوی دی، په هماغه تناسب یې په مقابل کې مقاومت ډېر شوی دی.

د تېري او تجاوز په مقابل کې د مقاومت او مقابلې روحیه د ټول هېواد د اوسېدونکیو په منځ کې یو شان وه. هلته د زمان او مکان موضوع مطرح نه وه، چې داخبره دپخوانیو وختونو په کیسوکې تراوسه پورې په هر ځای کې مشهوره ده.

د سکندر مقدوني او د چنګیز د اولادونو په مقابل کې د هرات د تاریخي ښار او د هري رود د سیمې مقاومت د ۱۵۰۰ کلو په اوږدو کې د دغه هېواد د ټولو اوسېدونکیو لپاره د اتلانو حیثیت لري.

کله چې سکندرمقدوني له خپل لښکر سره پر ۳۳۰ مخزېږدي د هري رود ښېرازه سیمې ته ورسېد د دې سیمې خلکو د (برزآن) په مشرۍ په مدافعه لاس پورې کړ. کوم آباد ښار، چې په دغه وخت کې د هري رود د حوزې مرکز و، په یوناني منابعو کې د (اورتاکانا) په نوم یادېده، چې دې ښار ډېر د نګ او کلک دېوالونه درلودل، چې هغه یې د ((آریامتروپسو)) یا ((آریا)) د ولایت د مرکز په صفت هم یاد کړي دي.

په دې کې شك نه شته، چې دغه مهال افغانستان د هخامنشي امپراتورۍ برخه وه او د سکندر تر رسېدلو دمخه د لویو ولایتونو، لکه بلخ، سیستان او د خراسان حکمرانانو د دریم دارا په مقابل کې پاڅون کړی او د هغه په قتل کې یې لاس درلود، خو د سکندر په رارسیدلو سره هر یو له یونانیانو سره د مقاومت په خاطر له خپلو هېوادونو څخه ور ووتل.

(c) ketabton.com: The Digital Library

سره له دې، چې د هرات د خلکو مشر (برزان) د ښار چاپېر ښه قوي او لوړ دېوالونه درلودل او د دې سیمې خلك هم پرې راټول وو، نوموړي د خپلې نظامي نقشې له مخې له یوناني عسکرو سره په لومړۍ نښته کې تسلیمۍ ته حاضر شو او سکندر له ویرې خپل نظامي مشاور (اناکزیپوس) د هرات په کلا کې پرېښود او خپله د فراه پر لور روان شو. لافراه ته نه و رسېدلی، چې (برزان) د هري رود اوسېدونکیو په ملاتړ پاڅون وکړ او د سکندر نظامي مشاور یې په قتل ورساوه.

سکندر اړ شو، چې بېرته هرات ته ولاړ شي، کله چې هلته ورسېد د هراتي سردار (برزان) د پلویانو له خوا، که هغوی د (اورتاکانا) په لویه کلا کې وو او که دباندې ټولو ورسره مقاومت وکړ. کله چې کلا د سکندر د عسکرو له خوا محاصره شوه، نو هراتي سردار اړ شو هغو غرونو ته د مقاومت لپاره پناه یوسي چې ورته نژدې وو او ګڼ ځنګل یې درلوده، له دې ځایه یې سکندر ډېر ناراحته کړی و، خو هغه مهال چې یونانیانو ځنګل ته اور ورته کړ، نو بیا هراتي سردار (برزان) تسلمېدو ته اړ شو.

د سکندر مقدوني له یرغل نه (۱۵۵۰) کاله وروسته پر (۶۱۸)هـ ق کال چې ۱۲۲۱م کال سره سمون خوري د چنګیز خان له دهشتي توپاني څپې هرات ته نژدې شوې. تولی چې د تاتار د خان زوی و او د پلار له خوا دنده ورسپارل شوې وه، ترڅو د نیشاپور له فتح نه وروسته هرات ته ولاړ شي او دا وخت د خوارزم شاه سلطان جلال الدین نکبریني له خوا ملك شمس الدین جوزجاني د هرات واکمن ټاکل شوی و. د هرات د تاریخي نامې د لیك او د روضةالصفا د څرګندونو په اساس د ۹۰ یا ۱۰۰ زرو په حدودو کې جنګي مېړونه د ښار د دفاع او د چنګیز له زوی سره د مقابلې لپاره جګړې ته آماده وو.

چنګیز او د هغه زامنو، چې د افغانستان په لوړو او مستحکمو کلاګانو کې له ځان سره مقاومت لیدلی و او زیان ور اوښتی و، نو دا یې غوره ګڼله تر پایه هڅه وکړي، چې له جګړې نه مخکې له خلکو سره ارتباط ونیسي، ځکه هغوی غوښتل، چې ښارونه او لویې کلاګانې پرته له جګړې په آرامۍ سره ځانته تسلیم کړي، نو ځکه یې لومړی استازي ورواستول، ملك شمس الذین تسلیمي ته غاړ کینښوده او ټول استازي یې ور ووژل، د هرات د لویې کلا شاوخوا د تولي او ملك شمس الدین د لښکرو ترمنځ سخته جګړه ونښته، هراتیانو او ملك شمس الدین جوزجاني د تولي له لښکرو سره پوره اوږه ورځې جګړه وکړه اوپه اتمه ورځ ملك شمس الدین د یو غشي په واسطه ټپي او مړ شو.

د ده له مړینې وروسته د ښار مقاومت له ماتې سره مخ شو او د تاتاري شهزاده د ژمنې او وعدې له مخې د ښار دروازې خلاصې شوې او تاتاري لښکر ښار ته تر ننوتلو وروسته ۱۲ زره تنه هراتیان، چې ډېر شمېر یې جنګي مېړونه، کارکوونکي او د فیصلو کولو صلاحیت لرونکي اشخاص وو، ووژل. لکه څنګه چې د سکندر د یرغل پر مهال خلکو په اجباري ډول تسلیمي غوره ګڼلې او بیا یې پاڅون کړی و او د سکندر نظامي سلاکار (اناکرزیپوس) یې وژلی و، همدغه شان پر ۶۱۸ هجري چې په زور یې تسلیمي پرې منلې وه، سملاسي یې له کوټوال څخه سرغړونه او دښار واکمن ملك ابوبکر منکتاي یې هم وواژه او د فیروزکوه د ملکانو له ډلې یې یو تن، چې اصلا سبزواري و او په هرات کې اوسېده، د خپل ملك په توګه وټاکه او بیا د ښار د ټینګښت او له چنګیزي لښکرو سره د مقابلې په فکر کې شول. لکه څنګه چې ۱۵۵۰ کاله وړاندې سکندر له سبزوار یافراه ته نژدې سیمې نه راوګرځېد او د (اورتاکانا) لویه کلا یې محاصره کړه، د هراتیانو او یونانیانو ترمنځ سختې جګړې پیل شوې، همدغه شان چنګیز هم کله، چې د هرات د خلکو له پاڅون او سرغړونې خبر شو د سکندر په څېر دی هم ډېر په غوسه شو او د دویم زوی (ایلچکدای نویان) په مشرۍ یې اتیا زره تنه واستول، چې مقابل مقاومت له ماتې سره مخامخ کړي.

لکه څنګه چې د سکندر په مقابل کې د هراتیانو دویم ځل مقاومت ډېر شدت درلود او ډېر وخت یې ونیو، همدارنګه د (یلچکدای نویان) په مقابل کې د هراتیانو دویم ځل مقاومت او دریځ له لومړي ځل نه ډېر کلك، پیاوړی او دوامدار و، ځکه چې نژدې اووه میاشتې وخت د ښار محاصرې ونیو په پای کې یې په ډېر زور او اجباري ډول پر جمادي اول ۴۱۹هجري قمري کال د هرات ښار تسلیم کړ او د تاتاریانو وینې تویونکیو عسکرو تر هغه، چې کولای شول خلك ووژل، ځایونه یې وسوځول او مالونه یې ترې یوړل. دې ضربې د یو قطعې هلاکت حکم درلود، ځکه چې د ځینو روایاتو له مخې د هرات په ښار کې له څلوېښتو تنو ډېر څوك پاتې نه وو، خو لکه څنګه چې وروسته له سکندر نه د هرات ښار اباد او معمور شو، همدغه شان وروسته د چنګیز تر مړینې د هغه د دریم زوی (اوګتای قاان) د سلطنت په دوره کې د هرات د ښار اوسېدونکیو وروسته له ۶۴۰ هـ ق نه بیا ابادۍ ته مخه وکړه.

۲۵/۲/۱۳۴۰

(c) ketabton.com: The Digital Library

د هري رود په سیمه کې د سکندریې ښار د ابادۍ په هکله د سکندر او د هغه د مور مکاتبه

ټول پــه دې پوهــېږو، چــې ســکندرپــر ۳۲۸ مخــزېږدي د ایــران د هخامنشــي ځواکونــو لــه مــاتې او د دریــم داریــوش لــه وژنــې وروســته د هــرې رود ســیمې تــه نــژدې شــو او ختیــځ لــور تــه د یــون پــر وخــت لومــړی پــه هــرات کــې لــه لرغونــې کــلا ســره مخــامخ شــو، دا لرغونــې کــلا چــې پــه یونــاني مــاخذونو کــې د ((اوتاکانــا)) پــه نامــه شــهرت لــري ډېره ســتره او کلکــه کــلا وه، چــې د هــرات د خلکــو د مقــاومت مرکــز ګڼل کــېده، د هغــې وینــا لــه مخــې چــې پخپلــه یونانیــانو لیکلــې وایــي، چــې ســکندر او د هغــه جــنرالان د لومــړي ځل لپــاره د یــوې داســې مظبوطــې کــلا او جــدي مقــاومت ســره مخــامخ شــوي دي.

دســکندر او د هــرات د خلکــو ترمنــځ د جــګړې، بــري او مــاتې کیســه او پــېښه یــوه ځانــګړې موضــوع ده، خــو لکــه څنــګه چــې پــه تــاریخ کــې یــې یادونــه شــوې ده ســکندرچــې کلــه د دې خلکــو مقــاومت او بیــا بیــا پاڅونونــه ولیــدل، پــه وېره کــې شــو او هــوډ یــې وکــړ، چــې دلتــه یــوه ســکندریه جــوړه کــړي، چــې هغــه د (ســکندریه هریــوس) او یــا د هــرې رود پــه ســکندریه شــهرت لــري.

د اسلامي دورو په ماخذونو کې د هرات د لرغوني ښار د جوړونې او جوړونکي په هکله ډېر داستانونه او مختلفې کیسې موجودې دي، چې یقیني توګه تر اسلام دمخه د پخوانیو زمانو په اسطورو کې یې انعکاس او انځور پیدا کولی شو.

شیخ ابو نصر عبدالرحمان د عبدالجبار فاني زوی او تر هغه وروسته سیف د محمد زوی او د یعقوب لمسي دا داستانونه پرله پسې په خپلو آثارو او تالیفاتو کې را اخیستي او نقل کړي دي او بیا سیفي هروي په خپل وار سره د هغو انعکاس زموږ غوږونو ته رارسولی دی. ډېره عجیبه دا ده، چې دسکندرد ډېرو ستونزو انعکاس د افغانستان په غرونو کې د هري رود له سیمې تر امو سیند او سند پورې په شفاهي او لیکلي ډول له لرغونو اوسېدونکیو نه تر ۱۰-۱۱ هـ (۱۶ او ۱۷ مسیحي) پورې د دې هېواد د اوسېدونکو په منځ کې لاس په لاس ګرځېدلی او د هغو شفاهي او تحریري لیکنو نه څرګندېږي، چې سکندر د دې ستونزو په اړه له خپلې مور ملکه اولمپیایس سره په یونان کې مکاتبه درلوده.

په داستانونو کې د یوه له منځ نه په تحریري بڼه ماخذ په ماخذ او بالاخره د سیفي هروي په ذریعه تر موږ رارسېدلی دی، چې د هري (هرات) په سیمه کې د ښار جوړونې په اړه د سکندر له خپلې مور سره مکاتبه ده.

که چېرې دا واقعي تاریخ د تعبیرونو په قالب کې وښیسو، نو باید ووایو، چې سکندر دمخه تر دې، چې په هرات کې د ښار په جوړونه پیل وکړي له خپلې مور سره یې مکاتبه او مشوره کړې ده.

د دې داستان له مخې، چې سکندر د هري رود سیمې ته ورسېد او ویې غوښتل چې د ستري کلا جوړول پیل کړي، د سیمې له خلکو نه یې مشوره وغوښتله، مګر خلکو د دې پخوانۍ کلا د جوړولو مشوره ورنه کړه، سکندر دغلته پوره دوه کاله زړه نا زړه پاتې شو تر هغې وروسته یې مور د هغه د حال پوښتنه وکړه، بالاخره یې خپلې مور (ملکه اولمپیاس) ته ولیکل، چې د دې سیمې خلک زما اطاعت نه کوي او د هغې ستري کلا جوړول،

(c) ketabton.com: The Digital Library

چې زه يې غواړم د جوړولو مشوره هم نه راکوي. دسکندر مور له خپل زوی نه هيله څرګنده کړه، ترڅو د دې ښار د مختلفو ځايونو اوکوڅوڅخه يوه اندازه خاوره ورواستوي،چې دهغې له رنګ، بوی او خوند څخه د څه کيفيت تر معلوملو وروسته يوتدبيرونيسي.

سکندر يوګډی خاوره په څو غوټو کې خپلې مورته واستوله د دغه غوټو خاورې په مختلفه بڼه وې، يوه پسته خاوره يوه کلکه بلنه سپينه او څلورمه تېوره وه.

ملکه اولمپياس د هري رود د سيمې د بېلا بېلو برخو خاوره په خپل دربار کې د فرش د لاندې خوره کړه او وروسته له هغې يې د يونان مشران او استازي راوبلل او دسکندرد انتظار مطابق يې په هري رود کې دسکندرله خوا د نوې ستري کلا د جوړولو مصلحت تري وغوښت د يونان مشرانو له سوچ او فکرکولو وروسته مخالفه رايه ورکړه او ويې ويل، چې د هري رود سيمه د يرغل پر لاره واقع ده او هلته د لويې کلا جوړول زموږ مصلحت نه دی..

کله چې مشران رخصت شول، ملکې هغه خاوره ټوله کړه او په بله ورځ يې بيا د قوم استازي راوغوښتل د خپلې پوښتنې او دسکندرد انتظارپوښتنه يې مطرح کړه. داپلاټولومشرانودبلې ورځې په خلاف په يوه خوله دهري رودپه سيمه کې دستري کلا په آبادولو کې موافق وو او په دې کې يې خپله ګټه اومصلحت ليده.

ملکه اولمپياس سمدلاسه پوهه شوه، چې د هري رود په خاوره کې کوم تاثير شته، نو خپل زوی ته يې وليکل، چې په هغه خاوره کې، چې تاسو ياست ډېر عجيبه تاثير دی، چې د هغه ځای خلک يې هر يو د رايې مخالف او بې اتفاقه کړي دي، له هغوی نه مشوره مه غواړه او سمدلاسه د ستري کلا په هکله، چې په پام کې يې لري اقدام وکړه وروسته له هغې، چې سکندرڅنګه غوښتل د کلا په جوړولو يې پيل وکړ او لکه څنګه چې پوهېږو د افغانستان په خاوره کې يې لومړی لويه، ستره او مظبوطه کلا د هري رود په سيمه کې جوړه کړه، چې په يوناني ماخذونو کې د (سکندريه

(c) ketabton.com: The Digital Library

هريوس) او يا د (سکندريه هريون) په نامه شهرت لري او کولای شو، چې هغې ته د هري رود سيمې سکندريه ووايو.

دا ستره متسحکمه کلا د يو شمېر يونانيانو مرکز او استوګنځی شو او څه موده دسکندرد نظامي سلاکار ((اناکزيپوس)) استوګنځی هم و، تر هغه وخته، چې سکندر د فراه رود پر لور لاړ او دا سلاکار د هرات د خلکو له خوا ووژل شو او دا ثابته شوه، چې د دې خاورې تاثير لکه، چې نمونه يې يونان ته استول شوې وه، د هري رود اوسېدونکي په خپله خاوره کې د پرديو په پاتې کېدو او اوسېدنه راضي نه وو اوپه بيا بيا پاڅونونو له دښمن سره جنګېدل.

لکه څنګه چې ما وويل دا داستان پرته د ماخذونو له متونو څخه د افغانستان د اوسېدونکو په خاطرو کې ثبت دی او خوله په خوله يې نقل کوي.

لکه څنګه چې مې ۱۸-۱۹ کاله دمخه هغه د لومړي ځل لپاره واورېده د هغې په اساس مې يو تاريخي ډرام د (مردان پاروپاميزاد) په نامه وليکه. دغه داستان پرته له دې، چې د سکندرپه مقابل کې يې د ملي مقاومت انعکاس او دسکندرپه څوانو عسکرو د غرونو په لمنو کې څه تېر شوي و، ليا ځي څه چې زموږ غوږونو ته يې هم رارسوي.

هغه مخالفت او ممانعت، چې د هري رود پخوانيو اوسېدونکيو دسکندرپه مقابل کې د نوې ستري کلا د جوړولو په اړه کاوه رښتينی وګڼئ او له بله پلوه د تاريخ په لحاظ دا هم څرګنده ده، چې سکندرمقدوني لرغونې، ستره او مظبوطه کلا په هري رود کې جوړه کړه.

۱۶/۱۱/۱۳۳۸

(c) ketabton.com: The Digital Library

سکندري سار یا سکندري کلا

د سکندر مقدوني شخصیت په افغانستان کې دومره شهرت لري، چې لوستونکي او نالوستي ټول هغه پېژني او یا یې لږ تر لږه د هغه نوم اورېدلی دی، دا د حېرانتیا ځای نه دی، چې سکندر مقدوني د هري یا هرات پر سیمه د حملې او یا تېرېدنې پر وخت تر اراکوزي (الرخج، رخد، کندهار) اکسوس (امو سیند) او اندوس (اباسین، سیند) پورې د دې سیمې د خلکو د شدید مقاومت له امله په مختلفو برخو کې کلاګانې جوړې کړې چې د هغو کلاګانو ځایونه د حوزو په نومړو سیندونو کې چې په تاریخي ماخذونو کې یې یادونه شوې او د ځینو ځای او موقعیت هم تر یو حده د لرغون پېژندونکیو له خوا ټاکل شوی دی او ځینې نورې خاطرې یې د خلکو په حافظو کې پاتې دي.

د کوم حصار یا کلا په باره کې، چې دلته بحث کوو نظر ماخذونو او تاریخي کتابونو ته د خلکو پر ژبو ډېر شهرت لري او که تر دې یې څرګنده ووایو په هېڅ یو ماخذ او کتاب کې د دې ستري کلا یادونه شوې نه ده، مګر د سیمې اوسېدونکیو د هغې لپاره نوم ټاکلی دی او له سکندر سره یې د ارتباط په مناسبت په اولسي ژبه کې یې (سار سکندري) بولي.

دا ستره کلا او یا یې خرابې او پاتې شونې د پخوانۍ کاپیسا په سیمه (په اوسني کوهدامن کي) خواجي سرای ته نژدې موجوده ده که چېرته پخوانۍ د پښتو لارې په نظر کې ونیسو، نو ویلی شو، چې دا کلا د کابل او خواجي سرای ترمنځ واقع وه او البته د کلا خرابه له سراي خواجي سره ډېر نزدېوالي لري او د جنوب ختیځ پلو ته د (۲) کیلو مترویه واټن واقع ده، کوم کسان، چې د دې زړې کلا د کنډوالو لیدلو سره علاقه لري، نو باید د تلو راتلو په لاره بلد وي او دا لنډ معلومات سیلانیانو او جهان ګرځندو ته هم ګټور دي. د سکندري کلا لاره همدغه د کابل شمالي پلو ته موجوده لاره ده. له کابل نه نژدې ۲۵ کیلومتره وروسته د ختیځ پلو ته د انګورو باغونه، زراعتي ځمکې او یو لږ غونډۍ تر سترګو کېږي.

دغه ځای کې باید موټر ودرول شي او په پښو د باغونو په کوڅو کې د خاورو غونډۍ پلو ته متوجه شي او د سیمې له خلکو پوښتنه کول که په هره نقطه کې حاضر وي یوه حتمي خبره ده. دلته د باغونو په منځ کې کوڅې، هوارې زراعتي ځمکې او د انګورو باغونه کوز څرګند بړي او په پورته خوا کې نړېدلې کنډوالې له ورایه ښکاري تر هغې، چې لویه ویاله یا وړوکی خوړ رارسېږي او د دې خوړ په هغه خوا کې له تیرو او خاورو جوړې غونډۍ د پاسه د لویې کلا کنډوالې څرګند بړي. د هغې سیمې د نژدې کلیو خلك دغه د خاورو ډېرۍ ته، چې شواهد او اثار یې په دننه کلا کې څرګند بړي معمولاً (سار سکندري) وایي او دا له احتمال نه بهر نه ده، چې د سار د کلمې نه یې مقصد (سار) (حصار) (شار) او یا (شهر) وي داسې لوستوال خلك هم شته، چې دې کنډوالو ته (حصار سکندري) وایي او که چېرته د ستراتیژیکۍ او (سوق الحبشی) له نقطې نظره وکتل شي، نو په قطعې توګه ویلی شو، چې دا کنډوالې د پخوانیو او کلکو کلاګانو پاتې شوني دي.

همدغه ویاله یا خوړ چې د مخه مو یادونه وکړه د کلا لویدیځ او شمال پلو ته یې یو ډول طبیعي خندکونه جوړ کړي، د دې کلا ډېرې برخې ګودال او شنېدلي دي چې نښې نښانې یې موجودې دي، نو په همدغه ترتیب نوموړې کلا د شنېدلو دېوالونو د اوبو لارې او په چارچاپېره کې طبیعي خندق او لاره ده او خپله کلا د یوې موړې د پاسه، چې دا موړه د ډېرو او خاورو لرونکي ده، پرته ده.

د کلا چاپېره یو ډېر بردار (سورور) دېوال له مستحکمو برجونو سره موجود و او نن یې وران شوو دېوالونو د ماهي د شا په څېر بڼه غوره کړې ده. احتمال لري، چې دې کلا څلور دروازې درلودې ختیز او جنوبي برخو د دروازو موقعیت ښه تشخیص کېدلای شي او پرته له شك نه ویلی شو، چې د دې کلا عمومي ستره دروازه جنوبي پلو ته ده. له دروازې نه، چې کومه لاره دننه تللې وه له لنډ شان دوزې وروسته یو برج ته ورغلې وه، چې دا د کلا مرکزي او لوړه برخه وه.

د سار سکندري په کنډوالو کې تراوسه کومه علمي پلټنه نه ده شوې او د هغې سیمې د لنډو کلیو خلك د دې کلا خاورې خپلو زراعتي ځمکو ته د سرې په ډول وړي. د دې خاورو د وړلو په وجه په ډېرو ځایونو کې په دهلېزونو کې څرګندې شوې خښتې، چې د دېوالونو په جوړولو کې ترې کار اخیستل شوی ډېرې غټې، غټې او خامې دي، د اندازې او لوېوالي له مخې د بګرام له خښتو سره هېڅ توپیر نه لري. لکه څنګه چې پوهېږو بګرام د دویمې مخزېږدي پېړۍ په نیمایي کې د یونانیانو پر وخت د لویو کوشانیانو په دوره کې جوړ شوی، چې له لومړۍ تر

دریمې مسیحې پېړۍ یې د خپل عروج دوره ترسره کړې، لکه څنګه چې یې د جوړولو استنباط له ق م نه کیږي، نو بیا (سارسکندري) د مقدوني سکندر له خوا جوړه شوې ده، نو باید چې هغه د پروان د سکندري ښار سره د یوې زمانې وګڼو.

دا کلا حتمي د کوشانیانو په دوره کې جوړه او آماده وه، چې د ابادۍ او جوړېدو د تحول تاریخ یې د کاپیسا بګرام له ښار سره په موازي ډول مطالعه کولی شو.

هغه مقالې، چې کابل راډیو ته مې لیکلي د هغو ابادیو په اړه دي، چې د کوهدامن کوهستان په سیمه کې دي، چې د هغو نسبت سکندر مقدوني او تر هغه وروستنیو یونانیانو ته کېږي، لکه د عبدالله برج ستره کلا او د پروان سکندري ښار، نو بیا داسې کوم دلیل نه لرو، چې (سار سکندري) دې په دې کتار کې ونه شمېرو.

وړاندې مو یادونه وکړه، چې تراوسه په دې کنډوالو کې کېندنې نه دي شوي، خو د خلکو له خوا د خاورو وړلو په وجه پخواني شواهد لکه مسکوکات، نګینې، مرۍ او نور چې د یونانیانو او کوشانیانو په دورو اړه لري، موندل شوي دي، د دې دورې د مسکوکاتو شهادت د نوموړو دورو لپاره د دې تاریخي کنډوالو د ارتباط ښه نښه ده او د تاریخي سنجش او موازنې له مخې په اسانۍ سره سمون او مطابقت لري.

د بهرنیو پوهانو له ډلې څخه هغه چا، چې دلته لنډه شان مطالعه کړې ده مشهور فرانسوي ختیځ پېژندونکی مویو ګیرشمن دي، چې د دویمې نړېوالې جګړې پر کلونو په افغانستان کې د فرانسې د لرغون پېژندنې د پلاوي مدیر و او په اتفاق سره مو یو ځای د صدق آباد، ریزه کوهستان او د سار سکندري کنډوالو دپاتې شونیو څخه لیدنه ترسره کړه. نوموړی فرانسوي پوه دې ته متمایل و، چې دا کنډوالې د ((اورتسپانا)) د ښار پاتې شونې و بولي، چې معمولاً د هغې موقعیت د کابل سیمه ګڼي. بل فرانسوي ختیځ پېژندونکي موسیو فوشه د اورتسپانا د ښار موقعیت د بودایي کابل مربوط د چکړې او خورد کابل سیمه یادوي په هر حال دا ځانګړی بحث دی، چې د هغې شرح دلته نه شي کېدای او د سار سکندري د کنډوالو کیندنې د دې لنډې مقالې هدف یواځې د دې کنډوالو نوم، نښې او موقعیت پېژندل دي، چې له کابل نه د شمال په لور د ۲۵ کیلو مترو پر واټن پروت او ترڅنګ یې نن یو لوی او له خلکو ډک کلی (خواجه سرای) پروت دی.

۷/۵/۱۳۴۱

(c) ketabton.com: The Digital Library

ایوتیدم باختري یونانی پاچا

په باختر کې د یونان له لویو پاچاهانو څخه یو هم ((ایوتیدموس)) دی، چې هغه په ساده ژبه (اوتیدم) لوستلی شو. هغه نه یوازې په باختر کې د یونان د خپلواکې شاهي کورنۍ غړی و، لاچې بنسټګر او د سرکښ هم و، چې وروسته د (دیودوت) له کورنۍ څخه په باختر کې د یونان سلطنتي کورنۍ د هغه په نامه شهرت لري.

یوتیدم پر ۲۷۰ م زکال د بلخ د سلطنت په تخت کېناست او تر ۲۳۰ م زکال پورې یې نژدې څلوېښت کاله سلطنت کړی دی. لکه چې ټول پوهېږو، چا چې په باختر کې د یونانیانو مستقل سلطنت اعلان کړ هغه (دیودوت) و، مګر د هغه د ترواك لاندې سیمې ډېره برخه د هندوکش شمالي برخه وه یا ووایو، چې په باختر کې محدود پاتې شو او زوی یې دویم (دیودوت) هم له همغه ټاکلو پولو نه دباندې ونه وتلی شو، د پلار د واکمنۍ په حدوداتو کې پاتې شو تر هغې پورې، چې (ایوتیدم) ته وار ورسېد.

تر کومه چې تاریخي پېښې رابښیي اصلا ایوتیدم د دویم دیودوت تر وژلو وروسته تاج او تخت ترلاسه کړی. لکه څنګه چې پردغه وخت یوناني شاهي دولت د (سلوسي) کورنۍ سره د باختر د نوتشکیله یوناني دولت سره سیالي او د ښمنې درلوده د یو شمېرنظریو له مخې دویم دیودوت دیو شمېر یوناني تحریکاتو له مخې د یوتیدم په لاس ووژل شو.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د باختر د یوناني پاچاهانو په ډله کې ایوتیدم پیاوړی مقام لرونکی دی، ځکه چې هغه په سیاست، واکمنۍ، فتوحاتو، نوې ابادۍ او همداراز د هغې دورې د تجارت په پراختیا او روابطو کې تر ډېرو واکمنو پورته ګڼل شوی. کله چې یوتیدم په بلخ کې واکمنۍ ته ورسېد، دوو مهمو مسئلو د هغه پاملرنه ځانته واړوله. یو د بلخ د ستري کلا ټینګښت او په هېواد کې د ابادۍ پراخوالی او بل د هندوکش دواړو خواوو ته د جغرافیایي واحد له نظره د ایالتونو، ولایتونو او سیمو ترمنځ اړوندي اوتړاو و.

استرابون یونانی جغرافیه لیکونکی، چې تقریبا د باختري یوناني پاچا (ایوتیدم) هممهالی و، بلخ یې د (اریانا مرغلرې) په صفت یاد کړی او د اریانا حدود یې د یو ستر هېواد په حېث یاد کړي د (اریانا د مرغلرې) صنعت او د (هزار قلعه) اصطلاح، چې دا زمان د باختر په باره کې ویل شوي، څرګندوي چې ایوتیدم د خپلې واکمنۍ په اوږده دوره کې د هېواد په مرکز او ولایاتو کې ډېر اوږده او تلپاتې کارونه کړي دي.

ایوتیدم د سلطنت پر تخت له کېناستو سره سم له یو یا دوه خطرونو سره مخامخ و له یوې خوا دلویدیځ له پلوه د سلوسي یوناني شامي دولت په ځانګړې توګه د هغوی پاچا انتوکوش غوښتل، چې د هغه خپلواکي تر پښو لاندې کړي او له بله پلوه د هندوکش جنوب ته هندي (موریایي) دولت تېری کړی و او د ارغنداو د سیمې ترڅنګ نژدې برخې یې نیولې وې. دا وخت د باختر او شام ترمنځ جګړه وشوه انتیوکوش یوناني شامي د باختر پر لور لښکر وخوځاوه، د ده او د باختر یوناني پاچا ترمنځ لومړی شخړې د هري رود په سیمه او بیا یې د بلخ د لویې کلا په چاپېریال کې صورت ونیو او تقریبا دوه کاله د بلخ یونانی پاچا په محاصره کې پاتې شو بالاخره د باختر د خپلواکۍ د پېژندنې او د تېري کونکیو د پر شا تللو په اړ صلح منځ ته راغله.

وروسته تر دې انتیوکوش د هندوکش له درو څخه کابل ته ستون شو او د جنوب او لویدیځ له لارو یې خپلې منطقې ته مراجعه وکړه. کابل ولایت او ارکوزي

(کندهار) څخه د تېرېدلو پر وخت یې د هندي موریایي ځواکونه او د هغوی وروستی واکمن (سوناګازنس) شاته کړ او دا ځایونه یې تخلیه کړل. په نتیجه کې لکه څنګه، چې دا ختیز او لویدیز یرغلګر پر وړاندې تللو بریالي شوي وو، خپلو متقابلو خاورو ته راستانه شول او د باختري سلطنت خپلواکي یې ومنله او "ایوتیدم" چې ډېر وخت په لاښجه کې پرېوتی و له بلخ نه د هندوکش په دواړولویو سیمو باندې د یو مستقل واکمن پاچا په توګه وپېژندل شو او د (اریانا) ټول ایالتونه او ولایتونه یې په ځان راټول کړل په بله وینا د هېواد د خاورې وحدت یې عملي کړ او حتی د یادې شوې خاورې له قلمرو څخه د باندې که هغه شمال شرق پلو ته له پام نه هاخوا د سنګیانګ په لور وه او که هغه شمال غرب پلوته په پارتیا (د کشف رود او اترك حوزه) وه او که هغه لمر خاته پلو ته د اباسین په غاړه کې و، پر فتحو بریالی شو. یو له نویو کارونو څخه یې د هېواد په دننه کې د امارتونو تشکیل و، چې دوه یې د (پاروپامیزوس) او (اراکوزي) د امارت په نامه یادېدل لومړی امارت د (مارکوس) (مرغاب) د حوزې له نژدې نه چې هري رود هم ورپکې شامل و او دویم امارت په جنوب لودیځ کې د ارغنداب حوزې ته نژدې په ډېرو برخو محدود و.

د ایوتیدم سکې د ده د اوږدې څلوېښت کلنې واکمنۍ او د پراخو لاس لاندې سیمو د سلطنت په وجه څو ډوله او ډېرې دي، چې د هغوله جملې څخه یې دوه ډوله ډېرې مشهورې دي، یوه یې ګرده نقره یې سکه ده، چې یو پلو ته یې له فولادي خولې سره دپاچا تصویر دی او بل پلو ته یې د (هرکول) مجسمه ده، چې په یوه لویه هواره تیګه ناست څرګندېږي. دویمه ګرده طلا یي سکه ده، چې په یو مخ یي د هر کول نیم ښي خوا ته مخ ښکاري او په بل مخ کې یې اس په ځغاسته دی او په هغې کې یې (بازیلوس ایوتیدموس) یعنې (ایوتیدم پاچا) لیکلي دي.

۲۰/۱/۱۳۳۸

(c) ketabton.com: The Digital Library

د کاپیسي ـ بګرام د ښار په پلان کې د یوناني او محلي ښار جوړونې بنسټونه

د تاریخ د متنونوپه شهادت ویلی شو، چې د کوهستان او کوهدامن په حوزه کې مو د کاپیسي په نامه لرغونی ښار درلود، چې په ۵-۶ پېړۍ کې د سیروس او ایراني هخامنشي داریوش له خوا اباد شوی و. د دې لرغوني ښار موقعیت په څرګند ډول معلوم نه دی، خو په دې کې شك نه شته، چې په بګرام کې به د برج عبدالله ترڅنګ واقع و، خو د پېړیو په تېرېدلو اوپه وروستیو دورو کې د نوو ابادیو په جوړولو او هغه سیمه په زراعتي ځمکو له بدلون سره د هغه ښار اثار پاتې نه دي، نو موږ د بګرام په خرابیو کې دوه ساحې په مشخصه توګه لیدلی شو او تقریبا دواړه سره نښتي دي، چې زموږ د ورځنیو اصطلاحاتو له مخې یوه یې د ((برج عبدالله)) او بله یې د((بګرام)) په نامه ګڼلی شو، چې هغه دواړه دوه پېړۍ یا تر دې هم ډېر دمخه تر میلاده د یونانیانو له خوا جوړې شوې دي.

امکان لري، چې په برج عبدالله کې د دې ستري او کلکې کلا بنسټ پخپله سکندر ایښی وي او که داسي نه وي، نو باختري یونیانو به د هغه د امر په سر ته رسولو کې اقدام کړی وي، مګر د بګرام په باره کې د لرغون پېژندونکو د رښتیني کتنې نه څرګنده شوې ده، چې دا ښار دوه پېړۍ دمخه تر میلاده د یونانیانو په لاس جوړ شوی دی.

د ښار جوړونې له نظره د بګرام د کنډوالو مطالعه ډېره پر زړه پورې ده او دا کار له کیندلو پرته ممکن نه و، خو له نېکه مرغه کله، چې په دویمه نړیواله جګړه کې د موسیو ګیرشمن فرانسوي له خوا کیندنې وشوې، داسې نتیجې لاس ته راغلې، چې د هغې په رڼا کې د بګرام د ښار پلان او تدافعي سیستم یې څرګند شو او معلومه شوه، چې د ښار پلان د یونان د کلاسیکو ښارونو پر اساس وضع شوی او په دفاعي سیستم کې یې له محلي اساساتو نه کار اخیستل شوی دی.

نوموړی فرانسوي پوه د مطالعاتو له مخې د کاپیسي ښار د عمومي جوړښت له نظره د یوناني ښارونو په اصولو د (هیپودام) په شکل یعني په مربع ډول جوړ

شوی و، چې یوې جادې یې له یوې ضلع نه تر بلې ضلع پورې امتداد درلود او د ښار عمده ځایونه د جادې دواړو خواوو ته جوړ شوي وو په همدې ترتیب د ښارې پلان له نظره د کاپیسې - بګرام ښار د یوناني ښار (دورا- اوروپس) له ښار سره یې کامل ورته والی درلود، چې پاتې شونې یې په امریکا کې د (یال) د پوهنتون پوهانو په لویدیزه اسیا کې کشف کړي وو.

د یوناني ښار جوړونې پر اساس د بګرام او دیورا ښارونه ډېر ورته والي لري، چې موسیو ګیرشمن یو شمېر ورته والی داسې بیانوي: په دواړو یادوو شوو ښارونو کې هغه دېوال، چې د جلګې په لور واقع دی مظبوط والي ته یې ډېر ارزښت ورکړی شوي دی په دواړو ښارونو کې هغه لاري، چې دسیند پلو ته وتلي دي، په سیند حاکمې دي، په دواړو ښارونو کې عمومي دروازې جنوبي خوا ته د جلګې پلو ته ویستل شوي دي او د ښار اساسي جاده له همغې دروازې نه پیل شوی او پای یې سیند ته رسیږي.

په دې کې شك نه شته، چې د دې دواړو ښارونو ډېر ورته والی د دې سیمې د اراضي د ورته والي پر اساس منځ ته راغلی، مګر د موسیو ګیرشمن په نظر د دې دواړو ښارونو جوړونکیو د یوناني ښار جوړونې له اصولو څخه خبر وو او د دواړو ښارونو جوړونه یې د یوناني ښارونو په موازنه ترسره کړې ده. لکه څنګه چې دا نظر د (یورا) په ښار کې ثابت دی، نو هېڅ بل دلیل نه شته، چې د کاپیسا - بګرام په اړه رصالت ونه لري. البته د دې یادونې حاجت نه شته، چې ډ بګرام د ښار په تدافعي اصولو کې د ایراني نظریاتو، چې محلي بڼه یې خپله کړې وه کار اخیستل شوی، چې د هغو اثر په یوناني ښارونو کې نه شته.

د (کاپیسا- بګرام) دښارجنوبي پلوته لویه ضلع او ورسره نژدې برخو او مخصوصا هغه لوی برجونه چې دښار په کنجونو کې وضع شوي دسیمه ایزې تدافعي مفکوري استازیتوب کوي چې سوابق یې په اردواو دهماغې زمانې په غربي نړۍ کې نه لیدل کیږي. نوموړي فرانسوي لرغون پیژندونکی دخپلو پورتنیو نظریاتو دثبوت له پاره دلوستونکي پاملرنه دخوارزم یعني هغې سیمې ته اړوي چې دامو سیند دښي خوا ښکتنیو غاړو کې پراته سیمه ده چې یوه موده دیوناني پلوو باختري واکمنو په لاس کې وه. پدې کې شك نشته چې پروفیسر تولستف روسي لرغون پیژندونکی چې ذافغانستان او شوروي د دوستۍ دټولنې مشر و خوارزم کې یې یو لړ پراخې کیندنې او څیړنې ترسره کړیدي. لکه څنګه چې مې وویل دخوارزم ځمکه دامو سیند دکوزنۍ برخې پره لاره په دواړو خواوو لکه چې یې پورته یادونه وشوه پرته ده، لکه چې دوخت په تیریدلو بادونو شګه وړاندې راوړي اکثرا پخواني ښارونه یې پټ کړیدي او دښارونو خرابې چې هرڅومره دامو سیند تر لارو لرې پرتې دي زړې اوچې هرڅومره ورته نژدې پرتې دي نوې ښکاري.

دامفکوره لرغون پیژندونکیو داسې څرګنده کړې چې په درې لومړنیو مخزېږدیو پیړیو کې جوړ شوي دیوالونه برجونه نلري او تیرکشونه ډیر نژدې په خپله دیوال کې کښل شویدي چې(جانبازکلا) یې ډیره ښه بیلګه ده لږ وروسته خو په همدې دوره کې په داسي حال کې چې دیوالونه تیرکش لري او ټول مربع شکله برجونه له ۱۸ نه تر ۲۶ مترو پورې څرګندیږي اوپرته له مربع او مستطیل ډولو کلاګانو څخه دګردوکلاګانو جوړول هم پیدا شوي. د دیوال په امتداد کې دبرجونو فاصلې دخوارزم دکلاګانو اوبګرا ترمنځ ورته والی پیدا کړی دی.

دبګرام ښار دستري کلا دبرجونو اودیوالونو اثار دموسیو ګیرشمن دکیندلو په وجه څرګند شو دښاردلویې کلا اوږدوالی(۴۰۰) متره او عرض یې د (۴۵۰) مترو په شاوخوا کې و. دښار دستري کلا دپنډو دیوالونو اثار په درې خواوو ختیځ،لویدیځ او سویل کې معلومیدل او دبرجونو بنیادونه وروسته ترکوششونو څرګند شول. دښار شمالي پلوته یوڅوخوړونه دپنجشیر درودخانې پر لور متمایل وو. چې خامخا یې هغې خوا ته هم لاره درلوده چې اوس یې هورې د زراعتي ځمکې ښه خپله کړي دښاردیوال په خپل اوږدوالي او سورکې وتلي ننوتي ځایونه درلودل چې دعسکرو دځای پر ځای کولو له پاره یې ښارته استحکام ورکاوه، دښار جنوب غربي کنج ډیر کلك و ځکه هلته دستر برج پاتې شونې موندل شوې دي چې یواځې غربي خواته دیوال ۵۰ متره اوږدوالی لري حال دا چې دشمال کنج برج په څوځله وړوکی و او فقط ۱۶/۶ متره اوږدوالی او ۸/۹۰ متره سور یې درلود.

دښار ستره دروازه چې دداخلیدلو اساسي لاره وه دجنوبي دیوال په منځ کې دکوهدامن دجلګی پر لور کښل شوې وه. له دغې لارې څخه دښار په منځ کې یوه کوڅه تیره شوې وه او دجنوبي ضلع لورته د رودخانې پر غاړه .دبرج عبدالله ترڅنګ ختمه شوې وه اوله همدغه ځایه دښار اوسیدونکیو اوبه اخستې

نو لکه څنګه چې په تاریخي نظریاتو دلرغون پیژندوونکیو پر څیړنو، دلویدیزې اسیا له پخوانیو کلاګانو اوښارونو او خوارزم سره یې شرح اودمقایسې یادونه وشوه دکاپیسا- بګرام ښار دډیر توافق لرلو پر وجه چې له یوناني ښارونو سره یې لري دهغې استحکام زموږ په محلي مفکورو اومنطق باندې استوار و.

دانقطه ډیر ارزښت لري چې دیوناني ښار جوړونې ته قانوني نظر کولی شي چې دبګرام په پلان کې یې مطالعه کړو. پدې چې لویو کوشانیانو دیونانیانو ځای ونیو خو په اصل کې دښار په پلان کې یې کوم ډیر بدلون رانه وست او ټول پخواني جوړشوي اساسي خطونه پاتې شول چې لرغون پیژندونکي هم همدغه نظریه تائیدوي.

۱۳۳۸/۲/۱۲

(c) ketabton.com: The Digital Library

پروان یاجبل السراج کې

دقفقاز سکندریه

دمقدوني سکندر له عادتونوڅخه یو د ختیځ پر لور فتح شویو ځایونو کې دمستحکمو کلاګانو اوښارونو جوړول و چې دده په خپل نوم (سکندریه) باندې شهرت لري، لکه په مصر کې چې (سکندریه) له ۲۳۰۰ کلونو را په دیخوا په همدغه نوم موجود ده.

البته ددغو کلکو ښارونو او کلاګانوپه جوړولوکې داسیا دمختلفو نقطو اوافریقائی جنګیالیو اووسله لرونکیو خلکو دمقاومت روح ډیر دخالت لري، ځکه چې سکندر ځای پر ځای داودانۍ دخپلو عسکرو داستوګنې له پاره دمجبوریت او اړتیا له مخې جوړې کړي نه دشوق او ښکلا لپاره.

سکندر دافغانستان دخاورې په مختلفو برخوکې دخپل تګ لوری له شمال لویدیز برخو یعنې له اوسني هرات څخه دسند رودترغاړو پورې څوکلکې کلکې کلاګانې جوړې کړي چې دتاریخ دپاڼو په شهادت دهرات، فراه او کندهار له سکندریو نه پوره اطلاعات په لاس لرو، یوله همدغو کلاګانو یا سکندریونه همدغه د (قفقازسکندریه) ده چې دهغې محل یا موقعیت دپوهانو دڅیړنو په

(c) ketabton.com: The Digital Library

رڼاکې دپخوانی پروان یا په جبل السراج کې دسالنګ ددرې خولې ته نژدې سیمه ټاکلی شو.

ولې موږخینو او یونانی جغرافیه لیکونکیو دامستحکمه کلا د(سکندریه، قفقاز) په نامه یاده کړې ؟ په دې کې شك نشته چې دقفقاز دغرونو لړۍ، دترکیې په شمال ختیځ، دایران آذربایجان او دشوروي آذربایجان په سرحداتوکې پرتې او دیونان خاورو ته نسبتاً نژدې وې او یونانیانو هغه ښې پیژاندې.

کله چې ئې سترګې دهندوکش پرواورینه لوړه څوکه ولویدې نو دورته والی په وجه یې قفقاز وباله او تصور ئې کاوه چې دغرونو دغه لړۍ چې داسیا په زړه کې پرته ده دشرق نهائی حدودات دي او ددې لپاره چې دسکندر فتوحات یو خارق العاده پرمختګ وښیي فکر یې کاوه چې ددنیا پاي ته رسیدلی‌او په حقیقت کې دسند رود اود رود ترصدختیزې علاقې ددنیا د ختیځ پای ښکاریده.

او دپروان کلکه کلا (سکندر) تر اوسه زمونږ په منځ کې معموله او مشهوره ده، دپروان نوم زمونږ په لرغوني ادب کې د (پروانتا) دیو غرني نامه پر ښه په (اوېستا) کې یاد شوی دی چې همیشه سوړ باد چې دسالنګ له واورینو غرونو څخه راپورته کیږي لري او د(پروان باد) باندې مشهور دی، تر دې پورې چې امیر حبیب الله خان ۲۳۰۰ کاله دسکندر تر آبادۍ وروسته په هماغه ځای کې دیو ستر ارګ جوړول پیل کړل. که چیرته اولسی داستانونوته پاملرنه وشي داسې بریښي چې دسکندر له یرغل او دهخامنشیانو له بریو دمخه مو په (پروان) او (بګرام) کې مستحکمې کلاګانې درلودې چې دغوربند، شتل، پنجشیر اوسالنګ سیندونو له اوبو څخه جوړ ډك سیند ددواړو کلاګانو په منځ کې تیریده.

په اولسي داستانونو کې داسې نقل شوي چې په یو وخت کې دوه پاچاهانو چې یو (مروان) او بل (پروان) نومید چې یو دبګرام او بل دپروان واکمن و د دواړو کلاګانو ترمنځ یې درودخانې دپاسه یوځنځیر غځولی او ددواړو کلاګانو په برجونو پورې تړلی شوی و چې دواړه برجونه په خپلو کې سره وصل شوي وو.

دواړو واکمنو په خپلو کې سره ویلي ؤ چې کله ددښمن له خوایوه ته خطر متوجې شي سم له لاسه به دځنځیر په خوځولو بل ته خبر ورکوي او دواړه به په ګډه دښمن له منځه وړي.

وایې چې له دې دواړونه یو تن دبې احتیاطۍ په وجه څو ځله بل ته دخطر خبر دځنځیر په واسطه ورکړ، کله چې به دویم ګړی سره له لښکر مرستې ته ورسید وبه یې کتل چې دښمن نشته او دوي پرې مسخرې کړیدي، کوم ځل چې په رښتیا

دښمن په کلا یرغل کړی و او دوي هر څومره دځنځیر په واسطه خبر ورکړ مرستې ته ونه رسیدل، ځکه چې بیا هم پرې دمسخرې شك شوی و، او په نتیجه کې کلا سقوط وکړ. داویلی نشو چې دابې احتیاطي دچا له خوا شوې وه خو نتیجه داشوه چې بګرام او پروان دواړو سقوط وکړ. که چیرته داداستان ذ سکندر دزمانې له یرغل او بریو سره تطبیق کړو نو ویلای شو چې لومړی بګرام او بیا پروان سقوط کړی دی.

سکندر د ۳۲۸ مخزیږدي کال دمنی پر موسم بګرام ته ورسید او دپنجشیر درود پر غاړه په اوسنی (برج عبدالله) کې پاتې شو او بیا له رودخانې نه هغه پلو ته په پروان کې دهندوکش دلوړ غره دپاي سیمه دسالنګ ددرې په خوله کې په ډیر تلوار دیوې مستحکمې کلاپه جوړولو پیل وکړ.

څرنګه چې سوړ ژمی و او دهندوکش پر واورین غره داوښتلو امکان نه و نو دپروان دسکندر یې جوړولو له پاره ډیره هڅه او زیار ایستل پکار و. یوناني عسکرو اودکاپیسا ددرو خلکو په ګډه په دوه درې میاشتو کې کلا اودهغې برجونه اباد کړل او د سکندردخپلو یوناني عسکرو سره ژمی په همدغه کلا کې تیر کړ.

کله چې سکندر دراتلونکي کال پر پسرلي د((بسوس)) دمقابلې لپاره چې دپاچاهۍ اعلان یې کړی و دشمال پرخوا لاړ، یوشمېر عسکریې له دې ویرې چې دکاپیسا او کابل خلك کوم عکس العمل ښکاره نه کړي دپروان په سکندریه کې پریښودل.

دپروان دسکندریې داصلي ابادۍ کومه نښه نښانه پاتې نه ده، خو د ۱۹ پیړیو په اوږدو کې چې کومې سکه لرونکې پیسې هلته موندل شوي او اوس هم پیداکیږي څرګند وي چې دلته یو وخت دژوند کولو یومهم مرکزو.

۱۳۴۸/ ۸/۷

(c) ketabton.com: The Digital Library

په افغانستان کې يوناني

ميتولوژي

ميتولوژي يوه يوناني ترکيبي کلمه ده چې په هغې کې (ميت) او (الوژي) يعنې افسانه،داستان، د ډول ډول خدايانو کيسې او له هغوي سره معرفت او پيژندګلوي دزړې زماني دقومونو کيسې دمعشوقواوودونو داستانونه، قهروغضب، دوستي اومخالفت دومره پراخ، زړه راښکونکي او رنګين دي چې دپخوانيو يونانيانو پرمختګ يې په هنر اومختلفوڅانګو لکه انځورګرى، پرګرى، موزيك او نوروکې همدوي نه مربوط او وابسته بولي، او وروسته ديونان له کلاسيکي دورې نه ددې ميتولوژي يوناني داستانونو اغيزه داروپا په راپيداشوي هنر او ادبياتوکې بې پدله نه ده.

يو له هغوموضوعاتو نه چې په ختيځ کې، د سکندر له برېواو دافغانستان په سکندريو کې ديونانيانوترپايښت وروسته ددې دواړوپه روابطوديونان خاوره ددقت او کتنې وړ ده، په افغانستان کې همدغه ديوناني خدايانو دډولونو دکبسو انعکاس دى چې هغه هم دوه متقابلې جنبې لري، يودافغانستان داوسيدونکيو په منځ کې ديوناني ميتولوژى،افسانوي،اسطوره ئي او داستاني خاطرو انعکاس دى او بل ديونانيانو په منځ کې دپهلوانانو،او سبمه ايزې ميتولوژى اسطورې اوداستانونوتاثير او انتشار دى، چې دلته يواځې دلومړى جنبې نه يعنې د افغانستان په غرنيو سيمو کې ديوناني خدايانو دډولونو له افسانوي اغيزې څخه لږ بحث کيږي هغه يونانيان چې د سکندر په وخت او ياوروسته له هغه نه دافغانستان په سکندريوکې ددې وطن استوګن شوي وو،د سکندر دامپراطورى او ديونانيانو په اسيائي اوافريقائي خاورو کې دسلطنتي تشکيلونو ترتجزيې اوړنګيدلو وروسته دهغوي رابطه ديونان له خلکو سره پرې شوه اوډير شمېر يې دافغانستان په غرونو کې لکه دمحاصرې په ډون ياتې شول او زمونږ دسيمو له اوسيدونکيو سره ورو ورو حل او يو ځاى شول، دهمدغه يوځاى والي په وجه

دهغوي عقايد او افکار په تدريج سره دهغوي دچاپيريال دخلکو په منځ کې ورداخل شول او کم کم ديوناني ميتولوژۍ کيسو ،دخدايانودډولونو نومونه او ديونان پخواني داستانونه زمونږ دسيمه ايزو کيسو سره يوځای شوي.

يوناني صنعتګرانو، لکه مجسمه جوړونکيوانځورګرانو ددې داستانونو په رواجولو کې مهمه ونډه ترسره کړې او دباختر ديوناني پاچاهانو سکه لرونکې پيسې چې لاس په لاس ګرځيدلي ديوناني داستانونو او حماسو دځپريدلو له پاره ډيره ښه وسيله وه په همدې لحاظ د(باختري يوناني) شاهانو دواکمنۍ په مستقله دوره کې يعنې دمسيح له وخت نه دوه پيړۍ دمخه يوناني اسطورو زمونږ دهيواد دټولو اوسيدونکيو طبقو په منځ کې له وړاندې رواج موندلی و.

د لومړنۍ يوناني باختري سلطنتی کورنۍ بنسټګران ديودوت زوې او پلار وو چې په خپلو سکو کې به يې د (زوس) يعنې ديونانيانو دخدايانو دخدای سکه وهله او بيا هيلو کلس يوناني باختر پاچا چې دهندوکش په شمال کې پاچاهي کړې وروستی واکمن و، چې د (زوس) سکه يې په داسې حال کې چې په تخت ناست دی په خپلو سکو کې وهلې ده. همداراز ديوکراتيدس ديونان باختري سلطنتي کورنۍ دريم موسس بيا داپولون تصوير چې هغه يې دطوفان،طبابت، ادبياتو اوصنعت ځانګړې خداي باله دخپلو سکو پر مخ وهلی دی . او ديوناني، باختري دويمې شاهي کورنۍ غړو بياد (هرکول) تصوير ته په خپلو سکوکې ترجيح ورکړې.

لکه څنګه چې (هرکول) دپهلوانۍ او حماسۍ جنبه درلوده په افغانستان کې يې ډير محبوبيت ترلاسه کړی ؤ، دهغه تصوير پرته له سکونه په بدخشان کې پريو نقره يې جام موندل شويدی ، چې اوس دلندن په برتش موزيم کې موجوددی او په دې جام کې له ديونيزوس سره چې دشرابو اوانګورو ځانګړی خدای ګڼل کيده يو ځای ليدل کيږي. ديونيزوس هم په پخواني افغانستان کې حتی له سکندر نه دمخه شهرت درلود.

يوشمير په دې فکر او نظر دي چې يونيزوس اصلاً (ديونيسه) و يعنې د نيسته دښارځانګړی خدای او حامي و، چې ددې ښار موقعيت يو شمېرپه بګرام يوشمېر يې دلغمان په مندروړ او همدارنګه يو شمېر نور يې د هډې په سيمه کې ټاکي. ديونيسته يا (ديونيزوس) دانګورو او شرابو ځانګړي خداې ددهقانانو او انګورتاك لرونکيو په منځ کې ډير شهرت پيداکړی و. اوترټولو ډير شهرت يې په کاپيسا او ننګرهار کې و، همدارنګه دباختراوبدخشان خلکو هم ښه پيژانده،ديو شمېر پوهانو له ډلې نه (مدام ترور) روسی په دې نظر دی چې کيدای شي په سيمه کې چې نوم

اونبنبان يې له مونږ څخه پټ دی داسې کوم ځانګړی خدای به و چې دیونان دشرابو له ځانګړي خداي سره به ډیر ورته و نو ځکه به یې دافغانستان په خاوره کې ددیر شهرت باعث ګرځیدلی وي. یو تن بل یوناني پاچا اګاتوکلس چې دهندوکش جنوب پلوته واکمن و هغه خپل ملاتړ بولي او خپل تصویر دیو داسې ځوان په بڼه چې دانګور تاك شنه تازه لښته دسر دپاسه د تاج په بڼه لري په خپلو سکو کې وهلې ده، پاتې دې نه وي چې دوه سوه کاله وروسته " پولونیوس دوتیان" دپاروپامیزاد یعنې دکابل په غرنۍ سیمه کې پریوغره د "دیونیزوس" عبادت ځای لیدلي او لکه څنګه چې یې تشریح کوي دعبادت ځای چارچاپیرونې ولاړې وې چې د اپخپله دیونیزوس کرلې وې، انګورتاك او پر ونو ختونکي بوټي پرې دپاسه ختلي وو، دونو ترڅانګو لاندې دهمدغه یادشوي ځانګړي خداي مجسمه یې له سپینې تیږې څخه دیو ځوان په بڼه جوړه کړې وه.

له دې کیسې نه څرګندیږي چې (دیونیزوس) دانګورو اوشرابو ځانګړي خدای دافغانستان دغرونو په لمنو کې (عبادت ځای) هم درلود او معمولا دخپل عبادت ځاي چاپیر به یې انګور تاکونه کښینول او دځانګړي خداي مجسمه به یې هلته ایښودله، خودهغه ځای دموقعیت تاکل مشکل کار دی چې پکې داعبادت ځای جوړ و. مګر له احتمال نه دباندې نه ده چې داځای به دکاپیسا او ننګرهار ترمنځ په هغو ځایونو کې چې هلته ډیر انګور لرو، په کوم ځاي کې و. باید هیر نکړو چې د (دیونیزوس) تصویر او مجسمه دواړه په بګرام کې دکیندلو پز وخت په لاس راغلې چې دیوښیښه یې لوښي دپاسه دګډاپه حال کې لیدل کیږي، او دهغه څېره دیوې ګڼې ږیرې په لرلو په یوه فلزي پارچه کې هم په لاس راغلې ده.

لکه څنګه چې مو وړاندې ورته اشاره وکړه چې (هرکول) د (ژدپي تیر) زوی دیونان میتولوژي پهلوان په افغانستان کې ډیر محبوبیت درلود، وایي چې ددې قوي فوق العاده پهلوان په څېر یوبل پهلوان هم دافغانستان په غرونو کې مشهور و، تصور ونکړې چې دا پهلوان (رستم زابلی) دی چې دفردوسي له شهنامې سره یې شهرت ترلاسه کړی بلکه دلرغونو دورودحماسې پهلوانانو له ډلې څخه دی. لکه څنګه چې له یوناني کیسوڅخه راڅرګندیږي زمونږ هیوادته دهغوي دراتللو پر وخت یې ددې وطن په لوړو غرونوکې یو پهلوان له غشي اولندې سره په داسې حال کې لکه چې دغرونو دساتنې دنده ورسپارل شوي وي لیدلی و، چې دې پهلوان ددوي له هر کول سره ډیر ورته والی درلود.

۱۳۳۷\۶\۲۴

(c) ketabton.com: The Digital Library

په پخواني افغانستان کې

ديوناني ليک دود رواج

سکندرمقدوني د (۳۳۱- ۳۳۶) مخزېږديو کلونو په اوږدوکې افغانستان له لويديځه تر ختيځه اوله شماله تر جنوبه دخپلو عسکرو په واسطه کچ کړ وروسته تر دې چې ددې وطن داوسيدونکيوله خوا له سختو مقاومتونو سره مخامخ او په ډيرو فتوحاتوبريالی شو.

سکندر مقدوني ددې بريو په جريان کې که هغه دسيمې دخلکو دمقاومت په وجه وۀ او که دنظامي اړتياوو او غوښتنو په اثر وۀ. اوکه دعسکرو دستړيا ياناروغتياپه وجه خو يو شمېر مستحکمې کلاګانې يې د(سکندريه) په نامه دهري رود په حوزه، فراه رود، ارغنداو، دکابل رود، بلخ آب او نورو ځايونوکې جوړې کړي چې دتاريخ په پاڼو کې دسکندريه هري، سکندريه پروفتازي، سکندريه اراکوزي، سکندريه قفقاز او دسکندريه اورنيس په نامه ثبت شوي. دپورتنيو کلاګانو له جملې نه يواځې ددوو کلاګانو ځاي اوموقعيت دکندهار په زاړه ښار او پروان کې تثبيت شوي دي. يونانيان په نسبتاً ډير شمېر په دې سکندريوکې پاتې او مېشت شول چې ديونان باختري حکومت له ۳۳۰ نه تر ۱۳۰ مخزېږدې پورې په دوه سوه کلنه دوره کې يې فرهنګ، معارف اويوناني هنر داموقع وموندلې چې ديوناني باختري حکومت تراغيز لاندې دازادۍ په رڼاکې پرمختيا وکړي.

په دې دوه سوه کلنه دوره کې ديوناني ژبې دليکنې له پاره خامخا ديوناني الفباء توري کاريدل او پرته دده له وهل شويوسکو څخه دمشهور (اشوکا) ډبر ليک چې دکندهار په چهل زينه کې کشف شوی په ښکاره څرګندوي چې ددريمې مخزېږدې پيړۍ په لومړيو کې يوناني ليک دود زمونږ په هيواد کې څرنګه رواج موندلی وۀ.

په افغانستان کې ديوناني باختري پاچاهانو دواکمنۍ په دورو کې يوناني ليک دود خپور شو او وروسته له هغې په نورو پيړيو کې دلويو کوشانيانو او وړو کوشانيانو په دورو کې پاتې شو لکه څنګه چې يې ليک ساده او اسان و نوځکه يې ليک دافغانستان په محلي ژبو کې داستعمال وړ وګرځيد.

اصلا یوناني الفباپخپله په خپل ذات کي ۲۴ حرفه وه. خو دلویوکوشانیانو پر وخت دداسې یوې سیمه ایزې ژبې په صفت چې نوې باختري شوې وه دصوتي اړتیاله مخې یې د (ش) حرف دمخرج داداکولو له پاره په الفبا کې ورزیات کړ چې پردې اساس نوموړې الفبا د ۲۵ حروفو لرونکې شوه.

لکه څنګه چې ښاغلي لوستونکي او اوریدونکي خبر دي چې په دې وروستیو ۸ کلونو کې دسره کوتل په کیندلوکې یو شمېر دپام وړ ډبرلیکونه له یودیوال څخه لاس ته راغلي چې له تیرو او خښتو جوړ وو. یو له دې ډبرلیکونونه په یوه ستره تېره کې حك شوی دی چې ۴۵ کرښې ورکې شاملې دي چې دادلوې ډبرلیك په نامه مشهور شوی، یوه بله مجموعه چې له ۵۳ ډبرینو پرچو څخه مرکبه ده له یوه کوهي نه په لاس راغلې چې په پخوانۍ دوره کې د عادي تېرو په حیث ترې دکوهي په دیوال کې کار اخستل شوی و.

دسرې کال په کیندلو کې څو بیلابیل ډبرلیکونه چې په دیولونو کې ځای په ځای نصب وو لاس ته راغلي او پرته له دغو څخه دسره کوتل دکشفولو پر وخت په جلا ډول څو دخښتو نورې ټوټې هم لاس ته راغلي دي دې ټولو ډبر لیکونو غربي پوهان دڅه مودې لپاره په ځان مشغول کړي وو خو په پاي کې فرانسوي پوه موسیو (بن ونیست) په دې بریالی شو چې ددغو ټولو ډبرلیکونو څخه په لاندې ډول څلور ډبر لیکونه وځیړي.

لومړی: هغه ستر ډبر لیك چې په یوه کاڼي لیکل شوی.

دویم : دهغه ۳۲ کاڼومجموعه ده چې له کوهي څخه ایستل شوی او یو ډول ډبر لیك تشکیلوي.

درېیم : دهغو نورو ۲۱ کاڼو مجموعه ده چې هغه هم له کوهي څخه ویستل شوې او یوبل ځانګړی ډبرلیك تشکیلوي.

څلورم : هغه خښتې چې په دیوال کې لګیدلي دهغو خښتو سره چې دکیندلو پر وخت په پراګنده ډول پرتې وې . څلورم ډبر لیك تشکیلوي.

داډبرلیکونه چې دکوشانیانو په وخت پورې اړه لري ټولې دیونانیانو په الفباء او لیك دود لیکل شوي دي چې له همدې څخه اندازه لګیږي چې یوناني الفباء اورسم الخط څومره دود و او په ځانګړې توګه دلویوکوشانیانو پر وخت دډیرې استفادې وړ و، دچینایي ګرځنده (هیوانتشنګ) په شهادت د اوومې زېږدې پیړۍ تر لومړۍ نیمایي پورې یې هم رواج درلود.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په افغانستان کې يوناني لويي سکې

افغانستان دسکندر له فتوحاتو او دده دامپراطورۍ تر تجزيې اوتباهۍ ددريمې مخزېږدې پيړۍ له نيمائی وروسته دمسيح تر دورې پورې پوره دوه سوه پنځوس کاله داسيايي يونانيانودتمدن اوفرهنګ مرکزؤ.

کله چې ۲۵۰ کاله دمخه تر ميلاده دباختر واکمن (ديودوتس) ديوناني باختري سلطنت مستقل تشکيل اعلان کړ دهندوکش په شمال اوجنوب کې يې يو ډول ښکلې سکه ووهله چې دځينو ځانګړتياو له امله له هغو سکو نه هم ډيره ښکلې وه چې يونان کې وهل شوې وې.

يوناني باختري پاچاهانو چې دواکمنۍ مرکز ئې عموماً (بکتريا) يا بلخ و ددوی يوه سلسله سکې چې نقش پرې وهل شوې و، اوډيرشمېرې لکه دښکليو مډالونو په ډول له سپينو زرو جوړې دي چې اوس هم وروسته له ۲۲۰۰ کالوځليږی،ددې غټو سکو په منځ کې يوشمير ډيرې لويې دي چې قطر يې دوه نيم انچه اووزن يې تر ۱۶۸ ګرامو پورې رسيږی او دامير حبيب الله خان دوخت له پنځه ګونوځخه ډير غټ دی. ښايې چې ګران وطنوال خبر وي چې دپاريس په ملي کتابخانه کې يوه دسرو زرو سکه شته چې ۱۶۸ګرامه وزن اودوه نيم انچه قطر لري چې داسکه ديونان باختري سلطنتي کورنۍددريم موسس (ايکوراتيدس) پورې اړه

لری چې د ۱۶۵ـ ۱۶۰ مخزېږدیو کلونو په منځ کې دبلخ سلطنت ته رسیدلی او دټول افغانستان په خاوره یې واکمني کړې ده.

یونانی دسروزرو سکه چې دغټ والي په وجه په ټوله نړۍ کې ساری نه لري دبلخ د واکمن ((ایوکراتیدس)) ځانګړې سیکه ده او ختماً پر دې سکه نقش دافغانستان په خاوره کې وهل شوی دی.

ډیره عجیبه ده چې تر اوسه یوناني غټې سکې یواځې په افغانستان کې لیدل شوي اوددې هیواد له خاورو نه لاس ته راغلي دي.

جنرال قریه فرانسوي نژدې ۱۳۳ کاله وړاندې دامیر دوست محمد خان دواکمنۍ پرمهال چې سردار کهندل خان پر کندهار اووزیر یارمحمد خان پر هرات حکومت کاوه افغانستان ته راغی، هرات، بلخ اوکندهارته یې سفرونه وکړل، نوموړی په (قره باغ) کې چې (شهرك) ته نژدې او دغور شمال پلوته واقع دي دډیرغټو سکو په باره کې خبرې کوي چې تر اوسه یې دنوعیت دځرنګوالي په باره کې معلومات نشته.

جنرال قریه ددې سیمې دملك (سعادت ملوك) له قوله وائي چې د(قره باغ) په کنډوالو کې ډیرې غټې طلایي او نقره یې سکې پیداکیږي چې زمونږ دوخت له سکو نه ډیرې غټې دي چې قطر یې ۳، ۱ انچوته رسیږي.

د ۱۳۵۱ زیږدي کال په شاوخواکې چې ((میجرتات)) انګلیس په هرات کې اوسیده همدغه سعادت ملوك ده ته یوه یادوه درنې سکې ورښودلې وې نوموړي ویلي ؤ چې په هغو سکوکې د سکندر نقش څرګندیده. دا په زړه پورې موضوع ده چې فرانسوي جنرال یې سیمه ییز ملك (سعادت ملوك) ته او هغه څه چې سعادت ملوك یې دانګلیس میجر له قوله بیانوي داسې څرګندیږي چې د (شهرك) ختیځ لورته به خامخا کوم ښار ؤ چې دیونانیانو پرمهال به یو مهم مرکز شمېرل کیده خو متاسفانه په ۱۱۳ کلونوکې ددې ځای او ددې سکو دځرنګوالي په اړه یوه خبره هم وانه وریدل شوه اودامهمه موضوع تراوسه په تیاره کې پاتې ده.

یوه بله ډیره مهمه موضوع چې دې مسئلې پورې اړوند ده هغه دکابل په موزیم کې دپنځوغټو نقره یې سکو شتوالی دی چې دایوناني نقره یې سکې په جهان کې تر ټولو غټې سکې وې،ددې سکې په یوه خوا کې نیم مخ او نیمه شاهي تنه څرګندیږي او داکټ مټ د (ایواتیدس) یوناني باختري پاچادهغې سکې په څیر ده چې له سروزرو جوړه او دپاریس په ملي کتابتون کې موجوده ده. ددې سکو په نقش کې څرګندیږي فولادي (کسك) ژۍ لرونکې خوله یې په سرنوم یې (امین تاس) او

(c) ketabton.com: The Digital Library

دفاتح پاچا په نامه یې یاد کړی. داپاچا په افغانستان کې دیونانو په ډله کې ډیر مجهول شخص نه دی. ځکه چې دهغه وړې سکې لر[illegible] کاله دمخه تر زیږدې یې دهندوکش جنوب پلو ته او دګندهارا پر ډیرو ختیږ[illegible] یې واکمني درلوده، نوموړی خو تریوه حده بې نومه اوبې نښانه پاچادی چې په سملاسي ډول یې همدغه غټې سکې ګورو چې ((امین تاس فاتح پاچا)) پرې لولو.

داد(امین تاس) پنځه غټې دسپینو زروسکې چې دیونانې نړۍ سترې سکې ګڼل شوي، که له هغو سکو سره یو ځای شي چې له دې وړاندې په افغانستان کې موندل شوي او یا په دې خاوره کې لیدل کیږي داثابتوي چې په دې هیواد کې دیونانیانو دواکمنۍ په لومړۍ دویمې او دریمې مخزیږدې پیړۍ کې دسرو او سپینو زرو پر غټو مډالونو اوسکو نقش لګول کیده. ددې پوښتنو ځوابونه شرح غواړي چې داسکې له کومه ځایه، څه وخت او په څه ډول دکابل موزیم ته راوړل شوي دي ؟. په کابل موزیم کې دنورو سکوپه ترڅ کې دسکو یوه لویه مجموعه یا کلکسیون موجود دی چې له ۶۰۰ سکو څخه مرکب دی او دامجموعه دځرنګوالي ، کمیت اوکیفیت له نظره په باختر کې دهغو یوناني پاچاهانو دسکو چې دهندوکش شمال او جنوب پلوته یې واکمنۍ درلوده ډیره په زړه پورې او لویه مجموعه ده. چې دامجموعه دکندز دکلکسیون په نامه شهرت لري چې څوکاله وړاندې دیو رسمي لیك په واسطه دقطغن دنائب الحکومه له خوا څرګنده شوې وه دادکندز په بالاحصار کې دیو موټروان له خوا کشف کړاي شوې وه، چې ټولې سکې یې له سپینو زرو جوړې او په مختلفو یوناني پاچاهانو پورې یې اړه درلوده چې دغه وخت یې فرانسوي متخصصین په پاکولو مشغول دي. چې ددغه لوی کلکسیون په منځ کې پنځه سکې چې له سپینو زرو جوړې دي، هره یوه یې (۹۱) ګرامه وزن او دوه نیم انچه قطر لري.

۸_۱۰_۱۳۳۹

(c) ketabton.com: The Digital Library

مرکزي اسیا او چین ته دافغانستان دګریک او بودیک دمدرسې خپریدل

د (ګریک او بودیک) صنعتي مدرسې داسلام دظهور لـه دورو دمخـه دمسـیح دوخت په څلور پنځو لومړیو پیړیوکې په یو خاص مفهوم ټاکلـی ځای لـري،یـا داسې ووایو چې ددې هنري مدرسې ترکیبي اجزاء له ختیځ ولویدیځ ، یونان او هند څخه دافغانستان خاورې ته ورداخل شوي او بیا دلتـه دافغانستان دهنرمندانو پـه لاس اخته شوي، ترکیب شوي او همدلته یې روزنه شوې وه، ځکه خودهمدغـې کتنې لـه مخې یو شمېر پوهانو او دښکلو هنرونو کارپوهانو د (هندوافغان) دمدرسې په نامه یاده کړې ده.

وروسته لـه دې چـې بودائـی دیـن ددریمـې مخزیـږدې پیـړۍ لـه نیمـائی څخـه وروسته په افغانستان کې خپور شو، دمسیحي دلومړۍ او دریمې پیړۍ په اوږدو کې داهیواد دبودائي دین اوهنریو سترمرکز وګرځید. دافغانستان پـه ویـاړلي تـاریخ کې داوخت مرکزي اسیا، ختن، کاشغر اوچین ته دمبلغینو اوصنعتګرانو داستولو وخت دی لکه څنګه چې دلویـو کوشـانیانو پـه وخـت کـې دمرکـزي اسـیادخاورې دویشنې پر مهال ((سنګیانګ)) او ((ختن)) ازاد شول، د دیـن، فرهنـګ او هنر لاره هم خلاصـه شوه، په دې مقاله کې همدغـه مطالعـه کـوو چې څنګه لـه افغانسـتان څخه یادو شوو سیمو ته دګریك او بودیك هنری مدرسه خپره شوه.

باور پدې دی چې همغه ډول چې بودائي دین له دوو خواوو دامو سیند د(سغد) له لارې او واخان ته یې دپامیر دشرق لـوري لاره پرانسـته د (یونـان اوبودائـی) هنري مدرسې هم همدغه لاره تعقیب قدم په قدم دپورته یادو شویو لارو په اقتدار کاشـغر،

ختن اود ((سنګیانګ)) نورو نقاطو ته یا په پخوانۍ اصطلاح چیني ترکستان ته داخل شو.

لکه څنګه چې سمرقند ته نژدې اودختن دعبادت ځای په خرابو او ویرانو کې د ((ګریك او بودیك)) کشف شوي اثار ددې مدعا شاهدي وایي . لومړۍ نقطه چې ددې مدرسې شواهد هلته څرګندشوي هغه (روك) ده چې دختن په ختیځ دهغه بودائي رنګه تصویرونوچې دعبادت ځایې په دیوالونوکې موندل شوي او سراویل استین انګلیس دهغو نقل اوعکس اخستی، دبودا له هغو مجسمو سره چې دننګرهار ولایت له هډې لاس ته راغلي ډیـ ورته والی لري . دهډې اثار په افغانستان او درواك اثار په ختن کې دواړه هم عصره او په مسیحي لومړیوپیړیو پورې اړه لري.

وړاندې دختیځ په لور په هغه نقطه کې چې سر اورل استین انګریز مدقق ددیوال تصویرونه موندل چې د (ګریك اوردمن) له نمایش سره چې بې شکه په ۳- ۴ مسیحي پیړۍ پورې تعلق نیسي ورته والی لري، او ګندهارا داثارو ترمنځ ددې اثارو ډیر نژدیوالی موجود دی.

دهغو پراخو اودوامدارو کشفیاتو په وجه چې له ۱۹۲۲ زېږدي کال نه وروسته د ۳۰ کالو په موده کې دګودارو هاکن اوبرتوپلاوو په هډه، بامیان او بګرام کې ترسره کړي ثابته شوې ده چې همدغه عوامل ددې سبب شوی دی چې له اسیائي خاورو (ګریکورومن) یعنې دلبنان، شام او عراق له سیمو څخه یې داکلاسیك صفت دګوبي سیمې ته انتقال کړی دی همدغه دافغانستان د (ګریك او بودیك) سبك اومدرسه ده.

دبامیان اوهډې دمجسمو ګچین سرونه او رنګین تصویرونه او دمرکزي اسیا دبیلا بیلو برخو له هنری اثارو سره لکه د (رواك) او (میدان) اولږ څه لرې دګوبی په خوالکه (قزل) او (کمتورا) او دچین مر (تورن هوانګ) پورې نژدې ورته والی لري چې دافغانستان دصنعتي مدرسې نفوذ ثابتوي.

دفرانسې دفقید ختیځ پیژندونکي ((رونه ګروسه)) په عقیده دهډې ددیوال انځورونه دمرکزي اسیاله اثارو سره دروم دامپراطورۍ دوروستۍ دورې داثارو ترمنځ دارتباط ښیي. همداډول دمیران په تصویرونوکې د بامیانو دمجسمو دطاق چې۳۵ متر اوږدوالی لري دښکلیواو رنګینو تصویرونوډیره اغیزه څرګندیږی اوپه مجسمه توږنه کي هم همدغه مطالب څرګنددي.

هغه له ګچ نه جوړ د (بودا) (بودیس اتوا) او کوشاني قبیلې دنورو سرونه چې دکابل دموزیم تاخچې اوالمارۍ پرې ښکلې دي راښیي چې هغه له هغو اثارو سره چې دختن له (رواك) څخه موندل شوي دیو قطار اثار دي او دومره سره نژدې او ورته دي چې ددواړو په منځ کې په اسانۍ سره توپیر نشي کیداي.

دګندهارا او دافغانستان ذنورو سیمو دهنري مدرسو نفوذ دچین په خاورو کې ۳ او ۴ پیړۍ پورې ځانګړي نه دي، بلکه هغه څیړنې چې ددرې تنو چین پیژندونکیو فرانسوي،المانې اوانګلیسي یعنې (پول پلیو) (فن لوکوك) او (سراوړول ستین) له خواد کاشغر په شمال (تمشك) ، (کوتچه)، (قره شهر) او (تور خان) کې منځ ته راغلي عموما ددې ځایونو اثار ندي او د ۶-۷ او ۸ پیړۍ محصول ګڼل شوي دي.

همدغه شان ددې ځاې، هډې او تیکسلا دوړو مجسمو په منځ کوم ستر توپیر نه تر ستوګو کیږي اود ګندهارا دمدرسې د نفوذ کولو ښه او برجسته مثال دی چې دوام یې دمرکزي اسیا په مختلفو سیمو کې تر اتمې پیړۍ پورې ثابتوي.

هغه مجسمه توږنې او د دیوال پر مخ دنقاشۍ سپك چې په افغانستان کې دبودایي وخت معمول و ، پر مرکزي اسیا کې هم ځاې په ځاې ونه درېد بلکې دبودایي دین له پرمختګ سره پرمخ ولاړ.

د(تورخان) په سیمو کې چې دچین له سرحداتو سره تماس لري او په نورو نقاطو کې لکه ((مورتګ)) او ((بازاکلیق)) کې دګندهارا دهنري مدرسې هنري اثار په سترګو لیدل شوي.

فرانسوي ختیځ پیژندونکی (رونه ګروسه) یقین لري چې په نوموړو سیمو کې تر ۹ مه زېږدې پیړۍ پورې دهډې او تکسیلا دکارونوله مخې تقلید شوی دی اودامفکوره په نوموړیو سیمو کې دمجسمو دسرونوورته والی دهډې او تکسیلا اثارو سره ثابتوي. چې له تور خان نه ورتیر شودګوبي صحرا جنوبي خواو ته ځینې برخې اواثار پوهانو لیدلي دي چې په هغوي کې دافغانستان او په ځانګړي توګه دبامیانو اوقندنستان بودایي اثار بې اغیزې نه دي.

لنډه داچې پرته له دې چې په جزئیاتو خبرې وکړو په عمومي ډول کولای شوو وایواو ثابت کړو چې دمجسمه تراشۍ او دنقاشۍ دنورو ډولونومدرسې چې دعبادت ځاي پر دیوالونو دود وې هغه وخت چې له افغانستان څخه دبودایي دین رواج له سرحداتو دباندې ووت نو ورسره نوموړې مدرسو په تدریج سره کاشغر، ختن اوترچین پورې سرایت کړی دی.

۱۳۳۷\۵\۲۲

(c) ketabton.com: The Digital Library

په لرغوني افغانستان کې

دموسیقۍ درې آلې

دخلکو پیژندنې څیړنو،فیلوژوي اوتدقیق دبشري ټولنو په منځ کې دخبرو پیل له آهنګونو اوشپیلیوڅخه ثابتوي ، وائي چې ټول بشري نژادونه پرته له رنګ،پوستکي او جغرافیایي سیمو دخپل ژوندپه پخوانۍاو لومړیو پړاوو کې دسندرو دډولونو دیو ډول په ویلو روږدي وو او ددې طبیعي ورکړې څانګړتیاکوم نژاد پورې اړه نه لري، لکه څنګه چې انسانان دژبو له ډیرو ډولونونه په یوه ژبه ګړیږي نوخپلو کلمو ته یې وزن او اهنګ هم ورکړی، کله چې یې څو کلمې دوزن او اهنګ پیداکړې ورسره جوخت یې دسندرو ویلو لاره چاره هم پیداکړې ده.

دافغانستان په هیواد کې له ۳۰ حتی له ۵۰ زرو کلو دمخه دهندوکش په زړه کې دغار اوسیدونکیو ښکاریانو دژوند اثار موندل شوي او له هغه وخته چې دغار اوسیدونکي ښکاریان له غرونو او کمرونو څخه ښکته راغلي دي او دلویو خانو پر غاړو لکه : هیرمند واکسوس(آمودریا) اندوس (سند) هري رود ، مرغاب، ارغنداب او کابل رود میشت شوي نو دمالداری او کرهنې دورې یې تیرې کړې دي چې عجالتاً دکندهار د (مندیګک) دتپې دکیندلو جریان چې ۵ زره. کاله دمخه تر تاریخ یې دژوند دوره ترسره کړې زمونږ په مخکې دی.

داریایي ادبي اثارو دشهادت له مخې ویلی شو چې په ویدي عصر کې یعنې وړاندې تر هجرت کولواودهجرت کولوپه دوران کې سندرې ویل نڅا او اتڼ کول په افغانستان کې داوسیدونکیو ترمنځ دود وو.

لکه څنګه چې شعر ویل دکورنیو په منځ کې یوه عنعنوي دنده ده، نوځکه یې دسندرو انتقال له یونسل نه بل نسل ته یو معنوي میراث ګڼل کیده نو خامخا دخلکو په منځ کې دسندروویل دود و.

(ویدي) سرودونه او اوېستایي (زرتشتي) ګاتا(سندرې) چې دهغو ډیره برخه په افغانستان کې منځ ته راغلې او داپخپله ددې څرګندویه ده چې سندره له سندر غاړي او سندرغاړي دموسیقۍ له یوې آلې سره تړلي توکي دي . پروفیسر (ګیټ)

اروپائي ختيځ پيژندونکی په دې عقيده دی چې " په ويدي زمانه کې موسيقۍ خپله لومړنۍ دوره ترسره کړې وه"

دپروفيسر ګيټ په نظر اريايان په هغو پيړيو کې چې ددوو لويو سيندونو امو او اباسين ترمنځ يې ژوند کاوه، نه يواځې داچې دموسيقۍ مفکوره يې په دماغ کې پيداشوې وه، بلکې په دې برخه کې يې يو پړ هم وهلی و، تر کومه ځايه چې له سندرو څرګنديږي دموسيقۍ درې ګوني الات يعني هغه الات چې په پوکونه غږول کيږی، هغه الات چې تار لرونکي دي او دريم بې تاره الات داټول په ويدي زمانه کې داريايانو ترمنځ په افغانستان کې معمول او رواج و او هر يو ځانته نوم درلود لکه (دنوبهي)(وانا) او (يونا).

دريګ ويد له شاعرانو څخه يو تن وايي چې "دشپيلۍ غږ دياما يعني جمشيد له استوګن ځاي څخه اوريدل کيږي"

دټولو داستانونو او اسطورو پر اساس دياما يا جمشيد استوګن ځاي په بلخ کې و او دا لومړی پاچاو چې په بلخ کې يې پلازمينه درلوده.

شپيلۍ دموسيقۍ يوه ډيره ساده اله ده چې دافغانستان دغرونو په لمنو کې رواج لري او دا په ځانګړې توګه دځوانانو دموسيقۍ اله ده چې دمالدارۍ په لومړيو وختونوکې دشپنو، هلکانو او ځوانانولخوا منځ ته راغلې. شپيلۍ په افغانستان کې دملي موسيقۍ يو اله شميرو او ارتباط يې له بلخ اوباخترسره پرته له دې چې ويدي ورته اشاره کړې نور داسې داستانونه هم شته چې دشپيلۍ يادونه کوي دهغې له جملې څخه دچين زوړ داستان ديادونې وړ دي. هغه هم په دې ډول چې وايي دچين پخوانی امپراطور (هيوان ـ تي) چې ترميلاد ۲۲۰۰ کاله وړاندې يې ژوند کاوه، نوډړي (لنګ ين) د.(يوان ـ يو) شمال پلو ته واستاوه ترهغې وروسته شپيلۍ دچين دموسيقۍ اساس وګرځيد.

دفرانسې ديو مدقق شاوان له نظره (يوان ـ يو) دباختر يو برخه او يا ووايو چې دافغانستان په شمالي برخو کې يوه سيمه ده او له دې پخواني چيني داستان څخه څرګنديږ چې ۴ زره کاله دمخه تر ميلاده دنل شپيلۍ دود له باختر نه چين ته تللی دی او بيا هلته دچيني موسيقۍ اساس ګرځيدلی دی.

دتارلرونکو موسيقي الاتو تر ټولو پخوانی څرګ اودرګ دهندوکش دغرونو له لمنو کې لګوو دا هغه (سرود) دی چې په ډير ساده او بسيط ډول جوړ او د دوه تارونولرونکی دی چې نمونې يې اوس هم دافغانستان په نورستانونو کې لرو او همدارنګه دکابل په موزيم کې يې اوس هم نمونه موجوده ده.

د ډنمارکي خلکو پيژندنې پلاوی له ځيړنو څخه څرګنديږی چې وائي دادموسيقۍ اله وړاندې له (سومريانو) يعنې له نن څخه څلور زره کاله دمخه يې دافغانستان په غرونو کې وجود درلود له عملي ځيړنو څخه داڅرګنده شوې ده چې

کوم اهنګونه چې نن نور ستانیان په خپلو موسیقي الاتو کې غږوي دادځلور زره کلو د مخه اهنګونو یاد دی چې په دې ترتیب یې اهنګونواو سرودونوله ځلور زره کلو را په دې خوایې خپله لرغونې بڼه خوندي ساتلې ده.

په دې ترتیب سره ویلای شو چې شپیلۍ او دموسیقۍ په آلو کې (سرود) په افغانستان کې کم ترکم ځلور زره کلن قدامت لري. دافغانستان دموسیقۍ په آلو کې کوم شی چې له تار لرونکیو پرته په دریمه ډله کې راځي تر ټولو طبعي اومروج ډول دی چې دافغانستان دخلکو دورځني ژوند په ټولو پړاوونو کې له ودونو نیولي تر ویالو کیندلو، عمراني او زراعتي چارو او رزم او بزم کې برخه لري. ډول له ملي افغاني اټن سره همیشه و او دی او لرغونتیا یې دموسیقۍ ددوه نورویادو شویو آلو په څیر زرګونه کاله دمخه یادولی شو.

دمسیحي دورې په پیل او درې ځلورو لومړیو پیړیوکې چې پژګرۍ ټیکر تورنې او دعبادت ځایونو پر دیوالونو نقاشي دود شوې وه یعنې چې دلویوکوشانیانوپه دوره کې یې لکه دډیروادبي مظاهرو، موسیقي هم ډیر پرمختګ وکړ، اصلاً دکوشانیانو دوره چې له نیکه مرغه اوس یې د ډیرو جزئیاتو سره اشنا یو،داسې له عظمت او پرتم نه ډکه وه چې د واکمنو پاچاهانو تر سیوري لاندې یې دځانګړې پاملرنې او هڅونې په وجه معماري، مجسمه جوړونې، ادبیاتو اوموسیقۍ ډیر پیاړوتیا او پراختیا تر لاسه کړه.

دننګرهار ولایت دهډې داسې توږل شوې مجسمې په لاس لرو چې موسیقي غږونکي یې یواځې نه بلکې په اوسني مفهوم د (بالت کنسرتونو) نمایش کوي. نځا کوونکي او موسیقي غږونکي یې له ډول او دبلې سره په میدان کې ښکاري.

دنځاکوونکیو دحرکاتو شرنګ او دموسیقۍ غږوونکیو موزون اهنګ اوپه ډله ایزه توګه ددوي غږونه بې له هغو بې سادبروځخه زموږ ژوندیو غوږونو ته رسوي. لنډه داچې دموسیقۍ له اساسي ډلو څه درې نمونې: شپیلۍ، سرود او ډول له ۴-۵ زره کلو نه را په دې خوادافغانستان له غره ییزو ابادیو کې دود لري اوزموږ دخلکو له عنعنوي ژوندانه سره یې سمه پیاوړتیا او پراختیا کړې او دلومړنیو ابتدائي وختونو بیلګې یې تر اوسه دغرونو په تنګو او ژورو درو اوهمدارنګه دغرونو دننه په کلکو کلاګانو کې شته او حتی یوشمیر لرغوني سندرې، غږونه او زمزمې لاتر اوسه په بشپړه توګه هیرې شوي نه دي اوانعکاس یې غوږونوته رسیږی.

۱۳۳۷\۶\۱۱

(c) ketabton.com: The Digital Library

په لغمان او کندهار کې

داشوکا ډبر لیکونه

((اشوکا)) د ((بندوسارا)) زوې د ((چندراگوپتا موریا)) لمسي دهندي (موریائي) کورنۍ دریم پاچا چې د ۲۳۲ او ۲۷۴ مخزېږدي ددریمې پیړۍ په لومړۍ نیمائي کې واکمن و.

نوموړی دهندي پاچاهانو په ډله کې یو لوی پاچا و چې وروسته د "کلنگا" د مشهورې جگړې، چې له یونیم لك تنوڅخه دسو پکې مړه شول دوینو ویاله او څیرې څیرې جسدونه ولیدل سمدلاسه یې حال بدل شو، له ډیرو هیلو اوخواهشاتو څخه تیرشو ځان غوښتنې او بشري سرغړونې یې په ځان کې ختمې کړې او دیو مذهبي مشر (راهب) په توگه وپیژندل شو چې دخپلې واکمنۍ پاتې کلونه یې دفقر او روحانیت په بڼه تیر کړل.

لکه څنگه چې دهغو جگړوپه وجه چې دده نیکه ((چندراگوپتا)) او یو ناني ((سلوکوس نیکاتور)) ترمنځ پیښې شوې وې ، او ((سلوکوس نیکاتور)) پکې دافغانستان جنوبي سیمو ته په شا راغی داسیمې دارغنداو تر حوزې پورې دموریا دامپراطورۍ تر تاثیر اونفوذ لاندې شوې او دې وضعې دپنځوسوکلونو په شاوخوا کې دوام وکړ.

دغه وخت چې اشوکاد (موریا) په تخت کښیناست دموریا د کورنۍ نفوذ لا دافغانستان په جنوبي برخو کې لږ ډیر برلاسی و.

خو کوم کار چې (آشوکا) په وار سره تر سره کړ هغه دانډوس په لویدیځ کې فتح شویو سیمو ته دبودایي مبلغینو استول وو لکه څنګه چې ټول په دې پوهیږو چې ددې کار په کولو سره بودایي دین دخپله (آشوکا) له وخت نه یعني ددریمي مخزیږدې پیړۍ دلومړۍ نیمائي نه وروسته ورو ورو د افغانستان په خاوره کې خپور شو چې څه دپاسه یوزر کاله یې دوام وکړ او دهغه دیانت دحیرانتیا وړ اثار اوس هم په افغانستان کې پاتې دی.

دآشوکا دواکمنۍ دوره یوه روحاني او اخلاقي دوره ده چې په هند کې دهغه اخلاقي نصیحتي فرمانونه دتیږو پر ستنونقش کړاي شوي چې (وهمه کمبهاني) یعني (اخلاقي ستنې) ورته وایي او تر اوسه په افغانستان کې ددوه اخلاقي ستنو نښې نښانې چې یوه له بلې ډیره لري یعني په (ډرونټه) دجلال آباد او لغمان تر منځ او بله دکندهار په زوړ ښار کې پیدا شوي دي.

هغه ډبر لیك چې پکې دآشوکا دزیږېدنې ځاي ډرونټه ښودل شوې ده. د مثلث په بڼه ده چې لس انچه اوږودوالی او بر یې اته (۸) انچه دی چې اوس هم دکابل په موزیم کې خوندي دی. ددې ډبرلیك عکس دلومړي ځل له پاره دکابل مجلې په یوه ګڼه کې خپور شو او نارویژی پروفیسر مارګنستن دلومړي ځل له لپاره هغه په اروپا کې لویدیزو پوهانو ته وروپیژاند او دوه تن پوهان ((پرکلند)) و ((التهم)) دهغې لیکنې په ژباړنه او مطالعه بوخت شول او دوروستي ځل لپاره پر ۱۹۴۹ ز کال پروفیسر (هنیګ) (په لغمان کې داشوکا د (آرامي) ډبرلیك کشفول) تر عنوان لاندې دهغه په چاپیر یال یوه مقاله خپره کړه.

داډبر لیك په آرامي لیك دود لیکل شوی او اته نیمې کرښې لري خو لکه څنګه چې یاده شوي ډبره ماته او دمثلث بڼه یې خپله کړې، تر ډیره ځایه یې کرښې نیمګړې شویدي او له ترجمې څخه یې مسلسل مضمون په لاس نه راځي سره له دې هم داخلاقي درس روح ترې څرګندیږي، چې مفهوم یې دهغه پاچا له ډبر لیك څخه چې دکندهار په زاړه ښار کې پیداشوی ؤ اخستلاي شو.

دکندهار ډبرلیك چې دچهل زینې سیمې ته نژدې دکندهار د زاړه ښار دکنډوالو شمال پلوته د(کندهار ـ کواکران) اوسنی سرك ته نژدې کشف شویده داپه دوه ژبو او دوه لیك دودو مشتمل او جوړ ډبر لیك دی، یعني په یوناني ژبه او لیك دود او همدارنګه په آرامي ژبه او لیك دودلیکل شوی دی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

اشوکا دخپلو خاصو او ګڼو اخلاقي ښیګڼوله مخې خلك دحیواناتو له زورولو او وژلو همدارنګه دماهیانو له ښکار نه منع کړل او وایي چې همغه شان چې مادانسان له وژلولاس واخیست شاهي ښکاریان دې دحیواناتو او ماهیانو له ښکار څخه لاس واخلي.

دموریاپاچا خلك د مور، پلار اومشرانو اطاعت ته رابولي دنفسیاتي خواهشاتو دله منځ وړلو او ټولو ژوندیو ته ددرناوي بلنه ورکوي داجمله هم په ډېر لیك کې راغلې چې دده (پیواسي) دترحم او مهربانۍ له مخې دځمکې په مخ ټول انسانان نیکمرغه اوخوشحاله شول.....

(پیوداسې) چې دلته دکندهار په ډبر لیك کې یې یادونه شوې ده د (اشوکا) بل نوم دی چې دهغه په یو شمېر نورو ډبر لیکونوکې هم لیدل شوی دی. په همدې ترتیب دډبرلیك په متن کې کومه ناڅرګنده خبره نشته او معلومیږي چې دموریا پاچا که په لغمان کې چې دګندهارایوه برخه ده او که دکندهار په زاړه ښار چې دارغنداو دحوزې ترڅنګ دختیځ له ډیرو پخوانیو ښارونو څخه دی په دواړو ځایونو کې یې یادښت پر ډبرو لیکونو شته چې یو یې یواځې په (آرامي) ژبه او لیك دود دی او بل یې په دوه ژبو اودوه لیك دودونو یوناني او آرامي باندې لیکل شوی دی.

اشوکا به داډول فرمانونه اخلاقي ستنې زیاتره دکاروانونو لارو ته نژدې دتیریدونکیو دلیدلو لپاره نصب کولې ترڅو په لاره دتیریدونکیو خلکو دپاملرنې وړ وګرځي.

تر کومه ځایه چې لیدل کیږي د (ډرونتې) او کندهار ډبر لیکونه ددوه لویو لارو پر سر او دهغه وخت ددوه پخوانیو ښارونو ترڅنګ یو په ګندهارا کې پخوانۍ هډې ته نژدې او بل په کندهار کې دلویې لارې په سر زوړ ښارته نژدې په یوه لویه تیږه کې کیندلی شوی دی.

له دې دوه ډبر لیکونو څخه څرګندیږي چې له میلاد نه دمخه ددریمې پیړۍ په اوږدوکې،هډې او اوسنی جلال اباد ته نژدې او همدارنګه کندهار ته نژدې دوه لویې مرکزونه اوښارونه اباد و اودکاروانونو تګ راتګ هم تقریباً له همدغو لارو ترسره کیده.

دکندهار ډبر لیك په یو لوړ ځای دلارې په لور مایل ډول واقع دی ترڅو یې لا رویانو وګوري، ددې ډبرلیك له وضعې نه پخپله څرګندیږي چې دیو مشخص

ترتیب له مخې دلارویانو دلیدلو له پاره پر همدغه ځاي او په همدغه بڼه جوړه کړاي شوي ده.

ددې ډبر لیك له مخې په څرګنده ویلاي شو چې ددرېیمې مخزیږدې پیړۍ په اوږدو کې آرامي لیك دود په افغانستان اوپه ځانګړي توګه په جنوبي افغانستان کې معمول او رواج و او یو بل ډبر لیك هم په همدغه ژبه او لیك دوه په(تیکسلا) کې کشف شوی دی،ترټولو مهمه په دریمه م ز پیړۍ کې دیوناني لیك دود ارزښت او څرګندیدل دي.

مونږ همیشه فکرکاوه چې داژبه او لیك دود دیوناني باختري پاچاهانو دواکمنۍ په دوره کې تر (۲۵۰) مخزیږدي وروسته ورو ورو معمول اودود شوې ده، خو ګورو چې په دریمه مخزیږدي پیړۍ کې اویالږ تر لږه ددریمې مخزیږدې پیړۍ په نیمائي کې نوموړې ژبه اولیك دود دی حتی په جنوب غربي افغانستان کې معمول او خوره ده او دومره ارزښت یې درلود چې هغه به یې دډبرلیکونو دلیکنې پر مهال له آرامې ژبې او لیك دود څخه مخکې ګڼله.

۱۳۳۷\۴\۲۰

(c) ketabton.com: The Digital Library

په کندهار کې داشوکا دډبر لیک کشف

(هغه ډبر لیک چې په دوه ژبو یوناني او ارامي لیکل شوی)

په افغانستان کې ۱۳۳۷ هـ ش کال په پیل کې یو ارزښتمن ډبر لیك کشف شو چې دتاریخ له نظره په افغانستان کې دبودائي دین دپراخوالي،فرهنګ او ادبیاتو له مخې ډیر اربښتناك و.

داډبرلیك په دوو ژبو (یوناني) او (ارامي) اوهمدارنګه په دوه لیك دودونو یوناني ارامي باندې لیکل شوی دی. او هغه په افغانستان کې ددواړوژبو او لیك دودو دخپریدلوله املّه هم دډیرارزښت وړ ده، چې دادیلومړی یې دکشف دځرنګوالي په اړه څوکرښې لیکو او بیا پخپله دډبرلیك اودهغې دیوناني ژباړې په اړه خبرې کوو.

د ۱۳۳۷ کال په دویمه نیمائي کې مې یو شخصي لیك دیو پخواني دوست عبدالباري اشنا له خواچې پخوا په کندهار کې داحمد شاهي لیسې مدیر و ترلاسه کړ، چې په هغې کې یې دکندهار له یوه سپین ږیرې سره دخپلې مرکې په اړه څرګندونه کړې وه، هغه دحمل په ۱۵ نیټه لیکلی و. چې دکندهار په ښار کې دسرپوزي غره ته نژدې یوه ډبره څرګنده شوې چې پر مخ یې یو ډول لیك کیندل

شوی اودسپین ږیري په ملګرتیا یې هغه ځای او ډبره لیدلې دي. لکه څنګه چې دښاغلي اشنا دلیك نه څرګندیدله ډبر لیك په کندهار کې چهل زینې ته نژدې دسرپوزې دغره په پوزه کې په یوه طبعي ستره ډبره کې کیندل شوي او تر اوسه خاورو اوختهو لاندې پټ و، کله چې دوخت په تیریدلو دسیمې بزګرانو له دغه ځایه خاوره وړې ده نوموړې ډبر لیك کشف او راڅرګند شو.

داډبر لیك چې خبر مې ورته دکابل په راډیو او نورو افغاني مطبوعاتو کې خپور کړ دهغه ارزښت له مخې چې لري یې دپېژندګلوی وړ یې بولو او دادی تاسوته یې درپېژنم. داډبر لیك دکندهار دزاړه ښار دننه دسر پوزي کلي ته په څوسوه متری دپوزې دپاي په برخه کې یو توږل شوی ستر کاڼی دی چې له چهل زینې وړاندې ددوه کاڼو لرونکیو تپو په مخ کې واقع دی. داډبر لیك هغه سرك ته ډیر نژدې دیچې له موجوده کندهار څخه دارغنداو په لوري تللی او هغه سرك ته هم ډیر نژدې دی چې له عمومي سرك نه دکندهار د زاړه ښار دکنډوالوپر لوري تللی دی.

هغه لویه ډبره چې لیکنه پرې کیندل شوی مستطیل شکل لري چې اوږووالی یې دوه متره پنځوس سانتي اوسوریې یو متر اولس سانتي دی. ددې لویې ډبرې په منځ کې دمربع په شکل غیر منظمه سطحه د(۵۵) سانتي په اوږودوالي اود ۴۵ سانتي بر او همدارنګه (۵۰) سانتي ښکته پلو ته پاکه او صافه شوې ده او د ډبرلیك متن په دوه لیك دودونو یوناني او ارامي لیکل شوي او کیندل شوی دی. دډبر لیك په پورته برخه کې مضمون په یوناني لیك دودلیکل شوی چې تولې شمیره یې دیارلس نیمې کرښې ده او بیا دارامي لیك راځي چې شمیره یې اوه نیمې کرښې ده.

وړاندې تر دې چې ددې مهم ډبر لیك نقل او عکس (روما) او (پاریس) ته ورسیږي ما صرف دهغه ډبر لیك دموقعیت له مخې چې داراکوزي ولایت دکاروانونو دپخوانۍ لارې ترڅنګ واقع دی اوداچې په دوه لیك دودونو یوناني او آرامي لیکل شوي ښه اټکل کړي و چې داډبر لیك دریمې ق م پیړۍ پورې اړوند اود (موریا) کورنۍ لوې پاچا (اشوکا) پورې مربوط دی لکه څرنګه چې پر نوموړي ډبر لیك کې په یوناني ژبه لیك شوي دالیك نسبت آرامي لیك ته اسان دی، په روم اوپاریس کې پوهان ددې لیکنې په ترجمه بوخت شوي دروما په ختیځ اولویدیځ کې په مجلو او دپاریس په (لوموند) ورځپاڼه کې په دې باره کې مقالې لیکل شوي اوخپرې شوې دي.

اشوکا دهندي (موریا) کورنۍ هغه پاچا دی چې پر هند دلس کاله واکمنۍ وروسته یې افغانستان ته دبودایي دین دتبلیغ له پاره مبلغین راواستول داهغه وخت و چې دافغانستان په شمال باختر کې یوناني باختري شاهانو تازه په واکمنۍ پیل کړي و. اودافغانستان په جنوب کې دسلو سي کورنۍ (سلوکوس نیکاتور) یوناني پاچا ترماتې وروسته دموریا دکورنۍ موسس (کوپتا) داندوس (سند) له شاوخوا څخه دافغانستان جنوب پلوته دارغنداو تر غاړو پورې یې خپل نفوذ ته پراخوالی ورکړی و. دکندهار په سر پوزه کې داشوکا دډبر لیك مضمون سراسراخلاقي اوعبارت دنوموړي پاچا له نصیحتونو څخه دی.

څنګه چې ټول پوهیږو اشوکا عادت درلود چې خپل اخلاقي نصیحتونه.به یې دفرمانونو په بڼه په ډبر ولیکل اوتیتول لکه چې ډیر ددبرو فرمانونه یې په هند کې کشف شوي دي. اویوله دغو فرمانونوڅخه دجلال اباد په ډرونټه کې پر یوه توږل شوې ستره ډبره موجود و چې یوه ناقصه پارچه یې دکابل موزیم ته رسیدلی اوهلته خوندی ده.

موسیو روبرت دفرانسې دادبي متون او ډبر لیك داکاډمۍ غړی اوداروپا دختیځ مجلې مدیر دواړه دې نتجې ته رسیدلي دي "چې (اشوکا) پاچا دکندهار په ډبر لیك کې په خپل مستعار نوم (پیوداسي) یادشوی او څرنګه چې یې پخپله دټولو موجوداتو له ازارولو او زورولو څخه لاس اخستی دی باید چې دهیواد ټول ښکاریان او صیادان د حیواناتو له وژلو او دماهیانو له نیولو څخه لاس واخلي. چې په ځمکه کې لاخوشالي او ارامي خوره شي، سپارښتنه شوې ده چې دمور پلار او مشرانو ته اطاعت او دنفسیاتي خواهشاتو مخنیوی دې وشي او په ځانګړی توګه دې دهر ژوندوي له زورولو ډډه وشي"

په همدغه ترتیب داشوکا کوم ډبر لیك چې تازه دکندهار زاړه ښار ته نژدې کشف شوی دیو شمېر اخلاقي پندونو لرونکی دی چې ۲۳۰۰ کاله دمخه لیکل شوی.

دارامي ډبر لیك متن تر اوسه لوستل شوی نه دی، خو ډیر احتمال لري چې دمضمون متن یې دیوناني ډبر لیك له متن سره توپیر ونه لری اوددواړومتنونو مضمون یو شی وي.

د(اشوکا) یا د(کندهار دسرپوزي) ډبر لیك لومړنی یوناني ډبر لیك دی چې اوس په افغانستان کې کشف کړاي شوی، تر دې وړاندې په سره کوتل کې ډبر لیك کشف شوی و. چې یواځې په یوناني لیك دودلیکل شوی او ژبه یې دافغانستان

(c) ketabton.com: The Digital Library

دژبو له ډلې یوه محلي ژبه ده. دکندهار ډبر لیك لومړنی ډبر لیك دی چې زمونږ په هیواد کې په یوناني ژبه او لیك دود لیکل شوی. نو داچې له آرامي ژبې نه پورته ګڼل شوی څرګندیږي چې زمونږ په هیواد کې دیوناني ژبې ارزښت ددریمې مخزېږدې پیړۍ په نیمائي کې ډیر زیات و.

دکندهار ډبر لیك لومړنی ډبر لیك دی چې په دوه یوناني او ارامي ژبو لیکل شوی، ددې لپاره چې نوموړی ډبر لیك په دوه ژبو او دوه لیك دودونو لیکل شوی په همدغه وجې یې ارزښت ډیر زیات دی او دیوناني ژبې په مرسته به دپوهانو معلومات دادبي جزئیاتوپه اړه او دآرامي حروفو دلیکلو په برخه کې پراخوالی ومومي.

هیله لرو چې ژر به پوهان ددې ډبر لیك د (ارامي) متن په لوستلو بریالي او په دې برخه کې به بله مقاله خپره کړي.

په ډبر لیك کې راغلي چې د (پیوداسي) دترحم اومهربانۍ له مخې دځمکې ټول انسانان نیکمرغه اوخوشاله شول.

په کندهار کې دیوناني ډبر لیك دمتن اساسي مفهوم لکه څنګه چې یې وړاندې یادونه وشوه په اخلاقي نعمتونو مشتمل دی. ددې ډبر لیك (آرامي) متن اووه کرښې لري چې تر اوسه کوم شخص یا علمي موسسې دهغې په ژباړه لاس نه دی پورې کړی. خو احتمال لري چې دهغې مضمون به هم ددې ډبر لیك دیوناني برخې سره یوشان وي.

داروپایي علمي حلقې په روما او پاریس کې هغه ډبر لیك ته چې تازه په کندهار کې کشف شوی ډیر ارزښت ورکوي او د ا ډبر لیك په لرغوني افغانستان کې دتاریخ،ادیبانو، ژبې پیژندنې او دژبو دتاریخ له نظره ډیر ارزښت لري، ځکه چې دالومړی ځل دی چې یوډبر لیك په دوو ژبو (یوناني) او (آرامي) لیکل شوی او زمونږ دهیواد له یوې مشخصې سیمې نه په لاس راځي.

۱۳۳۷\۲\۲۱

(c) ketabton.com: The Digital Library

په افغانستان کې دبودیزم خپریدل

پنځلس کاله دمخه مې دافغانستان تاریخ دلومړي ټوک په ۳۴۲ مخ کې د "محفل مذهبي واعزام مبلغین" تر سر لیك لاندې ولیکل چې " دا شوکا له سترو کارونوڅخه چې دواکمنۍ یوولسم کال (۲۵۹ مخزیږدې) اتکل کیږي دمذهبي محفل ریاست، دشاهي ښکار موقوف کول، یادعیاشۍ منع کول اوترټولو لوی دمبلغینو داستولومفکوره ده" دا محفل په (پتالي پوترا) چې عبارت له (پتنه) څخه دی دایر شو او دهغې په اثر اشوکا تصمیم ونیو چې دبودایي دین د خپریدلو لپاره به دهند جنوب اولویدیځو هیوادونو ته مبلغین استوي.

ټول پوهیږو چې دغه مهال دیوناني شامي سلوکوس نیکاتور دموریاکونرۍ دموسس چندراګو پتامور له لاسه پر ۳۰۵ م ز کې دمقابلې په ترڅ کې ماته خوړلې وه اوله ګندهارا څخه تر ا راکوزي (له کابل نه تر کندهار) پورې دموریا کورنۍ برې موندلی و اواشوکا ډیره هڅه کوله چې په فتح شویو سیمو کې بودایي دین مروج کړي نودهمدې مطلب د تر سره کولو لپاره یې د (مجهان کیته) (دهمهاره کیڅه) او(مهاره کیته) په نامه څو تنه مبلغین دکابل او ارغنداو د سیمې په لور واستول او په همغه ترتیب چې پوهیږو ددریمې م ز پیړۍ له نیمائي نه وروسته بودایي دین دافغانستان په خاوره کې له لمر خاته ترکاپیسا اوله کابل نه دشمال په لور تر بلخ پورې اوهمدا راز دجنوب لور ته ډارغنداو تر سیمې خور شو. تر اوسه پورې داسې فکر کیده چې دنوموړي دین دخپریدلووخت نظر جنوب ختیځ ته دلویدیځ او شمال

پر لور ژر صورت نیولی، خو کیسه داسې نه ده ځکه چې داوخت ذ هندوکش جنوب دموریا دکورنۍ ترلاس لاندې ؤ او په شمال کې یوناني باختري پاچا واکمن ؤ.

بودایي دین له ګندهارا څخه دارغنداو سیمې ته ډیر ژر حتی پخپله د (اشوکا) په وخت ددریمې م ز پیړۍ په نیمایي کې خپور شوی دی.

چیني ګرځنده(هیوان ـ تسنګ) چې کله داوومې عیسوي پیړۍ په لومړۍ نیمایي کې له (کاپیسا) نه ننګرهار ته ورغی په بګرام او دجلال اباد په هډه کې ورته یو شمېر دعبادت وړ څیزونه اټکلیده ځکه چې دمبلغینو داستولو له وخت نه دعبادت وړ ځایونو تر جوړولو پورې ډیروخت پکار و، مګر داشوکا داخلاقي ډبر لیك په رڼا کې چې تازه دکندهار په زاړه ښار کې موندل شوی او دهغه ډبر لیك له مخې چې ۲۵ ـ ۳۰ کاله دمخه دجلال اباد په ډرونټه کې لاس ته راغلي څرګندیږي، څومره چې دبودیزم دخپریدو په هکله فکر کیده له هغې څخه ډیر تیزو، او یو شمېر عبادت ځایونه په ننګرهار او کاپیساکې پخپله داشوکا په وخت ددریمې م ز پیړۍ په نیمائي کې جوړ شوی وو، چې خاطرې اونوي پیداشوي څیزونه یې دچیني ګرځنده (هیوا تسنګ) تر وخت اومې مسیحي پیړۍ پورې له منځه تللی نه ؤ.

اصلاً داشوکا له خوا په یوستره مذهبي غونډه کې فیصله وشوه ، ترڅو دهندوکش جنوب ته دغربي هیوادونو په لور چې په هغې کې پخوانی افغانستان هم شامل دی یو شمېر دبودایي دین مبلغین واستوي،داغونډه د ۲۵۸- ۲۵۹ م ز په شاوخوا کې دهند دبیهار په ضلع د (پتنه) دښار په (پتاپوترا) کې تر سره شوه لکه چې وړاندې یې یادونه وشوه یوشمیر مبلغین دافغانستان په لور هم واستول شول.

اشوکا استولي بودایي مبلغین یواځې په افغانستان کې تم نه شول بلکې دلویدیځ پر لور یوناني شامي شاهانو او دلویدیزې اسیا شاهانو ته لاړل او لاتر هغې لرې دافریقا په شمال کې دمصریوناني واکمنو ته هم ورغلل اودهغو پاچاهانو دنومونو په استناد، چې یادونه یې داشوکا په پنځم نمبر ډبر لیك کې شوی، ویلای شو چې دبودایي دین مبلغینو دمدیترانې په ختیزه سیمه کې داسیایي اروپایي او افریقایي هیوادونو لکه مصر، یونان او شام کې یې خپل تبلیغونه وکړل، خوله افغانستان څخه لرې داسیا لویدیځ لور ته یې چندان تاثیر ونکړ او حتی په افغانستان کې هم نیمه ختیزه خواد(کندهار ـ بلخ) دخط ختیځ لور ته دادین ومنل شو او په هغه نیمه لویدیزه خوا کې زردشتي دین لږ ډیر باقي پاتې شو او بیاداسلام

دمقدس دین دمبلغینو تر رارسیدلو هم ځایې پر ځاې و. لکه چې ددې مرحلو کلیات موږ ټولو ته روښانه دي.

کله چې اشوکا په ډېر لیک کې داسیا له یوناني واکمنو سره دبودائي دین دمبلغینو داستولو په اړه کې خبرې کوي دیونان باختري دمستقل سلطنت دموسس (دیودوتس) په باره کې څه نه وایي له دې وینا څرګندیږي چې تر دې وخته لاباختر خپلواکي تر لاسه کړې نه ده، لکه څرنګه چې په ډېر لیکونو کې دسلو سي شامي کورنۍ دیو تن (انتیاکا) یعنې دویم انتیوکوش دنوم یادونه شوې، په ښکاره څرګندیږي چې باختر تر اوسه دسلوسي شامي کورنۍ دواکمنو له خوا اداره کیده.

نن دامسئله روښانه ده چې اشوکا پر (۲۵۸ م ز) پرلویدیز په لور دبودایي دین دمبلغینو په استولو لاس پورې کړی و او "دیودوتس" پر ۲۵۸ م ز دیوناني باختري دولت خپلواکي اعلان کړې په دې ترتیب ددې دواړو پیښو ترمنځ د(۸) کلونو په شاوخوا کې مهالنی واټن دی اووړاندې تر دې چې یونانی باختر خپله خپلواکي اعلان کړي، داشوکا مبلغینو دافغانستان په ختیځ او جنوب لویدیځ کې له ګندهارا څخه دارغنداو تر سیمې پورې دبودایي دین په تبلیغ لاس پورې کړ. او دافغانستان په یوه برخه کې دموریایانو دبریو ارزښتناکه پایله همدغه دبودائي دین د نظریاتو خپریدل او چې وروسته دهغوي دسیاسي واکمنۍ له نسکوریدو څخه چې تر پنځوس کلونو یې ډېر دوام ونکړ. بودیزم ځای په ځای پاتې شو ریښې یې وځغلولې پرمختیا یې وکړه او پراختیا یې وموندله او زر کاله یې ډېر یې دوام وکړ او افغانستان دلومړۍ مسیحي پیړۍ په پای کې ددویمې پیړۍ په پیل کې دبودائي دین دیو ستر مرکز په حېث وپیژندل شو چې مبلغین یې کاشغر، سنګیانګ او چین ته ورسیدل او دافغانستان په مرکزي غرنیو برخو کې دنهمې مسیحي پیړۍ تر پیل پورې موجود پاتې و.

۱۳۳۷\۳\۱۲

(c) ketabton.com: The Digital Library

شابهار

په غزني کې بودايي "شاهي عبادت ځای"

هغه مقالې چې "دشابهار په دښته کې دغزنوي عسکرو درسم ګذشت میدان" او د"شابهار میدان اونغاره خانه "په نامه دي د ۱۳۳۷ هـ ش کال، په اوږدو کې مې ژوندون مجلې او کابل راديو ته وليکلې، دادواړه مُقالې پر ۳-۴-۱۳۳۷ او ۷-۹- ۱۳۳۷ نيټو له راډيو خپرې شوې (ددې دواړو مقالو متن ددې اثر په دويم ټوک کې راخستل شوې)

شابهار مې داستاد ابوالفضل بيهقي دليکنو، امير فرخي اوامير عنصري له قصيدو څخه دعسکرو درسم ګذشت په ميدان او دغزنوي عسکرو دعرض په ځاي کې شرح ورکړې ده.

(شابهار) دغزنويانوله دورې دمخه او همداراز له اسلامي دورو وړاندې اصلاً دبودايي دين لويې عبادت ځای و. چې دموجوديت ريښتينوالي يې پر ۱۳۳۸ کال دلرغون پيژندونکي دهڅو په نتيجه کې کشف شو.

دسلطان محمود غزنوي دارامګاه باغ او دروضې دکلي جنوب لويديځ ته په درې کيلو متري کې دلويې او پراخې دښتې په منځ کې (چې حتماً همغه دغزنويانو دوخت مشهور دشابهار دښته ده) يوه دډبرو غونډۍ پرته ده چې نن دعوامو په ژبه

(تپه سردار) (تپه نقاره) او د (بتخانې) په نومونو یادیږي داهر یو نوم فولکوري توضیح لري چې دلته یې دشرحه کولو امکان نشته اویواځې د (بتخانې) وجه تسمیه دپاملرنې وړ ده او رابښیي چې دزمانې په تیریدو، ورانیو او کنډوالو سره سره دعوامو دخاطرو په دفتر کې دبوایي عبادت ځای په واقعي مفهوم او بودتون پاتې دی.

(شابهار) یو ترکیبي نوم دی او له دوه وییو څخه جوړ دی (شا) چې همدغه د (شا) دکلمې متعارفه ده او بل (بهار) چې داکلمه دسنسکریت (یهاره) څخه اخستل شوې ده چې نسبت یې بودایي ·عبادت ځای ته کیده چې په سلګونو او زرګونو (ویهار) کلمې مو دافغانستان په بیلا بیلو برخو کې لکه هډه، کاپیسا، کابل، بامیان، غزني، بلخ، فرخار، سمنګان، کندهار او نورو ځایونو کې درلودلې چې له هغو څخه یو دبلخ د (نوبهار) خاطره پاتې ده او ډیر شهرت لري، چې داهم ترکي نوم دی او اصلاً له دوه کلمو (نوا) ا و (یهاره) څخه جوړه ده چې لومړی د(نوي) او دویم هماغه دبودایي عبادت ځای مانا درلوده او دا(نواویهاره) په دري ادب کې (نوبهار) شو که تردې پکې نوره زیاته څیړنه وکړو د(نوبهار بلخ) په شهرت به بسیا شو.

ترکومه ځایه چې دګرځنده چینا یانو له یادښتونو اود عربي منابعو له تذکرو څخه څرګندیږي دسلګونو اوزرګونو ویهارونواوبهارونو ترڅنګ مو ډیرې او شاهي عبادتګاوې درلودې چې یو شمېر یې دشابهار په نامه او صفت مشهورې وې.

پرته له شکه په کابل ، هډه، بګرام، غزني،بامیان او حتماً په نورو هغو ځایونو کې چې پورته مې یادونه وکړه (شاویهار) او (شابهار) نومونه درلودل چې دهغو دموقعیت ټاکنه به دلرغون پیژندونکیو هڅې اوڅیړنې روښانه کړې.

لکه څنګه چې ددې اتو کلونو په ترڅ کې دایټالیا دلرغون پیژندنې پلاوی د غزني (شابهار) له کیندنواو څیړنو وروسته دهغه ځای موقعیت، شکل او ابادی دطرز ترڅنګ نور ډیر جزئیات روښانه شوي دي ددې کشفیاتو په ترڅ کې برهمې لیکنې چې دریمې یا څلورمې مسیحي پیړیو پورې مربوطیږي او نورې له ختینې بودایي وړې مجسمې او ددې ترڅنګ د ۱۰ - ۱۲ متری لویو مجسمو دشواهدو پیداکیدل اونور ددې عبادت ځاې دجزئیاتو نور اړخونه دي چې څرګند شوي ددې ټولو شرح په دې لنډه لیکنه کې امکان نه لري.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دغزني دشاه بهار عبادت ځاې دلويې صوفي چارچاپيره څونورې ورې صوفي هم کشف شوي چې څلورو خواو ته زمينې لري چې دغزنـي بـت پرستانو دنـورو ډيروبيهوده کيسو ترڅنګ فکر کاوه چې (کله چې بودا دهوا له څپو راښکته شو په همدغه ځاې کې چې دغزني د (شا بهار) عبادت ځاې دی کيوت، البته چې په بودايي داستانونوکې يې دښکته کيدو ځاې د (شانکارا) په نامه چې بنارس ته نژدې يوه سيمه ده ښودل شوی دی.

په دې وړوکي مقاله کې اساسي مقصد دادی چې (شابهار) دغزنويانو په دوره کې درسم ګذشت اومذهبي جشنونوشريك ميدان وۀ، اصلاً تر اسلام دمخه د اوسيدونکو دبودايي دين عبادت ځای و چې د (شاهي معبد) يا عبادت ځای په نامه يادیده او ددې ډبرينې غونډۍ څخه دغزني ښار ډير لرې ښکاريده.

لکه څنګه چې مې شل کاله دمخه (دافغانستان پخواني تاريخ) په دويم ټوك ۵۴۳ او ۵۴۴ مخونو کې اوهمدارنګه (دافغانستان تاريخ) په دويم ټوك چې پر ۱۳۳۶ کال دتاريخ ټولنې له خوا چاپ شوی شرحه ورکړې چې يو له شابهارونو څخه دکاپيسا يا بګرام او يا هم دګلبهار په لمنوکې دغوربند ددرې په خوله کې واقع و چې دجبريل دزوې ابراهيم په امر ديحی دزوي فضل پر وخت چې دهارون الرشيد زمانه وه پر ۱۷۶ يا ۱۸۶ هـ ش کال وران کړای شو.

ددې لپاره چې دغزني د (شابهار) په هکله علمي هڅې جاري دي نوځکه ډير دجزئياتو په نتايجو پسې نه ګرځم او هيله لرم چې په دې اړوند به په راتلونکي کې له هره اړخه پراخې مقالې وليکو.

۱۳۳۹-۶-۹

(c) ketabton.com: The Digital Library

په افغانستان کې بودايي مبلغين

افغانستان او هند لکه دنورو هيوادونو په څير سره خوا تر خوا او متقابل واقع دي چې په بيلا بيلوتاريخي مواردوکې يې يو پر بل نفوذ او اغيزه درلودلې چې اثار اوننبې نښانې يې په دواړو هيوادونو کې محسوسيږي.

په افغانستان او هند دواړو هيوادونو کې متقابل اثار او اغيزې ډيرې غښتلې دي چې شواهداو نښې نښانې يې ډيرې څرګندېږي.

پر افغانستان هندي بنسټيز او پراخ اغيز دبوديزم خپريدل دي چې دسند داندوس له رود خانې څخه يې دراتيريدوله ورځې څخه په افغانستان کې ددوام د وروستۍورځې پورې له زرکلونو څخه واوښت او ددې يوزر کلونو په اوږدو کې يې ددې هيواد داوسيدونکو په فکر او دودانيويه جوړښت کې ژور او پراخ اغيز ترسره کړی دی.

داچې څنګه، څه ډول او کله بودايي دين په افغانستان کې خپور شو؟ دې پوښتنې چې ددې هيواد پر برخليك يې يو بشپړ بدلون رامنځ ته کړی، دپوهيدلو او پلټنې وړ ده.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ټول پوهيږو چې بودايي دين په ۶ م ز پيړۍ کې له (ساکياموني بودا) سره دهند په خاوره کې څرګند شو، چې نژدې درې پيړۍ دادين دهند په خاوره کې محدودؤ، تر هغو چې د (موريا) يا په پخواني هند کې دلومړي سلطنتي کورنۍ له خوا منځ ته راغی.

(چندراګوپتا موريا) ددې سلطنتي کورنۍ موسس و او ددې لړۍ ددويم پاچا (پاندوسارا) تر مرګ وروسته يې زوي(اشوکا) واکمنۍ ته ورسيد او نوموړی دواکمنۍ پر لسم کال ۲۴۹ م ز کال بودايي دين ته ورداخل شو چې ددې دين دپرمختيااوپياوړتياله پاره يې ډيرې هڅې او هلې وکړې.

ددې زمانې له مهمو پيښو څخه يوه هغه ديوې لوی مذهبي غونډې جوړيدل وو چې په (پتالي پوترا) يعني اوسنۍ (پتنه) کې چې هغه مهال دموريا د امپراطورۍ پلازمينه او دهند له مشهورو ښارونو څخه شمېرل کيده ترسره شوه.

غونډه دمشهور عالم (موګالي پوتاتيسا) په رياست او د روحاني مشر اوپاچا(اشوکا) تر سرپرستۍ لاندې وشوه، په دې غونډه کې ډير ارزښتمن تصميمونه ونيول شول،ډبيلګې په توګه دمذهبي قوانينو تنظيم، ترتيب اودبودائي دين دخپريدلو دپاره دهند په دننه اوله سرحدي حدوداتو نه دباندې دمبلغينو استول په هند کې دمذهبي غونډې ډير پام جنوب پلو په ځانګړي توګه د "سيلان" خاورو ته و لکه څنګه چې اوس بودايي دين په هندوستان کې له منځه تللی مګر دسيلان په جزيره کې په ښه قوت او قدرت دوام لري او دهغه هيواد رسمي دين پيژندل شوی. بله نقطه چې مذهبي غونډې تهٔ دپاملرنې وړ ده هغه داندوس (سند) درود لويديزې خوا سيمې يعنې داوسنی افغانستان خاورې وې چې هغه وخت يې دجنوب يوه برخه دارغنداو تر سيمې پورې دموريايانو له خوا فتح شوې وه او په نيمه نوربرخه کې شمال لور ته يونانيان مېشت وو. کشمير او ګندهارا ته دمبلغينو داستولو دموضوع يادونه داشوکا په يو شمېر ډبرليکي فرمانونو کې شوې ده، مثلاً"۱۳" نمبر فرمان دمبلغينو داستولو په باره کې دی او کومو ځايونوته چې يې استولي هم لوستل کيږي. همدغه شان په "۵" نمبر فرمان کې دنوروځايونو په ترڅ کې د "ګندهارا" دنامه يادونه هم شوې ده، تر کومه ځايه چې له دې منابعو څخه څرګنديږي، يو له دې مبلغينو څخه چې دکشمير اوګندهارا په لور استول شوي وو

(c) ketabton.com: The Digital Library

مجهان تیکا یامدهیان تیکا نومیده، پرته له هغه دوه تنه نور هم له هغه څخه لرې دسند درود لویدیز پلو ته استول شوي چې نومونه یې په لاندې ډول دي:

"دهه ماراکي تا" او "مهاراکي تا" چې دهمغه په جغرافیایي اصطلاح یو یې "لویدیز هیوادونو" ته او بل یې یونان ته استولی ؤ.

لکه څنګه چې دهند لویدیزې سیمې داوسني افغانستان سیمې دي او یونانیانودهمدې هیوادله شمال برخې څخه دبحر روم تر غاړو او مصر دخپلې واکمنۍ په کړۍ کې راوستی و، نو په اسانۍ سره اندازه لګیږي چې داشوکا مبلغین ګندهارا أو دافغانستان نورو سیمو ته تر راتلو وروسته دلویدیز پر لور وړاندې تللي دي.

په دې کې شك نشته چې په خپلو ډبر لیکونوکې په ویاړې چې مبلغین یې "یاوانا" یعنې یونانیانوته استولي دي. دتیر کال تر پیل پورې چې داشو کا ډبر لیك په کندهار کې کشف شوې نه وه دا (یاوانا) یې ډیر لرې لتاوه، مګر اوس څرګنده شوه چې دکندهار په یوه سکندریه کې چې دارغنداو رودخانې ته نژدې ده ډیر شمېر یونانیان میشت وو او اشوکا ډیره هڅه کړې ده چې دوي بوذایي دین کې داخل کړي نو ځکه یې دهغوي په ژبه فرمان په هغه ډبر لیك ورته کیندلی و چې تازه دچهل زیني ترڅنګ موندل شوی دی.

نو ویلای شو چې بودایي مبلغین داشوکا په ژوندانه ددریمې م ز پیړۍ په لومړۍ نیمایي کې ددین دتبلیغ له پاره دافغانستان جنوبي برخو ته راغلي او دغه دین ته په رونق ورکولو کې بریالي شوي، ځکه چې څه دپاسه یو زر کاله دادین په دې خاوره کې تم شوی.

۱۳۳۸-۳-۱۴

(c) ketabton.com: The Digital Library

کوشانیان دافغانستان په تاریخ کې

دڅیړنې دلمنې په پراخیدو او ددرسي، مسلکي او افغاني کتابونو دخپریدو په وجه به نن سبا په افغانستان کې داسې څوك نه وي چې هغه د (کوشان) یا (کوشاني) نوم نهٔ وي اوریدلی دالوړ او مشهور نوم هغه اوازه ده چې دګاونډیو هیوادنو لریوسیمو ته هم رسیدلی دی.

کوشانیان د (سیستي) یا (یوچي) په نامه توکی له مرکزي اسیا څخه پورته شوی،په افغانستان کې یې دیو ځواکمن او مقتدر سلطنت په تشکیل لاس پورې کړی او دهند او پاکستان دپراخې نیمې قارې په فتوحاتو بریالي شوي دي.

له دې سره سره دکوشانیانو تاریخ درې پړاوونه لري چې لومړی یې په مرکزي اسیا او دریم یې په نیمه قاره هنداو پاکستان کې تیریږي او هغه ستره اومهمه مرحله یې چې منځنی پړاو دی په افغانستان کې تیره کړې ده، اودادکوشانیانومهمه او تاریخي دوره ده چې دهغې په اوږدو کې دافغانستان دمدنیت خیزې خاورې له خوې بوې او کړو وړو سره وخت تیر کړ او دباختر دمتمدنو خلکو له مدني خاورې سره په تماس یې دسلطنت نظام جوړ ددین، فرهنګ ، رسم الخط ادبیاتو، هنر صنایع او پرتمینو ودانیو خاوندان شول.

(c) ketabton.com: The Digital Library

لکه څرنګه چې ختیزې چینې (منابع) او لویدیزې یونانې منابع راښیي کوشانیان دهغو سختو جګړو په ترڅ کې چې له هیوانګنو یا (هنونو) سره منځ ته راغلې په ۷۰ م ز کې دامو له سیند نه راتیر او په باختر کې یې دیوناني باختري پاچاهانو کورنۍ ونیوله ، ددوي داوسیدلو تر ټولو مهم مرکز دهندوکش په شمال کې دبغلان سیمه ده، چې دکوشانیانو ددین اوفرهنګ اثار او نښې نښانې یې له مختلفو برخو څخه کشف شوي دي.

کوشانیان پنځوس کاله دمخه ترمیلاده دکابل اوکاپیسا حوزو ته ورداخل شول او دیونانیانودوروستی پاچا ځاي (کابل) یې ونیو، او په بګرام کې یې دیوناني ښار ترڅنګ یو لوی، نوی او مستحکم ښار جوړ کړ اودابښار دلویوکوشانیانو دکورنۍ ددوبي پلازمینه شوه.

ددوي پلازمینه (پایتخت) مود دې له پاره یاد کړ چې لویو کوشانیانو پرته له بګرامه دوه نور مرکزونه هم درلودل چې یو یې په (پاروشاپورا) یعنې پیښور کې او بل یې دګندهارا په یوه منځنۍ نقطه کې و.

دلویو کوشانیانو دوره دمسیح له پیل نه پنځوس کاله وړاندې شروع او ددریمې مسیحي پیړۍ تر لومړۍ نیمایي پورې دوه پیړۍ وخت نیسي او دا دوه پیړۍ دپخواني افغانستان په تاریخ کې له لویودوروڅخه شمېرل کیږي.

له څنګه چې ساساني ایران دساسانیانوپر وخت (ایرانشهر) نومول شوی وهمدارنګه افغانستان دکوشانیانو پر وخت پر کوشانشهر یې شهرت ترلاسه کړی ؤ. وروسته له هغې چې کوشانیانو په کوشانشهر کې میشت او ځاې په ځاې شول دنورو هیوادونو دفتح کولو له پاره ې دشمال شرق په لور چینې ترکستان یا سنګیانګ ته اودشرق په لور یې دهندنیمې قارې او پاکستان ته مخه وکړه.

په پخواني افغانستان کې دلویو کوشانیانو دوره یوه لویه عمراني(آباده)، مذهبي هنري او ادبي دوره ده چې دهغې اثار او شواهد دسکو، عبادت ځایونو لوړو چوترو، توږل شویو مجسمو په بڼه پاتې دي چې دهغې دورې دهرې پاتې شونې ډلې مطالعه ځانګړې څېړکي. رسالې او کتابونه غواړي.

دکوشانیانو دورې ته ځکه (لوي) صفت ورکړی شوی چې په دې دوره کې په مختلفو برخو کې لکه حیاتي، مدني، مذهبي او فرهنګي چارو کې ډیر بې ساري

(c) ketabton.com: The Digital Library

پرمختګ په خپله کوشانشهر(دهغې دورې افغانستان) او نورو فتحه شویو سیمو کې ترسره شوی دی.

په دغه دوره کې ډیر پرتمین بودایي عبادت ځایونه په ګندهارا (هډه اوپیښور) په کاپیسا کې دپهلوان غره ترڅنګ، بګرام کې، دچاریکا د لویدیځ لور ته په توپ دره کې او نورو ډیرو سیمو کې جوړ کړاي شوي دي ،داعبادت ځایونه یواځې دبودیزم له پاره ځانګړي نه و، لاچې په دې عصر کې ډیرو مذهبونو آزادي درلوده، یوله هغو کلونوعبادت ځایونو څخه چې بودیزم پورې اړه نه لري هغه دسره کوتل اورتون دی چې له شپږ کلونو راپه دې خوا دافغانستان په شمال کې کشف شوی دی.

دافغانستان کوشاني مبلغینو بودایي دین دختیزي اسیا تر وروستیو ځایونو خپور کړ،همدارنګه ګلکاري په نوي او مذهبي رڼا کې ددې جوګه شوه چې ډیرې ښکلې ابادۍ او ګنبدونه یې جوړ کړی چې دیو شمېر پاتې شونو په لیدلو یې نن ورځ هم خلك حیرانیږي.

په افغانستان کې دیوناني بودایي مجسمه توږنې مدرسې ډیر پرمختګ وکړ او په ځانګړي توګه دکوشانیانو په دوره کې ددوه پیړیو په اوږدو کې یې بې شانه پرمختیا او پیاړوتیا وموندله چې په دې دوره کې دوړو او ډیرو لویو مجسمو جوړول دود وۍ. پخپله کوشانشاهانو او دسلطنتي کورنۍ غړو دمجسمو او کالبدونو توږلو ته ډیر زیات ارزښت ورکاوه چې دافغانستان له بیلا بیلو سیمو څخه ددې حقایقو شواهد راڅرګندیږي.

دافغانستان په پخواني تاریخ کې دسیاست او اداري چارو له نظره دکوشانیانو دوره یوه لویه دوره ګڼل کیږي اوهره ورځ دنویو توږل شویو مجسمو، ډبرلیکونوٴ،سکو اومډالونو موندل په پخوانیو اسنادو ورزیاتیږي چې دلویوکوشانیانو ددورې عظمت دافغانستان،ختیځ او اسیا په تاریخ کې ثبت او سجل کیږي.

۱۳۳۸-۱-۵

(c) ketabton.com: The Digital Library

کجولوکدفیزس

دافغانستان لومړنی کوشاني پاچا

کوشانیان چې د (پوچي) قبیلې په نامه دمرکزي اسیا د(سیستي) له کتلي څخه بیل شوي او دډیرو فتوحاتو دترسره کولو په وجه یې دختیځ په لور پر هند او پاکستان کې شهرت ترلاسه کړی. خو وړاندې له مرکزي اسیا او هند څخه یې په افغانستان کې ځانګړی او اساسي نقش لوبولی دی او دهغوي دوره چې په لویو او وړو کوشانیانو ویشل شوې دلرغونی افغانستان له لویو تاریخي دورو څخه ده.

داکوشانیان چې د(پوچي) په نامه یې هم یاد کړی دی. ځانته کورنۍ او پاچاهان لري چې د هغو لومړۍ سلطنتي کورنۍ د (کدفیزس) په نامه یادیده او لومړی پاچا یې "معمولاً کدفیزس" یا "کوزولاکدفیزس" نومیده او په (۸۷-۴۰مسیحي) کې ژوندی وۀ، زیاتره په دې عقیده دي کله چې کوشانیان دآمو له سیند نه راپورې وتل او دهندوکش شمال لور ته دباختر سیمو ته ورسیدل، دوي پنځه قبیلې وې او هرې قبیلې خپل مشر لاره په دوي کې دیوې قبیلې مشر (کجولوکزفیزس) څلور نورو ته تر قناعت ورکولو ورسته دپاچاهی اعلان وکړ دهغه نوم په چیني ماخذ کې د (کیوتسوکیو) او دهغه په خپلو سکو کې د (کوزولا کدفیزس) یا (کوزولوکدفیزس) په بڼه یادشوی دی. دده نوم داول یالومړني مانا

(c) ketabton.com: The Digital Library

ورکوي (کوزولو) یا (کوزولا) اویاهم (کجولو) همدارنګه دویمه کلمه دده دکورنۍ نامه دی، نو په همدغه مناسبت هغه د (لومړی کدفیزس) په نوم هم یادشوی،

کله چې دوي له امو سیند نه دهندوکش شمال لوري ته راتیر شول دپنځو واړوقبیلو مشرانو دملوك الطوایفي په ډول واکمنۍ در لودې ترهغې چې د (کوي شوانګ) دقبیلې مشر چې همدغه (کجولا) و پر نورو یې بري وموند اوپه ۲۴۰ م کال کې یې دپاچاهۍ اعلان وکړ. داوخت دباختر اصلي اوسیدونکی چې دچیني منابعو له مخې یې (تاهشیا) ورته ویل، دوي سوداګر او مالدار خلك و چې دهغوي مالداري او شتمني دکوشانیانو ددولت په جوړښت کې ډیره اغیزه درلوده.

کله چې کوشاني لومړی فیزس دپاچاهۍ اعلان وکړ، دخپل نفوذ دډیرې والي لپاره یې ددوو خواوو څخه په فعالیتونولاس پورې کړ. یو لویدیځ خوا ته د(پارتیا) په لور او بل دهندوکش جنوب خوا ته د (کي پن) او (کاونو) یعنې دکاپیسا ،(کوهدامن او کوهستان) او کابل په لور.

دکوشانیانولومړی پاچا کجولاکدفیزس دکابل سیمه دیونانیانو له وروستني پاچا (هرمایوس) څخه ونیوله او داخبره دهمغه وخت سکې په ښه ډول څرګند وي. ځکه اوس داسې سکې په لاس لرو چې په هغې کې دکوشانیانو دلومړي پاچا (کجولاکدفیزس) اودیونانیانو په کابل کې دوروستي پاچا (هر مایوس) نومونه لیکل شوي له هغو سکو څخه معلومیږي چې کابل ته دکوشاني پاچا په رسیدو یې دیونان واکمن ترماتې وروسته دهغه له سکو څخه کار اخستی اویوازې خپل نوم یې پکې ورزیات کړی دی چې یو څه موده وروسته یې دخپلو سکو په جوړولو لاس پورې کړی، هغه وخت یې دیوناني پاچا نوم(هرمایوس) له منځه وړی، او خپل نوم یې په سکو کې کیندلی دی.

له ویلو دې پاتې نه وي چې په همدغو سکو کې یې هم ځانته د (کوشانیانو دینادا رئیس) ویلی دی او له دې څخه هم څرګندیږي چې کوشانیان دقومي عنعنوي عادت له مخې دپاچاهۍ پر مقام هم دریاست دمقام خطاب باك نه بولي. خوهمدغه دکوشاني رئیس چې په ترتیب سره یې دخپل نفوذ او واکمنۍ لمن پراخه کړه، نو خپل القاب یې له لوې نه پسې لوی کړل، تردې پورې چې ځانته یې (شاه شاهان) او (داسمان زوي) وویل. لکه څنګه چې ټولو ته معلومه ده دادګاونډیو هیوادونو دایران دپاچاهانو او دچین دامپراطورانو القاب وو.

دکوشانیانو لومړی پاچا کجولاکدفیزس چې کله په کابل کې دیوناني وروستی واکمن دنفوذ ساحه تنګه کړه او ټول ځایونه یې ترې ونیول نو بیا یې دادرانه (شاهنشاه او داسمان زوي) القاب ځانته غوره کړل چې وروسته تر هغه نورو کوشاني شاهانو هم پسې تکرار کړل.

وړاندې مو وویل چې (کجولاکدفیزس) خپل ځان د (دیندار) په صفت هم یادکړی، باید ووایو چې کوشانیان له هغه وخته چې دامو پر سیند د هندوکش شمال لور ته راتیر شول دیندار خلك وو او ټولو کوشاني پاچاهانو ددین داصلاح او پیاوړتیا لپاره ډیرې هڅې کړي او ددوي لومړی پاچا (کجولاکدفیزس) هم یو ډیر دیندار شخص و.

دچینایي منابعو له مخې لومړی کدفیزس څه دپاسه (۸۰) کاله ژوندی و. او دهغې اندازې له مخې چې هغوي یې ټاکي باید په ۷۸ م کال کې مړشوي وي، ځکه چې دواکمنی نیټه یې په ۴۰ م کال کې ټاکي، نو په دې حساب به یې ۳۸ کاله واکمني کړې وي.

کله چې کجولاکدفیزس دهندوکش جنوب پلو ته راغی دکاپیسا اوکابل په سیمو یې بسیا ونکړه اودخپلې واکمنۍ ساحه یې په هیواد کې جنوب پلو ته تر وروستي سرحده او همداشان لویدیځ لور ته تر وروستي سرحده وغځوله.

دکجولاکدفیزس مرکز اوپلازمینه(کاپیسا) یا بګرام و او دسکو په کیندلو کې یې دیوناني ((هرمایوس)) او درومن دامپراطوري لکه د ((اګوست)) ((کونستانتن)) او ((کلودیس)) دسکو تقلید کړی دی. داباید هیر نه کړو چې درومي امپراطورۍ سکې دتجارتي راکړې ورکړې په وجه افغانستان ته راوړل کیدې، تو ځکه کوشاني پاچاهانو دخپلو سکو په کیندلو کې دهغو له سکو نه تقلید کړی دی.

۱۳۳۷\۶\۹

(c) ketabton.com: The Digital Library

کنیشکا تاریخي پاچا او امپراطور

کنیشکا دافغانستان ،هند او مرکزي اسیا په لرغوني تاریخ کې پیژندل شوی او مشهور نوم دی، دښوونځیو له زده کوونکیو نیولي بیا تر پوهانو پورې ټول دنوموړی شخصیت په اړوند لږ ډیر معلومات لري، اودالږ ډیر معلوات نظر په زمان اومکان سره توپیر لري، په دې مانا چې دمرکزې اسیا په پخوانیو منابعوکې کنیشکا دبودایي دین دمبلغ په توګه اومشهورې (یوچي) قبیلې ته منسوب ګڼل شوی، په هند کې ډیر شمېر خلکو هغه دبودائي کیسو له مخې دیو نیمه افسانوي او نیمه خیالي پاچا په توګه معرفي کړی.

.په دې کې شك نشته چې دهند له فاتحانو څخه یو هم کنیشکادی او هغه لکه دافغانستان دمخکنیو پاچاهانو په څیر په تدریج سره له بګرام اوګندهارا څخه لومړی ځان دپیښور سیمې ته رسولی او بیا دپنجاب له سیندونو څخه ورتیر او دهغه اثارو په شهادت چې دډیلي په جنوب کې موندل شوی، ځان یې دهندوستان مرکز اولاترهغې هم وړاندې رسولی و.

(c) ketabton.com: The Digital Library

کنیشکا په هند کې ډیر مشهور دی، دبنارس،ډهلي او ګنګا د سیمې هندیانو نوموړی دیوهندی پاچا په توګه پیژندلی،خودمرکزي اسیا اوهندوستان دمورخینو او منابعو له نظره یو مطلب په کُلي ډول لویدلی او هغه داچې کنیشکا په افغانستان دکوشانیانو یومقتدر پاچاؤ.

یو ډیره ارزښتمنده او په زړه پورې نتیجه چې دسره کوتل په کیندلو کې زمونږ لاس ته راغلې داده چې دکنیشکا په اړوند چې څنګه، هندي بودایي منابعو فکر کاوه هغه خیالي، تصوري، اونیمه داستاني پاچا نه و، بلکه حقیقت او تاریخي وجودیې لاره، چې تر کلونو انتظار وروسته مو دهندوکش په شمال کې دپخواني بغلان له ولایت څخه لوې عمراني اثار، سکې،مجسمې او دهغه ډبر لیکونه تر اوسه کړي دی، نوځکه هغه یو ځل بیا دتاریخ په پاڼو کې په واقعي څیره دیومقتدر او باعظمته پاچا په حیث ګورو.

دهغو معلوماتو په رڼا کې چې په دې وروستیو وختونو کې تازه دسره کوتل دکیندلو په ترڅ کې تر لاسه شوی څرګنده شوي ده چې کوشا نشاه کنیشکا ددویمې مسیحي پیړۍ په دویمه نیمایي کې دهندوکش دواړو خواو ته یو مقتدر دولت تاسیس کړی و، چې دلرغوني افغانستان دډیر مقتدرو دولتونو په قطار کې شمېرل کیږي.

دتازه معلوماتو په رڼا کې کنیشکا تردې وروسته هندي واکمن ګڼلی نه شو، بلکې هغه باید په صحیح او اساسي ډول دافغانستان کوشاني پاچا او دهندوستان فاتح وګڼو.

لکه څنګه چې محمود زابلي ، سلطان غیاث الدین او معز الدین غوري په افغانستان کې مقتدر اوپیاوړي دولتونه تشکیل او پلازمینې یې هم په فیروز کوه او غزني کې موجودې وې. وروسته له هغې هر یو په خپل وار سره دهندوستان په بیلا بیلو سیمو کې سوبې وکړې، هلته یې مرکزونه جوړ او په هغه پراخ، هندوستان کې یې واکمن وټاکل، لوی کنیشکا هم وړاندې تر دې چې په هندوستان کې سوبې وکړي دلرغوني افغانستان په دننه اوتر ټولو سرحداتو پورې یې یومقتدر دولت تشکیل کړ چې په کوشاني دولت شهرت لري، البته چې وړاندې ترکنیشکا نور هم په کوشانیانو کې واکمنی ته رسیدلي دي خو دکنیشکا پر وخت دکوشانیانو قدرت خپل لوړ حد ته رسیدلې و.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دعلمي، هڅو او لرغون پيژندونکيو دڅيړنو له مخې چې په دې وروستيو اتو کلونو کې منځ ته راغلې په قطعي ډول ثبوت ته ورسيده چې کنيشکا دافغانستان په شمالي برخو کې غالباً په بلخ او حتماً په غوري او بغلان کې لوې مرکزونه او ښارونه درلودل او پرته له شکه دحکمرانۍ يو ستر مرکز يې داوسني پلخمرۍ جنوب لويديځ لور ته په شل کيلو ميترۍ کې په سره کوټل کې و، او تر دې حده يې واك او ځواك موندلي و، چې پرته له مبالغې کولی شو نوموړی دروم دامپراطورانو اودچين دفغفورانو په قطار کې وشميرو، دډې دواړو لويوختيزو او لويديزو هيوادونو امپراطورانو له کوشانې دولت سره ددوستانه اړيکو احتياج محسوساوه

نو ويلاي شو چې کنيشکا پاچا دافغانستان دمقتدر و پاچاهانوله ډلې څخه و چې دفتوحاتو له مخې يې دهندوستان زړه ته ځان ورساوه ډيرې سيمې يې فتح او دکوشانی افغانستان فرهنګ او تمدن يې په لوی هندوستان کې خپور کړ او هلته يې دخپل واك چلونې لپاره يو شمېر ښارونه او مرکزونه جوړ کړل.

۱۲_۱_۱۳۳۹

(c) ketabton.com: The Digital Library

سور کوتل

له ۱۳۳۰ (۱۹۵۱ز) کاله راپدیخوا نه څوکاله کیږي چې د (سره کوتل) نوم په کورنیو او بهرنیو جرایدو او علمي مجلو کې اخستل کیږي او ورځ په ورځ دانوم نور هم پورته کیږي. ولې دانوم دفرهنګ، لرغون پیژندنې اوتاریخ ډګر ته راووت ؟

سورکوتل ، لکه دتیروشویو سلګونو کلونوپه څیر کوتل نه دی، بلکې دلرغون پیژندنې او دافغانستان دتاریخ یوه حیرانوکې نقطه ده او نه اویاکاله کیږي چې هلته دافغانستان دمذهبي میراث ښکلي او پرتمینې بیلګې کشف شوي دي.

دافغانستان داسلامي عصر په تاریخ او ادبیاتوکې دبلخ او ګشتاسپه، زردشت او دقیقي، زردشتي دین او دبرزین مهر اومهر بر زین عبادت ځایونه، مزدیسنادین، زردتشتي حکیمان (طبیبان) او همدارنګه دتوران او دتورانیانو دحملې کولو او په نتیجه کې یې زرتشت دوژلو موضوع په څو څو ځله راغلې ده اوداسې څوك نشته چې دنظم او یا نثر دلوستلو پر مهال یې دا نومونه اوریدلي نه وي له دې حرفونو څخه دلرغونو دوروانعکاس له یوه عصره تر بل عصره اوله یوه نسله تربل نسله په تکرار تر موږ رارسیدلي دي.

موږ ټولو اوریدلي وو چې په بلخ او دباختر په سیمو کې یو شمېر عبادت ځایونه وو مګر هیچا ویلي نشول چې چیرته؟ نه اویا کاله دمخه په یو ناڅاپي ډول یوه یادوه داسې خښتې چې دیوناني الفباء حروف پرې لیکل شوي وو دیو لړعلمي

هڅو ترڅنګ دلوې مذهبي عبادت ځاې آثار دسره کوتل ترڅنګ غونډۍ کې څرګندي شوي، چې بیا وروسته دکیندلو په دوام سره لانوره هم څرګنده شوه چې دایو لوې عبادت ځای و ځکه چې ددې ځای مرکز یا داور تانه له ایرې او نور شواهد څخه پرله پسې راڅرګند شول چې په پای کې دغه عبادت ځای تقریبا رښتینې بڼه غوره کړه.

ایادغه اورتون یا عبادت ځاي دپخوانۍ باختري مزدیسنایي دین پورې چې عوام یې اتش پرستي بولي کومې اړیکې لري؟

دکوشاني دورې دیوشمیر آثارو له مخې چې ډیر شمیریې په کنیشکا پورې اړه لري او دهغو مجسمو له مخې چې دکوشانیانو دکورنۍ دغړو انځورونه پرې جوړدي، څرګندیږي چې دسره کوتل عبادت ځاې په دویمې زېږدې پیړۍ او په ځانګړي توګه دمقتدرپاچا کنیشکا او دهغه یوتن وارث هوویشکاپورې اړه لري، پردغه ترتیب دزرتشت او دکنیشکا او هوویشکا د زماني ترمنځ زر یا یو زر دوه سوه کال فاصله ده.

نوویلاي شو چې دادکوشانیانو عبادت چې دبغلان په سره کوتل کې دود و، سره له دې چې دباختر دزرتشتي عصر خاطرې ترې څرګندیږي خو هغه یو ځانګړی دین ؤ اوپه دې دین کې ډیرو سلطنتي سپېڅلتیاوو او پاکیزګۍ یا (کولت دیناستك) په لوړه کچه یوځای والی او ګډون موندلی ؤ.

دکاپیسا دپخوانیو کیسو نه یوه کیسه چې چینائي ګرځنده هیوا ن تسنګ هغه په اوومه مسیحي پیړۍ کې اوریدلې وه، نکل کاوه: (کله به چې کنیشکا په قهر شو ټول ځان به یې داور لمبه شو) برسیره پردې په دغه دوره کې به اور له سلطنتي قدرت څخه دجلا کوونکې علامې په توګه هم شمېرل کیده، لنډه داچې کوم مزدك یا عبادت ځاې چې په سره کوتل کې کشف شوی، ددې مزدك شهرت دلویو کوشانیانو پر دوره دویمه مسیحي پیړۍ کې دکنیشکا اوهویشکا پر وخت کې خپل اوج ته رسیدلي ؤ، او دیوډول ځانګړي دین نمایندګي یې کوله، چې په آتش پرستۍ کې دکوشاني سلطنتي کورنۍ دپاکۍ اوپاکیزګۍ له پاره یو اخلاص موجود ؤ. چې ددې عبادت ځاي په حساسو برخو کې دکوشاني شاهانو دمجسمو موجودیت پورتنۍ مفکوره تائیدوي.

داور پرستو عبادت ځاي يا سره کوتل چې په پخواني نامه يې دبغلان داور پرستو عبادت ځاي بللی شو. دايو لوی او باعظمته ځای و ځکه ((بکولانګو)) يا بغلان چې يو لوی ولايت پر دغه نامه يې شهرت تر لاسه کړی و. ددې لوی باعظمته ومجلل عبادت ځاې دمرکز ختيځ لوزې ته پر غونډۍ کې و. ډيرې زينې يې درلودې چې تقريبا (۷۰) پله پايې يې شمېرل شوي چې هر پته يې ۷ متره عرض درلود چې د بغلان دجلګې له خوا دغونډۍ په لور جوړې وې. دخوشحالۍ په لويو ملي ورځو کې به دبغلان اوسيدونکيو حتی دلريوسيمو خلکو هم دالمبې ليدلای شواې او دلمبو په منځ کې به دکوشاني پاچا کنيشکا مجسمې له ډيرو ليرو سيمو څخه څرګنديدې.

هغه لوی ډبرليك چې له نوموړي ځای څخه په لاس راغلي دکوشانيانو دعصر په يوناني رسم الخط ليکلی شوی او پردغه ډبره دوه ځله دکوشاني پاچا کنشکا دنامه يادونه شوې ده او له دې څخه پوهيدلاي شو چې دغه مقتدر امپراطور دهيواد دمختلفو مذاهبو اواديانو مرسته او ملاتړ خپله دنده ګڼله، او ددې عبادت ځاې په جوړولو کې مستقيم دخيل و. کنيشکا دخپل بودايي ديانت په لرلو او ديز ته په ځانګړې پاملرنه يې عبادت ځايونه ډير ښکلي او پرتمين کړي وو.

دافغانستان په شمالي برخه کې (بغولانګو) بغلان دخپل جغرافيائي پراخ مفهوم په لرلو دکوشانيانو دلومړی فرهنګي مرکز حيثيت درلود، او دعلمي هڅو په وجه دهرې ورځې په تيريدلو ددې سيمې دخاورو لاندې نوي شواهد راڅرګنديږي او په افغانستان کې چې دکوشانۍ دورې پر دوه زره کلن تاريخ کومه پرده پرته ده، هغه ورو ورو لرې کيږي.

۱۳۳۷-۶-۱۸

(c) ketabton.com: The Digital Library

هخامنشیان اودتاریخ پرمخ دافغانستان خاورې

هرهیواد تاریخي، دمخه ترتاریخ،لرغونې (پروتوهستوار) داستاني اونیمه داستاني دورې لري، چې په هرې یوې مې څومره چې دراډیو دخبرونو ټاکلي وخت مناسبه کنله رڼااچولې ده.

اوږدې دورې، تاریخي،ترتاریخ دمخه درسم الخط اولیکنې دورې دي، چې زمونږ دهیوادلیکلي تاریخ داریایانودیوې قبیلې هخامنشیانو له کورنۍ څخه پیل کیږي.

اصلاً اریائي قبیلې چې هند ، افغانستان او ایران ته خپرې شوې دي یو وخت په شمال کې دامو سیند په اوږدو کې دسردریا او دخزر په څنډوکې یوځای اوسیدلې، او بیا وروسته له بیلابیلو لاروڅخه دجنوب پر لوري ښکته راغلي دي، چې دلویدیځ پر لوري دزګروس له غرونو اوښتي اودختیځ پر خواداباسین ترڅنډو خپرې شوې دي. لویدیځ لور ته له غیر اریائي وګړو سامیانو (آشوریانو) سره اوهمدارنګه دختیځ پر لور داندوس یاسند پر لور له (دراویدي) وګړو سره مخامخ شول او ډیرې خونړۍ جګړې یې ترمنځ پیښې شوې . چې دلویدیځ په جبهه کې (ماد) اریایانو د (اشوریانو) مقاومت مات کړ او ددې په تعقیب سره د (هخامنشي) قبیلې دایران جنوب پلو ته دفارس په سیمه کې دیو مقتدر سلطنت په جوړولو بریالۍ شوې، او

(c) ketabton.com: The Digital Library

ددې تېر موسس لوی (سیروس) یا (کوروش) وۍ چې دلرغونې زمانې دستروشخصیتونو اونابغه وو په ډله کې شمېرل کیږي چې پر "۵۵۰ م ز" واکمنۍ ته رسیدلی دی، او پایځوږ یې بیا تر "۳۳۰ م ز" پورې ددوه سوه کلونو په اوږدو کې واکمني ترسره کړې چې دهغوي په ډله کې څو تنه (داریوش) او (خشایارشا) ډیر شهرت لري.

دهخامنشیانو دولت چې لومړی یواځې دفارس په ولایت کې محدود وۍ ورو ورو یې دختیځ اولویدیځ پر لور پراخوالی وموند، تر دې پورې چې دولایتوسو شمیره یې له ۲۸ څخه واوښته اودپراخوالي ساحه یې دهغه وخت دڅلورو نویو اومشهورو سیندونو لکه داینوب، نیل، شیعون او جیحون ترسیمو یې پراخیت وموندله اودغه وخت لومړنۍ اریایي اوتاریخي امپراطوري منځ ته راغله

تاریخي دوره یا دافغانستان راټول شوي تاریخ همدغه دایران دهخامنشي له کورنۍ نه پیل کیږي، ځکه چې ددې دورې په یو شمېر کانو کې دځینو ځایونو اودهمغو سیمو دخلکو او حتی دسترو شخصیتونو دنومونو بادونه په میخي خط شوې ده .... او دیوشمیر شخصیتونونومونه یو شمېر مطالبو سره دتاریخ زړه ته سپارل شوي دي، نو ویلای شو چې ۵۵۰ م ز کال اویاد شپږمې م ز پیړۍ نیمائي دافغانستان دتاریخي دورې پیل دی، اوتراوسه داسې کوم ډبر لیک چې ددې خاورې په تاریخي پیښو پورې اړه لري نه دي موندل شوي نو باید چې همدغه کال او همدغه زمانه دافغانستان دتاریخي دورې پیل وګنو.

په دې کې شک نشته چې په دغه دوره او دغه زمانه کې دهندوکش شاوخوا سیمو کې ختیځ، لویدیځ، شمال، جنوب پلو ته ټول خلک آباد وو اوډیر زراعتي، معدني او حیواني پیداوار یې درلودل، خلکو یې دوخت وسله په لاس درلوده او په هر ولایت کې دقوم مشرانو او سردارانو واکمني درلوده او دغه ټول څیزونه له یوناني او ایراني منابعو هخامنشي پاچاهان په باختریش (بلخ) هارموا (دهري رود حوزه) هراویتي (هر مندحوزه) زرنګا یادرانجیان (سیستان) تت ګوش (غرنۍ مرکزي سیمې) او ګندارا (ننګرهار او ټول مشرقي سمت) باندې تر یو لړ یرغلونو وروسته واك وموند او ددې ولایتونو نوم او شهرت دهخامنشي امپراطوري په فتح شویو ولایتونو کې وشمیرل شو.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دهخامنشیانو داداري ډول ، څرنګوالی، دمالیاتو اخستل او نور ډیر مطالب مفصلې رسالې غواړي، خو یوعمده ټکي دادي چې بیا هم قومي او سیمه ایزو سردارانو په هر ولایت کې نفوذ او حکومت درلود چې استان بانو او ستاتراپانو به دهمدغو مشرانو په مرسته خپلې نائب الحکومتي دندې سرته رسولې.

ددې مقالې دلیکلو اساسي مقصد دادی چې دافغانستان دخاوري دمختلفو ځایونو او مشهورو شخصیتونو نومونه او همدارنګه ددې خاورې دیو شمېر تاریخي پیښو شرح په همدغه د هخامنشیانو په دوره کې لیکل شوې، او دافغانستان دتاریخ ډولو نه له همدغه وخت نه پیل کیږي.

دولایتونو دنومونو له یادونې دمشهورو شخصیتونو له کتنې او دځانګړو حیواناتو له لیدنې پرته دهرې سیمې خلك له خپلو سیمه ایزو جامو سره پر جمشید تخت یادهخامنشیانو پر پلازمینه په لویوتوږل شویو مجسمو کې ثبت او نقش شوي دي.

دافغانستان په لرغوني تاریخ کې دهخامنشیانو دوه سوه کلنه دوره دفرهنګ، معماری سبك مطالعه، ادب او هنر له نظره ډیر ارزښت لري.

مونږ دفرهنګ او هنر په دنیا کې ډیر څیزونو په یونانی دورې پورې تړو. داځرګنده ده چې دیونانیانو دوه سوه کلنه دوره حتماً پر ټولو هنري اوفرهنګي برخو اغیز لري، خو باید هیڅکله تر هغې وړاندې دهخامنشیانو دوه سوه کلنه دوره هیره نکړو. ځکه چې دډیرو فرهنګي، هنري او ادبي مسائلو پیل په هغې دورې پورې اړه لري. دایراني یوناني هنر، آرامي اوخروشتي لیك دود ،یوشمیر معماري سبکونه دعمومي لاروجوړول،دلارو په اوږدو کې دکاروان سرایونو دجوړولو مفکوره. داړیکو پراخول دبحري لارو پیژندل او نور ډیر مطالب په دې دورې پورې اړه لري. باید ووایو چې دیونانیانو ددورې پیل له همدې دورې څخه کیږي.

۱۳۳۸-۱۱-۷

(c) ketabton.com: The Digital Library

بغلان

دافغانستان په شمال کې دکوشانیانو لومړنی اداري اوفرهنګي مرکز

دنړۍ ختیځ پیژندونکی او په ځانګړي توګه هغه چې په اسیا کې دناځرګندو سیمو په اړه لږ ډیر معلومات لري، هغه ټولنه چې دمرکزي اسیاپه شمال دبیکران په لویو دښتو کې کوچیان یا دخیمو اوسیدونکي وو او دمسیح له وخت نه څو پیړۍ وړاندې خواره واره شوي وو چې د (سیت) او یاد(سیتي قومونو) په نامه یې یادوي.

موږ دخپلو اوګاونډیو په فرهنګي او ادبي حلقو کې دغې ټولنې ته چې دمسیحیت له څرګندیدو څخه پیړۍ دمخه زموږ دهیواد شمالي پولو بعني دآمو دسیند خواوو ته رانژدې شوي وو د (توراني) او (تورانیانو) په نامه یې یادولي شو.

هغه خلك چې موږ یې تورانیان اوغربیان یې سیتې بولي دآس په سپرلۍ کې ډیر ماهر،غشي ویشتونکي، جنګیالي، کېږدۍ اوسیدونکي او دنورو ډیر صفاتو لرونکي وو چې (اوستا او هشنامي) پیژندلي ډیرو دغسې قومونو دژوند په بیلا بیلو دورونو کې مدنیت هم درلود چې نر ډیره حده یې دیرغل، ښکار اوسوارکارۍ جنبه خپله کړې وه، دزور او ځواك ترڅنګ یې سترتیا هم درلوده، دسروزرو ځینې څیزونو،نورو ګاڼو او دهغوي وسلو به دپړك وهلو په وجه سترګې بربښولې.دهغوي له قبرونو څخه چې معمولاً په ګنبدي ډول دخاورو له ډیریو نه جوړ دي دزیوراتو، وسلو اوحتی په هغو ځایونو کې چې هوا ډیره سړه ده، لکه سائیبریاکې دبافت ځنې ټوټې او یو شمېر قالینچې چې اکثرا دآستونو دپلان په بڼه جوړې دي لاس ته راغلي

دي داټولنه جوړه پر جوړه لکه :اسکايي، تخاري، کوشاني او نور وخت پر وخت له مختلفو لارو څخه داسيا له شمالي او شمال ختيځو برخو نه لويديځ لوري ته راغلي دي او يو شمېر يې زموږ له هيواد سره موازي له سند دريا او آمو سيند څخه راتير او زموږ په هيواد کې تيت شوی دي.

دچين دپخوانيو مورخينو څخه يو تن دوه پيړۍ دمخه ترميلاده د (لويديځ هيوادونه) په نامه يوکتاب وليکه چې دلومړي ځل لپاره يې زمونږ دهيواد په اړه ليکنه کړې ده او هغه دغه دسيتي قبيله يعنې کوشاني (يوچي) يادکړې او هغوي يې په وړو او لويو ويشلي دي. حقيقت دادی چې يوچيان هغه مهال په کوشاني نامه مشهور شول چې په لومړي قبل ميلاد پيړۍ کې له آمو راتير او په باختر کې ميشت شول، او بيا وروسته ترهغې چې له پنځو قبيلو څخه يوه چې (کوي شوانګ) نوميده پر څلور نورو غالبه او دوروستي يوناني باختري پاچا هيلو کلس ځاي يې وينو او د (کوشان) او (کوشاني) په نامه او صفت مشهور شول.

کوشانيانو دهندوکش په شمال کې ديونانياني ځای ونيو(يوناني باختري) شاهان دهمدغه غره جنوب لور ته دکاپيسا حوزه کې بګرام ته داوسني کابل شمال لور ته خپل سلطنت ټينګ کړ. کوشانيان ياخودهندوکش ستونزمنې لارې او يا دمينځنۍ او يا په بګرام کې ديوناني باختري ځواکونو دمقاومت او يا خو هم دځواکونو دلاډير والي په وجه دافغانستات په شمال کې دباختر په لويديزو برخو کې پاتې شول،او په مختلفو سيمو کې په ځانګړي توګه دبلخ اوکندوز ترمنځ يې دجنګي کلاګانو اوښارونو په جوړولو لاس پورې کړ.

چې داوسني بلخ دحصار په لاندې بنيادونو کې ديو لړعلمي هڅو په ترڅ کې د کوشانۍ دورې اثار ددې وينا ثبوت دي.

هغه څه چې زه غواړم په دې مقاله کې يې څرګند کړم هغه دهندوکش په شمال کې دکوشانيانو د اداري،ودانيز او فرهنګي مرکز بغلان پيژندنه ده.

په دې کې شك نشته چې ددې وينا ثبوت هغه مهال څرګند شو چې هلته په سره کوتل کې اورتون او عبادت ځاي کشف کړاي شو او مخصوصاً وروسته دکنيشکا او هوويشکادېر ليك له موندلو څخه چې په هغې کې لوی کوشانشا لوستل شوی داخبره لاثابته شوه چې دکوشانيانو دعروج ددورې يو لوې عبادت ځای په همدغه ځاي(بغولانګو) کې آباد و. بغولانګو دهمدغه بغلان پخواني نوميز

(c) ketabton.com: The Digital Library

شکل دی چې اصله معنا یې د (اورمرکز) او (اور ځاي) دی او دخپل تاثیر اوشهرت په وجه یې دټول ولایت نوم په همدغه نامه ونومول شو.

لکه څنګه چې دهڅو ،علمي څېړنو او یوناڅاپي کشفیاتو نه اندازه لګیږي دکوشاني عصر دودانیزو اثارو شواهد دغه عبادت ځای او دې یوې نقطې ته لکه سره کوتل ځانګړي نه وو، بلکه دغه ټوله پراخه ساحه لکه (غوري) (دهن غوري)، (بغلان) او (دهن شیر) په برکې نیولې ده. دغونډیو او تپو دپاسه او په هوارو برخو کې چې اوس زراعتي ځمکې شوي دي په دغو ټولو کې دلویو کوشانیانودعصر دآبادۍ شواهد په پټ و څرګند ډول محسوسیږي.

په بغلان کې دغونډۍ دپاسه چې په تیرو وختونوکې (کافه ستاره) جوړه شوې یوه مجسمه په لاس راغلې دبغلان دبزکشۍ دمیدان په هغه برخه کې چې دغونډۍ دپاسه دنندارچیانو لپاره ځاې هواریده دعقاب په بڼه یوه توږل شوې مجسمه او نور څیزونه په لاس راغلي.

اودسره کوتل له تپې نه دوه کیلو متره لرې ختیځ لوري ته په هوارو زراعتي ځمکو کې یوه صفه چې له تیږو او خښتو جوړه شوې وه کشف شوې ده چې جګوالي یې (۱،۵۵ متره) اوږودوالی یې (۱۷،۵۰ متره) او پلنوالی یې (۱۴متره) دی. ددې صفې دپاسه یو شمېر پایې او دمجسمو ټوټې ولیدل شوې چې دتناسب له مخې ویلای شو چې دغې مجسمو پنځه متره جګوالی درلود اوتر اوسه معلومه نه شوه چې داستنې په کوم منظور جوړې او په صفه کې ځاي پر ځاي شوي دي.

له سره کوتل عبادت ځای څخه ددوه کیلو مترو په فاصله ایسته لویومجسمو چې پنځه متره لوړ والی لري دبغلان کوشاني عصر ته ډیر ارزښت ورکړی دی.

لنډه داچې داټول شواهدورو ورو تثبیتوي چې کوشاني پاچاهان دمخه تر دې چې دهندوکش سیمه یې بغلان ټاکلې وه، او په دغه ۶-۷ کلونوکې داسې شواهدلاس ته راځي چې ددې مفکورې ملاتړ کوي،دتاریخ دنیاتراوسه دلویوکوشانیانو دژوند له فصل نه په هیڅ خبر نه دی او دالومړی ځل دی چې بغلان ته متوجه شول، په دغه وخت کې اودافغانستان په دغه نقطه کې دکوشانیانو دوړاندې وختونو عظمت او لویوالی تر سترګوکیږی.

۱۳۳۷-۱-۱۶

(c) ketabton.com: The Digital Library

دبغلان ارزښت دلرغون پېژندنې له نظره

لرغون پېژندنې په دغه وروستيو پنځوس کلونو کې دکشفياتو او کيندلو په نتيجه کې څرګنده کړه چې په عمومي توګه دافغانستان خاوره دلرغونيو آثارو اوبيلابيلو دورو دخرابيو له نظره ډيره غني ده.

په دغو وروستيو پنځوس کلونو کې ددې هيواد په ځينو ځايونوکې څېړنې او کيندنې شوي دي او يو شمېر سيمو لکه هډه. بګرام،باميان بلخ، شترك، فندقستان، ککرك، ايبك، کندوزاونورو شهرت پيداکړی او له هغو سيمو څخه کشف کړاي شوي آثار دکابل په موزيم کې موجود دي.

په دې کې شك نشته چې ددغو ټولو سيمو کشف کړاي شوي آثار دتاريخي اوفرهنګي دورو له نظره يوشان نه دي يوشمير آبادۍ چې هغه دبودائي دين عبادت ځايونه وو مشهور شوي، لکه هډه او باميان،همدارنګه په ځينو نورو ځايونو کې داسلامي مدنيت دآباديوشواهد لکه په غزني او لشکرګاه او هرات کې په لاس راغلي دي.

بغلان چې دلته يې په اړه لږ څه بحث کووهغه سيمه ده چې په دغه وروستيو کلونو کې يې ډير ارزښت پيدا کړی اوپه هغه شرح چې ورته دپاي ټکی ږدو په حاضر دم وخت کې دلويو کوشانيانو په عصر کې دفرهنګ او آبادۍ له نښو نښانو سره ارتباط لري.

بغلان په حاضر وخت کې دهغې سيمې نوم دی چې دپلخمري شمال ختيځ لور ته يې ۶۰ يا ۷۰ کيلو متره مربع ځای نيولی دی اودرې نوی ښارونه دپل خمري، بغلان صنعتي او بغلان اداري پکې جوړ شوي دي. تر ۵ کاله دمخه بغلان د همدغه مساحت په

لرلو چې یادونه یې وشوه دقطغن ولایت پورې اړوندو اودنویو اداري تشکیلاتو له مخې یو ځانګړی ولایت وپیژندل شو اواداري مرکز یې دیو لړتغیراتو اوبدلونونو څخه وروسته همدغه بغلان وټاکل شو او دموجوده قطغن ولایت اداري مرکز بغلان اداري یابغلان دی چې له هغو مهمو او ارزښتمندو کنډوالو څخه چې دچم کلا په نامه یادیږي .

داوسني بغلان جنوب لویدیځ لور ته دغوري په نامه یوه بله سیمه لرو چې په داسې ډول دپلخمري کوچنی ښار ددې دواړو سیمو تر منځ پروت دی. له دهن غوري څخه دهغې لوې لارې په سر چې له غورې څخه دایبك تاشقرغان اومزار شریف په لور ورځي دخاورو اوډبرو دیوې غونډۍ په څنډه کې چې په سره کوتل مشهور دی، فرانسوي لرغون پیژندونکی پلاوي دیوې لوی آبادۍ په کشفولو بریالی شول چې دلویو کوشانیانو په دورې پورې اړه لري.

دفرانسې دکیندلو او سپړلو دپلاوي مدیر موسیو شلوم برژه دسره کوتل دکیندلو او نتایجو په باره کې مقالې خپرې کړې. خو لکه څرنګه چې سړ کال په دغه ځاې کې دکیندلو مرحله پاې ته ورسیده پوښتنه پیداکیږي چې راتلونکي کال به په کوم ځاې او کومه نقطه کې دکیندلو اوسپړلو کارپیل کیږي؟

دبغلان په یوه برخه (سره کوتل) کې خو په ښکاره ډول یو عبادت ځای څرګند شوی دی خو ددوي د مجسمه جوړونې،معماری او په ځانګړې توګه دژبې او رسم الخط له ژورې مطالعې نه ثابتیږي چې دا ولایت داسیمه او دانقطه د لویوکوشانیانو پر وخت دمسیحي په دریو لومړیوپیړیو کې ډیره آباده او پر مخ تللې وه، نو ددغه ځای نورې کیندنې به دکوشانیانوپه عصر نوره ډیره رڼا هم واچوي.

په دې کې شك نشته چې دبغلان له سره کوتل څخه کشف شویو څیزونو کې هغه څه چې ډیرارزښت لري یو شمېر ډبرلیکونه دي چې دافغانستان په هیڅ یوه نقطه کې داسې یوډبرلیك نه دی کشف شوی چې دکمیت له مخې له دې ډبرلیك سره سیالي وکړي .

پوښتنه داده چې ایا په دغو کشف کړاي شویو ډبرلیکونو کې داسې یو هغه شته چې دبغلان دنامه اصل او پخوانی ډول بغولانکو او بغلانګ نوم ترې کشف شوی وي؟ هویوتن داکسفور له استادانو څخه متسرهیننګ په دې بریالی شو چې دبغلان دنامه پخوانی بڼه ولولي همدارنګه په یو بل ډبر لیك کې دکوشانیانو دلوې پاچا کنیشکا نوم دوه ځله لوستل شوی نه دی؟! هو ښايي داډبر لیك پخپله دکنیشکامربوط نه وي تر کومه چې فکر کوي احتمال لري دالیکنه په هوویشکا اویادلوې کنیشکا دکورنۍ په کوم غړي او

جانشین پورې اړه ولري. نوهغه څه چې ښه څرګند دي هغه څه دپاسه ۶۰ ډبرلیکونه دي چې ټول په کوشانی دورې اوپه ځانګړي توګه په کوشاني پاچاهانو پورې اړه لري.

زموږ دهیواد په تاریخ اولرغون پیژندنه کې ددې ډبر لیکونوپیداکیدل چې ټول دلویو کوشانیانو په دورې پورې اړه لري دډیر ارزښت وړ دي. حتی ویلی شو چې ددې کشفیاتو ارزښت نه یواځې دافغانستان لپاره، بلکې دګاونډیوهیوادونوهند، ایران او ماوراء النهرلپاره هم ډیر دی.

ددې ډبر لیکونو په رڼا کې دکوشاني عصر له ژبې او رسم الخط څخه ورو ورو پرده پورته کیږي او کومه کومه ژبه چې په دې ډبر لیکونو کې کارول شوې ده هغه سیمه ایزه لهجه ده چې اروپائي پوهانو دباختري یا بلخي ژبې په نامه نومولې ده او موسیو هیننګ باور لري چې دسره کوتل دډبر لیك ژبه له خوارزمي، سغدي اوپارتي ژبې سره قرابت اونژدې والی لري.

ددې ډبر لیکونو رسم الخط یوناني دی چې دکوشانیانو په وخت کې یې پوره رواج درلود، دسره کوتل دکیندنې له نتایجو او په بغلان اونورو برخو کې ترامو سینده دخاورو له کتنو څخه ډیر داسې عوامل څرګندشوي دي چې دهغې له مخې ویلای شو چې دافغانستان له نورو برخو څخه دغې برخې دکوشاني عصر تمدن اوفرهنګ ډیر پراخوالی درلود.

په همدغه سیمه کې دسره کوتل په څیر نورې غونډۍ هم شته چې دډیرې پاملرنې وړ دی له هغې جملې څخه یوه هم (چم کلا) غونډۍ ده چې داداري بغلان په لس کیلو متری کې د جمیر دنهرشمال لور ته پرته ده. په اوسني وخت کې چم کلا دمربع په شکل یوه غونډۍ ده چې هره ضلع یې نژدې دوه سوه متره اوږودوالی لري، او یواځې په جنوبي ضلع کې یې یوه ګرده وتلې برخه لیدل کیږي چې ددې غونډۍ کیندل به بې شکه دکوشانیانو په برخه کې ډیر معلومات راکړي، او پرته له دې غونډۍ نورې هم داسې شته چې له هغې ډلې نه یوه دآي خانم غونډۍ ده چې هغه بیا دآمو سیند خوا ته نژدې پرته ده او له هغه ځایه لوې دتیږو سرتاقونه موندل شوي دي نوطبعاً دکیندلو او څیړنو په نتیجه کې به دکوشانیانو او یونانیانو په دوره ډیره رڼا واچوي. نو ویلای شو چې بغلان او دهغه ځای کیندنې اوڅیړنې په افغانستان کې دکوشانیانو دعصر دتمدن دڅرګندلولو په پاره ډیر زیاتې ارزښتمنې دي.

۱۳۴۱-۱-۱

(c) ketabton.com: The Digital Library

سره کوتل نړیوال هنري باختري مقام - تثبیت کړ

پر ۱۸۳۰ ز کال یوشمیر لویدیز او ختیز پوهان دهنداوافغان دخاورو په پوله دکابل دسیند په کوزنیو برخوکې (چې په حقیقت کې همغه پخواني ګندهاراده) په یو ناڅاپي توګه دیو نوي هنري مکتب له شته والي سره مخامخ شول چې هغه ته یې د (ګریك وبودیك) دمکتب نوم ورکړ.

نوموړی مکتب دهندي دودیزواثارو، سبکونو او څیروبرعکس نوې څیرې درلودې، په هغوکې دیوناني هنر نفوذ او کړه وړه ډیر څرګند و، مشهور فرانسوي ختیځ پوه "فوشه" په همدغه نامه دګندهارایې صفت موضوع هم ورزیاته کړه اود (ګندهارګریك وبودیك) په هر ځای کې شهرت وموند او ددې هنري مکتب نښې نښانې ورو ورو په سلګونو زرګونو اودلس زره ګونو په شمېر دکابل سیند په اوږدو کې دهندوکش په غرنیو سیمو کې دسنددرود تر غاړو پورې وموندل شوې دکابل، پیښور اولاهور موزیمونو چې ددې اثارو مرکزونه دي، ټول خلك حتی دعوامو طبقه یې له دې اثارو سره اشنا کړه،دامکتب د نوم، صفتونو، ځانګړو مشخصاتو

اوجغرافیایي ساحې له نظره مشهور شو، خو له هغه وخت نه تر اوسه څه دپاسه یوه پیړۍ تیره شوه، مګر اصلي مبداء یې دپردې دننه پټه پاتې ده.

ددې څه دپاسه یوې پیړۍ په اوږدوکې بیلا بیلوختیز پوهانو نوموړې موضوع ته مخه وکړه او ددې مکتب دپیل په اړه ډول ډول مفکورې اونظریات منځ ته راغلل چې په پای کې دوه ډلې شوې او حتی په مقابله یې لاس پورې کړ. هغې ډلې چې فوشه یې په راس کې واقع وه وویل چې ددې مکتب په منځ ته راتللو کې دبحرالرومي دغاړو یوناني هنردخیل دی او دویمې ډلې چې دانګلوساکسن پوهان پکې راټول وؤ په دې اړه یې دفوشه نظر رد کړ او زیاته یې کړه چې دګندهارا دهنر په مبداء کې دیوناني رومي هغه هنر دخیل دی چې درومیانو په روم کې دامپراطورۍ په وخت یې دتجارتي تلو راتلو په مهال دختیځ په دې سیمه کې ترسره کړي دي، او بیا دانګریز(مسترویلز) دبګرام په آثارو ډیره اتکاء کوي او دګندهارا دمکتب په مبداء کې درومیانونقش قاطع ګڼي.

ددې دواړونظریو طرفداران په یوه خبره کې سره متفق دي،او هغه داچې پخپله باختر په هیڅ وجه دګندهارا دمکتب په تشکیل کې کوم اغیز او دخالت نه درلود او نه یې لري.

په سره کوتل کې کیندلو،ختینو اودتیرو مجسمو اوپه ځانګړي توګه دکوشاني شهزاده ګانو دډبرین مجسمو ترکشفولو وروسته چې په یو ناڅاپي توګه یې ددواړو پلویانو په ادعاګانو دباطل کرښه راښکله او دایې څرګنده کړه چې نه یواځې ددوي دادعاګانو پر خلاف دګندهارا دمکتب په تشکیل کې دخالت لري، بلکې ددې هنر او ددې مکتب مبداء باختري هنر دی چې هغه په صحیح توګه د دورو په ترتیب سره (یونان باختري) او(یونان کوشاني) دمکتبونو په نومو یادولای شو.

موسیوهاکن له دویمې نړۍ والې جګړې دمخه او په کندز کې له یوعبادت ځای نه دراپیدا شوویو آثارو وروسته چې دادهندوکش په شمال کې دمجسمې جوړونې لومړۍ نښې نښانې وې، دلومړي ځل له پاره پر ۱۹۳۶ز کال دانظریه رامنځ ته کړه چې دګریک وبودیک دمکتب مبداء باید دهندوکش په شمال دباختر په سیموکې ولټول شي.

دامفکوره نورو ختیځ پیژندونکیو نه یواځې داچې په ارامۍ سره رد کړه بلکه بې ارزښته یې وګڼله، ترڅو چې په دې نژدې وختونوکې له سره

کوتل څخه نوي اوتازه نښې نښانې وموندل شوې اوپه غوڅه توګه یې څرګنده کړه چې دګندهارا دهنر بنسټ په شمال کې دباختر له سیموڅخه دی.

دکوشاني له هغه مجسمو سره دسره کوتل دآثارو ورته والی چې دګنګا د (مات) او (ماتورا) په سیمو کې تردې وړاندې کشف شوي وو او ارتباط یې له هیڅ یوې هندي مدرسې یامکتب سره نه و، نودامفکوره پیاوړې کوي چې کوشاني باختري هنر دمسیحي په لومړۍ اودویمه پیړۍ کې دومره پیاوړی اوپراخه شوی و چې دآمو سیند له سیمې څخه ترګنګا پورې یې عمومیت حاصل کړی و چې دهغې تاثیر په مختفلو هنري مکتبونو لکه دګندهارا په ګریک او بودایي مکتب باندې ثابت وؤ. په بل عبارت دګندهارا دګریک اوبودیک مکتب همغه دباختري کوشانیانومکتب دی چې بودایي دین او فلسفې ددین له نظره هغې ته یوه خاصه جنبه ورکړې ده او کوشاني امپراطورانو په ځانګړې توګه کنیشکا او هونشکا دنظامي قدرت او سیاسي حمایت له نظره چې له مختلفو مذاهبو سره یې ترسره کړیدی، چې په هغه جمله کې دبودایي دین په باختر کې دیونان کوشاني هنري مکتب په پراخوالي کې پوره ګډون لري.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د کنیشکا عبادت ځاي

په بودايي کيسو کي راغلي دي چې (کنيشکا) لکه دموريالوي پاچا (اشوکا) په څير اتيازره خيريه او مذهبي ودانۍ ترخپل واك لاندې سيموکې جوړې کړې وې.

سره لدې چې داشميره دمبالغې جنبه لري، خودکوشانيانو دلوی پاچا دپراخې آبادۍ په رابطه دهغه شوق، نيکې هيلې او اراده ترې څرګندېږي.

لکه څرنګه چې کنيشکا دکوشانيانو ترټولو لوی او تر ټولو مقتدر پاچا دی (۱) نو خامخايې دخپلې واکمنۍ په دوره کې ډيرې پرتمينې او ښکلې ودانۍ جوړې کړې دي او لکه څنګه چې دافغانستان په دننه او دهند په شمالي برخو کې يې دخپل پراخ قلمرو په ساحه کې يې له ټولو مذهبونو او اديانو څخه ملاتړ کاوه، نو دټولو مذهبونو او اديانو لپاره يې عبادت ځايونه جوړول.

لومړنۍ ودانۍ چې په حتمي او يقيني توګه يې نسبت پخپله کنيشکا ته کيږي هغه دپيښور په علاقه کې دبودايي دين يوه لويه عبادتګاه وه چې دهغې استوپې دځلورو سوو قدمونو په شاوخواکې جګوالی درلود او دډبرينو لوړو سوپو دپاسه په ديارلس طبقو کې له لرګي نه جوړه وه او ۵۸ کاله دمخه پر (۱۹۰۹) . کال ديو اوسپنيز صندق ترکشف وروسته چې دکنيشکا نوم اوصورت پکې ثبت دی،دلومړي ځل لپاره لومړۍ مذهبي

ودانـی چـې ددې لـوي کوشـاني پـاچـا لـه خـوا جـوړه شـوې وه دعلـم نـړۍ تـه وروپیژنـدل شـوه.

وروسـته لـه نـژدې پنـځو کلونـو راپـه دیخـوا دادی دعلـم نـړۍ دیوبـل خبر پـه اخسـتلو بریالـی کیـږي چـې دایـو بـل عبـادت ځای دی او داهـم دکنیشـکا پـه وخـت کـې جـوړه کـړای شـوې او دهغـه پـه نامـه پـورې تړلـی دی،داودانـی دبغـلان لـه عبـادت ځای څخـه عبـارت ده چـې هغـه (دبغـلان عبـادت ځاي)(دکنیشـکا عبادت ځاي) او پـه نـورو نومونـو یـې هـم یـادولی شـو.

او پـه عامـه تـوګه یـې د(سـره کوتـل مـزدك٠ پـه نامـه شـهرت ترلاسـه کـړی دی چـې مـا پـه دې بـاره کـې پرلـه پسـې مقـالې دانیـس پـه ورځپـانه ، ژونـدون او آریانـامجلوکې لیکلـی دی.

هغـه لاسـوند چـې داوینـا دهغـې پـه اتکـا لیکـل شـوې ده،عبـارت لـه یوسـتر ډبر لیـك څخـه دی چـې پـه یـوه نـاڅرګنده نیـټه کـې پـه بـاختر"بلـخ" کـې پـه یونـاني لیـك دود لیکـل شـوی دی او دوه ځلـه پکـې دکوشـاني پـاچـا کنیشـکا دنامـه یادونـه شـوې ده ٭سـزه لـه دې چـې تـراوسه متاسـفانه د ۱۵ میاشـتو پـه اوږدوکـې موسـیو"مـاریګ" بلژیکـي متخصـص چـې نومـوړی دفرانسـې دکیندلـو دپـلاوي غـړی دی، ددې تـاریخي سـند پـه لوستلواوښـپړه ژبـاړه بریـالی شـوی نـه دی، خـو ددې ډبـر لیـك دیـوې یـادوو کـرښو لوسـتل څرګنـد وي چـې دالویـه ودانـی دکوشـاني کنیشـکا پـه امـر اواراده جـوړه کـړاي شـوې ده، پـه دې ډبر لیـك کـې کنیشـکا دفـاتح پـاچـا پـه تـوګه یـاد شـوی دی او داسـې څرګندیـږي چـې کلـه یـې دعبـادت ځای دجوړولـو کـار پـای تـه ورسـاوه، نـو پـه خپـل نامـه یـې ونوماوه یعنـې کنیشـکا عبـادت ځای یـې وبالـه.

لکـه څنـګه چـې مـې وړانـدې یادونـه وکـړه دکنیشـکا نـوم پـه ۱۹۰۹ کـال کـې دیـو وړوکـي اوسـپنیز صنـدق پرمـخ ولوسـتل شـو چـې دپیښـور پـه عبـادت ځای کـې وموندل شـو،همدارنـګه بـاید یادونـه وکـړو چـې دکنیشـکا نـوم دهغـې مجسمې پـر لمـن هـم لیکـل شـوی دی چـې دډهلـي پـه جنـوب کـې د "مـاتورا" پـه سیمه کـې موندل شـوې او اوس د"مـاتورا" پـه موزیـم کـې ځای پـه ځای ده خـو هغـه څه چـې ډیر او پـه ځانـګړي تـوګه دعبـادت ځای دجوړولـو لـه پـاره څرګنـد وي،همدغـه پـه بغـلان کـې دسـره کوتـل ډبـر لیـك دی چـې دعبـادت ځای او

٭ دکنیشکا رساله، ددې مقالو دلیکوال تالیف کړې اثر ته دې مراجعه وشي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دکنیشکا کیسې کوي. اودهغه په نامه یې شهرت درلود، په همدغه مو هغه په دې مقاله کې چې زمونږ دځیړنو پیل دسره کوتل له کشفیاتو څخه کیږي د "کنیشکا عبادت ځای" په نامه یادکړ.

لکه څرنګه چې په سره کوتل کې دکیندنو دکار وخت له یونیم کال څخه نه ډیریږي، اوتر اوسه په دوه درېیو علمي هڅو ډیرې نه دي ترسره شوي نو ځکه دیادې شوې مودې له معلوماتو پرته دکار دپای په هکله څه ویلای نه شو اوشاید دډبر لیکونولوستل بیا ډیر وخت ونیسي، خو اوس چې څه لیکو او وایو په ډیر احتیاط سره یې وایُو او مقصد ترې دیو لرغوني او ارزښتمن ځای له کشفولو څخه دعوامو او دراډیو افغانستان داوریدونکو خبرول دی، چې زمونږ دهیواد شمال ته دبغلان په ولایت سره کوتل کې چې دپلخمري شمال لویدیځ پلو ته په ۱۸ کیلو متری کې پرهغه لویه لاره چې بغلان، سمنګان او مزارشریف ته تللی پریوه غونډۍ حتماً یوه ستره عبادت خانه وه چې له یوشمیر ډبرلیکونوسره کشف کړای شوه. او دهغې له مخې ویلای شو چې کوشانیانو په بغلان کې ډیرې آبادۍ درلودې او لوی کنیشکا دیوې غونډۍ دپاسه په خپل نامه یوه ستره عبادت خانه جوړه کړې وه.

۱۳۳۷-۸-۴

(c) ketabton.com: The Digital Library

دکنیشکا مجسمه

دافغانستان دمختفلو کورینو دپاچاهانو له جملې څخه له پخوانیوزمانوڅخه تر اوسه یواځې دیوې سلطنتي کورنۍ مجسمې لرو چې له هغو څخه دلوی کوشانشا (کونیشکا) نامه په څرګنده دمجسمې په لمن کې لیکلې شوې ده.

کوشانیان په عام مفهوم دکوچې قبائلو او دمرکزي آسیا دصحراګشتو په توګه چې کله دآمو سیندحوزې ته راننوتل او مخصوصاً وروسته تر هغې چې دلومړي ق م پیړۍ په اوږدو کې باختر ته راغلل ، نو یوناڅاپه له یوې زرخیزې اوزړو مدنیت لرونکې خاورې سره چې داوخت دیونانیانو له تهذیب اوتمدن نه ډیره متاثره وه، مخامخ شول

کوشانیان په باختر کې تر میشت کیدلو وروسته ددې ځای له خلکو سره یوځاي شول او هغه څه چې په دوی کې دیادونې وړ دي ځانته دخلکو راړونه او له ځان نه نورو ته انتقالول دي لکه چې په فرهنګي،دیني او هنري برخوکې یې وښودل .

کله چې کوشانیانوپه باختر کې استوګنه غوره کړه نه یواځې له یونان باختري څخه یې اداره او واکمني واخسته، بلکه ټول مدني ،هنري او

فرهنګي کړه وړه يې په خپله خوښه ومنل او دهغو دپرمختيا او پياوړتيا له پاره يې ډيرې هڅې ترسره کړې.

ديولې څيړنو په ترڅ کې چې په "کوشانشهر" او دکوشانيانو د امپراطورۍ په نورو سيمو کې له امو سيندنه تر ګنګا پورې منځ ته راغلي دي،پرته له سکه يې اثارو څخه يوشمير مجسمې په (سره کوتل ((بګرام)) ، ((پيښور)) او ((ماتورا)) کې ترلاسه شوي ڈي، چې په هغو کې ديوشمير شهزاده ګانوله تصويرونو اومجسموسره پخپله دامپراطور کنيشکا تشخيص هم کولای شو.

دې مجموعې ته که پاملرنه وشي،څرګنديږي چې دکوشانيانو کورنۍ دخپلو تصويرونو او مجسمو نمايش ته چې هغه هم په ولاړه اومخامخ بڼه وي (نه داچې په نيم مخ) ډيره علاقه مندي درلوده

دادود او سليقه دغور او پاملرنې وړده، ځکه چې ديونان باختري واکمنو يواځې اثار په لاس کې لرو چې سر يې څرګنديږي اوکه کله يې هم نيمه تنه په کوم ډول سکو کې کيندل شوي وي، نو بيا به يې خامخا يوخوا مخ څرګنديږي او دهيڅ يوتن يونان باختري پاچا انځور په سکوکې ولاړ ليدلی شوی نه دی. خو ددې برعکس کوشانيانو چې په افغانستان او هند کې يې ددوی ځايونه نيولي دي په سکو اومجسمو کې ولاړ ښکاري.

کوشانيانو چې ددين، ژبې او الفبا په بلنه کې هيڅ ډول تعصب څرګند نه کړ، دخپل لباس په ساتنه کې يې ډير ټينګار درلود او داخبره دهغوي په مجسمو، مذهبي مجلسونو او سکو کې مشهوره ده.

په افغانستان کې دلومړيو مسيحي پيړيو په اوږدوکې ددوی کړه وړه ، څيرې او دجامو دتصور له نظره دهغو برش ډير په زړه پورې دی.

دکنيشکا مجسمه چې په لمن کې يې دهغه نوم هم کيندل شوی دی، څوکاله دمخه دګنګا په حوزه (ماتورا) کې کشف شوی او دامجسمه چې پر يوه ګلابي رنګه تيږه جوړه ده په پوره قد ليدل کيږي، دهمدغې مجسمې په ډول نورې مجسمې په سره کوتل کې هم تر لاسه شوي چې هغه هم په پوره قد بلکه له طبيعي قامت نه لوړه ده ، خومتاسفانه چې کوزنۍ برخه يې ماته شوې او ورکه ده ددې مجسمې نسبت ددې له پاره چې ليکنه نه لري او مجهوله ده، کوشاني شهزاده ګانو ته شوی دی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دابنکلي مجسمه چې متانت، استوار والی او دزشتي څرګندیږي دلمنې په لوړو ژورو کې یې ګلدزوي په مرواریدوسنګار کړې او دکوڅیو په څیر ول ول لوی کمیس نه یې شاهانه سترتیا له ورایه څرګندیږي.

د (ماتورا) په مجسمه کې دکنیشکا په ښي لاس کې درنه توره په داسې حال کې لیدل کیږي چې دتیکې څوکه یې ددواړو پښو په منځ کې دهغه فرش په مخ لیدل کیږي چې دپاچا مجسمه پرې ولاړه ده.

دهغه نویو هڅو په رڼا کې چې له سره کوتل څخه په دې وروستیو کې په شمال دآمو سیند په حوزه کې د (بغلان) او همدارنګه دهندوګنګا په حوزه کې دماتورا ترمنځ دکوشانی په دوره کې خاص ارتباط موجود و او دهمغه شان عبادت ځای چې یې دهندوکش په شمال کې دخپلې سلطنتي کورنۍ له پاره (ماتورا) کې یې هم جوړ کړی و، او دکوشاني شاهانو مجسمې په ځانګړي توګه دکنیشکا مجسمه چې ددې کورنۍ یو قدرمن واکمن و، په دواړو ځایونوکې ځای پر ځای کړاي شوې ده.

دسلنطنتي کورنۍ دمقام اوموقعیت په ساتلوکې دشاهي مجسمو جوړولو او دتوږلو مفکورې ډیر ارزښت درلود، دهمدغې مفکورې له مخې شاهي کورنۍ او په ځانګړي توګه کوشانشاه دمجسمو په جوړولو کې ډیره هڅه کړې ده او دهمدغې مفکورې عملي کول ددې سبب شوی دی چې د ۱۹۰۰ کلونو په اوږدو کې ددې لوې پاچا دمجسمو ننداره کوو.

۱۳۳۹-۱-۲

(c) ketabton.com: The Digital Library

هغه استوپه چې بنسټګر یې کنیشکا دی

له اسلام نه دمخه دافغانستان په تاریخ کې دلویو کوشانیانو کورنۍ چې دمسیح(ع) دوخت له پیل نه یې را په دې خوا درې پیړۍ په افغانستان کې واکمني کړې، نسبت ټولو سلطنتي کورنیو ته ډیر شهرت لري.

دکوشاني کورنۍ پاچاهانو پرنومونو دکنیشکا نامه ډیرې وړانګې لونلي، سره له دې چې ددې لوی پاچا په اړه تاریخي حقایق لا ښه څرګند نه دي خوله دې سره سره یې دنامه هنګامه ډیره لوړه ده او دیو پاچا اویوامپراطور په توګه یې پر یوپراخ قلمرو واکمني درلوده چې لمنې یې داکسوس (آموسیند) له غاړو څخه ترجمنا دهند تر زړه پورې پراخوالی درلود.

سره له دې چې دهغه له سکو څخه په څرګنده بریښي چې کنیشکا دهغه وخت(لومړۍاو دویمې مسیحي پېړیو) په اوږدوکې په افغانستان کې ټول مروج ادیان آزاد پریښي وو او ټولو ته یې احترام درلود، خوبیا هم هغه دبودایي عبادت ځایونواو استوپو بنسټګر،لارښود او مینله وال بولي، تر دې پورې چې هندیان یې دمذهبي چارو له نظره دموریاکورنۍ له اشوکا سره اودمسیحي دین پلویان یې له کلودیس دفرانکس له پاچاهانو سره پرتله کوي.

ټول په دې پوهیږو چې په افغانستان او په ځانګړي توګه دبلخ اودکندهار په نیمه ختیزه کرښه کې په سلګونو بودایي عبادت ځایونه شته چې تر اوسه لالرغون پیژندونکي دهغوټولو په پیژندنه برېالي شوي نه دي او دادحیرانتیا ځای نه دی چې دډیرو عبادت ځایونو او مذهبي ودانیو

نسبت دکوشانیانو لوی پاچا کنیشکا ته کیږي. البته په دغه نسبت ورکوٸو کې ډیرې ولسي کیسې او عنعنوي روایات برخه لري مګر سمدلاسه باید ووایو چې په غالب باور دا کیسې تر اسلام دمخه پخوانۍ ریښې لري او بیا لرغون پیژندونکیو په ځینو برخو کې دې کیسو ته ریښتینې بڼه ورکړې ده.

هغه څه چې دډیرې پاملرنې وړ دي هغه دا چې په هرځای کې یې ډیرې ودانۍ لویه استوپه یا لویه مجسمه لیدل شوې او یا یې پاتې شونې لیدل شوي دي دهغو ټولو دجوړونې نسبت دکوشانیانو لوی پاچا کنیشکا ته ورکوي، یاداسې ووایوچې له بلخ نه تر ایبک ،بامیان،بګرام، هډه ،پیښور او تر کزیلاو مات اوماتورا پورې یعنې دامو له سیند نه ترجمنا پورې په ټولو سیمو کې دبودایي سترو ودانیو نسبت همدغه پاچا ته کوي.

ایا په پیښور کې یې څو فوټ جګه اولویه استوپه نه وه جوړه کړې ؟ او په اوومه عیسوي پیړۍ کې چینائي ګرځنده هیوان تسنګ هغه نه ده لیدلې او دهغې په اړه یې دکیسو نقل نه دی کړی؟ اوبلاخره هغه فلزي صندق چې دوړې استوپې بڼه لري او دهمدغې استوپې په کنډوالو کې کشف شوی دکنیشکا صورت او نوم پرې انځور شوی نه دی؟!

همدغه چینایي ګرځند له بامیانو څخه دتیریدلو په وخت نه دي ویلي چې هغه لویه استوپه چې په ازاده هواکې د ۳۵ متره مجسمې ترڅنګ موجوده وه پاتې شونې یې اوس هم په کروند وکې شته دیوپخوانې پاچا په امر جوړه شوې ده؟! او داپخوانۍ پاچا یې داټکل له مخې کنیشکا نه دی ښودلی؟! ایادسره کوتل عبادت ځای دکنیشکا په عصر کې نه دی جوړ شوی او هغه لوی ډبر لیک چې له هغه ځایه په لاس راغلی دوه ځله دکنیشکا دنوم یادونه پکې نه ده شوې ؟

ددې روایاتو، کیسو او حقیقتونو په اساس چې لاس ته راغلي څرګندیږي چې امپراطور کنیشکا دمذهبي عبادت ځایونو په جوړولوکې ځانګړې پاملرنه درلوده او دده په لویه امپراطورۍ کې ډیر شمېر عبادت ځایونه دده په اراده او امر جوړ شوي دي. یوه له ډیرو لویو استوپو څخه چې په ځانګړي توګه دکنیشکا په استوپه شهرت لري همدغه دتوپ درې استوپه ده چې دهغې په باره کې مې تردې دمخه یوه مقاله خپره کړې ده، او په چاریکارو کې ددوه درېیو سوه مترو په فاصله سرك ته نږدې واقع ده،

چې په دې نژدې وختونو کې یې تر خپلې استوپې پورې نوی سرك هم جوړ کړای شوی دی.

دکنیشکا له خوادې استوپې دجوړونې په رابطه،چینائي ګرځند هیوان تسنګ هغه وخت چې یوه میاشت یې دبګرام پهلوان غره کې د (شترك) په پوزه دچنیاني یرغملو په عبادت ځای کې استوګنه درلوده، یوشمیر داستانونه اوریدلي دي چې لنډیز یې دلته تشریح کوو. اوناشونې نه ده چې داداستان به په ګلبهار کې دکوم عبادت ځای په اړه وي.

دکاپیسا(بګرام دکیشکا داوړي پلازمینه) شمال لویدیځ لور ته د پغمان د واورین غره پر څوکه یو ډنډو او په هغه ډنډ کې داوبودمارانو پاچا ژوند کاوه ، یوه ورځ دیوبودایي راهب دیوشاګرد په ښیرو ناروغه او مړ شو، دهغه تر مړینې وروسته دهغه ځای بل ونیو. دویم پاچا له روحانیونوڅخه دانتقام په خاطر ټول داوبو ماران سره راټول او باد او باران ته چې دهغه په واك کې وو امر وکړ ترڅو باد ، باران او سیلاب هغه عبادت ځای چې دغره په لمنه کې اباد ؤ وران کړي.

داوخت امپراطور کنیشکا دایوناڅاپي باد او باران ته حیران شو او دعلت پوښتنه یې وکړه، خو کله چې داوبو دمارانو (ناګا) له مداخلې څخه خبرشو نو په دې هڅه کې شوچې دغره په لمن کې یوه لویه استوپه او عبادت ځای چې سل فټه جګوالی ولري، جوړکړي، نوسمدلاسه یې معمار او نوره امله او کارګران هغه ځای ته واستول او هغوي په کار پیل وکړ، مګر هر څومره چې به یې جوړ کړ دمارانو پاچا به ورانوه، تر دې پورې چې شپږ ځله یې هلته آبادي وکړه او دمارانوپاچا هغه شپږ ځله ورانه کړه.

په اووم ځل کنیشکا امپراطور پخپله دلښکر سره دغره سر ته وخوت او امر یې وکړ، چې دمارانو دپاچا ډنډ ډك کړئ داوخت ناګا دمارانو پاچا دیو (برهمني) په بڼه ځان جوړ کړ او پر لاره دپاچا مخې ته ودرید او په عذر یې ورته وویل چې دمارانو له پاچا سره له مقابلې نه تیر شه، خو پاچا عذر ونه مانه او بیایې دډنډ ددکولو امر ورکړ، لږ ساعت وروسته یوډیر شدید طوفان او سیلې راغله، باران پیل وکړ باد دونو شاخونه مات کړل، سیلابونه راغلل نزدې و چې اسونه، پیلان او عسکر په مخه کړي لکه څنګه چې کنیشکا یو مذهبي پاچا ؤ، یوناڅاپه یې داوراد په ویلو پیل وکړ

اوخپل نیك او حسنه اعمال به یې شفیع کول او له ډیره قهره د اور لمبه ګرځیدلی ؤ.

داوخت (ناګا) دمارانو پاچا ددې منظر تر لیدلو وروسته باد او باران ودراوه، او بیا دیو زاړه برهمني شخصیت په بڼه پاچا ته ودرید او وې ویل:

زه داوبو دمارانو پاچا یم اودې ته حاضر شوی یم، چې دپاچا داطاعت کړې په غاړه کړم، پاچا یې عذر ومانه او تر هغې وروسته دمارانو پاچا ورته وویل چې ماران په فطري ډول بد ذاته دي هسې نه چې خود خواهي او سر کشۍ ته مې بیا راکاږي نو په دې وجه زه دپاچا له حضوره غوښتنه کوم چې که چیرته دغره په لمن کې بیا د عبادت ځای دجوړولو اراده لري نو لوي زنګ دې په پلازمینه "بګرام" کې جوړ کړي، هر کله چې کار کوونکیو دغرونو پر سرو وریځ لیده نو زنګ دې وهي چې زمونږ ملاقات وشي او مخرب کسان په ورانکارۍ لاس پورې نه کړي، کنیشکا لوې زنګ په بګرام کې وځړاوه،او کله به دزنګ غږ دغرونو په درو کې انګ واخیست کارګارنو به په کار پیل وکړاو دغره په لمن کې دپلازمینې لویدیځ لوري ته یې لوې عبادت ځای جوړ کړ.

ډالویه استوپه همغه دګل درې استوپه ده چې اوس هم ۷۵ متره یې دمنځنۍ برخې اوږودوالی دی او خامخا یې ۱۰۰ فوټه یعنې ۳۵ متره جګوالی درلود او لکه په بامیانو کې دبودا دلویومجسمو په څیر مجسمې هلته شته چې په افغانستان کې دبودا دوخت دلویو مجسمو له ډلې څخه شمیرل کیږي. له بګرام څخه دهغه ځای اټن ۱۲ کیلو متره او له چاریکارو څخه ۳ کیلو متره دی

ددې کې یې په اساس چې وشوه چینائي ګرځنده هیوان تسنګ هغه په خپله کنیشکا ګڼي او دماخذ په وجه نوموړې استوپه دکنیشکا داستوپې په نامه یاده شوې او مونږ هم کولای شو چې دتوپ درې استوپې ته دکنیشکا استوپه ووایو او داخلي اوخارجي ګرځند ویان او پوهان یې لیدلو ته وهخوږ.

۱۲-۴-۱۳۳۷

(c) ketabton.com: The Digital Library

ديوناني اوباختري هنري مکتب

يوناني او کوشاني سبک

له دويمې نړيوالې جګړې څخه دمخه يوې روسۍ ميرمنې (مدام تره ور) د (يونان اوباختر صنعت) په نامه يوکتاب خپور کړ چې په هغه کې ديو سلسله هغو اثارو په استناد چې دمرکزي اسيا له بيلا بيلوبرخو څخه ترلاسه شوي وو دلومړي ځل له پاره يې دهنر په نړۍ کې يوځانګړی مکتب د (يونان اوباختري مکتب) يا (ګريک وبکتريان) ثابت کړ،خو دلويديځ پوهانو دې اثر ته چندان توجه ونکړه او دنومورې ميرمنې نظريه په ځای ددې چې ورته پاملرنه وشي غلې پاتې شوه.

لکه څرنګه چې دهنر په دنيا کې دافغانستان ددې ښکليو او ښايسته صنايعو شتوالي ځانګړی ارزښت درلود ، نو ځکه دافغانستان دتاريخ په دويم ټوک يوناني اوباختري څپرکي کې اود (ګريک او بوديک) بيايونان او بودائي صنعت په څپرکي کې ورته ځانګړی ځای ورکړی شوی دی.

دسره کوتل کيندنو چې په ډيروبيلابيلو تاريخي، ادبي او هنري برخوکې يې ډير پخواني افکار تازه منځ ته راوړي دي نو دهنر ددنيا په پيل کې دافغانستان اوګاونډيو هيوادونو مختلف مکتبونه اوسبکونه راځي،

دانوي څيزونه دي چې دهغو په منځ کې د (يونان اوباختري) او دځانګړي سبك (يونان او کوشاني) څرنګوالی يې د ډيرې پاملرنې وړ دی.

دباختر زړې پخوانۍ سيمې اودامو دسيند سيمې دتاريخ دمخه مدنيت او دکيسو اوداستانونو ددورې دبنسټونو له مخې دهخامنشيانو او يونانيانو انځور ګرۍ او معمارۍ ته يې لوړتيا ور وبخښله.

سکندر ته يوناني افکارو دروم بحر له غاړو څخه دختيځ زړه ته لاره وموندله او ديونانيانو دوه سوه کلن سلطنت دايراني او سيمه ايزې باختري او يوناني عناصرو سره په ګډون او مرکب صنعت (ايران يوناني) او (يونان باختري) دهندوکش په شمال کې منځ ته راغی، وده يې وکړه او وغوړيده چې ديونان باختري ښکلې او زړه وړونکې سکې يې پيژندنه او بيلګې دي.

کوشانيانو چې په افغانستان کې ديونانيانوځای ونيو، لکه څنګه چې يې ديوناني ژبې له الفباء څخه دباختر ژبې په ليکنه کې کار اخسته، همدارنګه يې دبيلابيلو نظرياتو دعبادت ځايونو چې دسيمه ايزو بيلا بيلو نظريو چې اور پرستې او بودائي واکمنو کورنيو دنمانځنې له پاره ترې کار اخستل کيده دودانيو په جوړولو کې يې له يوناني باختري سبك څخه اغيزمن شوي وو په نتيجه کې ټولې هنري جوړونې،هيکل تراشۍ ، معمارۍ اودنقاشۍ ډير سبکونه منځ ته راغلل چې هغه بايد د (يونان اوکوشاني) يا (کوشاني او باختري) اويايواځې کوشاني وبولو.

ديونان اوباختر هنري سبك د (يونان کوشاني) له فرعي سبك سره او دهيواد له هغه پراخوالي سره چې له اکسوس (اموسيند) څخه تر اندوس د(سند رود) او ګنګا تر حوزې پورې رسيده نور هم پراخوالی وموند.

دډيردقت او پاملرنې ځای دی چې څوکاله دمخه په جمنا (ماتورا) او د (مات) په قريه کې چې ورته نژدې واقع ده، دلوې کوشاني فاتح امپراطور کنيشکا لويه دتيرې مجسمه وموندل شوه او په دې لړ کې يوشمېر غوره مجسمې هم په لاس راغلې.

دامجسمې په ځانګړي توګه توربل شوې وې چې معمولا دلويديځ هنر پيژندونکي يې د ګريك او بوديك) يا (يونان او بودايي) مشهورې مدرسې ته اړوند بولي، مګر په دې نه پوهيدل چې څرنګه داځانګړی سبك په يوناڅاپي توګه دجمنا په حوزه کې منځ ته راغی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په سره کوتل کې دمجسمو ترکشف وروسته په (ماتورا) کې دکنیشکا د کشف شویو شکمنو مجسمو له مخې له مجهولو حقایقو پرده پورته کړه اوپه یوناڅاپي توګه څرګنده شوه چې دلویو کوشانیانو په عصر کې یوهنري سبك په دوه لیرې پرتو برخو دامو سیند په حوزه او دجمنا په حوزه کې پرمختیا او پیا وړتیا موندلې ده.

داسبك همغه د ((یونان اوکوشاني)) اویادکوشاني باختري سبك دی چې اصلا دیونان اوباختري یوه فرعي څانګه ده او دکوشانیانو په څانګړي توګه دامپراطور کنیشکا په دوره کې منځ ته راغلې او پراخوالی یې موندلی دی چې دګنګا په حوزه کې د (ماتورا) دمجسمه توږنې او دسره کوتل یابغلان سبك چې سر چینه یې دیونان باختري مدرسې داساساتوله مخې طرح شوی وه.دګریك اوبودیك مکتب چې د لویدیځ یوشمیر هنر پیژندونکیو به یې کله مبداء له یونان او کله هم درومیانو له ختیځ سره دسوداګرۍ راکړې ورکړې په مناسبت له روم سره ګانه، ملتفت شول چې باید اساسات یې دایران یوناني او یا په افغانستان کې دیونان باختري په مکتب کې ولټوي. په حقیقت کې دګریك او بودیك دمکتب پیلامه نوموړي مکتبونه دي چې په څانګړې توګه یې دبودایي دین دخدمت له پاره څرګندویي کړې ده او په هغې کې دافغانستان دکوشانیانو او کوشان اوباختري سبك مهمه اواساسي ونډه لري.

۱۳۲۹-۴-۸

(c) ketabton.com: The Digital Library

افغانستان دګریک اوبودیک

مجسمه توږني مکتب

هر هغه چاچې دکابل او پیښور دموزیمونو محتویات په غور کتلي دي، په دې پوهیږي چې ددې دواړو موزیمونو دمجسمو او هیکل تراشنو لویه برخه د هنروسبك په لحاظ دګریك او بودیك دهیکل تراشنې دمکتب په نامه یادیږي. لکه څنګه چې څرګندیږي دانوم یو ترکیبي نوم دی چې له دوو ځانګړوعنصرو (ګریك) او (بودیك) یا (یونان) او (بودایي) څخه منځ ته راغلي دي.

د ګریك اوبودیك صنعت لکه څنګه چې یې دنوم او ترکیب او وضعې نه څرګندیږي هغه هنري مکتب دی چې ددوه روحونو دتماس په اثر، ددوه فرهنګونو په جوړښت، ددوه تهذیبونو په ترکیب، ددوه عقیدو په یوځای والي، اوپه یوټاکلي ځای کې ددوو سلسله یزو افکارو له جریان څخه منځ ته راغلې دی دګریك اوبودیك دمکتب روش له داسې صنعت څخه نمایندګی کوي چې هغه ترکیبي دی چې بودایي مذهبي افکار دیوناني هنر له روح سره دیوځای والي په نتیجه کې دافغانستان د خاورې

دهندوکش په دووخواوو کې زیږیدلي دي، روزل شوي دي او ددې ځای داوسیدونکیو داستعداد له مخې منځ ته راغلې دي.

ددریمې او څلورمې پیړۍ په اوږدوکې چې سکندر مقدوني ختیځ لور ته په فتوحاتو لاس پورې کړی و په ځینو هیوادوکې له مقابلو سره مخامخ شو دهغوله جملې څخه په هند کې ورسره عکس العملونه وښودل شول، په افغانستان کې یوشمېرجریانونه منځ ته راغلل چې دنوو هنري اومذهبي نظریاتو راپیداکولو یې ژور او دوامدار اغیز رامنځته کړ چې دهنري مکتب دپراختیا او پرمختیا له نظره یې دوه عامله دپام وړ دی.

(۱) دیوناني روح خپریدل.

(۲) دبودایي دین خپریدل.

تاریخي پېښې شاهدي ورکوي چې له ختیځ اولویدیځ څخه دادوه فکري جریانونه دمدیترانې له چاپیریال اودهند له زړه څخه نژدې په یو وخت کې یو دبل په مقابل کې راغلي دي او دواړه زموږ هیواد افغانستان په خاوره کې مخامخ شوي دي ټول په دې پوهیږو چې د سکندر له فتوحاتو وروسته دیونان مستقل دولت دیونان باختري په نامه دهندوکش په شمالي برخو کې د (۲۵۰ م ز) په شاوخواکې تاسیس شو،اودهمدغې زمانې په شاوخوا کې دهندموریائي دولت دنوموړي غره په جنوبي برخه کې فتوحات ترسره کړل او بودایي دین له ګندهارا نه نیولې دارغنداب ترحوزې پورې خپور اوتیت شو. دادوه فکري،تهذیبي، مذهبي او هنري جریانونه په دوو ځانګړو یادو شویو ځایونو کې محدود پاتې نشول بلکې په متقابله توګه یودبل په ځای کې خپاره شول، لکه چې بودایي دین دبکتریان سیمه سراسر نیولې او لیك دود او دبودایي هنر روح دګندهارا اودکابل درودخانې په سیمه کې خپور شو.

سره له دې چې په دې وخت کې دافغانستان اوسیدونکیو خپل دین، فرهنګ اوهنر درلود، دپورتني جریان تراغیزې لاندې راغلل دلیك دود او هنر په لحاظ دهندي بودایي عقایدو څخه اغیزمن شول او په کومه اړه چې یې اقتباس کړی و په خپل ځان کې یې تحلیل ،تجزیه او ترکیب کړ، نو نتیجه یې داسې شوه چې ددې هیواد اوسیدونکیو له یوځای نه روح او له بل ځای نه قالب اخستی دی او خپل مشخص هنري مکتب یې منځ ته راوړی دی چې نه هندی و او نه یوناني مګر ددواړو مشترکه بڼه یې درلوده

او همدامشترکه بنه ده چې دمسیح له وخت نه دوه پیړۍ دمخه اودوه پیړۍ وروسته دافغانستان دظریفو صنایعو د (ګریک اوبودیک) دمکتب په نامه یادیږي اودبدلونونو په رامنځ ته کیدو یې لمنه دوه درې پیړۍ نوره هم اوږده شوې ده.

معمولا افغانستان داسیا څلور لاره اودمدنیتونو او فرهنګونو دیوځای کیدلو ځای بولي داصفت یوځل بیا د (یونان باختري) دهنري مکتب دپیداکولو په مورد کې رښتنی بولي.

ددې بهیر په یادونه کې یو بل ټکی دډیرې پاملرنې وړ دی او هغه دادی چې دادواړه فکري جریانونه او دواړه هندي اویوناني تمدنونه یواځې ددې له پاره نه وو یوځای شوي چې ددواړو له یوځای والي اوتماس څخه دې دیونوي فرهنګي او هنري تمدن درامنځ ته کیدلو سبب شي، بلکه ددې خاورې موقعیت او ددې هیواد دهنر مندانو استعداد دنوي مکتب دپیداکیدلو اصل سبب شول.

ټول په دې پوهیږي چې دیوناني باختري پاچاهانو هغه سکې چې په افغانستان کې مهر پرې کیندل شوی دصورت اوښکلا له نظره ترهغو غوره دي چې پخپله په یونان کې جوړې شوي دي. او داهم څرګنده ده هندي بودایانو د (سانشي) معبد یا عبادت ځای په شهادت چې داسیمه بمبئ ته نژدې ده دهیکل تراشنې په صحنه کې یې دبودادنمایش ورکولو جرئت کولی نشو.

او دسمبولیزم له روش یعنې نښو او علایمو څخه یې کار اخیست او دبودا نمایش دلومړي ځل لپاره په انساني شکل کې په ګندهارا کې عملي کړی شو، پر دغه ترتیب یوناني اوهندي چې په لومړیو وختو کې او په خپلو خاورو کې څنګه وو هسې به وو، خو کله چې دا روح اوقالب دافغانستان دهنر مندانو لاس ته ولوید په رښتیا چې دخپل قابلیت او مهارت له مخې یې نوی څیز منځ ته راوړ چې واقعا غوره او ځانګړې بنه یې درلوده.

په افغانستان کې دهنر تاریخ ددارنګه اقتباساتو او ترکیبونو ډیر مثالونه لري او زمونږ دهیواد جغرافیائي موقعیت ایجابوي چې هلته باید مدنیتونه په ټماس کې وي، هوهغه څه چې دپاملرنې وړ دی هغه په اصل کې دافغانستان دهنر مندانو خپل استعداد دی چې تر اقتباس وروسته یې

(c) ketabton.com: The Digital Library

دخپل فرهنګ له دود سره یوځای او له هغې څخه یې نوي فکري او هنري مکتبونه او مدرسې منځ ته راوړي.

که چیرته هغو زرګونو مجسمو ته چې یواځې په هډه کې کشف شوي دي، دقت وشي نوپوهیدلی شو چې په یوعبادت ځای کې دزرګونو ښکلیو مجسمو جوړول دیو یادوه تنوکار نه دی، په دې کې سلګونواو زرګونو ماهرو کسانو لاس درلود چې دومره ډیرې دحیرانتیا وړ مجسمې یې منځ ته راوړي دي.

په هر حال دګریک اوبودیک مدرسه یا دیونان بودایي مکتب دپخواني افغانستان دهیکل جوړونې اوهیکل تراشنې هنري مکتب دی چې دوه پیړۍ دمخه ترمیلاد اودوه پیړۍ وروسته تر مسیح یې دهندوکش په دواړو خواوو کې رواج او پرمختګ درلود چې تر اوسه یې دکمیت او کیفیت په لحاظ دهډې له ستري غونډۍ نه نښې نښانې په لاس راځي.

۱۳۳۷-۴-۱۵

(c) ketabton.com: The Digital Library

دسره کوتل کتیبې پر ډبرینو خښتو یوناني توري

څه موده کیږي چې دهندوکش په شمالي برخه کې دسره کوتل په نامه ځاي کې کیندنې اوڅیړنې ادامه لري، هغه څوك چې په افغانستان کې دلرغون پیژندنې دڅیړنې په تاریخچه کې وارد وي پوهیږي چې له ۱۹۲۳ کال څخه تر ۱۹۵۰ کال پورې چې دهندوکش په شمالي برخو کښې هر څومره پلټنې وشوې نو په ځانګړي توګه دباختر په پراخه سیمه، دبلخ دښار په کنډوالو او چاپیریال کې یې ترسره شوې لکه څنګه چې ترې هیله کیږي داسې کوم څیز په لاس رانغی ځکه چې اووه کاله دمخه دباختر لمر خاته پلوته دبغلان ولایت دپلخمري جنوب لویدیځ خواته په ۱۷ کیلومتری کې چې کومه سیمه واقع د ه دهن غوري یې بولي اوهلته بیاد (دهن شیر) په علاقه کې دسره کوتل پر غونډۍ لوی اورتون (اتش) ګاه له نورو ابادیو سره یوځاي په مفصله توګه کشف کړای شوه او دپلټنو لړۍ یې لادوام لري.

پدې کې شك نشته چې د ۷ کالو په اوږدوکې له یوې نقطې څخه ډیرې خاورې رادیخوا شوي او دابادیو بیلابیل ډولونه لکه اورتونونه، احاطه شوي ځایونه حجرې دیوالونه او برجونه، زینې او دحیواناتو دمجسمو ټوټې او نور په لاس راغلي دي چې په مجموع کې داټول په یولړ مهمو تاریخي مسایلو رڼااچوي.

نور ډیر څیزونه چې تر لاسه شوي هغوی کې یو شمېر کتیبې هم شته سرخ کوتل په افغانستان کې لومړی ځای دی چې هلته دکتیبو یادبرلیکونو په کشف بریالي شوي یو.

په سرخ کوتل کې چې لومړی ډبر لیك وموندل شو هغه دډبرو په خښتو لیکنې دي چې یوه یادوه دانې یې دمخه تردې چې په غونډۍ کې دکیندلو کار پیل شي دغونډۍ دلمنې دپای په برخه کې دسرك نر خوا په لاس راغلي دي او همدغه خښتو دلرغون پیژندونکیو پاملرنه ځان ته راواړوله.

وروسته دکار په جریان کې پنځه خښتې نورې هم په لاس راغلې چې مجموعا اووه خښتې شوې، نن ورځ همدغو اووه ښکلو خښتو چې په یوناني لیك دود پرې (توري) لیکل شوي دي دسره کوتل دکیندلو عجائب تشکیلوي.

دهرې خښتې پرمخ درې توري نقش دي، خو لکه څنګه چې دخښتو اصلي ترتیب ګډ وډ شوی دی نو ځکه یې اصلي شمیره هم نه څرګندیږي چې څو عدده به وو، نو په همدې دوه لاملونو یې فعلا لوستل معطل دي او دحروفو دڅرنګوالي او یا نورو مطالعاتو کار په دې باره کې ځنډیدلی دی.

په سره کوتل کې دویم ډبر لیك دیواهکي جنس ډبرې په تخته باندې دیوشمیر حروفو څخه عبارت دی چې رنګ یې سپین زیړ ته نژدې دی او داډبره ددې اورتون داور له ځانګړې کوټې څخه په لاس راغلې ده.

ددې ډبرې مخ منځنۍ برخه لږه توږل شوې څرګندیږي او دافرضي پایې یې درلودې او لکه څنګه چې ددې ډبرې دپاسه اجاق وړاندې وروسته شوی، نو ځکه یې توږلي ځایونه څرګندیږي، په هر حال ددې ډبرې دپاسه هم اووه توري کیندل شوي دي. اوداډبر لیك ناتمام پاتې شوی دی، اونابشپړ تیایې له دې څخه څرګندیږي چې دکیندل شوو تورو په امتداد دنورو تورو شکلونه هم په خارجي خطوطو څرګندیږي اوکیندونکي یا حکاك دحك کولو یا کیندلو له پاره وخت نه دی پیداکړی.

دسرخ کوتل دریم ډبر لیك دداسې یوې ډبرې په مخ لیك دی چې دعبادت ځای په منځ کې دداخل جنوبي خواته کشف شوی دی او نظر دډبرو خښتوته اوهغه تخته کاڼي ته چې وړاندې یې یادونه وشوه په مفصله توګه لیکنه لري چې دحروفو ټوله مجموعه یې درې کرښې کیږي.

موسیو کوریل دفرانسې دکیندنو دپخواني پلاوي غړی چې په سره کوتل کې دکیندنو پر مهال پخپله هلته موجود و، دخپل نظر څرګندونه کوي اووایي چې دډبر لیك ټول توري یوناني دي، مګر له کومې ژبې څخه چې کار اخستل شوي هم یوناني ده اوهم دباختر یوه سیمه ایزه ژبه ده چې هغې ته کولای شو (کوشاني) اویاهم تخاري ژبه ووایو.

دنوموړي څیړونکي دنظر له مخې دډبر لیك ددرې کرښو له جملې څخه دریمه کرښه یې یوناني ده ا وپه هغې کې په څرګنده دیواسم خاص

تشخیص شوی په لاندې بڼه به یې تلفظ کړو داخاص نوم چې په جمله کې استعمال شوی په لاندې ډول یې تعبیر اوترجمه کولای شو.

(دپالامد په مرسته) (دپاملرنې په وجه) (دپالامد په کوښښ) دانه څرګندیږي چې د (پالامد) په نامه یوناني شخص معمار دی او که اجاره دار اویاهم په دې برخه کې یې کوم ماموریت درلود، لکه ناظم،ناظر او یاهم متولي باشي چې دمعماری کارونویې تر پاملرنې لاندې تر سره کیدل.

له دې ډبر لیک څخه څرګندیږي چې یونانیانودکوشانیانو تروخت پورې هم په ځینو کارونو کې دخالت درلود.

ددې مضمون ددوه نوروکرښو ژبه دباختر دناڅرګندې نیټې سیمه ایزه ژبه ده چې سمدلاسه یې (کوشانی ژبه) ګڼلی شو اوکولای شو چې دتخاری په نامه یې هم یاده کړو دادهغو ژبو له ډلې څخه وه چې دمسیحي په لومړۍ پیړۍ کې دبغلان په سیمو کې دود او معموله وه.

له سره کوتل نه څلورم کشف شوی ډبر لیک ډیر لوی او په مفصله توګه په یوې لویې هوارې ډبرې لیک شوی چې اوږودوالی یې یو متر اوشل سانتي عرض یې ۸۰ سانتي دی او دکرښو شمیره یې ۲۵ او په هره کرښه کې له ۴۰ څخه تر ۴۵ توري لري، داډبر لیک چې له سره کوتل څخه وروستی راوېستل شوی ډبر لیک دی ۱۱ میاشتې دمخه دغونډۍ له لاندینۍ برخې څخه په لاس راغلی او ټول دکوشانیانو دعصر په یوناني حروفو لیکل شوی دی ددې ډبر لیک ژبه او هویت تر اوسه معلوم شوی نه دی، مګر ډیر باور لري چې ددې لیک هم ددریم ډبر لیک دوروستیودوه کرښو په څیر سیمه ایزه کوشانی یا تخاری ژبه وي،یعنې یوه دباختر یا بغلان سیمه ایزه ژبه وي دلوی کوشاني امپراطور (کنیشکا) ګنامه پکې دوه ځله یادونه شوې ده.

ددې ډبر لیک له موندل کیدو راوروسته ژب پیژندونکي او ختیځ پوهان دهغې په مطالعه بوخت دي او موږ سترګې په لار یو چې په حل به یې بریالي شي او هر کله چې یې دژباړنې متن خپور شي دابه دافغانستان دفرهنګ او ادب په تاریخ کې دیوې نوې صفحې زیاتوالی وي.

۱۳۳۷-۴-۲۸

(c) ketabton.com: The Digital Library

افغانستان دروحانیونو له خوا په

چین کې دبودایي دین تبلیغ

په افغانستان کې دبودایي دین تاریخ په کتاب کې ددې هیواد دبودایي علماوو تبلیغ اوفعالیت دچین په خاوره کې یوه لویه او ځلیدونکې صفحه نیولې ده.

داصفحه نظر له لیکنې رابطې، ددین او فرهنګ په خپریدلو، دهنر او څرنګوالي له نظره اودچین،افغانستان ترمنځ دکلتوري اړیکیو له نظره ډیر ارزښت لري او تر کومه ځایه چې زما په یاد دي ماپخپله په چین کې ولیدل چې چینایان هغو ته له موږ نه لږ ارزښت نه ورکوي.

په دې کې شك نشته چې په هندوستان کې بودایي دین دشپږمې م ز پیړۍ په اوږدوکې څرګند شو اودموریاکورنۍ په وخت او په ځانګړي توګه داشوکا په زمانه کې دهندي مبلغینو له خوا دافغانستان په جنوبي برخه کې دارغنداو درود ترسیمې پورې خپور شو او چهل زینې سره نژدې داشو کا دډبر لیك کشف دانظر یه په قطعي توګه ثابتوي چې له اشوکانه

(c) ketabton.com: The Digital Library

وروسته دغه دین څه دپاسه یوزر کاله په افغانستان کې دود و او افغانستان په خپل وار سره دبودایي دین یو ډیر فعال او ډیر مهم مرکز وګرځید او دې فعالیت دکوشانشاهانو په دوره کې ډیر شدت اوپراخوالی وموند.

لکه څرنګه چې دافغانستان لویوکوشانیانو دخپلې خاورې دپراخوالي لپاره په سنګیانګ،طورفان اوختن کې دپاملرنې وړ هڅې وکړې، همدارنګه یې دبودایي دین دتبلیغ له پاره هم ډیرې هلې ځلې ترسره کړې، دبودایي روحانیونو ډلې ډلې کاروانونه به دافغانستان له سرحداتو نه ورتیریدل اومرکزي اسیا ته او له هغه ځایه دګوبي صحرا خواته دچین ځینو برخو ته اوله هغه ځایه وړاندې د (جاوا) په استقامت او ختیځ لور ته داقصی شرقي لورته اوهمدارنګه شمال لور ته دمنګولیا په لور وړاندې لاړل او دبودایي دین دتبلیغ له پاره یې هڅې ترسره کړې.

که چیرته په تاریخ کې ددې هڅو پاڼې واړول شي نودیوشمېر بودایي عالمانو اوپوهانو له نومونو سره به چې هغه دګندهارا، کابل کاپیسا، بامیان اوبلخ دي،مخامخ شو چې په ځانګړي توګه ډلې ډلې سل کسیزې او زرکسیزې ډلې دتبلیغ له پاره وتلې دي او دچین په سنګیانګ وترکستان څخه پخپله دچین له لور وړاندې تللي او دبودائي دین دتبلیغ له پاره یې هلې ځلې تر سره کړي دي.

دچین پخوانی کیسې او روایات په هغه سیمه کې دچینائي دین دخپریدلو زمانه دمسیحي دلومړی پیړی منځنی وخت ښیي داروایات په دې باوري دی چې وروسته له هغې چې جنرال (پان چاو) دکاشغر په سیمه کې په فتوحاتو بریالی شو، نوله بودایي عبادت ځایونو څخه یې مجسمې له ځانه سره چینته یوړلې، کله چې دچین له لویدیزې برخې څخه یو شمېر مبلغین دبودائي دین دتبلیغ له پاره راوستل شول، نو لکه څنګه چې داوخت کوشانیانو په افغانستان اوګاوندیو هیوادونو کې واکمني درلوده نو ځکه تصمیم ونیول شو چې دچین دخاقان په غوښتنه یوشمیر مبلغین هلته واستول شي وایي چې لومړی ځل دوه تنه مبلغین چې چین ته واستول شول.یوتن یې (ګوبهارانا) نومیده چې اصلا دګندهارا اوسیدونکی و.

دلومړی پیړی په پای او ددویمې پیړی په اوږدوکې (چې دامپراطور کنیشکا دواکمنی له وخت سره سمون خوري) چین ته دمبلغینو ورتللو ډیر

شدت وموند او په ډیر شمېر به ورتلل، تاریخي منابع شهادت ورکوي چې په چین کې دمبغلینو فعالیت ورو ورو په مخ ولاړ تر دې پورې چې یویل تن چینائي امپراطور (تسن) نه یواځې بودائي دین ومانه، بلکې پر ۳۳۵ کال یې دبودایي دین درسمیت په هکله په چین کې رسمي فرمان صادر کړ. په دې وخت دګندهارا اوکاپیسا دعلماو ډیر فعالیت څرګندیده. دافغانستان روحانیونو نه یواځې دبودائي دین دخپریدلو له پاره هڅه کوله، بلکې دمعبدونو یا عبادت ځایونو په جوړولو کې یې هم ډیره برخه اخیستله اوپه چین کې یې دمذهبي اثاروترجمې اوخپریدلو په برخه کې ډیرې هلې ځلې کولې، لکه چې په چینائي ماخذونوکې ددې ابادیو اوددې ترجمو خاطرې دلیدلو وړ دی.

۱۹-۱-۱۳۳۹

(c) ketabton.com: The Digital Library

خروشتي ليك دود

تـر کومـه ځايـه چـې دپخوانـــي افغانســتان دادب او فرهنـګ پـه تـاريخ کـې څيړنـه ترسـره شـوې څرنـګه چـې پـه لـهجو او ژبوکـې (چـې ډيـره برخـه يـې هنـد اواروپـايي اوهنـد اريـايي اوهمدارنـګه هنـد او اريـاني ده) ډيـرښت موجـود و، نـو ډيـر ليکدودونـه هـم معمـول وو چـې دهغـوي پـه چـاپيريـال کـې نسـبتا لـږه څيړنـه اومطالعـه شـوې ده.

پـه دې کـې شـك نشـته چـې پـه لرغونـي افغانســتان کـې دليکـدود ژوره او عمومـی مطالعـه دهيـواد دټولـو جغرافيـايي سـاحو لـه لـټون سـره لازم او ملـزوم ده تـرڅو چـې يوشـمېر اثـار کـه هغـه دځمکـې پـر مـخ وي او يـا ځمکـې لانـدې ومونـدل شـي او دايـو وروسـتنی او اوږد کـار دی چـې دوخـت پـه تـيريدلو بـه انکشـاف وکـړي، لکـه چـې پـه دې وروسـتيو کلونـو کـې دکشـف شـويو ډبـر ليکونـو ډيـرې خـبرې مـو تـر غـوږ کيـږي او هيلـه لـرو چـې دلرغـون پيژندونکيـو داعلمـي هـڅې چـې پـه تـاريخي او ادبـي برخـه کـې يـې ترسـره کـوي، ډيـر بريـاليتوب يـې پـه برخـه شـي.

يولـه هغوليکدودوڅخـه چـې لـه اسـلام دمخـه دوروکـې يـې رواج درلـود (خروشـتي) ليـك دود دی چـې ددريمـېم ز پيـړۍ لـه نيمـايي څخـه تـر څلورمـې او پينځمـې پيـړۍ پـورې يـې ۷-۸ سـوه کالـه دوام کـړی دی.

معمولا پوهان په دې عقیده دي چې د (خروشتي) لیك دود اصل او مبداء د (ارامي) په نامه یوبل لیکدود و چې دپیداکیدو اوتحول د څرنګوالي شرح یې د (سومریانو) دلومړي عصر میخي لیکدود ۳۵۰۰ دمخه تر میلاده او هغه بدلون چې پکې فنیقانو، کلدانیانو او اشوریانو منځ ته راوړي دایوه بیله موضوع ده چې کار پرې نه لرو اودارتباط له مخې همدومره باید ووایو چې (ارامي) لیکدود ۷ یا ۸ /۹ سوه کاله دمخه تر میلاد ختیځ اولویدیځ یعنې ایران او هند له خوادافغانستان خاورې ته راننوت. پاتې دې نه وي چې په عمومي ډول په ایران، افغانستان او هند کې چې کوم لیکدودونه دود شوي دي مبداء یې همغه ارامي لیکدود دی، یوبله عقیده هم شته چې (ارامي) لیکدود له ۴-۵ م ز پیړۍ راپه دې خوا دهغه عصر له منشیانو سره چې یې یهودي او ارمني وو دافغانستان په خاورو او زموږ په هیواد کې رواج موندلی دی.

په هر حال سمه خبره داده ارامي لیکدود چېد هخامنشي عصر دیوان او رسمي دفترونو ته یې لاره وموندله او عام شو په افغانستان کې دفتري او اهل قلمو په دې رسم الخط کې یو څه بدلونونه راوستل او په نتیجه کې ددریمې م ز پیړۍ په نیمایي کې یونوی رسم الخط منځ ته راغی. لکه څرنګه چې د ((خروشتي)) لیکدود مبداء او دپیداکیدلو ځای افغانستان و او دلومړي ځل لپاره ددې لیکدود نمونې له افغانستان څخه په لاس راغلي نو په علمي ټولنو کې د ((اریائي رسم الخط)) ((باختر اوبالي)) ((باختر او هندي)) ((ګندهاري)) شمال لویدیځ رسم الخط اودخروشتي په نومونویې شهرت پیداکړ اوبالاخره دپوهانو اوژب پیژندونکیو په منځ کې د ((خروشتي)) په نامه مشهور شو اوپه علمي حلقو کې دګندهارا په نامه ډیر ښه شهرت لري.

خروشتي لیکدود د ((ارامي)) په څېر له ښی خوا څخه چپې ته لیکل کیږي دهغې علت دحروفو نیمګړتیا وه . خروشتي لیکدود په علمي طبقو کې چندان دود نه و، بلکې په دیوان اودفترونو کې دکسب ګرو، سوداګرو اوعامو خلکو ترمنځ ډیر دود و ، همدارنګه په اوقافو او دقبرونو په کانړو به استعمالیده، وړاندې موویل چې دخروشتي لیکدودلومړنی نمونې په افغانستان کې تر لاسه شوي دي اومعمولا دپیاوړتیا اوپراختیا ساحه یې

دهندوکش جنوبي برخه اوډیره اندازه دجنوب ختیځ سیمه او تر ټولو ډیر په ختیځ کې دګندهارا سیمې ته متناسبه ده.

همدارنګه یې شواهد د نوموړو غرونودشمالي او جنوبي برخو دلړویو له استوپو اوله هډې، بګرام، جلال اباد، بلخ، بامیان اووردګو څخه موندل شویدي.

خروشتي لیکدود تر میلاد دمخه په دریمه پیړۍ کې منځ ته راغی اوپه پینځمه مسیحي پیړۍ کې له منځه ولاړ چې په دې حساب یې اووه سوه اوډیر تر ډیره اته سوه کاله دوام وکړ. یواځنی واکمن چې له خروشتي لیکدود څخه یې په خپله سکه کې کار اخستی دی یونان باختري پاچا ((دمتریوس)) دی چې دهند په فاتح شهرت لري لکه چې له باختر څخه دهندوکش جنوب پلوته یې دواکمنۍ لمن پراخه شوه پخپله هم راغی او له هغه ځایه یې دواکمنۍلمن تر ګندهارا او بیایې له هغه ځایه دسند رود تر غاړو پورې پراخه شوه، نو ځکه یې ددې لکیدوددرواج اړتیا محسوس کړه. نوموړي واکمن دخپلو سکو پر یومخ یوناني ژبه او لیکدود اوپر بل مخ یې خروشتي لیك دود استعمال کړیدی، طبیعي خبره ده چې سیمه ایز لیکدود معمول او دختیز هندوکش جنوب پلوته هم پکار شو پوهان پرته له دې چې په جزئیاتو کې ورداخل شي هغه یې د (پراکریت) په نامه یاد کړی دی چې دپیژندګلوۍ صحیح ټاکنه یې لاتر اوسه نه ده شوې په هر حال دنته اصلي مقصد دخروشتي لیکدود په چاپیریال کې بحث کول دي او داسې معلومیږي چې باختري پاچا ددې له پاره چې خپل هویت او نوم او نښان خلکو ته لاښه معرفي کړي علاوه پر یوناني لیکدود دافغانستان له سیمه ایز لیکدود څخه یې هم کار اخستی دی او دخپلو سکو پر شا یې دلومړي ځل له پاره خروشتي لیکدود استعمال کړی دی وروسته له هغه څخه ډیرویوناني او باختري واکمنانو اسکائي کورنیو او ترڅنګ یې لویو کوشانشاهانو لکه فنیرسینو، کنیشکااوهوویشکا هم همدا رویه او لاره تعقیب کړه دخروشتي لیکدود اثار له پنجاب او حتی له ((ختن)) څخه هم په لاس راغلي دي مګر ډیر یې داسې ګڼي چې دختن ډبر لیك اصلا په ګندهارا کې لیکل شوی او وروسته له هغې هلته لیږدول شوی دی.

دخروشتي لیکدود اثار اوډبر لیکونه تر اوسه پورې د (بیماران) له قریې ،هډې او دوردګو له ((خوات)) ، جلال اباد، بګرام ،بامیان او بلخ

(c) ketabton.com: The Digital Library

څخه په لاس راغلي دي. چې دموندنې شرح او دليکنې موضوع يې ځانګړې مطالعه غواړي.

له دې سره سره خروشتي ليکدود پر ډبرو، فلزي لوښو، پر سکو پر ختينو لوښو، پر پوستکو اونورو شيانو دپاسه ليدل کيږي. پرفلزي لوښودحروفو دليکلواصول عموما دنقطو دتسلسل په بڼه ليدل کيږي. پر فلزي لوښو معمولا ليکنې يې په کړکيچ ياددورمي دقلم په واسطه او يا هم دلرګي په قلم په تور رنګ شوې دي.

خروشتي ليکدود دخپلو اتوپيړيو په عمر کې دافغانستان په فرهنګ، ادب او تاريخ کې مهمه ونډه درلودلې ده او ژورې مطالعې ايجابوي، اودهيواد د ادبي تاريخ دپړاوونو په روښانولو کې ډيره په زړه پورې موضوع شمېرل کيږي.

۱۳۳۷-۴-۳

(c) ketabton.com: The Digital Library

بلخ کوچنی شاهي ښار

(شاه واران) یا (راجاګریه)

بلـخ دتـاریخ پـه اوږدوکـي دخپـل اوږده او افسـانوي تـاریخ پـه لرلـو چـې پیـل یـې دتـاریخ لـه بریـد او حـد نـه پورتـه داټکـل پـه لفـافو کـې ،شـاعرانه خیـالاتو اوخیـالي داسـتاني تصوراتـو کـې نغښتـی او پـه ډول ډول نومونواوبیلابیلـو صفتونـو یـاد شـوی دی، چـې هـر یـو یـې دتـاریخ دیـوې دورې یـادګار او دیـو عصر تـهذیب ژبـه او دیـن دی.

بلـخ پـه ډیـر لـوي صفـت "دښارونـو مـور" یـاد (ام البـلاد) پـه نامـه یادشـوی دی. دبشـر دپخوانـي روزګار او پخوانـي وخـت درك پکـې لـرو چـې ددې ښار داوږده عمـر زړې خـاطرې پکـې لکـه درنا پـه څېر شـغلې وهـي.

اریایـان دخپـل روزګار پـه لومـړي تمـدن کـې همـدې ځای تـه ورسـیدل او ((بلـهیکا)) یـې دخپـل ژوندانـه لومـړی زانـګو جـوړه کـړه (موجـي دیـګر) لـه همدغـو اریایانوڅخـه وو چـې ډیـر یـې ښار اوسـیدونکي او بزګرشـول چـې پـر (بخدي) یـې لـوړ بیرغونـه ورپـول،

هخامنشـیانو چـې دلومـړی اریـایي تـاریخي شاهنشـاهی بنسـټ پـه (پاسـتارګاد) کـې کیـښود. دانښار یـې پـه خپلـو ډبـر لیکونـو کـې د (بـاختر ش)

(c) ketabton.com: The Digital Library

په نامه یاداوه او یونانیانو مخصوصاً سکندر مقدوني هغه د (بکمتر) او (بکترا) په نامه وباله .

که له یوې خوادابنار په پخوانیو ژبو (ویدي او اوستا) کې د (بلهیکا) او (بخدي) په نومونویاد شوی له بلې خوا په منځنیو ایراني ژبو پهلوي او بله یې له پیړیو را په دې خوا هیره شوې (بلخي) چې تازه راڅرګند شوې ده (باخل) یا (بخل) او (بهل) یادوي، اوبلخ ددوه زره کاله دمخه اوسیدونکیو منقلب شوی نوم دی چې د (بخل) تحول په (بلخ) دانظریه په اسانۍ سره څرګندوی.

زمونږ بلخ د تاریخي اودخیالي ښار په یو شمېرصفتونو لکه ((بلخ ګزین)) ((بلخ الحسنا)) ((بلخ بامي)) هم مشهور دی اود((بامیك)) کلمه چې په پهلوي ادبیاتوکې یې یادونه شوې ده دځلیدونکي، له نوره ډك او پړك وهونکي معنا لري.

دبلخ دښار یوصفت (شاه واران) دی چې دادبي لغوي ترجمي له مخې یې (شاه وران) یا (شاهوار) یا (شهوار) هم لیکلی شو. او په اسانه توګه هغه د (لایق شاه) او (سنراوارشاه) په بڼه ژباړلی شو مګر اصطلاحي معنایې څه بل ډول ده چې هغه باید دشهر کوچك شاه یعنې (دشاه وړوکی ښار) یا شهر کوچك شاهۍ (دشاهي وړوکی ښار) وژباړو.

د (شاه واران) اصطلاح داسلامي دورو ددري ژبې د ادبیاتو په تاریخ کې راغلې ده او که چیرته داوي چې په اصلي او واقعي توګه یې پیدایښت ومومو، نو باید دبودایي دورو فرهنګ او ادب ته مراجعه وکړو.

کله چې داومې پیړۍ منځنیو کلونو کې چینائي کتونکي (هیوان - تسنګ) دجیحون له رود نه تیریده دلویدیز ترکانو کورنۍ پر تخارستان چې بلخ یې یوه برخه وه واکمني درلوده اومرکز یې کندز یا (کهندژ) و چې په چینایي لهجه (هوو) باندې یادشوی. ځکه چې ترك چیني خان دکندز واکمني د (تاتو) په نامه او د(شهه) په صفت یاده کړې ده چې مقصد یې د(شاه) کلمه ده چې دادځیرنې له مخې په بلخي ژبه کې موجوده وه او ترکي شهزداه یې په سیمه ایزه ژبه کې (تاتوشه) باله.

په کندز کې دچیني کتونکي داوسیدلو پر مهال دحرم دننه تحریکات چې ختیځ یې بیلګې ډیرې په خاطر کې لري، ترکي شهزاده نومول کیږي او بل شهزاده یې په ځاې واکمن کیږي اوبیا هغه وخت له چیني کتونکي نه غوښتنه

کوي چې د (راجاګریه) یعنې د "شاهي وړوکی ښار) لیدلوته ولاړ شي داوړوکی شاهي ښار او دا (راجاګریه) همغه دبلخ ښار وٴ چې دعلماوو اوبودایي عبادت ځایونو په لرلو دبودایي دین دپلویانو په وړاندې دیو مقدس ځای حیثیت پیداکړی و او تر دې حده دټولو په نظر کې ښاغلی وٴ چې دکندز شهزاده نه غوښتل چې چیني کتونکي دهغه ځای دکتلو پرته ستون شي.

په دې وخت کې دبلخ ښار ښې پرتمینې ودانی او په سلګونو عالمان او پوهان درلودل چې دشهرت ګنګوسیو یې داسمان فضا نیولې وه، دامهال بلخ هر څه درلودل خودعبادت ځایونو او پوهانو په حلقو پورې اړوند وو.

له اسلامي دورو څخه دمخه "راجاګریه" (شاهي ورکوتی ښار) او داسې نور ډیر صفتونه داسلامي دورو په تاریخ او ادبیاتو کې منعکس شوي دي، لکه څنګه چې مو ولیدل دغه انعکاس د (شاواران) په بڼه ځلا کړې ده او په حقیقت کې د پراکریت په دري ژبه ددوه کلمو ترجمه ده چې په هغې کې د(شاه) کلمه د(راجا) په ځای اود (واران) یا (وار) کلمه د (ګریه) په ځای راغلې ده.

د (واران) په کلمه کې "وار" داحاطې، کلا او حصار په معنا هم راغلی دی، او د(شاه واران) په ترکیبي کلمه کې د (شاوبهاره) آهنګ هم اورو چې دشاهي معبد یاعبادت ځای معنا ورکوي.

۱۳۴۰-۱-۱۷

(c) ketabton.com: The Digital Library

نوبهار معبد(عبادت ځاي)

يا - ناوا ويهارا

دافغانستان داسلامي ، بودايي او دزرښتی دوري تاريخ کې دنوبهار معبد ډير مشهور عبادت ځای دی. ددې معبد شهرت په افغاني آثارو کې ،دغربي، پهلوي او دسانسکريت په ژبو کې ليدل شوی دی. او دا ټول ماخذونه تري په يو ډول بحث کوي.

دافغانستان د دري ژبې په بيلا بيلو مواردوکې تري يادونه شوې ده که هغه په نظم کې ده او که په نثر کې او دافغانستان شاعرانو او ټولوليکوالانو يې له دقيقي بلخي څخه راوروسته يادونه کړې ده.

يوه تېروتنه چې دختيځ پوهانو اوافغاني پوهانو ترمنځ رامنځته شوې ده او هغه هم وروسته اصلاح شوې ده هغه دنوبهار دعبادت ځای تعلق له زردښتي يا) مزديسنا) سره ښيي او حال دا چې د (نوبهار) معبد يا عبادت ځای له آتش پرستی دين سره کومه رابطه او اړيکی نه درلود او اصلاً دبلخ يو ډير مشهور بودايي معبد يا عبادت ځای و.

دنوبهار معبد دپخواني افغانستان په خاورو او ګاونډيوهيوادونو لکه چين، هند اوايران کې ډير شهرت لاره.همدا رازچيني او عربي ماخذونو يې هم يادونه کړې ده.

په دې کې شك نشته لکه څنګه چې فرانسوي ختيځ پيژندونکي موسيو فوشه وايي چې دنوبهار دمعبد ياعبادت ځائ به يې (نوی معبد) باله او داصفت تر هغې

پورې چې ترڅو دامعبد رنګ او په کنډواله بدل شو دخلکو لـه خولـې ونـه لـوېده خو په دې هيڅ نه پوهيږم چې کله جوړ شوی او ددې بنسټګر څوك وۀ ؟

کله چې تر ۱۲۲۵ کال دمخه چيني ګرځنده هيوان تسنګ بلخ تـه راغـی دخپـل سفر په يادښتونوکې يې دنوبهار معبد دجوړولو نسبت يوپخوانی پاچا ته وکړ. بـايد پام وکړو چې چينائي ګرځنده هيوان تسنګ يـو دقيـق او بـاريك بيـن سړی و او دا يواځينی سړی دی چې ددې مشهور عبادت ځاي نوم يې صحيح راخستی اوسم يې ليکلی دی چې هغـه عبـارت دی لـه (ناوويهاره) څخه، چې لومړی کلمه يې (نـاوا) يعنې (نو) يانوي ته او (ويهاره) يې بودايي عبـادت ځاي تـه وايـي او هغې کلمې تـه پر بله بڼه (سنګهارمه) هم موجوده وه، دهيوان تسنګ او يوتن بل بودايي دين راهب (ئي- تسنګ) دنظريو پر بنسټ دنوبهار بودايي معبد دبودايي په طريقه (دخلاصون وړه لار) او تر ډيره حده دهمدې طريقې دپلويـانو پـه (سـر اوسـنی وادن) پـورې اړه درلوده او دا يواځينی معبد وۀ چې ددې طريقې پيروانو دهندوکش په شمال کې لاره. دنوبهار دمعبد شهرت به يې معمولاً پوهانو او مفکرو علماو تـه کـاوه حـال داچې دشهرت لوی عامل يې دعوامو پر نظر دبودا يـوه قيمتـي مجسـمه اودهغـه څو يادګارونـه ووۀ ، لکـه دهغـه غـاښ، داوبـو لـوښي او جـارو، داقيمتـي يادګارونـه چـې دمعبد يا عبادت ځای په دننه ساتل کيدل نو دبودا پلويان يـې دلـيرو لـيرو ځايونـو، لکه چين او هند څخه بلخ ته جلبول چې له دې درکه په بلخ کې دمعبد محـافظينو تـه لويه ګټه وراوښتله.

په دې کې شك نشـته چې پـه عربـي اوفارسـي مـاخذونوکې د (نوبـهار) لـه نامـه سره هميشه د (برمکيانو) يادونه متصل شوې ده او لکه څنګه چې يې معبد داتش پرستی عبادت ځای تصور کړی دی نو (برمکيانو) يې هم دمويـد او موبـدان ورثـه او پاتې شونې ګڼلي دي حال داچې دلته هم بيلا بيلې نظريي موجودې دي.

موسيو فوشـه د (برمـك) دکلمـې ريـښه د (نواکرميکـا) پـه کلمـه کـې ګوري او لنيکي چې له(نواکريکا) څخه مقصد ديوې لويي دندې وۀ چې دشاهي دلويې ودانـی څارنه ترې مطلب وه او دا دومره لويه دنده وه چې پاچا او (نواکرميکا) بـه پـه يـوځای ټاکل کيدل. ددې لوی دندې يادونه په هغه مسي لوښي کې شـوې ده چې دکنيشـکا نوم پرې ليکل شوی او دپېښور له معبد ياعبادت ځای څخه کشف شوی دی پـه دې اساس برمکيان اودبرمکيانو کورنۍ چې دعربي او فارسـي ادبيـاتو پـه فرهنګ کـې شهرت لري او پاتې پايځوړ يې پـه اسـلامي دوره دبغـداد دخليفـه ګانـو پـر وخـت دوزارت ترمقامه ورسيدل اصلاً دبودايي دورو پـه وخت کې دبلخ د عبـادت ځايونـو

نوبهارساتونکي او ځارونکي وو او په اوسنۍ اصطلاح کولای شو ورته دهغه مشهور عبادت ځای (متوالي باشي) ووایو.

دلغوي ورته والي له مخې هم د (برمك) او (کرمك) کلمې چندان لرې والی نلري او له بلې خوا دهغه مفهوم له نظره چې عربو دنوبهار معبد ته ورکړی و هم کولای شو ثابت کړو چې نوموړی نوبهار بودايي مزدك ځکه چې په عربي متون کې دګنبدې يادونه شوې ده چې دبودايي استوپې پر نظر انځوريږي.

دنوبهار په معبد کې لويه ګنبده داحاطې په منځ کې ليدل کيږي داپه مربع ډول جوړه وه او چار چاپيره يې دراهبانو له پاره ۳۶۰ حجرې درلودې او دا تعريف داتشکدې له تعريف سره هيڅ برابری نه خوري، نو لکه څنګه چې دبودايي ګرځند مفصل تشريحات په لاس لرو په دې کې يو کوچنی شك هم نشته چې دبلخ دنوبهار معبد بودايي دی او يو شمير راهبانو علماوو او روحانيونو دمعبد چارچاپيره داوسيدلو حجرې درلودې دمعبد عمومي ځارنه او دعايداتو جمع واري اودبودائي آثارو محافظه دهمغو متواليانو پر غاړه وه چې دبرمکيانودکورنۍ غړي وو.

په دې ټول پوهيږو چې دبلخ ددیوالونو جنوب پلو ته لويه دروازه موجوده ده چې معمولاً هغې ته (درنوبهار) ياد (نوبهار دروازه) وائي او دعامو طبقو په ژبه د (دروازه بابه قوه) په نامه هم شهرت لري، داوړوکې خاطره چې دزمان اومکان له يوې خلا څخه تر موږ رارسيدلې ده ډير ارزښت لري. ځکه چې عقلاً دپخواني او لرغوني معبد ځای ځايګی رابنيي او له نيکه مرغه د همدې دروازې ترڅنګ دخاورو دوې غونډۍ موجودې دي چې يوې ته ((رستم تخت)) او بلې ته (توپ رستم) وايي. چې وروسته دموسيو فوشه له ډيرو هڅو څخه وپيژندل شوې چې ديوې بودايي استوپې بڼه يې لرله او دهغې پر اساس ويلای شو چې اقلاً دنوبهار ددروازې ترڅنګ ديوې لويې بودايي استوپې پاتې شونې تراوسه پاتې دي او ډيراحتمال لري چې همدغه استوپه همغې د(نواوبهاره) معبد پورې اړونده او تړلې وي.

دالويه استوپه درې پوړونه لري چې دمربع په بڼه يو دبل دپاسه دي او ددې درې ډاړوپوړونو اضلاعو ته دپايو اوستنو قطارونه ليدل کيدل او ددريم پوړ دپاسه داستوپې لوړه ګنبده جوړه کړای شوې وه، دالويې استوپې خپلو څلورو خواوو ته څلور لويې زينې لري چې پاتکويې داستوپې مرتبو پلو ته لاربښوونه کوله.

۱۳۳۷ — ۸-۷

(c) ketabton.com: The Digital Library

دبلخ نوبهار یاناواویهارا

بلخ هغه لرغونی ښار دی چې دآریایانو دلومړي استوګن ځای نه تر اوسه پورې په ټولو دورو ټولو ماخذونو او په ټولو لهجو او ژبوکې شهرت لاره او لري یې، همدې بلخ یومشهور معبد یاعبادت ځای درلود چې د (نوبهار) یا(ناواویهارا) په نامه یادیده چې دشهرت آوازه یې زموږ له خاورې نه دباندې وتلې او په ګاونډیو هیوادونو لکه هند، ایران او چین کې یې انعکاس شوی و او ددنیا دبودایي نړۍ له ګوټ ګوټ نه به یې کتونکي او راهبان زیارت ته راتلل.

(نوبهار) یوه ترکیبي کلمه ده او له دوو برخو (نو) او (بهار) څخه مرکبه شوې ده چې دسانسکرت بڼه یې (ناوا) او (واویهارا) ده چې لومړی (نو) یعنې نوی او دویم معبد یعنې عبادت ځاي معنا لري، او ترکیبي مفهوم یې (معبدنو) یا (نوي عبادت ځای) کیږي. دانوم په ټولو اسلامي دورو کې له منځه نه دی لاړ، یوه محله اودبلخ دسترې کلایوه دروازه دنوبهار په نوم یادیده لکه څرنګه چې دنوبهار دروازه او لوی کمال یې دحصار په جنوبي برخه کې تر اوسه موجود او ډیر مشهور دی.

دبلخ نوبهار دتاریخي ارزښت او سوابقو له مخې او همدارنګه دجغرافیائي موقعیت او مذهبي رسوماتو اوادابو مفصله تاریخچه لري چې دامختصره مقاله دهغې دتشریح توان نه لري هغه څه چې غواړم په دې مقاله کې یې څرګند کړم هغه ددې معبد

(c) ketabton.com: The Digital Library

په افغانستان کې دبودايي او کوشاني دورې يوه مشخصه تاريخي دوره ده چې دلومړۍ پيړۍ په پای اوددويمې مسيحي پيړۍ په پيل کې شروع شوې ده.

نوسمدلاسه يې هغه پخوانۍ دورې په ځای پرېږدو او (نوبهار) ديوبودائي معبد ياعبادت ځای په توګه معرفي کوو.

داله امکان څخه ليرې نه ده چې دنوي عبادت ځای (نوبهار) پر ځای به کوم بل زوړ او پخوانی معبد هم و خو تاريخ ويلی نه شي چې دبلخ بودايي پخوانی اونوی معبد ياعبادت ځای په کوم عصر اووخت کې جوړ کړای شوی دی، تر يوه حده داڅرګنده ده چې دبلخ (نوبهار) دافغانستان دکوشاني کورنۍ د تر ټولو لوی پاچا امپراطور کنيشکا په زمانه (دلومړۍ پيړۍ په پای او ددويمې مسيحي پيړۍ په نيمايي کې جوړ شوی و.

لومړی شخص چې دبلخ يومعبد ياعبادت ځای يې د (ناواويهارا) په نامه يادکړی دی هغه چينائي ګرځنده هيوان تسنګ دی چې په بلخ کې يې د ليدلو کتلو ۱۲۲۷ کاله تيريږي.

نوبهار يوه لويه عبادتګاه وه چې په شاوخوا کې يې ۳۶۰ حجرې دبودايي راهبانو له پاره جوړې شوې وې او دبلخ يو ډير شمير روحانيون به په هغو حجرو کې اوسيدل او دې معبد ته يې دبو لوی مذهبي پوهنتون حيثيت ورکړی و.

داوومې ميلادي پيړۍ په لومړي نيمايي کې ددې علماوو سرحلقه (پراجناکارا) نوميده چې دمشهور چينائي ګرځندوی يې په بلخ کې استقبال کړی و اودهغه په افغانستان دپاتې ټول سفر له پاره يې ورته لارښوونې او مرستې کړې وې.

دبلخ په هواره لويه ساحه کې ډيره زياته زمکه ددې معبد له پاره وقف کړای شوې وه، دبودا غاښ لويه مجسمه او جارو يې په معبد ياعبادت ځای کې ايښودل شوي وو ددنيا له لريولريو ځايونو څخه به دبودايي دين پلويان اوکتونکي هر کال هلته دزيارت له پاره ورتلل .پاتې دې نه وي چې په سانسګرېټ کې ټولو بودايي معابدو ياعبادت ځايونو ته سنګهارمه ويل کيدل او دا کلمه دبلخ دمعبد له پاره په ځانګړي توګه هم استعمال شوې ده، يوبل چينائي ګرځندوی چې تسنګ نوميده وائي چې دبلخ دنوبهار معبد يا عبادت ځای ديوې طريقې متعلق د (خلاصون وړ لاره) وه او دا بايد هير نکړو چې دبودايي دين پلويان په عمومي توګه په دوو طريقو پورې اړه درلوده يودخلاصون دلويې لارې پلويان او بل دخلاصون دوړوکې لارې پلويان.

(c) ketabton.com: The Digital Library

موږ ټول دخپل هیواد په اسلامي تاریخ کې دبلخ له (برمکیانو) څخه لږ ډیر خبر یو چې دبغداد دخلافت په دربار کې یې دوزیرانو په حیث څومره ارزښتناکه اوستره ونډه درلوده او په څومره ښه ډول یې چارې پر مخ بېولې، هغوي اصلاً دبلخ دنوبهار دمعبد یا عبادت ځای دمتوالي باشیانو اولاده وه.

موسیوفوشه فرانسوي ختیځ پیژندونکی دبرمکیانو پخوانی نوم په (نواکرمیکا) کې موندلی او لیکي چې (کرمیکایان) یا دبلخ دنوبهار دمعبد متوالیان یوه منوره کورنۍ وه او دمعبد دمتوالي توب دنده ډیره لویه او ستره دنده وه.

کرمیکیان چې وروسته یې ترې برمکیان جوړ کړل دوي په بلخ کې ډیر معنوي قدرت او نفوذ درلود او دنوبهار معبد دعلماوو او پوهانو دروزنې مرکز شمیرل کیده، چې له همدې وجې یې دپخواني افغانستان په فرهنګي تاریخ کې ډیر مهم نقش لوبولی دی.

۱۳۴۱_۷_۸

(c) ketabton.com: The Digital Library

دوريښمو لار او دهغې په اوږدو کې دافغانستان دريځ

دبحري لارې ترکشفېدو دمخه، راکړه ورکړه، تلل راتلل اودتجارانو مالونه وړل راوړل دحيواناتو په واسطه کيدل چې د (مديترانې) يا سپينې بحيرې ختيزو خواو دچين تر منځ (داسيا ترمنځ) پورې اوږدوالی درلود. ويلی شو چې دبحري لارو ترکشف وروسته سفر کول په سيندونو کې له خطرونو څخه ٠خالي نه وو، خوبيا هم تر څه موده پورې وچې لارې خپل موقعيت له لاسه ورنکړ. هغه چاچې ديونان اوبکتريان يابا ختر ترمنځ لاره کشف کړه هغه دمقدوني يوتن سوداګر ماتسن تې تيانوس نومېد، دغه سوداګر په دې کشف سره دافغانستان په شمال کې مخصوصاً دبلخ تجارتي مرکز دبحرالروم له څنډو او ښارونو سره وصل کړ.

ددې اکتشاف اصلي لامل دوريښمو د پېرو پلور (سوداګرۍ) موضوع وه ځکه چې نوموړي سوداګر په شمال کې تجارت خانه درلوده او ډيره هڅه يې کوله چې د ورويښمو دتوليد له نقطې سره دهغه مرکز رابطه قايمه کړي چې هلته درنګولو او تاو ورکولو مخصوص مرکز وو. دادواړه نقطې يوه له بلې لرې پرتې وې ځکه چې هغه وخت دوريښمو مهم توليدي مرکز ختيز ترکستان يادسنګيانګ سېمه وه چې په هغه وخت کې يې هغه ځای ته (سيرند) يعنې هند او چين ته دنژديوالي په علت يې (هندوچين) وې چې پرته له هند او چين څخه مشهور ؤ او په هغه وخت کې دوريښمو دتوليد مشهور ښارونه له (کاشغر) او (ختن) څخه عبارت وؤ.

وريښمو او وريښمين ټوکرانو د رومي امپراطورۍ په ساحه کې ډير رانيونکې درلودل اوپرلار دبيلا بيلو هيوداونو تجارانو لکه د شام، پارت او نورو له اخيستلو او حمل ونقله ډيره ګټه ترلاسه کړه اوداوښانو لوی لوي کاروانونه دکاشغر او ختن اوهمدا راز ترشامي ښارونو او بحر روم پورې به تلل راتلل. هغه مهمې نقطې چې

(c) ketabton.com: The Digital Library

دوريښمو پر لار واقع وې له لويديځ څخه ترختيځ پورې عبارت وې له هر اپوليس (دفرات په غاړه يو ښار و) اوس ، سيبي ، هکتبان چې پکې پلورنه او پيرودنه کيده.

افغانستان دوريښمو له خاطره يوځانګړی شهرت او خاص موقعيت درلود او دسوداګرو دمال له نظره يې له ترانزيت نه ډيره ګټه اخيستله. لکه څرنګه چې دلارې په منځنۍ برخه کې واقع و او په دې سيمه کې لاره دشمال پر لور تر ماوراء نهر اومروپورې او جنوب لور ته تر هند پورې نيميدله، نو ځکه يې ترانزيتي ګټه ډيره زياته وه اصلاً دغه بلخ ښار په داسې يوه نقطه کې پروت و، چې د هندي يا جنوبي شاخ او شاخ ياچيني هغوي دواړودوريښمو لارې هملته يوځای شوې وې او يو تر بله يې اړيکې پيدا کړي وو اود (بخدی) اوښان چې ددوه کوپونو (موړو) لرونکي وو او شهرت يې په ټوله نړۍ کې خپور دی دوريښمو په کاروانونو کې يې مهمه ونډه ترسره کوله او دچين له بيلابيلو برخو څخه حتی له پيکن څخه ددې اوښانو دپخې ختې مجسمې په لاس راغلي دي.

پرته له وريښمو څخه چې دترانزيت په ډول له دې خاورې څخه وارد شوي اودآسيا لويديزو سيمو ته ليږدول شوي يوشمير نور معدني، نباتي اوحيواني محصولات هم وو لکه لاجورد ، عقيق، وړۍ، غالۍ او وچه ميوه دهيواد له داخل څخه او ديو شمير سوداګرو مال لکه پنبه، خوشبويه نباتي مواد ، نيل او نور دهند له خاورې څخه داسيا لويديزو سيمو ته رسيدل چې له هغه ځايه رومي او يوناني سوداګرو دروم دامپراطورۍ له سيمو څخه وړل دوريښمو لاره چې په نړيواله سطحه شهرت لري سرتر سره دکاروانونو لاره ده چې تقريباً داسيا دوه برابره برخه يې نيولې وه اودتجارتي ګټو دلرلو په خاطر دلويو هيوادونو لکه چين، کوشاني پاچاهانو اودرومي امپراطورۍ ترمنځ يې دارتباط عامل شميرلی شو.

۱۳۳۸ ـ ۲ ـ ۱۰

(c) ketabton.com: The Digital Library

اياتكارزريران يا ددقيقي بلخي دشاهنامې منبع

افغانستان دآسيا په څلور لاري کې مدنيت لرونکې او مدنيت روزونکې خاوره ده چې دعلمي هڅو له مخې مو تر ۵ زره کلودمخه خلکو دژوند او اوسيدلو نښې نښانې دارغنداو په سېمه کې تر لاسه کړي دي اوله هغې پورته دهندوکش په غارو يا لويوسمڅو کې چې د (ايبك) سيمې ته نژدې دی، بريالي شوي يو، چې دحجرو دلومړيو دورو دژوند آثار پيدا کړو چې پر زرګونو کلو وړاندې زماني پورې اړه لري، د ۳۰ زرو څخه تر ۵۰ زره کلو دمخه زماني دشهادت په توګه يې وړاندې کولی شو.

لکه څنګه چې دسپړنو دهڅوچارې دپخوانيو دژوند دسوابقو لمنه پراخوي او په دې هيواد کې له تيارو پرده پورته کوي، يوشمېر داستانونه،کيسې اواسطورې هم لرو چې له زرګونو کلونو راهيسې سينه پرسينه خوندي شوی دی او دهرې ورځې په تيريدلودپخوانيو پرژوند او دهغو په تاريخي پيښو رڼا اچوي.

له دې سره سره ګورو چې دنړۍ يوشمېر هيوادونه اويو شمېر بشري ټولنې ددوه ډوله تاريخ لرونکي دي : يوواقعي تاريخ چې اسناد ثبت کړای شوي وي اريائي باختري ټولنه چې په ايران او هند کې اوسيږي چې د (هند اوايراني) په صفت هم پيژندل شوې ده، ددې دوه ډوله تاريخ لرونکې ده، په ډيرو مواردوکې يې اسطوره يې تاريخ ډير قوت لري او دهغه ډيره برخه دارزمي ادبيات اوحماسې تشکيلوي.

شاهنامي،داستاني کيسې او اسطورې چې په افغانستان هند او ايران کې له ډيره وخته را په دې خوامشهورې او مروجې دې داداسطوره يې تاريخ دبډايتوب دليل دی چې دحماسياتو دمنبع او زړوکارنامو په توګه يې وروستۍ دور تذريق کړی دی.

په افغانستان کې دشاهنامي دليکنې په لړ کې يوه هم ددقيقي بلخي شاهنامه ده چې زربيتونه يې موږ ته رارسيدلي او داکار دشاعر دوژنې په وجه ناتمام پاتې شوی، ددې شاهنامې اصلي او پخوانۍ منبع ترډيره وخته ناڅرګنده او مجهوله وه، چې په تدريج سره له يو لړ پرله پسې مشترکو هڅو نه وروسته دباختر له ژب پيژندونکيو څخه کشف شوې.

دپهلوي ساساني ادبي آثاراو په جمله کې د (اياتکارزريران) يا (قکارزريران) په نامه کتاب موجوددی چې په پهلوي ساسانۍ ژبه د زيږدې پرشپږمه پيړۍ ليکل شوی او تر دې وروستېو وختو پورې هغه ديوې منثورې رسالې په حيث کاريده.

يوشمير باختري ژبپيژندونکيو لکه (پليارد) ايطالوي او (ګايګر) الماني له ډيرو کلونو دنوموړي اثر په نثر شکمن وو، او حتی دځينو کلماتو او آهنګ له مخې يې دا اثر منثور باله تردې پورې چې پروفيسربن ونيست مشهور فرانسوي ژب پيژندونکی په خپل اثر کې په اثبات ورسوله چې (اياتکار) منظوم اثر دی نه منثور.

اصلاً له شپږمې مسيحي پيړۍ نه دمخه او همداشان له ساساني عصر نه دمخه او حتی دپهلوي ساساني ژبې له پيدايښت نه دمخه په (پرشوي) ياپهلوي پارتي او يا هم پهلوي خراساني ژبه کې تر دويمې مسيحي پيړۍ دمخه يې موجود و او ديو ډير پخوانی زيب اوزينت ورکولو وروسته دساسانيانو په عصر کې يې خپلې شعري او منظومې بڼې او ماهيت ته په کلي توګه تغيير ورکړی دی. (اياتکارزريران) يا (ياتکارزريران) چې په فارسي دري کې ورته (يادګار زرير) ويلی شو يوه حماسي رساله او يوه جنګ نامه ده چې کشتاسپه دبلخ دپاچا او دهغه دورور (زرير) او دهغه دوراره (پسته واري) او بسته واري دزوي (سپندات) يا اسفنديار يا ارجاسپ خيوني توراني په هکله يې درزمي عملياتو اوجنګونو دشرح په بڼه سندريز کړی اوليکلی دی.

ټول پوهيږو چې دبلخ دپاچا کشتاسپه او دهغه دکورنۍ جنګونه له تورانيانو او په ځانګړې توګه (ارجاسپه) سره ايران دپخوانۍ حماسې يوه مهمه موضوع وه او انعکاس يې په متوالي دورو کې په تاريخ فرهنګ او ادب کې مشهور دی. او په حقيقت کې يوه مجادله ده دهغو اريايانو ترمنځ چې څه موده يې په بکتريان کې استوګنه دلورده اودهغو اريايانو ترمنځ چې دآمو سيند شمال لورته کډوال وو. يوشمير خلکو دې جګړو ته مذهبي بڼه ورکړې او وايي هغه مهال " زرتشت سپنتمان" په بلخ کې يګانه پرستي اعلان کړه نوپه ملاتړ يې کشتاسپه دنوي ديانت

(c) ketabton.com: The Digital Library

به خپرولو کې ډیرې هڅې وکړې او په پای کې دهغه اودارجاسپ ترمنځ جګړې ونښتې، کله چې داجګړې د (آریا) او (توریا) سپین پوستو او تور پوستو ترمنځ ونښتې دا په حقیقت کې ددوه مدني او غیر مدني ټولنو ترمنځ وې چې دواړه ریایان او یوه ډله دآمو سیند په یوه او بله ډله په بله غاړه وه.

ددې جنګې داستانونو یو تن پهلوان (زریر) دبلخ دبادشاه ګشتاسپه ورور ؤ، چې په همدې مناسبت داجنګې کارنامې د(یادګار زریر) یا (یاتکار زریران) په نامه ښل شوي، اودبلخیانو او بلخي پهلوانان حماسي خاطرې د راتلونکیو غوږونو ته رسوي " مسترونست" یوتن ختیځ پیژندونکی، (یاتکار زریر) د (ګشتاسپه شهنامه) یا (پهلوي شهنامه) بولي اودبلخي پهلوان دنامه په مناسبت چې هغه پکې عمده ونډه لري هغه ته (زریر نامه) هم وایي.

ددقیقي ګشتاسپ نامه چې یو زر بیتونه یې ترموږ رارسیدلي دي له (یاتکارزریران) په حماسي روح درلودلواو یو شمیر مطالبو سره چې حتی دپهلوانانو نقش پکې توپیر نلري بلکه دواړه یوڅیز دی او داوږستایي ادب لرغونتیا او تکرار یې په وروستیو دورو کې په دري او پهلوي ادب کې څرګندوي چې عموماً حماسي منظومې او اسطوري پخوانۍ بڼه لري چې لومړۍ منبع او حتی راتلونکیو ته الهام پکې ګڼل کیده.

بلخي شاعر دقیقي هر رنګ چې و که په (مستقیم ډول یا په څه بله واسطه) له (یادتکازریران) څخه یې ګټه اخستې ده، اودهغه په دري دیوزر بیتونو دحماسي خاطرو انعکاس د ((زریرنامه)) حماسي منظوم اثر چې دمخه د ۳ زېږدې پیړۍ موجود و تر غوږو کیږي او له دې سره ددې دواړو اثارو څه موده وروسته د ۷ سوه ۸ سوه کلوپه حدودو کې او دواړه اثرو نه په بیلابیلو ژبو کې سندریز شوی دی، همداراز په یقین سره ویلای شو چې دواړه اثار یوشی وو اویو شمیر حماسي خاطرې په ځانګړې بڼه چې ددې خاورې دنیکونو دکارنامو دخوندي کولو لپاره له یو نه بل ته لیږدیدلي زمونږ غوږونو ته رسوي.

۱۳۳۷_۱۲_۳۱

(c) ketabton.com: The Digital Library

نیسا

یوله ودانو ښارونو څخه اویاهم یو ستر کلی چې په لرغوني تاریخ کې مخصوصاً دسکندر مقدوني دیرغلونو پر مهال شهرت لري هغه (نیسا) ذی چې (دیونیزوس) هم یاد کړی دی. په ختیځ کې د سکندر مقدوني له هغو یرغلونو څخه دمخه چې دافغانستان پر خاوره یې کړې، دې ښار هغه مهال هم شهرت درلود، او ډیر شهرت یې دهغه ځای دانګورو او شرابو په وجه و او حتی په داستانونو او اسطوروکې ویل کیده چې " دیونیزوس" دانګورو او شرابو ځانګړي خدای ددې ښار باني و او په دې خاطر د (دیونیزوس) په نامه مشهور شوی ؤ. دیوشمیر نورو تعبیرونو په بنا دشرابو ځانګړی خدای ددې ښار اوسیدونکی، دنیسا دځانګړي خدای په نامه مشهور شو، لکه څنګه چې داتعبیرونه ډیر په یوناني ژبې پورې اړه لري ځکه (دیوس) (خدای) او نیزوس دښار نوم ؤ، او هغه یې دنیسا دښار خدای یاداوه او یا خو عقلاً یونانیانو دالقب ورکړی ؤ.

د (دیونیزوس) یا (نیسا) ښار ختیځ ته دیونانیانو له راتللوڅخه دمخه دیونانیانو په اسطورو کې مشهور ؤ او دیونانیانو دمشهورو خلکو په منځ کې یې داسې شهرت درلود چې دشرابو ځانګړی خدای دهغوی میترلوژي اصلاً ددې ښار اوسیدونکی و.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ددې ښار دموقعیت په اړه ډیرې خبرې شوي دي دهغو تاریخي پیښو په اړه چې ددې ښار دشهرت سبب شوی دی داسې اټکل کیږي چې نوموړی ښار باید دافغانستان په نیمه ختیزه خوا او یایې که په صحیح توګه ووایو دکابل رود دسیمې ختیځ پلو ته او ددې رود خانې او داندوس (سند) درودخانې ترمنځ یې باید لټون وشي.

یوه له تاریخي پیښو څخه چې دانبار یې دسکندر دپوځي کارنامو په اړه مشهور کړی داده چې دسکندر مقدوني په دې سیمه دتیریدلو په مهال یې دنیسا دښار له ریس " اکوفیس" سره ملاقات شوی ؤ.

نوموړی ریس له سکندر څخه هیله وکړه چې د "بګوش" دیوناني ځانګړي خداي دشرابو په خاطر ددې ښار دخلکو آزادۍ ته دې په درته سترګه وکتل شي او دهغوی په چاروکې دې مداخله نه کوي. اوسکندر هم داوړاندیزومانه.

د(نیسا) یا (تیسایا) دښار موقعیت باید دافغانستان په ختیزه برخه کې دکابل ولایت اوننګرهار دولایت ترمنځ ولټول شي. له هغو نښونښانوڅخه چې دې ښار درلودې، یوه داوه چې د (مروس) په نامه یوه غره ته نژدې ؤ، اوبله داچې هلته دعشقه پیچان بوټي ډیر شنه کیدل چې یوناني،عسکرو به لکه دتاج په ډول له خپله سره تاوول اودا په پخواني یونان کې دځوانمردۍ او ویاړ نښه ګڼل کیدله.

یوشمیر پوهان د (دیونیزوپویس) یعنې دیونیزوس ښار دشرابو ځانګړي خدای د (هډې) په چاپیریال کې تشخیصوي، او دیوشمیر نورو دتعبیرله مخې د(نیسا) ښار دننګرهار ولایت په منځني برخه کې دتلاقي په برخه کې چې دکابل رود دعلینګار او علیشنګ له رودونو سره یوځای کیږي، یعنې دلغمان کوزنۍ برخه ټاکي اوځینې یې په هغه ځای کې ګڼې چې دکونړ سیند د(پیچ) له رود سره یوځای کیږي چې اوس دچغه سرای په نامه شهرت لري اویوشمیر کنډوالې هم ددرې په دننه کې ترسترګو کیږي.

د (نیسا) ښار یا په لغمان و یا په هډه او یاهم دکونړ په منځنۍ برخه کې خو په هر ځای کې چې ؤ خو دادرې واړه دننګرهار په ولایت کې وو او یو دبل څخه ۶۰ کیلو متره واټن لري او که دلوړ غره (مروس) دنزدې والي په نظر کې ونیول شي باید موقعیت یې په لغمان او یاهم په کونړ کې وپلټل شي.

سربېره پردې پیچك او سبزه پیچان همغه دکونړ دغرونو په شمالي برخو کې چې دنورستان غرونه دي ډیر راشنه کیږي.

هغه څه چې د (نیسا) دښار موجودیت دکونړ په چغه سرای کې تائیدوي دښار درئیس او سکندر ترمنځ ملاقات دی چې دبکوس شرابو دځانګړي خدای دآزادۍ له رنګولو منصرف شوی وؤ.

داله شك نه لرې نه ده چې سکندر په هغه سیمه کې دغرونو داراضي له ویرې دنسیا دښار دریس غوښتنه په ظاهري ډول د"بکوس" په احترام له مداخلې نه منصرف شوی وی.

په هر حال داموضوع حقیقت ته نژدې ده چې سکندر مقدوني دنورستان په غرونو کې دننه شوی نه دی اودیوناني تعبیراتو له مخې دنه داخلیدو علت یې دشرابو دځانګړي خدای احترام ګڼلی دی او که چیرته دې خبرو ته دصحت په بڼه وکتل شي نو په قوي احتمال ویلی شو چې د(نیسا) ښار دکونړ په دره کې و اوهند ته د سکندر دحرکت پر لاره واقع و او دسند له انډوس څخه چندان لرې نه و.

۱۳۳۸_۲_۱۱

(c) ketabton.com: The Digital Library

ساکیان، سکستان، سجستان، سیستان

لکه دتخار اوتخارستان دبحث په څېر د(ساك) اوسیستان بحث هم ډیر په زړه پورې تاریخي او جغرافیایي بحث دی دلرغوني افغانستان په تاریخ اوفرهنګ کې ډیر ارزښت لري.

لکه چې دوخت په تیریدلو اودفرهنګ له بڼې بدلونې سره دتخار دکلمي مبداء مو په خپلو خاطروکې هیره کړه او دهغوي استوګنځی معنې تخارستان اوس هم زمونږ په ذهن کې تازه دی عین په همدغه بڼه دساك یا اسکایي کلمې د تاریخچې مبداء مو هیره کړې ده او دهغود استوګن ځای (سیستان) اوس هم زمونږ پرژبه شته.

په لرغونو دروکې دافغانستان دتاریخ ارزښت په همدې کې دی چې هغه څه چې نن ګورو او مبداء اولرغونتیایې دپخوانیوپیړیو په تیارو کې هیره شوې مونږ ته روښانوي اوننني فرهنګي ریښې له پخوانیو لرې پرتوو ریښو سره مربوطوي.

ساکیان یااسکایان چې دلته ترېنه بحث کوو د (سیتي) ټولنې یوه لویه څانګه ده چې دچین په پخوانیو ماخذونو کې دسیت یا (سیك) یا (سي وانګ) په نامه یاده شوې ده، دفرانسې یوتن فقید ختیځ پیژندونکی موسیو رونه ګروسه چې داسیا په فرهنګی اوتاریخي لرغونتیا کې یې ډیر معلومات درلودل، وایي.

"ساکیان یاساسیان دکاشغر په سیمه کې دلوړو غرونو دپاي په برخهٔ فرغار خوا ته او دایکزارس (سردریا) درود په ښي خوا څنډو کې داورال د وړوکي سیند تر غاړو پراته وو"

دکاشغر سیمې اوداورال دوړوکي سیند ترمنځ سیمه ډیره پراخه ده چې دافغانستان دشمالي سرحداتو سراسر برخه دمرکزي آسیا دروسیې شوروي جمهوریتونه راښیي. دساك دځای تعریف ته که دپورته شرح له مخې په غور وګورو څرګندیږي چې دساکیانو دثقل مرکز په ختیځ ترکستان اویاد(سنګیانګ) په سیمه او سردریارود په سیمه کې پروت و.

اسکایان د ۵_۶ ق م دهخامنشیانو په عصر کې مشهور وو او دهخامنشیانو ډبرلیکونو تردې پورې چې دوی ښه پیژندل دهغوی په منځ کې دتقسیم قابل شوي وو اودهغوي دځانګړي تعریف دنامه یادونه یې کړې وه، یو یې (ساکي هوما وار) چې غبارت له همغو ساکیانو څخه دی چې دلته دهغوی په باره کې ګړیږو اوداوخت یې داوسیدلو ځای دفرغانې په چاپیریال اوکاشغر کې و.

دویم (ساکاتیګراخواد) یادمخروطي خولیو ساکیان چې دهغوی د اوسیدلو سیمه یې داورال دوړوکي سیندشاوخوا ښودلې ده.

دریم (ساکاتارادرایا) یا هغه ساکیان چې له سیند نه دې غاړه دي. چې عبارت له هغو ساکیانو څخه دي چې دخضر دبحیرې په ها پلو څنډو کې اوسیدل.

له دې درې تعریفونو څخه څرګندیږي لکه څنګه چې فرانسوي ختیځ پیژندونکی موسیو رونه ګروسه څرګندونه کړي اسکائی قدمونه له کاشغر نه د اورال تر وړوکي سیندپورې منبسط وو او داساحه د (سیتي) قومونو استوګنځی اومسکن هم وو اوهغوی چې (اسکائي) او (سیتي) سره ورته ګڼلی دی له حقیقت نه لیرې نه دی، منتها (سیتي) عام صفت دی چې ټول بادیه نشین اقوام اوقبایل که هغه دمرکزي اسیا دي او که تخاري اویاکوشاني اواسکایي او نور ټول دهغې جز کیدی شي.

د او داسکائي یا (ساك) دقوم عمومي تعریف چې وړاندې تر دې چې دافغانستان خاورې ته راداخل شي حتی په ۵_۶ پیړۍ کې ختیځې منابع لکه

دهخامنشیانو ډېر لیکونو هغوی پیژندل او ډېر لږ یې دهغوی دنامه یادونه کړې ده، که لږ نژدې راشو وینو چې دوه تنه یونانی اولاتینی مورخین اپولو دوروس اوتروګوس په باکتریان (باختر) کې دیونانی سلطنت سقوط دلته دنورو قومونو دراتللو په وجه رابښیي چې د (ازي ئي) (یازیاتي) (تخاري) او (ساکارولي) یې یادکړي دي.

که څه هم چې تروګس دتخاري قوم نوم هم یادوي مګر دباختري یونانیانو دسقوط نتیجه د(ازي ئي) او(ساکارولي) قومونو دراتللو په وجه ښیي او له دې لنډ تشخیص نه څرګندیږي چې دیونانیانو دهندوکش په شمال کې لومړی سقوط داسکائي قبایلو راتلل وو.

صحیح اوسمه خبره داده چې څلور ګوني قبایل ټول دق م په لومړۍ پیړۍ کې له آمو سیندڅخه راتیر او (تخاریان) دآمو سیندپه دې بلې غاړې اوسواحلو کې پاتې شول او (ساکارولي) یعنې ساکیان وروسته له دې چې دآمو له سیند نه راتیر او دباختر په پراخو صفحاتو کې تیت شول او دهری رود تر سیمې پورې ورسیدل اوبیا لږ څه دلویدیځ په لورواندې لاړل چې له ډول ډول مقاومتونو سره مخامخ شول او بیا هغه وخت یې خپل تګ لوري ته بدلون ورکړ او جنوب لور ته متوجه شول او دفراه رود او هیرمند درودونو سیمې ته نژدې شول.

ټول پوهیږو چې (پارتیان) یا (اشکانیان) د ۱۴۰ ق م په شاوخوا کې دمیمنې خواته اولږ دمخه دختیځ په لورراغلي وو.

دختیځ په لور دساکیانو او پارتیانو ترمنځ سختې جګړې وشوې لکه چې داسترابن فرهاتش په قول یعنې فرهاد ارتبان په ۱۲۸ او ۱۳۰ ق م په کلونو کې په نوموړو جګړو کې ووژل شول تر دې پورې چې میتري داتش یعنې دویم مهرداد داسکائي قومونو دمهاجرت لاره دغرب په لور ونیوله اوپه نتییحه کې اسکایانو لاره بدله کړه او جنوب لور ته دهري رود سیمې ته دغربي افغانستان درود خانو سیمو ته په ځانګړې ډول دهیرمند په سیمه اوبیا مخصوصاً په کوزنیو برخو کې ځای په ځای او میشت شول.

یوشمیر پوهان په دې عقیده دي چې په لومړۍ مرتبه کې تر دې قبیلې دمخه داسکائي یوبل قوم دهیرمندسیمې ته راغلی دی او هلته یې استوګنه اختیار کړې وه، داخبره چې حقیقت لري یا نه خو ددې قوم دراتللو څرنګوالی دتاریخ په تیارو کې پروت دی خواکثره پوهان په دې نظریه عقیده لري په هر حال داسکایي قومونو هیرمند په راتللو کې اړنګ نشته لومړی (امور جیزیان) او بیا(ساکاروبي) او نور

(c) ketabton.com: The Digital Library

ډېر اسکائي قبايل دې سيمې ته راغلي دي او دسيستان په تاريخ کې چې هر څومره پلټنه وکړو ګورو چې داريايانو له پخوانيو مهاجرتونو وروسته اسکايي قومونه هلته راغلي اوخپاره شوي دي او هغه سيمه د (سکستان) يا (ساکستان) اوياد (سکانوچ) دتاټوبي په نامه مشهورۀ شوې ده.

عربي مورخينو اومخصوصاً جغرافيه ليکونکيو سکستان له کلمې نه سجستان جوړ کړی اوددې کلمې دابنه دټولو عربي جغرافيه ليکونکيو په ليکنه کې څرګندېږي، ترڅو چې زموږخپلو مورخينو اوجغرافيه ليکونکيو ته وار راځي او ګورو چې دسيستان کلمې اوسيستاني صفت په شعر، ادب، تاريخ ، فرهنګ او جغرافيه کې لاره موندلی هر ځای ليکل شوی او اوريدل کيږي اودسيستان تاريخ چې ليکوال يې ناڅرګند دي ددې خبرې ډېر غوره شاهد دی او داکتاب ډېر ښکلی اوبهترين تاريخي کتاب دی چې ددې سترې او مشهورې سيمې تاريخي بهير په جزئياتو سره تشريح کوي.

۹_ ۶_ ۱۳۳۷

(c) ketabton.com: The Digital Library

تخار_ تخاري _ تخارستان

دجغرافيې اوتاريخ له هغو نښنو نښانو څخه چې دقوم، ژبې او اوسېدنځی يعنې دپخوانې افغانستان اومنځنۍ پيړۍ داوسيدونکيو داوسيدلو ځای ژبې،تمدن و فرهنګ له په اړه معلومات راکوي يوهم تخار، تخاري اوتخارستان دی چې په ثبت او ضبط کې يې د(ط) توری هم استعمال شوی دی او داکلمات په عين بڼه (طخار) (طخاري) او (طخارستان) هم ليکلی شو.

د(تخار) دکلمې،(تخاري) صفت او د (تخارستان) داسم مکان دپيداکيدلو مبداء دقيقه مطالعه او تعريف غواړي، دادرې کلمې دي چې په اسلامي منځنيو پيړيو کې يې شهرت لاره، خويايد ووايو چې يو اسم مکان شهرت يې لږ څه ډير وۍ او په پخوانيو دوروکې تر اسلام دمخه داسم علم په حيث يې شهرت لاره.

اصلاً (تخار) دخلکو ديوې ډلې نوم دی چې په عموم ډول تر ميلاد دمخه پيړيو کې په مرکزي اسيا کې اوسيدل چې دهغوی په مهاجرت ، خوريدلو او داستقراريې دافغانستان په يوه ټاکلې برخه کې چې هغې حصې يې د(تخارستان) يعنې(دتخاريانو د استوګنځي) په نامه شهرت پيداکړی دی.

اروپائي مدققينودتخار دخلکو دتخاري ژبې اوفرهنګ په اړه ډيرې څيړنې کړي دي او تردې پورې چې له نيمې پيړۍ راهيسې يې لا هڅې قطع شوي نه دي خو تر

(c) ketabton.com: The Digital Library

اوسه هم په مشخص ډول مخصوصاً دتخاري ژبې په رابطه کومې قطعي نتيجې ته نه دي رسيدلي او تر اوسه پورې يې په فکر کې يو شمير شکونه، اختلافات اونظريات شته.

هغه څوك چې دلرغوني افغانستان تاريخ معلومات او مطالعه لري، هغوی په عمومي خطوطو کې دومره پوهيږو چې يوشمير قبايل د مرکزي اسيا له شمال ختيزې زاويې څخه (دايګزارت له حوزو اوسردريا نه) افغانستان ته راننوتلي دي، چې يوه ټولنه يې کوشاني قومونه دي چې هغوي ته سيستي يا سيت هم وايي، دسيت او سيستي کلمه په ډيرو ځايونو کې د (تخار) او (تخاري) دکلمو مترادفه هم راغلې ده، او يو شمير پوهان داسې هم شته چې سيتي او تخاري قومونه يوشی بولي او حسابوي. چې کوشانيان هم تخار او تخاري وګڼو.

پاتې دې نه وي دمخه تر دې چې دتخار کلمه دمعنا او تعبير له مخې وسعت پيدا کړي وړوکې کلمه وه چې دمرکزي اسيا له قومونو څخه يوه قوم ته اطلاق کيدله او په دې باره کې يوناني او چينائي منابع ډيره مرسته کوي. يوناني بطليموس ديوناني مصري جغرافيه ليکنې يواځينی شخص دی چې د (تګوروا) په نامه ديوقوم يادونه کوي او دهغوی ښار (توګارا) په نامه دوريښمو په لويه مشهوره لاره واقع يادوي.

چيني منابع په دويمه م ز پيړۍ کې (توګارا) ديوقوم د(کانسو) په علاقه کې يادونه کوي ددې نامه يادونه چې پورته يې ذکروشو له تبتي ماخذ سره يې ژبه يو ده او دهغو اسنادو له مخې چې په ختن کې موندل شوی او په ۸ زيږدې پيړۍ پورې اړوند دي نوموړي ښارپه (کانسو) کې تصديقوي.

ددې يادونو له مخې څرګنديږي چې (تخار) دسيسې خلکو يوه قبيله يا ټولنه و او ددوی په څير دمرکزي اسيا دکانسو له علاقې نه دځای بدلونې له پاره پرختيزې خوا هجرت کړی او دامو سيند تر سيمې پورې رسيدلی او ددې سيند تر تيريدلو وروسته دهغې رود خانې کيڼ لور ته سيمې دپامير ترلمنو پورې يې دتخارستان په نامه شهرت حاصل کړی دی.

بطليموس ذمارينوس ديادښتونو له مخې په څوبيلابيلو ځايونو کې د(کانسو) او(باختر) دنوم يادونه کړې ده او داهغه نقطې دي چې ياخو هلته (يوچيان) مسکن وو او يا خو له دې ځايه تير شوي دي اګر چې دانومونه او دا يادونې په خپلو کې يوڅه اختلاف لري مګر دتخاريانو دحرکت پر تسلسل رڼا اچوي.

بطلیموس په شمال کې د (کانسو) له علاقې نه تر (تاګوروا) پورې دایماروس نه (تاګوري وا) د (اسبك کول) وړوکي سیندترنژدې سیمو او تاګوري وا پورې اودسغدیان په سیمه کې له تاخورو او په باختر کې د (تخاروا) دسیمې یادونه کوي.

لکه څنګه چې یوچیانوعینا له (کانسو) نه تر (باختر) پورې همدغه واټنونه وهلي دي دکومو چې پورته یادونه وشوه نو یوشمیر پوهان دچیني منابعو (یوچي یان) او دیوناني منابعو یونانیان یوبولي. لکه چې د چیني منابع په ماخذ کې په دې اړه څه توپیر نشته، بلکې هندی منابع د (یوچي) دکلمې په عوض یې په هر ځای کې د (تخاري) کلمه استعمال کړې ده او په دې ترتیب همغې نتیجې ته رسیږو چې ددې مقالمې په پیل کې یې یادونه وشوه یعنې کوشاني اوتخاري قبیلې دواړه د (یوچي) او (سیتي) له ټولنې څخه دي یواځې همدومره خبره ده چې دقبائلو په څیر ځانته ځانته یې ژوند کاوه او نظر یو چې ته سیتي دمهاجرت لاره خپله کړې او زمونږ دهیواد شمال ختیزو سیمو یعنې دهندوکش شمال ته رارسیدلی دی.

داموضوع افغانستان ته له مرکزي اسیا څخه دقومونو دمهاجرت په تاریخ کې روښانه ده چې تخاري قبایل د (اري یي)، (ازپائي)، (ساکارولي) (تخاروا) په نومونو د(یوچي) کوشاني قبایلو دمخه په دویمه ق م پیړۍ کې افغانستان ته راداخل شوي دي. یو "تن اپولو دوروس" ددې قومونو یادونه د (ازئي)، (ازیاني)، (تخاري)، (ساکارولي) په نومونو کړې ده، پوهان ددې دواړو نومونو دتوپیر ترمنځ ددوه نورو نومونو فقط یوه نظریه لري اوهغه داده چې تخاري قومونو له (اسکائي) قومونه څخه بیلوي او داعمل هم د افغانستان په تاریخ کې یوه په زړه پورې خبره ده ځکه چې ټولو ته څرګنده ده مونږ دخپل هیواد په لرغوني تاریخ کې (اسکائي) او (تخاري) درلودل چې ددواړو خاطرې زمونږ دهیواد په دوو خواوو کې پاتې دي (سکارولي یان) چې یودسکائي قومونو څخه و وروسته دآمو سیند تر تیریدو دباختر په برخوکې لویدیځ لور ته دهریرود ترسیمې پورې تللی او هلته دجنوب پر لور یې هڅه کړې اودهیرمند په سیمه کې ځای پر ځای شوي دي. لکه څنګه چې یې هغه سیمه ددوی په نامه (ساکستان) (سجستان) او (سیستان) مشهوره شوه، تر اوسه په همدې وجه نومول کیږي او لکه څنګه چې مو وویل تخاریان دآمو سیندپه ښکتنیو برخوکې تیت شول اوهغه علاقه ددوی په نامه (تخارستان) یاده شوه.

تخارستان دجغرافیایي اوتاریخي مفهوم له مخې داسې یوه سیمه وه چې اوسنۍ دوه ولایته مزارشریف او قطغن اوهمدارنګه یو ښاغلی بدخشانی حکومت

(c) ketabton.com: The Digital Library

په کې شامل و، په ځینو ځایونوکې یې دمفهوم لمنه پراخه شوې او ټول باختر یې رانیولی دی، او په ځینو وختونو کې یې مفهوم دهندوکش جنوبي برخو ته هم پراخوالی موندلی چې هغه یې سیاسي مفهوم ګڼلی شو، ځکه چې یو وخت بامیان دتخارستان مرکز ګڼل کیده، اویو شمیر پاچاهانو، لکه دشنستباني غوري بامیاني سلسله له بامیان څخه په ټول تخارستان البته شمال لور ته اوهمدارنګه ختیځ لور ته په ټول کابل او حتی ترکشمیر پورې یې سلطنت کاوه.

تخاري صفت د (تخار) او تخارستان دنامه له مفهوم څخه لویې دی او دتخاري او حتی دتخاري اوکوشاني قومونو تمدن، فرهنګ ، ژبه، اوادبیات سره تړاو لري اوهغه یو ځانګړي بحث دی چې دلته ورته ځای نلرو.

۱۳۳۷_۶_۱۱

(c) ketabton.com: The Digital Library

کاپيسي ـ بګرام

دکابل شمال لور ته يوه لويه پراخه تر اوتازه زراعتي او دباغونو لرونکې ځمکه او سيمه لرو چې له دوو خواوڅخه لويديځ لور ته دپغمان له غرونواو شمال لور ته دپنجشير له غرونو راګېره ده. اودوه نورو خواوو ته يې واړه او ګډ وډ غرونه پراته دي چې مهم يې دصافي غرونه (کوه صافي) دي چې دهغو تورو غرونو په مقابل کې دپغمان او پنجشير دغرونو سپيني واورې دکال په ډيرو موسمو کې دمناظرو مخالفه وضع توليدوي.

دالويه، پراخه، حاصل خيزه او دډير نفوس لرونکې سيمه معمولاً په دوه نومونويادوو يو (کوهدامن) او بل (کوهستان) ددې دوه سيمو دفاصلې خط معمولاً څلور مشترکې رودخانې (دغوربند ، سالنګ، شتل او پنجشير) دي چې ټول په مشترك ډول دپنجشير درودخانې په نامه ددې دواړو سيمو له منځنۍ برخې څخه تيريږي هغه څه چې شمال او يادرود کينې خواته ليدل کيږي کوهستان هغه سيمه چې جنوب پلو ته يا ښی خوا ته ليدل کيږي کوهدامن نوميږي.

دالويه سيمه لکه څنګه چې اوس ښېرازه تر اوتازه او دډير نفوس لرونکی ده په پخوانيو زمانوکې هم همدغه شان دډيرنفوس لرونکې اوښيرازه وه دمعبدونو د کنډوالو او استوپوموجوديت له تاريخي منابعو سره يوځای دا ثابتوي چې دکوهدامن اوکوهستان سيمې له نفوسه ډکې وې ښارونه يې درلودل لوي کلي يې لرل ،معبدونه اولوي عبادت ځايونه يې درلودل داټول په ښه ښه او لويه پيمانه هلته موجودوو.

لکه څنګه چې ټول پوهیږو دکوهستان، کوهدامن، په لویه اوپراخه دره کې لویه کنډواله چې د یو ښار په بڼه شهادت ورکوي هغه دبګرام کنډوالې دي چې له چاریکا څخه دختیځ پر لور د ۵_۶ کیلو مترو په واټن پریوې وړې جلګې واقع دي چې دشمالي برخې ځوړې اوژورې برخې یې دپنجشیر درود پرخوا پای ته رسیږي او ددې کنډوالو ختیځ لور ته په دوه کیلو مترو کې دپهلوان غر په مخروطي بڼه پروت دی چې په لمنو اوڅنډو کې یې ۷_۸ استوپو او دبودایي وخت عبادت ځایونه په ړنګه شوې بڼه څرګندیږي.

نورې ډیرې کنډوالې هم دکوهدامن ، کوهستان په ډنډ کې شته لکه سار سکندري یا حصار سکندري چې سرای خواجه ته نژدې دی اویا په اوپیان کې کنډوالې چې دچاریکار شمال لویدیځ لور ته واقع دی، همداشان نورې خرابې په ریزه کوهستان کې چې هغه سیمې ته (کره تار) وایي مګر هیڅ یو دپراخوالي له مخې بګرام ته نه رسیږي. او له بلې خوا دیوناني اوکوشاني دوخت ۶۰ زره سکې موندل چې ۱۴۰ کاله دمخه دچارل مسن انګلیس له خوا په بګرام کې وموندل شوې، همداراز د عاج قیمتي کلیکسونونه او دښیښوګیلاسونه چې په ښکلي ډول انځور کړای شوي وو اومسي مجسمې هم تر لاسه شوي دي اوداسې نور څیزونه چې په دې نقطه کې له دویمې نړیوالې جګړې دمخه دفرانسې دپلاوي ترکیندلو وروسته داثابتوي چې دبګرام کنډوالې پرته له شکه ددې علاقې دمهمو ښارونو نمایندګي کوي.دامهمې خرابې دلرغوني تاریخ په اوږدوکې یواځې د (کاپسي) په نامه یادې شوي دي، سره له دې چې بګرام پخوانی نوم دی، مګر دې سیمې سره یې دانتساب په رابطه تازه او نوی دی.

لومړی تن چې دکاپسي نوم یې زموږ تر غوږونو راورساوه هغه پاڼي نې دسانسګریټ دصرف اونحوې عالم و چې په څلورمه م ز پیړۍ کې دپیښور مربوط داوسني اټك تر خوا اوسیده . داسړی دموژخینو دپلار یوناني هردوت هممنهالی و. ده دکاپیسي دشرابو ډیر تعریف کړی دی، لکه څنګه چې فرانسوي ختیځ پیژندونکي موسیو افردوفوت وایي له پاڼي نې څخه تر هیوان تسنګ چیني پورې یعنې له څلورمې م ز پیړۍ څخه تر اوومې زېږدې پیړۍ پورې یو زر کاله وړاندې داسلام له دورې څخه دکاپیسي نوم اخېستل شوی دی او دا نوم دهندوکش دجنوب خواته دیوناني پاچاهانو په سکوکې یادشوی دی اودلرغونو موژخینو په ډله کې چې وروستی ځل یې داسیمه یاده کړې ده هغه البیروني دی او په بل عبارت داسلامي دورې لومړی مورخ دی چې دکاپیسا دا لرغونې کلمه موږ ته رایادوي او باقي عربي موژخین او جغرافیه لیکونکي له دغه نامه سره اشنائي نلري اودهغوي په لیکنو کې دکاپیسي پر ځای هر څه چې دی خو دکابل بحث شوی دی.

دپورته څرګندونو له مخې چې دکاپیسي نوم په څلورمه م زپیړۍ د (پاني نې) له خوا یادشوی نو مخکې له دې چې سکندر مقدوني دې سیمې ته راشي په دغه سیمه کې چې نن دبګرام کنډوالې پرتې دي دکاپیسي ښار پنجشیر ته نژدې و، لکه چې په ځینو ماخذونو کې دسیروس هخامنشي په اړه چې هغه په شپږمه م ز پیړۍ کې تیر شوی، او ددې ښار له خلکو سره یې مقاومت کړی یادونې شوي دي.

د ۱۹۴۱ کال په پای او د ۱۹۴۲ کال په اوږدوکې چې فرانسوي پوه موسیوګیرشمن کومې کیندنې ترسره کړې دهغو کیندلو په اثر داسې څرګنده شوه چې دیوناني باختري په واکمنو دورو کې ددویمې ق.م پیړۍ په لومړۍ نیمایي کې دلته ښار جوړ کړای شوی چې هغې ته یوناني کاپیسي ښار ویلی شو.

آیایونانیانو دخپل ښار بنسټ دکاپیسي دپخواني ښار پر ځای ایښی او که ترڅنګ یې ورته جوړ کړی؟ دامسئله لانوره مطالعه غواړي موږ فعلاً په بګرام کې دوه معلومې کنډوالې لرو :یوبرج عبداله چې دپنجشیر ډیرې اوبه یې ترڅنګ دي اوبل ۵۰۰ متره پورته شمال لور ته چې کنډوالې یې یوڅه زیاتې دي. یوشمیر په برج عبداله کې یوکلا ګوري چې د سکندر په وخت کې جوړه شوې وه نه پوهیږم چې دهغوی دلایل څه دي؟ دکیندلو په ترڅ کې یوشمیر خامې خښتې چې نقش کړای شوي وې او دیوناني الفبا حروف پرې لیکل شوي داهم هلته موندل شوي، آیا له دې نه نتیجه اخستلای شو چې هلته کلا د سکندر په وخت کې جوړه شوې ؟ هو ددې احتمال شته چې له سکندر نه وروسته یوناني باختري شاهانو هلته کلا آباده کړې وی.

موسیو هاکن پخپله دبګرام کنډوالې دنوي شاهي ښار په صفت یاد دې کړي دي چې بنسټ یې لکه چې پورته یې یادونه وشوه دګیرشمن دکیندلو پراساس چې وایي دا د دویمې م زپیړۍ په لومړۍ نیمائي کې ایښودل شوی دی.

همدغه ښار کوشانیانو دمسیحي پیړۍ په پیل کې له یونانیانو څخه نیولی دی چې دایې یو مرکز او یوپایتخت و، دابنار په ټولو بدلونونو او دورو کې د (کاپیسي) په نامه یادیده او حتی د مسیح په اوومه پیړۍ او داسلام په پیل کې هم په همدغه نوم یادشوی او پوره شهرت یې لاره، او حتی هیچا په اوومه مسیحي پیړۍ او داسلام په پیل کې او همدارنګه دهجري په لومړۍ پیړۍ کې دبګرام په نامه ندی یاد کړی او زموږ قاطع ثبوت البیروني دی چې هغه هم داځای د (کاپیسي) په نامه یادوي نه د (بګرام)

البته موږ دبګرام اوبګرامي په نامه دوه سیمې لرو مګر دکلام روح دلته دی چې دپیړیو په اوږدو کې یوزر کاله تر اسلام دمخه همیشه دکاپیسي نوم اوریدل شوی او دداسې کوم ماخذ درك نلرو چې پدې ټاکلي ځای کې یې دبګرام یادونه کړې وي. آیا احتمال شته چې د (بګرام) نوم لویو کوشانیانو او یا وروکوشانیانو

(c) ketabton.com: The Digital Library

اویا هم یفتلي شاهانو منځ ته راوړی وي؟ مګر ولې چیني کتونکي هیوان تسنګ په اوومه مسیحي پیړۍ او څلور سوه کاله وروسته له البیروني څخه بیا هم د(بګرام) په ځای د(کاپیسي) دنامه یادونه کوي؟ دایو لړ پوښتنې دي چې قانع کوونکي ځوابونه غواړي. هغه څه چې څیړل شوي او سم دي دادي چې :ـ

لویې کنډوالې دکوهدامن، کوهستان په سیمه یعنې بګرام کې موجودې دي او بګرام هغه نوم دی چې دهغې په واسطه نژدې یوه نیمه پیړۍ را دې خوا دې کنډوالو شهرت موندلی دی ، هو په لیکنو او ماخذونو کې چې له یوې نیمې پیړۍ را په دې خوا لیکل شوي اومخصوصاً له هغه وخته چې "چارل مسن" په دې سیمو کې تګ راتګ وکړ او یو شمیر سکې یې راټولې کړې نو وروسته له هغې دبګرام نوم په کتاب کې داخل کړای شو.

البته په دې کې شك نشته چې دنوم وضع دعوامو له خوادسوابقو سره امتداد لري او په دې باور دی چې دبګرام نوم دسیمې دعوامو په خاطرو کې پخوانی دی او داهم له شك نه لیرې نه ده چې د (کاپیسي) نوم ورو ورو دخلکو له خاطرو او دماغو څخه وتلی او په ځای یې عام نوم لکه بګرام راغلی وي.

دانومونه کچ او اندازه شوې او تردیره په خاطرو اوحافظو کې راغلي او همهلته خوندي شوي او لږ لږه په دغو دوو پیړیوکې څرګند شوی دی.

۱۳۴۱ _۴_۳

(c) ketabton.com: The Digital Library

دکاپیسا ښار

دکابل په شمال کې یوه حاصل خیزه ،ښیرازه او له خلکو ډکه سیمه لرو چې نن ورځ د (کوهدامن اوکوهستان ډنډ) په نامه یادیږي. په پخوانیو زمانوکې (تر اسلام دمخه) سیمه عموماً د (کاپیسا) په نامه یادیدله او ځانته یې لویه او مشخصه ساحه درلوده چې اوږودوالی یې ۱۰۰ او سور یې ۵۰۰ کیلو مترو ته رسیده او ددې لویې ساحې شمال لور ته واورین سپین غرونه اوپه ځینو ځایونو کې تورغرونه و ددې لویې له نفوسه ډکې مدنیت پالونکې ساحې په منځ کې مود (کاپیسي) په نامه یوښار درلود چې داپه حقیقت کې دکاپیسا مرکز ؤ. چاچې نننی شمال لیدلي وي اودادوه مشخصې منطقې (کوهدامن او کوهستان) یې لیدلی اوپکې ګرځیدلی وي هغوي پوهیږي چې په عمومي توګه کوهدامن له کوهستان څخه دڅو سیند ګوټو اوبه بیلوي چې دهغو ټولو تریوځای کیدلو وروسته دپنجشیر درود په نامه یادیږي چې دختیځ پر لور بهیږي چې دادکابل دسیند له لویو مرستیالانو څخه دی.

دکاپیسا له شمال لویدیزې برخې څخه څلور سیند ګوټې چې تقریباً سیلابي بڼه لري ډیر مست اوڅپاند دي ددرو له برنیو برخو راښکته او جلګې ته ورداخلیږي چې دا په ترتیب سره دغوربند ، شتل، سالنګ اوپنجشیر سیندونه دي دا اوبه چې کله له درو څخه راوځي په ترتیب سره لومړی غوربند او شتل دویم سالنګ او پنجشیر سره یوځای کیږي او په همدې ډول جریان مومي ترهغې پورې چې دادوه څانګې بیا په یوځای کې سره ملګرې کیږي او همدا سیمه عجالتاً دکنډوالو په مخه کې پرته ده چې نن ورځ یې هغې برخې ته ((بګرام)) وایو او په لرغونو زمانوکې یې ((کاپیسي)) باله چې داددې سیمې دیوې آبادي ښیرازې برخې څخه ؤ.

معمولاًتر کومه چې تاریخي خاطرې مرسته کوي داسې څرګندولی شو چې په ډیرو پخوانیو دورو کې مثلاً دهخامنشیانو په لومړیو دورو کې او د ((سیروس)) په

وخت کې یعنې پر ۵ م ز پیړۍ اویاترهغې هم دمخه مو په دې ځای کې کلا اویومستحکم حصار لاره او دهغې داوسیدونکیو مقاومتي انعکاس له سیروس هخامنشي سره دلرغوني تاریخ له پاڼو څخه زموږ تر سترګو کیږي.

له فرانسوي پوه موسیوفوشه څخه نیولې تر هاکن پورې موږ ته دارابیي چې دابادۍ پخوانۍ نقطه او لومړۍ هسته په بګرام کې برج عبدالله و. چې دکنډوالو پاتې شونې یې لکه دیوې لویې دایرې په څیر دپنجشیر له اوبوڅخه تقریباً دشل مترو په لوړوالي له سیند سره جوختې واقع شوي دي او وروسته له هغې څخه دشل مترو په لوړوالي بیاله سیند سره جوختې دي او وروسته له هغې څخه دوخت دایجاباتو له مخې ۵۰۰ متره پورته دجنوب په لور دبګرام ددښتې په څنډه کې دکاپیسا دښار بنسټ ایښودل شوی دی.

هغه کنډوالې چې نن دبګرام په نامه یادیږي نژدې دوه نیم کیلو متره احاطه لري چې درېیو خواوو لویدیځ، ختیځ او جنوب لور ته یې دلوی دیوال اثاري نښې نښانې څرګندیږي چې دوخت په تیریدلو اوبادباران له امله یې دیوې غونډۍ بڼه خپله کړې ده.

دې ښار شمال لور ته هم دیوال لاره خو لکه څنګه چې هغې لور ته یې رود واقع دی اوداوبو دډیرښت په وجه اودسیند تګ لورې بدلولو په خاطر اویاهم دزراعت په وجه یې له منځه وړی اونښې نښانې یې تراوسه پاتې دي.

موسیوهاکن دفرانسې دکیندلو دپلاوي پخوانی غړی فقیدریس همدغه کنډوالې چې دکلادیوالونه یې تر اوسه شاهد او څرګند دي هغه یې د(بګرام شاهي نوی ښار) په نامه یادوي او دابښار عبارت له همغه ښار څخه دی چې چینائي ګرځنده هیوان تسنګ په ۶۳۲ کال کې هغه د (کاپیسي) په نامه یاد کړی دی.

دا و دکاپیسي دښار لرغونتیا اوهغه شواهد چې دخاورو پر مخ پاتې دي او هر لیدونکی چې دبګرام له دښتې نه تیریږي هغه ویني، خو لکه څنګه یولرغون پیژندونکی یواځې دکنډوالو په لیدلو اکتفا نه کوي او کیندنې هم ډول ډول دي چې یو ډول یې عبارت دښار او آبادیو دمشخصاتو له ټاکلو او دلرغونتابه له عمومي دورو څخه دی، یوتن فرانسوي پوه موسیوګیرشمن د ۱۹۴۱کال په پای اود ۱۹۴۲ په پیل کې یې دکاپیسي دکنډوالو دکیندلو څرنګوالی عملي کړ چې دلته یې یو څولنډټکي دکارولوپه اړه راوړم:

دموسیوګیرشمن دعملي څیړنې پر اساس داسې معلومیږي چې دکاپیسي ښار دیونان باختري سلطنت پر دوره ددویمې م ز پیړۍ په لومړۍ نیمائي کې جوړ کړای

شوی او دجوړولو سبب یې هم ددې دورې دواکمنو دواکمنۍ لوړوالی او ختیځ ،جنوب لور ته یې دواکمنۍ دساحې پرخوالی وٴ،ځکه چې (بکتریان) یعنې بلخ چې دسلطنت مرکز وهندوکش په شمال کې وٴ دواکمنۍ له نورو ډیرو برخو څخه لیرې پروت وٴ نو په دې وجه چې دیونان باختري واکمنان د آمو له سیند څخه په فتوحاتو بریالي شول نو دې ته اړ وو چې دغرونو جنوب پلو ته یولوی مرکز پیداکړي، نوپدغه لحاظ داسې یوه سیمه چې داجتماعي او سوق الجیشي په لحاظ مناسب وي دکاپیسې له مرکز څخه بل داسې یوځای نه و نو په همدغه اساس دمستوسیندونو ترڅنګ یې ددویمې م ز پیړۍ په لومړۍ نیمائي کې یې دښار بنسټ کیښود او یونوی شاهي ښار یې جوړ کړ. ځکه باید هیر نکړو چې پخواني ښارونه، دمستحکمو لویو کلاګانو په بڼه وو او دکاپیسې دښار کنډوالې چې دوه نیم کیلو متره واټن لري، څرګندوي چې دادهغه وخت لوي ښار و اوتر خوایې خندق،کلا اوبرجونه وو ، ترکومه ځایه چې دهڅو له نتایجو څخه څرګنده شوې ده دکاپیسې دحصار دیوال په خپلو بنسټیزو برخوکې ډیر سورلري چې له ۲۰ مترو څخه زیاتیږي دښار په څلورو ګوټونو کې ددروازو تر څنګ یې ډیرلوي برجونه وو او نور دیوال یې ځای په ځای وتلې برخې درلودې چې پدې ترتیب ښار ته ددښمن نژدې کیدل دخندقونو له لارې څخه اسان کار نه و.

دکاپیسې ښاریوڅه موده دیوښار په توګه اوبیاوروسته دمرکزاو پلازمینې په حیث یې شهرت پیداکړی دی. وروسته ترهغې چې دهندوکش په شمال کې دیونانیانوځای کوشانیانو ونیو، نو یونانیانو قهراً په جنوبي سیمو کې سره محدود شول تر دې پورې چې په ۵۰ م ز کې کوشانیانو جنوب ته هم لاره وکړه او دیوناني وروستي پاچا هر یالوس چې دکابل پاچاوٴ، کوشاني پاچا ویماکدنیزوس ته یې سیمه تخلیه کړه او لدې تاریخه وروسته دکاپیسې نامه دکوشانیانودپایتخت په توګه شهرت ترلاسه کړ او دنوي کوشاني امپراطور کنیشکا دواکمنۍ پر وخت داوړنۍ پلازمینه (پایتخت) پیژندل کیده.

۱۹_ ۵_ ۱۳۳۷

(c) ketabton.com: The Digital Library

دکاپیسي وروستۍ ورځې

(کاپیسي) دکاپیسا مرکز دی چې نن ورځ دبګرام، کوهستان اوکوهدامن په منځ کې پروت دی، داځای نه یواځې دپیړیوپه اوږدوکې دافغانستان یو مشهور ښار ؤ، بلکې په بیلابیلو دورو کې له یو نانیانونیولې تر کوشانیانو پورې دافغانستان پلازمینه یاپایتخت پاتې شوی دی. داچې څه وخت بګرام دپایتخت مقام ترلاسه کړی؟ دا داسې یوه پوښتنه ده چې پخواني وختونه په ذهن کې ګرځي او په دې ډول ځواب ورکولای شوکله چې دیونان باختري پاچاهان د (سیتی) قومونو تر فشار لاندې راغلل مجبور شول چې (بکتر) بلخ او وکتریان (باختر) نه کډه وکړي دوی دهندوکش جنوب پلو ته ښکته راغلل اوبرج عبداله سره نژدې یې (نوی شاهي ښار) جوړ کړ چې ددې دجوړولو نسبت پخپله سکندر ته ورکوي، یعنې اوسنی بګرام پورته یاده شوې کاپیسي چینې ماخذ و لیکلې په دقیقه توګه ویلای شو چې (هیلو کلس) دیونان باختري وروستی پاچا دیچې له بلخ نه کاپیسې ته راغلی دی اوددویمې پیړۍ له پیل نه کاپیسې مرکزي اودپایتخت حیثیت پیداکړی دی.

دیونان باختري پاچاهانو یوه نیمه پیړۍ له کاپیسې نه دافغانستان په ډیرو ځایونو اوهند باندې سلطنت کړی دی. او لکه دیونانیانو په څیر کوشانیان هم په لومړۍ مسیحي پیړۍ کې له باختر نه دهندوکش وجنوب لور ته راغلي دي اوپه کاپیسي کې یې دباختریونانیانو ځای نیولی دی اودلوي کنیشکا پر وخت بګرام دیو لوي باعظمته مرکز په حیث وپیژندل شو او همدا ځای دکوشان شاهانو داوړي مرکز وټاکل شو.

وروسته دلویوکوشانیانو څخه وړوکو کوشانیانو یا(کیدارانو) اوبیا وروسته ترهغو څانګو لکه یفتیانو هم همداځای دمرکز په حیث وټاکه یوتن چینائي ګرځندوی چې په اوومه مسیحي پیړۍ کې یې کاپیسي په خپلو سترګو لیدلې ده

هیوان تسنګ دی هغه وایي چې په ۶۳۲ کال کې له بامیانو څخه کوهستان اوکوهدامن ته ورغی او پوره یوه میاشت هلته دښار ترڅنګ پاتې شو، دهغه دیادښتونو له مخې داوخت سلطنتي کورنۍ (کشاتریه) یادیدله چې لغوي معنایي (جنګیالي نجیا) وه اوعبارت د(کوشان اویفتلي) کورنۍ څخه وو چې دادکوشان اویفتل له کورنیو څخه یوه مشترکه کورنۍ وه اوکله چې هیوان تسنګ په ۶۴۴ کال کې له هند څخه بیرته راستنیده داکورنۍ په کاپیسي کې واکمنه وه او بګرام لا تر دې وخته خپل دپایتخت حیثیت دلاسه نه و ورکړی.

کله چې داسلام ددین مبلغین اولښکرې لویدیځ افغانستان کې څرګندې شوې اودسیستان په ځینو برخو لکه (زرنګ) (زالق) (کرکویه) کې مخ په وړاندې راغلې تر دې وخته بګرام خپله دمرکزیت اوپایتخت حیثیت درلود مګر دکابل ښار چې دغرونو په لرلو او دلویې کلا په موجودیت دسوق الجیشۍ له مخې تر بګرام نه ډیر غوره ؤ، نو په دې وجه دبګرام اهمیت یو څه کم دثقل اواداري مرکز خصوصاً دنظامي چارو مرکز کابل ګرځیدلی ؤ، پردغه اساس رتبیل شاهان چې کوشان اویفتلي وو ددې ښار له استحکام څخه په غرونو کې له دیوالو څخه چې دیفتلیانو په وخت کې جوړ شوي وؤ داسې ګټه پورته کړه چې تقریباً دکاپیسي نوم دخلکو هیر شو، چې دعربو په مقابل کې ټولې منابع دهمدې ځای څخه دمقاومت کیسې کوي.

لکه څنګه چې دچیني ګرځندوی یادښتونه شهادت ورکوي داوومې پیړۍ ددویمې نیمایي په پیل کې دعربي ځواکونو دموجودیت په وجه کاپیسې ته دتلو راتلو لاره لاښنده نه وه په دې لحاظ داوومې پیړۍ په دویمه نیمایي اود ۸ پیړۍ جریان چیني منابع له کاپیسا څخه اوهمدارنګه عربي منابع له کابل څخه د کیسې په ډول رااخلي.

ددې وجه داده چې چینایانو دکاپیسا ددولت ((کي پن)) په ملاتړ داکلمه ډیره په خپلو دفاترو کې ثبت او تکرارولې اوعربانو چې د کابل استحکام اومقاومت لاره نولدغه ځایه یې ډیرې خبرې کړي دي حقیقت دادی چې کاپیسي چې دخپل عمر اوتاریخ وروستۍ شپې ورځې پوره کولې دکابل دسوق الجیشي موقعیت په وړاندې بې ارزښته شو

اورتبیل شاهان چې پخپله دنظامي فوځونوقوماندانان هم وو دکابل په مقابل کې یې دکاپیسي ارزښت له منځه یوړ ، په دې کې شك نشته چې دکاپیسا مرکزیت دکابل په وړاندې په یوناڅاپي توګه له منځه نه دی تللی په دې ډول چې کاپیسي یودیني اومذهبي مرکزیت لاره اوکابل یو نظامي اوسوق.الجیشي ارزښت درلوده اودې دواړو تر یوې مودې خپله موازنه په مساوي توګه ساتلې ده او ډیر ښه مثال ددې ثبوت له پاره دانظریه ده چې پورته یې یادونه وشوه ځکه چې په عین وخت کې چینایي منابع له یوځایه اوعربي ماخذ له بل ښار نه خبرې اوځرګندونې کوي او داپخپله څرګندوي چې دې دواړو ښارونو شهرت درلوده په دې ترتیب چې کاپیسا ورو ،ورو مخ په زوال و، اوکابل دعربو بریدونو اوقدرت دترلاسه کولو په وجه مخ په پیاوړتیاؤ.

پر ۷۵۱ او ۵۶۹ کلونو چې ((ووکونګ)) بل چیني ګرځندوی ګندهارا ته راځي تر دې وخته هم کاپیسي مرکزیت لري اودامسئله دموسیوفوشه په نظر تر ۱۷۶ هجري کال او ۳_ ۷۹۲ میلادي کاله پورې دوام کوي اوداهغه موقع ده چې ابراهیم دجبرئیل زوې مرفضل دیحیی زوې برمکي دخراسان والي د (قوربند) یعنې دغوربند له درې څخه پر کاپیسا حمله وکړه دښار مذهبي ودانۍ یې ورانې کړې له دغه تاریخه وروسته دکاپیسا اوکاپیسي نوم چاوانه خست، پرته له البیروني څخه چې هغه په خپل مال الهندکې یادکړی دی. اوهغه هم دیوې کیسې په ډول چې دپخوانیو وختونو حکایت کوي. لکه څرنګه چې مو یادونه وکړه پردغه وخت دکابل نامه په عربي ماخذونوکې شهرت درلود. اورتبیل شاهان په همدغه ښار کې اوسیدل، خوترکومه ځایه چې مو ولیدل علت یې یواځې دسوق الجیشي والي دی اوبس.

په هر حال قراین په دې دلالت کوي چې د ۸ مې پیړۍ په پای اود ۹ مې مسیحي پیړۍ په پیل کې دافغانستان مرکز بیخي له کاپینسې څخه کابل ته منتقل شوی دی اودکاپیسې ښار څه دپاسه زرکلونو مرکزیت کابل ته پرېښودلی دی. تر هغې وروسته بیا منابعو دکاپیسې نوم هیر کړی دی. اودکابل نوم عمومیت پیداکړیدی.

۷_ ۱۱_ ۱۳۳۸

(c) ketabton.com: The Digital Library

(سریکه اویهارا) معبد یا (شالوکیا) اویاهم د(شترک) معبد

افغانستان په بودایي عصر کې دپرتمینواوښکلیو معبدونو په لرلو شهرت لاره تر دې پورې چې له یوې خوایې دښکلو معابدو او له بلې خوایې دبودایي علماؤو اوازه ترچین اوهندوستان پورې رسیدلې وه. هر یوپخوانی ښار یې، لکه، هډه، بلخ، کابل ، بګرام اوبامیانو په خپل چار چاپیر کې ډیر او مختلف ډوله معبدونه درلودل چې ځینې لویې او مشهور وؤ او یو شمېر یې دشابهار په صفت یادیدل.

په پخوانې بګرام کې ، دښار له کلا نه دباندې مو یوشمېرمختلف ډوله معبدو نه درلودل چې ځای اوپاتې شونې یې تر اوسه معلوم او څرګند دي.

دبګرام دښار ختیځ لور ته په درې کیلو متری کې یو وړوکی غر دی چې دخلکو تر منځ (پهلوان غر) یا (پهلوان کوه) په نامه شهرت لري چې ختیځ، لویدیځ او جنوب خوا ته یې دبګرام دښتې دي او دشمال په لور دپنجشیر سیندګوټي په واسطه راچاپیر دی.ددې غره په لمنو کې ۷ یا ۸ بودایي معبدونه لیدل کیږي او داسې رابنیي چې ددې غره ټولې ساحې دبودایي عصر دسپېڅلتیا جنبه درلوده دبودایي دین پلویانو معبد تر معبد استوپه په استوپه له دې غره څخه طواف ترسره کاوه. ددې غره په معبدونوکې یومعبد له ټولو څخه ډیر مشهور وؤ ددې معبد دکنډوالو پایځوړ په یاده شوې سیمه (شترك) کې څرګنده شوې اودامشرفه نقطه دپنجشیر داوبو دپاسه دریزه کوهستان په مقابل کې واقع ده. دشترك معبد په بودایي عصر کې د (شوالوکیامعبد) او یاد(سریکه ویهارا) په معبد

شهرت لاره او دشهرت وجه يي له دې امله وه چې له يوې خوا دامعبد ډېر لوی ؤ ډېرشمېرعلماء اوراهبان هلته وو او له بلې خوا دچيني يرغمليانو داستقرار ځای و چې يوشمېرچيني شهزداه ګان دچين په (سنکيانګ) کې دکوشانيانو دلويې پاچا کنيشکا له خوا په فتوحاتو کې نيول شوي وو چيني ګرځند ليدونکی هيوان تسنګ ددې معبد په اړه دارنګه ليکي چې دپايتخت يعنې د (کاپيسې دښار) ۳ يا ۴ لی(چې دوه يا ۳ کيلو متره کيږي) ختيځ لور ته دغره په لمنه کې (مقصد يې دپهلوان غر دی) لوی معبد دی چې ۳۰۰ راهبان پکې اوسيږي چې دپيری او طريقې لاره دخلاصون وړ لاره بولي. دکنيشکا درواياتو له مخې په لرغونو زمانوکې تولې سيمې اوګاونډ قومونه حتی دپامير تر ختيځو سيمو پورې يې قوي کړل او هغه يې يرغمل نيولی وو داوړي په موسم کې يې دلته ځای ورکړی ؤ ځکه چې په همدې مقصد جوړ کړای شوی و په يو بل کتاب کې چې د (هيوان سنګ د ژوند) په نامه شهرت لري همدامعبد يې د (شالوکيا) په نامه ياد کړی دی.

دپورته ليکنې له مخې هغه څه چې چيني کتونکي د (شالوکيا) دمعبد دموقعيت په اړه لوستي او ليکلي هغه تولې کټ مټ دپهلوان غره په شمالي لمنو کې د (شترك) معبد څرګندوي.

(شالوکيا) کله يوشمېرخيړونکي د (شارکه) په صورت اويوشمېريې د(سريکه) په ډول لولي. د (سريکه) کلمه حقايقو او مطلب ته نژدې ده ځکه چې (سريکه) هغه کلمه ده چې دچين له مورد سره يې تړاو لاره . د (سريکه) (چين) او چيني تغبير کيدای شی او له (سريکه او يهارا) څخه مقصد (چيني معبد) دی ځکه يې (ويهارا) او (يهار) يې بودايي معبد ته ويل کيدل اوداتعييريولړتاريخي نظرياتوسره هم سمون خوري ځکه چې يوشمېرنظريات په دې اړه شته چې وايي د (شالوکيا) بودايي معبد دچينائي يرغمليانوپه په پيسو اباد کړای شوی و.

وړاندې مو ورته اشاره وکړه چې کوشاني پاچا کنيشکا چيني يرغمليانو ته په دې معبد کې ځای ورکړی و، دهندي او چيني منابعو پر اساس دامسئله په اثبات رسيدلې وه چې کوشاني شاهنشاه کنيشکا دکاشغر په سيمه کې دفتوحاتو پر مهال يوشمېريرغمل په لاس راوړي وو چې له هغوی څخه يو تن چينائي شهزاده هم و،ديوچيني تاريخ له ليکنې

څخه چې د (شاهان) په نامه شهرت لري اوتر ۱۱۳ عیسوي کال پورې یې پیښې لیکلي دي داسې څرګندیږي چې دچیني کاشغر پاچایولـه خپلو خپلوانو څخه چې (شن پان) نومیده دګروګان په ډول دیوچي پاچا ته چې عبارت له کنیشکا پاچا څخه وا ستولی و. له دې چیني شهزاده سره یوشمېرنور کسان هم وو او دا ټول د کنیشکا له خوا داوړي دپایتخت تر څنګ په همدغه ځای کې چې د (شالوکیامعبد)آباد شوی. ورته داوسیدلو امرشوی و اوچینایانو دخپل شهرت له پاره یو په زړه پورې ښکلی معبد آباد کړ چې دخلکو تر منځ یې د (سریکه ویهارا) یعنې چینې معبد په نامه شهرت تر لاسه کړ.

وایي چې چیني شهزاده ګانو دبنسټ ایښودلو پرمهال یو مقدار پیسې او جواهرات د جوړولو یا بیا رغونې په خاطر هم له ځان سره ساتلي وو. خواتفاقاً په ۶۳۲ م کال کې کله چې چیني کتونکي هیوان تسنګ دکاپیسې ښار ته رسیږي او هغه دشهزاده ګانو دساتلو پیسو غوټه یې خلاصه کړه او معبد چې دامهال دمرمت یا بیا جوړونې وړ شوی و بیا یې ترمیم کړ پر ۱۹۳۷ کال دشترك معبد چې همغه د (شالوکیا) دمعبد پاتې شونی دی دپروفیسر هاکن تر څارنې لاندې د موسیومونیه له خوا وکیندل شو او په نتیجه کې یوه مستطیل شکله ودانۍ چې په برخه کې یې یوه استوپه وه، کشف کړای شوه. دغې ودانۍ لمر خاته پلو ته یوه بله احاطه درلوده . او دلته ډیرشمېرنورې وړوکې استوپې هم ابادې شوې وې چې ځینې یې لاتراوسه جوړې وې.

دشترك له معبد نه چې کوم اثار تر لاسه شوي هغه ټول دکابل په موزیم کې ځای پر ځای کړای شوي دي او یوشمیر د تیږې تورېل شوې دحیوانې مجسمې په لاس راغلي دي چې ډیرشمېریي دعیسوي په لومړۍ او دویمې پیړۍ پورې اړه لري او دې سیمې ته چیني ګرځند او کتونکي راتلل ،د ۶۳۲ زېږدي کال له هلته اوسیدلو څخه داسې څرګندیږي چې داوومې پیړۍ تر لومړۍ نیمائ پورې دامعبد له منځه تللی نه و او وروسته له هغې د اسلام په راتلو سره لکه چې په کاپیسا کې نور ډیر معبدونه هم ړنګ کړای شوي داهم ړنګ کړای شوی دی.

۱۳۳۷\۶\۳

(c) ketabton.com: The Digital Library

په بکتریان کې ناهیده اود هغې (عبادت ځای)

ناهیده چې داسم خاص په توګه دډیروجنکیواومیرمنوپه منځ کې همدارنګه دختیځ فرهنګ او افسانوي اوفارسي ادب له (وینوس) سره مترادفه ده دجنس لطیف دښکلا علامه ګرځیدلې ده دایوه تاریخي کیسه او سابقه لري چې یوه برخه یې عمومي جنبه لري او بله برخه یې په ځانګړی توګه دبکتریان دځاورې او دامو سیند له پاره ده.

په اوېستایي ادب کې دناهیدې دکلمې پخوانۍ بڼه د (اناهیتا) په شکل راغلې اوعموماً دبلې کلمې چې عبارت دی له(اردویسورا) سره ملحق دی. چې دیوشمیر پوهانو په عقیده دآمو دسیند نوم و. په اوېستایي متون کې (اردویسورا اناهیتا) کلمه په سلګونوځله تکرار شوې ده او په څرګنده ښکاري چې دانوم دمخه له زرتشترا څخه نه، بلکې له تاریخ نه دمخه داوبو ځانګړي خدای هم په همدغه نامه مشهور و. په اوېستا کې داوبو دځانګړي خدای دویستورا اناهیتا په بڼه یادونه شوې ده.

(ګایګر) المانی پوه باوري دی چې په دغه ترکیبي نوم کې دوه خاص نومونه وو (آمو) درود نوم اوبل دنومورو اوبو موکل نوم لیدل کیږي، او اناهیتا) دآمو دسند داوبو موکل نوم دی.

نوموړی داوېستا له متن نه دیوې پارچې یادونه کوي او دهغې له مخې استنباط کیږي چې د (اردویسورا) یا آمو سیندیو لوی مست اوڅپاند سیند دی چې ددینا له لوړې برخې نه یې سرچینه نیولې ده اوپه سلګونو داوېستا په اصطلاح چې په زرګونو ښابښونه یې له غرونو څخه راښکته کیدل او ددومره لارې په اندازه چې په څلویښت ورځو کې تر سره کیدای شوه له خپلې سرچینې څخه لرې کیدل.

باید پاملرنه وکړو چې (آپان یشت) یا داوېستا پنځم پښت دځانګړې خدای ستاینه او یا دهمدغې لویې رودخانې موکل ته وقف ده چې دبکتریان له شمالي برخې نه تیریده اوتیریږي.

فرانسوي پوه "ډارمستتر" پدې باوري دی چې (اردویسوراناهیتا) کولای شو (مطهر عالی قوه) ترجمه کړو او له هغې څخه مقصد طبیعي سرچینه ده له هغه ځایه چې لوړه څوکه یې په ستورو لګیږي او په اوېستاچې دځمکې دمخ ټولې رودخانې ترې سرچینه اخلي. په تازه ماخذ کې (ارودیسورا) درودخانې نوم او (اناهیت) دهغې دموکل نوم شویدی.

لنډه داچې دزمانې په تیریدلو سره د (اناهیتا) کلمه له (اردویسورا) څخه جدا شوه او (اناهیتا) دیوې عالي مظهري (ژنې) قوی صفت یادرودخانې دموکل دیوې ښکلې جلۍ دځانګړې قیافې صورت پیداکړ چې په هغه برخه کې هم پخپله اوېستا موږ ته ډیر ښکلي معلومات راکوي او وایي:

"اناهیتا یوه ځوانه اوښکلې نجلۍ ده چې دښکلي اندام لرونکې لوړه ونه لري پاکي او سپیځلتیا یې په سر او صورت کې څرګنده ده.

ملایې ترلې او زرین حاشیه لرونکی کمیس یې په تن ،لویې مربع شکله طلائي والۍ لري او غاړه کې یې پر سپینه غاړه لیدل کیږي، خپله ملاتړي او تر سینو پورې ښکلې اوبرجسته معلومیږي، په یې دطلا تاج پر ګرده ښه بریښي او سلخالونه لري چې هر یو۸ مخه لري چې ټول یې پر مخ پړك وهي"

لکه څرنګه چې کتل کیږي اوېستا اناهیتا داسې تشریح کوي لکه چې مجسمه یې په هغه وخت کې موجوده وه، داهم دیادونې وړ ده چې داوېستا دشهادت له مخې په باختر کې دکیسو اوافسانو پاچاهان لکه

(c) ketabton.com: The Digital Library

پیشدادیان کوانـي او اسـپه کورنـۍ تـر ګشـتا سـپه پـورې دوی ټولـو لـه هغـې مرسته غوښتـې او پخپلـه زرتشـترا هـم څوڅو ځلـه تـرې مرسـته غوښتـې ده.

هغـه څه چـې "اناهیتـا" پـه ډیـره انـدازه دبکتریـان خـاورې تـه مربوطـوي هغـه ددې پـه خپـل نـوم دیومعبـد عبـادت ځای وجـودو.

دبکتریـا پـه ښار کـې یـو ښکلـی اودډیـر شـان اوشـوکت لرونکـی معبـد د (اناهیتـا معبـد) یـا "انـانیتس" پـه نامـه وجـودلاره، بـاید هـیر نکـړو چـې د "اناهیتـامعبد" د"بکـتر" پـه خـاوره کـې ډیـره لرغونتیـا لـري او ډیـر پـه دې عقیـده دي چـې دامعبـد پـه دې ځای کـې وړانـدې ترهخامنشـانو موجـود وه. اوددې کورنـۍ موسـس "سـیروس" پـه بـاختر کـې وروسـته لـه یرغملونـو د"اناهیتـا" دیـن (ائیـن) لـه ځان سره دفـارس خـاورې تـه یـوړاو دخشابادشـاه پـه زمانـه کـې دنـاهید پرستش پـه هغـه ځای کـې خپـل اوج تـه رسیدلی و.

۱۳۳۸\۲\۱۲

(c) ketabton.com: The Digital Library

وارا

په پخواني اريايي تاريخ کې په عامه معنا او د (هند ،اريانې) اريايي ټولنې داستقرار اومهاجرت په تاريخ کې په خاص مفهوم او همدارنګه دافغانستان له تاريخ نه مخکښې دورو کې په ځانګړې توګه يوه مسئله ډيره مهمه چې دغور او ځيړنې وړ ده هغه د(وارادارګ) جوړول دي. (وارا) چې دلته مې (ارګ) ترجمه کړی دی په نورو صورتونو هم ترجمه اوتعبير کيدلای شي. کولای شو داکلمه مانۍ کلا ،حصار،قريه کلی، ښار، داوسيدلو ځای او استوګنځی ترجمه کړو.

(وارا) لومړنی ارګ او لومړنی مقر دی چې (ياما) داريايانو لومړنی پاچا، دهند او اريانې ټولنې لومړنی پاچا او دبلخ دپيش دادیانو دکورنۍ لومړنی لوی پاچا جوړ کړی او په خپل ژوند يې دهغې په ابادۍ کې هڅې او هلې ځلې ترسره کړي دي.

داريايي داستانونو پراساس (ياما) دبرودت او يخنۍ په مقابل کې چې راتلونکی و، نو ځکه يې د (وارا) په جوړولو لاس پورې کړ، اريايي داستانونه وای وروسته له يوزر کالو سلطنت څخه په هغه وختونوکې چې د (ياما) دسلطنت دوروستيو دوروسره برابر يدله، پاچا يوه سخته يخنې پيش بينې کړه. وايي چې هره اجوره يواځنی خدای ياما پاچا ته الهام

(زیری) وکړچې دسختې ښخنۍ او واورې وریدنې په مقابل کې چې ممکن غرونه به ټول سپین کړي، ځانته داوسیدلو له پاره پناه ځای جوړه کړي.

پاچا د (وارا) داحاطې له پاره په کار لاس پورې کړ داوبستادشرحې له مخې چې په دې باره کې یې ورکوي داسې ترینه استنباط کیږي چې د (وارا) احاطې لویه او پراخه لمنه درلوده ځکه چې هربازو یې دآس ځغاستې په اندازه اوږدوالی درلود . یاماپاچا په داسې یوه لویه احاطه کې ښار جوړ کړ داوبو ځایونه، کورونه او ځانته یې داوسیدلو ځای جوړ کړ.باغونه یې کیښول او چارچاپیره یې لوړه کلا جوړه کړه چې لوړبرجونه او دروازې یې درلودې.

ددې تعریف له مخې په جرئت سره کولای شو حکم وکړو چې دجمشید (وارا) ارګ، حصار اویالوی اومستحکم ښار ؤ ځکه چې ځانته یې حصار لاره، برجونه او دیوالونه اودروازې یې درلودې او په دننه کې یې ابادۍ داوسیدلو ځایونه ، کوټې، ودانۍ ،باغونه دغفیري جم له پاره جوړ کړای شوی و. او حتی دمرغانو اوحیواناتو داوسیدلو له پاره ځایونه ځنګړي جوړشوي وو.

اربائي داستانونه نوره شرخه هم ورکوي اوداسې یادونه کوي کله چې د (وارا) کار تمام شو (یاما) پاچاښایسته سړي او ښځې چې دلوړو ونو لرونکی وو او په صحت ښه توانا وو له یوشمېر جفتو (جوړه) حیواناتو اوپرندګانو له اصیلو تخمونو اوجنسونو اودښو اصیلو نباتاتو سره ارګ یاښار ته ورداخل کړل د (یاما) پاچا (وارا) یا (دجمشید مرکز) لکه په کومو صفاتو چې اوبستایې وایي دامن اوامان ځای اودنیکوکارو خلکو ځای و.

وایي چې دې سیمې ته ناروغۍ نشوې راتللی امنیت او ارامي ددیوالونو دننه ښکاریدله، دبشر ښکلی اوښایسته نسل همداراز دمرغانو او حیواناتو رنګین اوښکلي ډولونه همداراز ګلان اونباتات هلته راټول کړای شوي وو.

تر دې وړاندې داستانونو نور ګامونه اخستې او وایي په دې ځای کې بدخلقي، جنګ جګړه، فریب او نور شیطاني خباثت نه لیدل کیدل، خلک یې ټول روغ رمټ تر اوتازه وو په هغه ټولنه کې بې ترکیبه غابښ لرونکی، پته سترګو ړوند ، په خپه ګوډ او دیوې عضو نه لرونکی بلکل نه لیدل

کیده، مګر ددې برعکس داچاپیریال داستوګنې خوشحالۍ، اوسعادت چاپیریال و او پاچا له خپل رعیت سره په ډیره خوشحالۍ هلته ژوند کاوه.

ایاداوبستااصلي مطلب له وارا څخه څه وه؟ ایا (وارا) د ارګ، کلا، یا ښار په حیث خارجي مفهوم لاره! او که یایې مقصد دزمینداری، کښت اوزراعت دژوند د (وارا) په اړه له عمومي فهواو څخه داسې څرګندیږي چې (هند اواریاني) اریائیانو دتیږو دپخوانیو اونویو دورو دتیرولو څخه وروسته بالاخره یې دامو دریا اوسردریا دحوزو ترمنځ دځمکو په کښت او کار بوخت شوي، نوی ژوند یې له نعمت اوبرکت سره موندلی دی.

د(پاراداتا) یا پیش دادیانو دوره دهند او اریاني اریایانو دزمینداری او بزګری دوره ده چې لرغونتیا یې هر څه چې وه خو له یوې مرحلې سره یې دامو دریا په حوزه مخامخ یو، لکه څنګه چې پیش دادیان او له هغې جملې څخه جمشید (یاما) له بلخ سره ارتباط لاره. ایا دنیمه تاریخي او نیمه افسانوي او اسطوره یې تعبیرونو یوڅه برخه د (وارا) شته والی په بخدي یا پخواني بلخ کې ذیوې کلا په حیث ګاڼه؟

۱۳۳۸\۳\۱۰

(c) ketabton.com: The Digital Library

د "زراسپه" یا "آزراسپه" ښار

دافغانستان دلرغونو ښارونو داثارو په اړه پلټنه اومطالعه دتاریخ او ادب له نقطه نظره ډیر ارزښت لري، دلته له تاریخ اوادب څخه مقصد دښارونو اومرکزونو ترمنځ ارتباط دی چې په ادبي لحاظ دهیواد پخوانیو ژبو ترمنځ دمطالعاتواودلچسپۍ ور پرانیزي، اودتاریخ له نظره دلرغونو ښارونو دموقعیت ټاکل دګذارشاتو په پوهیدلو کې ډیره مرسته کوي ، لکه څنګه چې څوڅوځل ویل شویدي افغانستان داوږد تاریخ په لرلو مختلف مدنیتونه ترسره کړي دي او بیلابیل دینونه یې یو په بل پسې تیر کړی. ژبو اولهجو یوپر بل تاثیر کړی دی چې داټولې صحنې ډیرې په زړه پورې دي او دمرکزونو دنومونو مطالعه دنمونې په ډول دیوې وړوکې جهاني کلمې په قالب کې له ـــ ادبي، تاریخي، فرهنګي اومذهبي معناوو څخه ډکه دسترګو پر وړاندې انځوریږي.

دهندوکش په شمال کې یودلرغونو ښارونو څخه چې نوم یې لږ اوریدل شوی دی اودهغوپه هکله څه لیکل شوي نه دی داهغه ښار دی چې دلته یې د (زراسپه) یا(آزارسپه) ترعنوان لاندې قیدو ،اصلاً د باختر دښارونو په اړه لرغوني منابع لرو دیوناني مصري جغرافیه لیکونی (بطلیموس) او (استرابون) او نوروآثار په لاس لرو.

استرابون په داسې حال کې چې دبکتر (بلخ) دښار نوم اخلي هغه په لاندې ډول هم یادوي: یعنې (زراسپه) (داراسپه)یا (ادارسپه) "

"آرین" یوتن بل یوناني جغرافیه لیکونکی دباختر دمشهورو ښارونو په قطار کې د(زاراسپه) دښاریادونه هم کوي.او هغه یې د(زاریسپیس) په نامه هم یاد کړی دی د (زار اسپه) یا (زارپسیس) دښار ارزښت دسکندر مقدوني دیرغلونو پر مهال چندان روښانه نه دی، مګر د سکندر د یرغلونو ددوام پر وخت له باختر نه د (سغد) یا(سغدیان) (ماوراء النهر) اودآمو دسیند شمال لور ته په نورو سیمو دبریدونو پر مهال یې ژمی په نوموړي ښار کې تیراوه ځکه چې د زراسپه ښار مهم ښار ؤ. اودجنګي پیاوړتیاوو اولوړو برجونو له نظره په زړه پورې ځای و اوکه داسې نه وای نو د سکندر په باختر کې دجنګ پر مهال له یوناځاپي سپرله یېز ګوابنه په هغه ځای کې نه اوسیده. په عمومي ډول داسې رابښیي چې (بکترا) یعنې دیونانیانو دعصر له بلخ ښار یاد سکندر معاصر اود(زاراسپه) له ښار یوڅخه وو.

دپخوانیو جغرافیه لیکونکیو په جمله کې یوازینی شخص بطلیموس دی چې دهغو دورو ترمنځ توپیر کوي لکه چې د(بکتریا) اوزراسپه ښارونه بیل بیل ښارونه وو، خو ددې له پاره چې ډیر سره نژدې واقع وو، یوشمیر خلك دواړه یوښار بولي.

پاتې دې نه وي چې د(زراسپه) نوم پرته له ښار نه دیو رودپه باره کې هم راغلی دی چې نوموړی ښار دهغه رود په غاړه اباد شوی ؤ اوددې ښار اوسیدونکي د (زراسپه یانو) په نامه یادیدل.

دښار دنوم په شاوخوا غور کول زموږ معلوماتو ته نسبتاً پراخوالی ورکوي اوپه دې کې شك نشته چې دابښار دمخه دیونانیانو له زماني اودمقدوني سکندر له یرغلونو څخه موجود ؤ. او په دې کې هم شك نشته چې یونانیانو دسیمې له خلکو دانوم اوریدلی اوپه هغه بڼه چې پورته مو ولیدل چې له جملې څخه یې یو هم (زراسپه) دی، قید کړی وي. په دې دوو کلمو کې په کوم نامه کې شك لیدل کیږي؟ یو(زر) اوبل (اسپه) دویمه

کلمه ډیره روښانه ده چې عبارت له (اس) او(اسپه) څخه دی چې په فارسي اوپښتو ژبو کې یې تر اوسه تغیر نه دی کړی. لومړی کلمه ډیره مطالعه اوترجمه غواړي. ځکه چې تر اوسه یې د(زر) د(طلا) په معنا او(هزار) یې د زر په مانا ترجمه کړی او نوموړی ښار یې د(یوزراسونو) اویاد (طلائي اس) په صفت توجیه کړی دی. اولکه څرنګه چې دباختر اسونوله پخواراهینسې شهرت لاره، دواړه تعبیرونه له حقیقت څخه خالي نه دی.

دهمدې کلمي له پاره یوه بله توجیه هم لرو چې هغه د (اذر) کلمه ده یعنې اور او لکه څنګه چې مو په لاپخوانی زمانه کې دبلخ ترڅنګ اورتون د (ازر اسپ) یا (ازر یاسپه) په نامه درلود نو کیدای شي یونانیانو همدغه نوم اوریدلي وي او اصلا دښار دواقعي نوم معنا د (اتشي اسپ) دمطالعې په باره کې وي چې داتشکدو له جملې څخه دیوې مشهورې اتشکدې داسم خاص په صورت ایښودل شوی وي لکه څنګه چې پوهیږو داسپ کلمه په باختر کې داوېستایي عصر په ځانګړو شاهانو اومشهورو شخصیتونو پورې ډیره اړه درلوده. چې دادبي اوتاریخي حلقو پدې تسلسل کې د (ادراسپه) دښار مبداء په اوېستایي عصر کې ترمیلاده یوزر کاله وړاندې رسولی شو.

(c) ketabton.com: The Digital Library

تخاري ژبه د باختر اوتخارستان دخلکو اړنۍ ژبه

د ۱۹۵۷ کال دمې ۴مه نیټه دافغانستان دلرغون پیژندنې دکیندلوتاریخ یوه ډیره مهمه ورځ شمیرل کیږي. ځکه چې په دې ورځ دسره کوتل په کیندن ځای کې دتیږې یوه لویه لوحه کشف شوه چې په لوی ډبر لیك پوښل شوې ده . دغه چې له یونیم کال مطالعې اوتدقیق وروسته یوتن موسیوماریك بلژیکي چې دفرانسې دکیندلو دپلاوي غړی دی ، په دې وتوانید چې هغه ولولي اویوشمیر کلمې اوجملې یې ترجمه کړي اوداخرګنده شوه چې له کومې ژبې نه چې په دې ډبر لیك کې ګټه اخستل شوی دباختر اوتخارستان اصلي اومحلي ژبه ده، چې بایدهغه دتخاري ژبې په نوم اصلاً موسیو ماریك داژبه په فرانسوي اصطلاح "اتوتخارین" یعنې د (تخاراصلي) ژبه ونومولـه اوددې وجه تسمیه داده چې له دې وړاندې یوشمیر ژب پیژندونکیو داسکایي یوه لهجه چې د "سنګیانګ" ځوانان په علاقه کې کشف شوې د(تخاري) په صفت یاده کړیده (ددې وینا تصحیح ایجابوي چې دتخاری اصلي ژبې دپیداکولو له مخې باید هغه دتخاري داصلي ژبې په ټوګه یاده کړو او دا کار موسیو(ماریك) په همدې غرض عملي کړی دی چې دپخوانیو ژب پیژندونکیو تیر وتنه اصلاح شي.

ټول په دې پوهیږو چې دافغانستان خاوره دهند اواروپائي ژبو دپاتې شونیوله نظره ډیره غني ده اوددرو په کرلیچونو کې کم ترکمه د (۲۰) بیلابیلو لهجو شواهد تراوسه خوندي شویدي. دادحیرانتیا ځای دی چې ددې لهجو یوشمیر دهندي کورنۍ اویوشمیر نور یې اریاني ژبو کورنۍ ته اړوندیږي.

لکه څنګه چې دژبو اړوند له مطالعو څخه جوتیږي چې اریایي قبایل له هندي، اریاني کورنۍ یاله شمالي سیموڅخه اویاهم دهمدې خاورې له لرغونیو هغوڅخه به پیل شوی وي.

تخاري ژبه چې تازه یې له سره کوتل څخه دلوی ډبر لیك شواهد څرګند شوي دي،وروسته له پهلوي ، پارتي، سغدي، خوارزمي او اسکایي لهجې داریاني ژب لهجو شپږمه ژبه ده چې دډبرلیك په مضمون یې څرنګوالی څرګند شوی اودافغانستان په ژبو کې یې دډیرې مطالعې له پاره نوی فصل پرانستی دی.

موسیوماریك عقیده لري چې وروستی تن چې دتخاري ژبې یادونه کوي هغه البیروني دی چې په خپل یوتالیف دداروګانودنومونو په باب کې دیوشمیر نباتاتو نومونه یې په تخاري ژبه یاد کړي دي.

کله چې چینائي ګرځند کتونکی هیوان تسنګ داوومې پیړۍ په لومړۍ نیمایي کې دافغانستان شمالي برخو ته راداخلیږي په تخارستان کې دادب اولیکدود دمعنا اوڅرنګوالي په اړه چې په هغه وخت کې په دې علاقه کې رواج او معمول و معلومات ورکوي او له هغې نه داسې څرګندیږي چې زموږ دبحث وړ تخارۍ ژبې دادبي آثارو په نسبت یې له سغدۍ ژبې نه ډیر پراخوالی درلود. دنوموړي کتونکي نظریات ددې لکیدود له پاره ډیر په زړه پورې دی، ځکه وایي چې لیکدود یې ۲۵ توري لري او په افقي توګه له چپ نه ښۍ خواته لیکل کیږي لکه څرنګه چې دتخارۍ ژبې لیکدود دسره کوتل په ډبر لیك کې څرګند شوی یوناني دی، ۲۴ یوناني توري پکې شامل دي او پنځویشتم توری یې د (ش) حرف دی چې د (ش) اواز لکه دکنیشکا په څیر اداکوي.

په دې ترتیب څرګندیږي چې دځاګړو اړتیاو له مخې یې نوی حرف هم په الفباء کې اختراع او ورزیات کړی و.

موسیوماریك دمطالعې پر مهال دتخارۍ ژبې صفت دانتصاب څرنګوالي له پوښتنو سره مخامخ کیږي، چې پخپله یې ځوابونه ورکړي دی، مثلاً:

ایا طبعاً موږ به خاطر کې ونیسو چې نوموړې ژبه دمتهاجمو یامهاجرو قومونو ژبه نه ده چې دتخارۍ پر نامه دویمه م ز پیړۍ کې دآمو له سیندرا

تیره شوې او دافغانستان دغې څنډې ته راغلې او دهغو دراتلو په تعقیب سره بکتریان په تخارستان شهرت وموند؟

نوموړی مدقق په ځواب کې خپله پوښتنه داسې ردوي چې هیڅ دلیل نشته چې یوډله کوچیانو اوکېږدۍ والو خلکو خپله ژبه دباختر پر خپلوخلکو چې دلته مېشت او دډیرې مودې اوسیدونکي وو،تحمیل کړې وي.

دهغه بله پوښتنه داده لکه څنګه چې کشف کړای شوېدبر لیک یورسمي ډبر لیک دی اوتقریبا دکوشاني امپراطور کنیشکا حکم اودیوې رسمي اعلامیې بڼه لري ولې ژبه یې کوشانۍ ژبه نه ده؟ ددې پوښتنې ځواب داسې ردوي چې که چیرته داژبه دشاهي کورنۍ اویادکوشاني پرګنیزه شاهي ژبه وای نو دډیرو پراخو ادبیاتو څخه برخمنه کیده. څودچینې ګرځندیا لیدونکي پر وینا داډیره پراخه ژبه ده او حتی له سغدي ژبې نه هم پراخ اوبډای ادبیات لري.

نودبلژیکي پوه په عقیده هغه ژبه چې دسره کوتل په ډبر لیک کې تري کاار اخستل شوی دی دباختر اوتخارستان داصلي اوسیمه ایزو اوسیدونکیو ژبه ده او دلویدیزو اوختیزو ډلوترمنځ دایران ژبو کورنیو داستعمال عامل شمیرل کیږي.

دتخارۍ باختري ژبې رسم الخط داستعمال له مخې دمنځنۍ ایرانۍ ژبو د رسم الخطونوسره لکه پارتي، سغدي، اوخوارزمي توپیر لري ځکه چې نوموړي رسم الخطونه په مستقیمه توګه له ارامي رسم الخط څخه مشتق شوي چې په ډیره پیمانه دهخامنشیانو ددفتري منشیانو تاثیر په کې څرګند دی، حال داچې باختر اوتخارستان دیوناني عنعنوي لرغونتیا پر اساس یوناني الفبا په خپله لیکنۍ ژبه کې استعمال کړې ده او دارسم الخط دصوتي سیستم په لرلو دتخارۍ ژبې دصوتونو له پاره بشپړ غوره او مناسب و او په عین حال کې دباختر اوتخارستان ادبي ازادي هم راڅرګند وي.

۱۳۳۷\۱۲\۵

(c) ketabton.com: The Digital Library

باختري يابلخي ژبه او د سره کوتل

د ډبر ليک وروستی ژباژه

ـبغلان دسره کوتل ډبر ليک (۱۹۵۷ م کال دمی ۴ مه ورځ) په افغانستان مرکزي اسيا هند او ايران کې ډېر تاريخي اوفرهنګي (تاريخ اوادب له نظره) ارزښت لري. له ۱۹۵۷ کال څخه تر نن (۱۹۶۷) کال پورې ددې لسو کالو په اوږدو کې چې له کشف نه يې پوره لس کاله تيريږي يوشمير اروپائي پوهان لکه په فرانسه کې (پروفيسر بن وانيست) په انګلستان کې فقيد پروفيسر هيننګ) او پروفيسير ګرسه ويچ) په المان کې (پروفيسر هومنبخ اوګوبل) او دنړۍ په ډيرو برخو کې يې په تحليل ، تجزيه، قرائت دالفاظو په سموالي اودمتن په راټولولو بوخت دي.

د(اتوتخاري) او(اصلي تخاري) صفت هغه صفت و چې دډبر ليک دکشف په لومړيو کې دموسيو (ماريك) دفرانسې لرغون پيژندنې دپلاوي دغړي له خوا ورکړای شواو (په تيره مقاله) کې مې دهغې يادونه وکړه نو موسيو" راوول کوريل" دفرانسې دلرغون پيژندنې دپلاوي غړی په (ازياتيك ژورنال) داسيا په تحقيقاتي مجله کې په دې باره کې په ځانګړي توګه دليکونکي له زاويې خپره کړه مګر يوډير مهم قدم په ۱۹۶۰ کال کې دفقيد استاد " هنينګ" له خواپه لندن کې واخستل شو،او نوموړی په

(c) ketabton.com: The Digital Library

خپله مشهوره مقاله کې (دبکتریان ډبرلیك) ترعنوان لاندې ددې ډبر لیك ژبه د(باختر) یا (بلخي) ژبې په نامه یاده کړه.

استاد هنینګ په یوه مثلث ډوله کاڼي باندې چې له سره کوتل نه کشف کړی شوی، او ددري کرښولرونکی و، دلومړي ځل لپاره دبغلان دنوم په لوستلو بریالی شو. په دې ترتیب سره چې دډبرلیك په دویمه کرښه کې دانوم په لرغوني بڼه د(بغولانګو) په بڼه ولوست هغه باوري دی چې دا کلمه په سغدي ژبه کې د (بغدنك) (اوبغدنګ) په صورت راغلې اوټول داریاني له پخوانۍ کلمې (بغودانکه) څخه مشتق شوي او معنايي اتشګا اورتون دی او وروسته تر دې چې وروستی حرف یې حذف شوی له (بغولانګو) څخه لومړی (بغلانګ) اووروسته اوسنی نوم (بغلان) منځ ته راغلی دی.

لکه چې فرانسوي لرغون پیژندونکی پلاوی وروسته دسبره کوتل له ستر ډبر لیك څخه دکیندلو په نهمه اولسمه مرحله کې (د ۱۹۵۸ کال دنومبر له ۲۰ څخه ددسمبر تر ۲ نیټې اوبیا د۱۹۵۹ کال دنوامبر له ۴ مې څخه دنوامبر تر ۲۶ نیټې پورې ۵۳ نورې دکاڼي خښتې چې دڅاه په سنکارۍ کې ترې کار اخستل شوی و.) نوي اسناد (لاسوندونه) و. چې په لاس راغلل او پروفیسر بن اونیست چې دواړه داریاني ژبې متخصصین وو او یوتن بل استاد کولشر دوفرانس په ۱۹۶۱ م کال کې دبغلان په ډبر لیکونو مطالعه پیل کړه او څرګنده یې کړه چې دغه ۵۳ ډبر لیکونه په حقیقت کې دهغه ډبر لیك دویم نقل دی چې پر ۱۹۵۷ کال پریوکاڼي کښل شوې وه. ددې لیکونو (۲۱ پارچې یونقل او ۳۲ پارچې کاڼي بل نقل دالیکنه بشپړوي) په دې ترتیب دبغلان له سره کوتل نه درې نقله ډبر لیکونه په لاس راغلي دي چې ټول دکابل په موزیم کې موجود دی.

له دې سره سره یې مطالعې دژبو دمتخصصینو له پاره دکلماتو دتفکیك اولوستلو اوترجمې کارنسبتا اسانه کړی دی. همدارنګه یوشمیر الماني پوهانو لکه (هومیخ) او (ګوبل) هم دډبرلیکونو دکلمو په تعبیر اولوستلو اومتن په ترجمه کې نظریې ورکړي چې ټولې دقیقې اوډیرې علمي جنبې لري چې دټولو مقالو شرحه رسالو ته اړتیا لري چې په ډیره پیمانه به دژبو مدققین ورته پاملرنه وکړي اوپدې ورکوټې مقاله کې یې دتشریح ګنجایش نشته.

(c) ketabton.com: The Digital Library

لکه څنګه چې مې په پیل کې وویل چې دسره کوتل دلومړي ډبر لیك دکشف دغه لس کاله تېرشول، تر دې وروستیو پوهان دهغې په ژباړه کې بیلابیلې هڅې ترسره کوي، ددې ژباړو یوڅه برخې دڅوکلمو په معنا اوتعبیر منحصرې دي، بلاخره ټوټه ټوټه څوکرښې ژباړل شوي او هغه وخت دټوټه کیدو په وجه دمتن عمومي ګټه استنباط شوه.

وروستی شخص چې دمتن په بشپړه ژباړه یې لاس پوري کړ دفقید هنینګ شاګردانو څخه یوتن پروفیسر (ګرشه ویچ) و چې تیر کال مې دایران پیژندنې په کنګره کې ولید او په همدې باره کې مې ورته دلرغون پیژندنې دڅانګې خبرې واورولې چې مقاله یې د(چاه بغلان) ترسرلیك لاندې د(ریشیامیجر) په مجله کې خپره شوه.

په (فروغ فرهنګ) رساله کې چې دانیس په ۱۳۴۶ کالنۍ کې چاپ شوې له انګریزي ژبې نه یې یوه ډیر ازاده ژباړه پکې نشر کړه چې همغه کټ مټ دلته نقلوم:

"کله چې دکنیشکافاتح معبد جوړشو، یوپاچا په خپل نامه ونوماوه. اوبه هلته موجودې وې، مګر وروسته وچوبې اوداوبو دکم والي په وجه خدایان له خپلو ځایونونه پورته شول اومعبد شړپاتې شو، اوس په دې حالت و چې (نوکرو نزوکو) (فریخ وادیو) چې دهیواد پورو، داسمان زوی ،عادل، شفق دټولو موجوداتو خیر غوښتونکی پاچا له سرپریکړو پلویانو څخه و دثور په میاشت کې ۳۱ کوشاني عهد کې داخل شو اوامپراطور د اوامرو په اثر په ملګرتیا د(کوزګنك) زوی د (برزومهر) (خیرکمن) (سیتل ګانزیك) دمعبد چارچاپیر کلاجوړه کړه او څاه یې وکیندله اوهغه یې په ډبرو وپوښله او څاه ته یې څرخ نصب کړ اوداوبو ذخیره یې جوړه کړه او دمعبد محوطه یې تر لرې لرې ځایونوخړوبه کړه (اپومن) (مهرامن) او (پرزومهرپور) ډبر لیك ولیکه"

البته دبغلان دډبر لیك دمتن لوستني ترجمې اوتفسیر دمناظرې په اړه ورخلاص دی په همدې ترتیب راتلونکي پر راتلونکیو سپارو. سملاسي دبغلان دډبر لیك اصلي ژبې ته چې هغه لومړی موسیو مایك د اصیلي تخاري په نامه لوستی اوبیا فقیداستاد هنینګ د (باختري) یا(بلخي) په نامه ونومولـه.یوه داریاني ژبو له کورنۍ ختیزه منځنۍ ژبه ده چې دکوشانیانو په دوره دمسیحي په لومړۍ پیړۍ کې دهندوکش په شمال

بغلان کې اودباختر په ډیرو برخو کې پرې خبرې کیدلې اوپخوانیو (سغدي) او (خوارزمي) ژبو ته یې ډیر ورته والی درلود.

لکه څرنګه چې دډیرو اریاني ژبو پرخلاف (که هغه پخوانۍ دي منځنۍاو که نوي دي) چې په سامي لیکدود لیکل شوی دی یواځې ددې کورنۍ مینځۍ ژبه چې دیوناني ژبې په لیکدود او حروفو لیکل شوی داپه ډبر لیك کې په سمه توګه تلفظ او خوندي شوې ده یواځې دکار په پیل کې چې کوم اشکال محسوس وو او شاید تر اوسه به هم په بشپړه توګه له منځه تللي نه وي هغه دکلمو بیلتون دی ځکه چې دډبر لیك یوناني توري چې په اسانۍ سره لوستل کیږي، هغه پرله پسې اوڅنګ پر څنګ لیکل شوي دي.

۱۳۴۶-۵-۷

(c) ketabton.com: The Digital Library

کابل او دتاریخ په دوروکې یې پخواني نومونه

کابل دطبقات الارضي په اصطلاح "ژوره کاسه" ده چې په هغې کې د شاوخوا نقاطو اوبه راټولې شوي دي په بل تعبیر داوبو دتوئیدو ځای دی. دکابل شاوخوا ته په یوې کتنې شمال لور ته دخواجه رواش چمن، غرب لور ته یې دبیني نیزار چمن، جنوب ختیځ لورته یې دقلعه حشمت خان چمن لیدل کیږي چې دطبقات الارض مفکوره اواصطلاح پکې حقیقت لري او یوه برخه اوبه چې د چاپیریال له غرونوڅخه ښکته راتللې او راځي لاره یې نه درلوده اوپه مختلفو "کاسوکې" راټولیدلې اوتراوسه یې دښار شاوخوا نښې نښانې لیدل کیږي.

داڅرګنده ده چې په پخوانیو دورو کې رودخانې دتلو راتلو طبیعي لارې وې مهاجر به همدغو رودخانو ته تلل راتلل لوي کلي او ښارونه به دهمدغو سیندګوټو ترڅوا ابادیدل دلرغون اریاییانو دیادګار دوید په سندرو کې دکابل درود نوم د"کوه بهار" په بڼه راغلی او په تکرار سره استعمال شوی دی. اوداڅرګنده ده چې اریاییانو په افغانستان کې د استوګنې پر مهال او دجلګې " هفت دریا" یعنې پنجاب پر لور دهجرت په مهال رود پیژانده.

طبیعي ده چې دا وخت ښار او دښار اوسید نه نه وه او ددې سیندګوټې پر غاړه لاښار اباد شوی نه و او اریایي مهاجر دخیمو اوسیدونکي وو او دشنو رودخانو پر غاړو دمالداری په چارو بوخت وو. دکوبهار دپخوانی کلمې چې دکابل درودخانې نوم دی "کو" د "اوبو" په معنا چې د"و" بدلیدل په "الف" تر اوسه د "کابل" په کلمه کې له منځه تللی

نه دی او دهغوی چې په شاعرانه صورت کې دکابل په کلمه کې "اوبه د "ګل" په منځ کې لیدل هغوی دفیلوژي حقایقو ته هم نژدې دی.

پخوانی کابل چې هر ځای و خو څرګنده داده چې پرغرونو ددیوالونو جوړولو وروسته دابادی دثقل مرکز ددوو غرونو "اسمایي" او(شیر دروازي) په منځ کې یې پراخوالی وموند او دا وروسته له ۵ مسیحي پیړۍ نه پیدا شوی دی.

هماغه ډول چې "وید" دکابل درودخانې یادونه کړې ده اوبستا هم د۱۴ قطعوځمکو په یادونه کې۷ قطعې ځمکه د (ویکده ته) په نامه یادوي اولرغون پوهان ټول هغه کابل بولي اویوتن حماسي پهلوان ((کرسپه)) یې ډیرمشهورو چې بیاوروسته دکابل او کاپیسا دپهلوانانو یادونې شوي دي پیل یې له همدغه ځایه شوی دی.

ددریمې م زپیړۍ په نیمایي کې یوتن مورخ چې اراتوستنس نومیده له دې سیمې (اورتسپانا) یا(اورتسپنه) په نامه یادونه کوي چې پوهان دبطلیموس مصري جغرافیه لیکونکي په مرسته دویمه مسیحي پیړۍ کې داسیمه کابل تعبیر وي، البته یوشمیر ددې ښار موقعیت ښکته پورته کړی دی اودنوروځایونو وړاندیز یې هم کړی دی لکه "حصارسکندري" دسرای خواجه ترڅنګ اوداسې نور مګر دکابل دښار موقعیت د "اورتسپانا" دموقعیت ارزښت له دغې څخه څرګندیږي چې دپخوانیو کاروانونو لار چې دهند ،باختر او اراکوزي "قندهار" په لور تیتې شوي، موجودې وې اوفاصلې یې معمولا دموقعیت له مخې شمیري او همدې کتنې له مخې "استرابون" هغه ځای (څلور لاری) بولي دهمدې تعبیر له مخې څرګندیږي چې د "اورتسپانا" ښار چې اوس یې (فعلي کابل) بولو دکاروانونو پر لاره یې یو مهم موقعیت لاره چې دالارې له همدې ښار نه دهند ، بلخ، باختر او ارغنداو سیمې اودښارونو پر لور یې تیتې شوې وې او دکابل موقعیت داخصوصیت اوس هم لري او ددې درې تر خواوولارې اوس هم له همدې ځایه تیریږي. البته داصفت په سرای خواجه اوبګرام کې حصار سکندرې هم لري. مګر مدققین ډیر پر دا خواتمایل دي چې کابل نوموړی (اورتسپانا) (ارانوستنس) وګڼي او جغرافیه یې حوړښت هم دانظریه تائیدوي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

بطلیموس یوناني مصري جغرافیه لیکونکی چې په دویمه مسیحي پیړۍ کې یې ژوند کاوه دښارونو او قریو په ډله کې (دپاروپامیزاد) ولایت د (کارورا) دښار په نامه یادوي چې پوهانو یې دتلفظ صورت د(کابورا) دښار په نامه هم کړی دی او دکابورا نورې برخې یې دښار داوسیدونکیو نوم (کارورا) تلقي کړی دی دبطلیموس د (اوراسپانا) او(کارورا) دواړه یوښار بولي او(کارورا) یې د(بازلیئوس) په صفت یعنې (شاهي ښار) هم یاد کړی دی. دبطلیموس نظریات د(کارورا) او(اواتسپانا) دښار په اړه دکابل تاریخچې په اړه ډیر ارزښت لري او په ځانګړې توګه داچې دابنار د(شاهي)ښار په نامه یادوي. اوتر دې اندازې پورې چې دا ښار اداري مرکزیت څرګندوي.

لکه څنګه چې دنوموړي جغرافیه لیکونکي دقریوپه نومونو کې دکابل دچارچاپیره ځینونقطو لکه (لوکرنا_ لوګر) (ارګوده _ ارغنده) (بګرده _ وردګ) هم یادوي اودادرې نقطې دکابل په چاپیریال کې لوګر، ارغنده اووردګ یادوي دهغه لیکنې د کارورا، کایورا چې کابل دی داهمیت اوموقعیت په اړه ډیر ارزښت وړ دي اوداڅرګندوي چې نوموړی نه یواځې دمرکزي ښار له موقعیت نه، بلکې دچارچاپیره مهمونقاطو څخه هم بې خبره نه وه، دکابل دنوم وروستی تلفظ (کاول) او کابل) دی لومړی یې د(پراچې) او(اور مړي) لهجو دتاثیر په وجه اود یفتالیانو دتمرکز په اثر منځ ته راغلي او دویم دپهلوي ادبیاتو د(بنداهش) په متن کې یې یادونه شوې.

(کاول) ، (زاول) ، (کاولستان) او (زاولستان) به مو تل اوریدلي وي داتلفظونه دمسیحي له پنځمې پیړۍ نه له یفتلیانو سره معمول شوی و. لکه څرنګه چې (زاول) (زابل) شو همدارنګه (کاول) (کابل) شو او لکه څنګه چې وروسته له (کاول) څخه د کابل ضبط هم لرو کولای شو ووایو چې د (پ) اوښتل په (ب) چې دواړه قریب المخرج دي دکابل دنوم ضبط وتلفظ منځ ته راغلی چې تقریبا له یوزر کالو راپه دیخوا معمول اومتعارف دی.

۱۳۳۷-۳-۱۶

(c) ketabton.com: The Digital Library

بودايي کابل

ديوناني اوپهلوي کلاسيك متون کې دکابل دنوم دريښې او ددې ښار دبيلابيلونومونو دضبط په اړه چې راډيو ته مې يوه لنډه مقاله وليکله (تيره مقاله) دلته غواړم دبودايي کابل موقعيت تصريح کړم.

په دې کې شك نشته چې کابل ديوې (وادۍ) په حيث، ديوې کلا په حيث ، ديوې درې په حيث،ديو کلي په حيث اوبلاخره ديوښار اودافغانستان دپايتخت په حيث اوږد تاريخ لري. او که چيرته يې دپخوانيو اثارو پر اساس چې يوه مجموعه يې ۲۰ کاله دمخه له چمن حضوري اودمرنچان غونډۍ له کوزنۍ برخې نه کشف شوې او اوس هم دکابل په موزيم کې خوندي ده وشميرل شي نوکولای شو چې دکابل تاريخ تر ميلاد پنځه پيړۍ دمخه دکابل تاريخچه شروع کړو. ـ ددې ۲۵ پيړيو په اوږدو کې کابل دتاريخ بيلا بيلې دورې تيرې کړې دي چې له هغې جملې څخه يې يوه هم دبودايي دوره ده چې هغې ته دلويو کوشانيانو دوره هم ويلای شو.

په دې کې شك نشته چې دلرغون پيژنداو دڅيړنو په وجه بودايي معابدو اواستوپو دکنډوالو اثار دغرونو په څنډوکې او دښار په ماحول کې دغونډيو دپاسه په مختلفو برخو کې لکه چکړي، کمري، شيوکي دشاخ برنتي دغره له لمنو، پنجه شاه، دعلي اباد ګردنه او همدا راز له نورو

ځایونو څخه هم پیدا شوي دي. خو که چیرته په غور سره ددې عبادت ځایونو او استوپو دودانیو طرز، شواهد او اثار مطالعه شي څرګندیږي چې داهر یو دیوې نوې اوتازه دورې سره اړه پیداکوي.

داګوښه معبدونه وو چې دبودایي وخت له دود سره سم دمشخصو ځنډو دپاسه دکابل چار چاپیره تپویاندې ابادې شوي دي.

فرانسوي فقیدموسیوفوشه عقیده لري چې بودایي کابل دیو کلي په توګه داوسني کابل جنوب ختیځ لور ته په ۱۲ کیلومتری دچکري په برخه کې په داسې ځای کې واقع و چې نن ورځ یې هم دغره پر څوکه (دپای په برخه) کې یومنار دچکري منار په نامه موجود دی چې لیدل یې مدققینو اوسیلانیانو ته دډیر ارزښت وړ دي.

دموسیو فوشه نظریه ددې ځای دتاریخي ودانیو پر مطالعاتو اودده پر هڅو ولاړه ده چې دده په غوښتنه دموسیو (ګودار) له خوا یې صورت نیولی دی.

په چکري کې پرته له دې چې دغره په یوه څوکه باندې منار موجود دی چې دهغې توري وارثې او ثبوت ته رسول ځانګړې مقاله غواړي، یویل منار د (سره منار) په نامه او څو استوپې موجودې دي چې له نیکه مرغه دزمانې په تیریدو سره دقصدي خرابویو ساتنه او محافظه یې په ښه توګه ترسره کړې ده او مطالعه یې په کوشاني عصر کې دکابل دبودایي معماری دسبك له نظره خاص ارزښت لري. دهغې غونډۍ چارچاپیره چې سره منار پرې اباد شوی دی دلوړو دیوالونو اثار تر ۴۰ کالو دمخه هم موجود وو چې اوس یې شواهد لږ لږ له منځه تللي دي، مګر دسره منار په مقابل کې دبودایي کابل دلوې استوپې نښې نښانې تر اوسه موجودې دي چې دمحیط اوږدوالی یې ۴۷ متره دی مګر دمعبد یې پرته له پوړۍ لرونکې ځمکې نه نور څه پاتې نه دي.

دسره منار شاته دیخ درې په نامه یوه وړوکې دره ده او دچکري دمنار ترشاه یوه بله دره ده دسنجد درې په نامه چې ددواړو په منځ کې تر اوسه وړوکې استوپې موجودې دي.

له چکرې نه لږ لرې دلمرختیځ پر خوا دخورد کابل په لور یوه ساحه ده ددامن کمري په نامه یادیږي چې هلته هم ددوه استوپو نښنې نښانې لیدل کیږي چې دیوې دمحیط اوږدووالی ۴۵ متره دی او له هغه ځایه بیا لږ

دلمر خاته پر لور یو بل ځای راځي چې دسیمې خلك یې (سه توپان) بولي، خولکه ځنګه چې توپ همغه داستوپې کلمه ده. ځرګندیږي چې هلته استوپې موجودې وې، نه یواځې د درې استوپو بلکې د ۵ استوپو نښې نښانې ښکاري.

په دې ترتیب ځرګندیږي چې د (کمري اوچکري) په علاقو کې په لومړۍ مسیحي پیړۍ اوپه ځانګړې توګه له لومړۍ څخه تر دریمې مسیحي پیړۍ پورې ډیرې استوپې اومعابدونه موجود وو او پدې کې داستوپو اومعبدونو نښې نښانې هیڅ شك نه پیدا کوي.

انګریز لرغون پیژندونکی میسن له ۱۴۰ کاله دمخه بودایي کابل کنډوالې لیدلي دي او حتی دچکرې په لویه استوپه کې یې یولوي سوری کړی و. اویوشمیر ختین لوښي دتیرو صندوقچه او سکې یې له هغه ځایه وړي دي بودایي کابل د ودانۍ دجوړښت دښار دابادۍ اودخلکو دجمعیت له نظره چندان اهمیت نه درلود، مګر ددیني مرکزیت له مخې په پورتنیو پیړیو کې چې یادونه یې وشوه بې اهمیته نه وه دچکري دمنار موجودیت دمعبدو او استوپو شته والی دا رابنیي چې دختیځ اوشمال لورې بودایان هلته روزل کیدل.

۴۱_۷_۵

(c) ketabton.com: The Digital Library

دکابل شاوخوا بودايي پاتې شوې ودانۍ

لرغـون پيژندونکـي پوهـان معمـولا پـدې بـاوري دي چـې کـابل بودايـي عصرځانګړې سيمه لرله يا پـر بـل عبـارت (بودايـي کـابل) لـه نننـي کـابل څخـه لـيرې وجـودلاره. دنومـوړو پوهـانو نظريـه پـه دغـو دوو دلايلـو متکـي ده. يـودپخوانيـو اثـارو،ابـاديو،دمعبدونـو او داسـتوپـو ودانـۍ اوبـل دکـابل دځينـو اوسـيدونکيو افواهـات، عـرف او عادتونـه.

لـدې سـره سـره دپورتـه نظريـاتو پُـر اسـاس پخوانـي کـابل پـه لومړيـو دوه درېيـو مسـيحي پيړيوکـې دلـوګر دحـوزې لـه مخـې لـهاوسـني کـابل نـه يـې جنـوب ختيـځ پلـو تـه پـه ۸ کيلـو مـترۍ کـې قـرار لاره او داهغـه حـوزه ده چـې (سـاکا) (کمـري) (چکـري) او (بګرامـي) نيولـې ده اودلـوګر اوبـه دمخـه تـر دې چـې دکـابل سـيندګوټي سـره يـوځای شـي . يـواځې د يعقـوب لـه تنـګي څخـه راوځي داپورتـه يـادې شـوې سـاحې خړوبـوي.

دکومـې سـاحې چـې مـو يادونـه وکـړه هغـه سـيمه ده چـې دشـاخ برنتـي، کمـري او چکـري غرونـو يـې لمـر خاتـه، لمـر پريواتـه او جنوبـي خـوا وې ئـې

راچپیرې کړي دي او شمال لور یې خلاص دی. همدارنګه یوشمیر غونډې لکه: خاك بلخ او تپه مرنجان یې په لرې شمال لویدیزه برخه کې پرتې دي.

داوس له پاره دبودایي کابل لرغونتیا دودانیو دجوړښتي سبك له نظره اویوشمیر سکودشهادت له مخې چې له پخوانیو ابادیو څخه راپیداشوی دی دلومړې، دویمې اودریمې مسیحي پیړۍ پورې ترشابیولای شو اوداهغه وخت دی چې لوي کوشانیان دخپل قدرت اوج ته رسیدلی و. او دافغانستان په ټولو برخو اودهند په ځینو فتح کړای شویو برخو کې یې واکمني درلوده.

فرانسوي هیوادپیژندونکی موسیو فوشه باور لري چې دبګرامي وجود پر دغوسیمو کې چې یادونه یې وشوه دغلته دوجودیوبل دلیل دی اواحتمال لري چې (کابورا) دبطلیموس یادونه (چې دښار پنه حیث یې ترینه یادونه کړې ده) په همدغه سیمه کې واوسیږي.

لکه څنګه چې کتل کیږي اوپخوانۍ بقایا وې اونومونه شهادت ورکوي دغرونو دلوړو څوکو نه نیولې دغرونو ترلمنو او غونډیو پورې په ټولو ځایوکې معبدونه اواستوپې جوړې شوې وې لکه (شاخ برنتي) او د(چکري منار) چې دغرونو په ښکتنیو مورګو باندې واقع وو او په دواړو ځایونوکې دبودایي ابادیو بقایاوې ـــــ دغرونو په لمنو اودغنډیو دپاسه په پنجه شاه غونډیو، جان باز، جبه کهنه، کمري، چکري او تپه مرنجان او نوروکې مشاهده کیږي.

په هغو سیمو کې چې یادونه یې وشوه دبودایي ابادیو پاتې شونې معمولا له زراعتي ځمکو پورته اوهمدا راز له کلیو لکه (شیوکي) او(کمري) نه پورته اوډیر وختونه یې ددرو په منځ کې چې له نظره نسبتا پناه وې جوړې کړای شوې دي.

دپخواني بودایي کابل له مشهورو ودانیو څخه یو هم دچکرې منار دی چې داوسني ښار جنوب ختیځ لور ته په ۱۲ کیلومتری کې دیوغر دمورګي دپای په برخه کې ودان کړای شوی دی. او نژدې ۲۰ متره لوړوالی لري او داهم له شك نه وتلې نه ده چې په پخوانیو وختونو (مسیحي لومړې پیړۍ کې) ددې منار په پورتنۍ برخه کې یوڅرخ یادبودائي دین علامه و لکه څنګه چې په بنارس کې داشوکا دوخت منار پاتې دی او په سر کې یې څرخ لیدل کیږي.

دپخواني بودایي کابل دودانیو په قطار کې یو بل دقدر وړ څیز (سره مناره) یاسور منار دی چې دچکرې دغره په پای کې لیدل کیږي لکه څنګه چې ددې منار په تعمیر کې دسور رنګ کاڼي لګیدلي دي په دې وجه یې د

سور منار په صفت شهرت موندلی دی. ددې دواړومنارونو ترمنځ دڅو استوپو پاتې شونې لیدل کیږي چې مخ یې ښه ساتل شوی دی. دلویې استوپې احاطه یې له ۴۵ مترو نه اوړي.

ددې استوپو په مقابل کې دوره وړوکې درې دي چې یوې ته (یخ دره) او بلې ته (سنجد دره) وایي اودهرې یوې په دننه کې وړې استوپې لیدل کیږي.

له چکرې نه دختیځ پر لورې دغره دیوې ګرځنې ترشا یوه بله لویه ساحه پرته ده چې معمولا ورته دکمري دامان وایي هلته ددوو ځانګړو درو په پای کې دوې نورې کنډوالی څرګندې شوې چې هر یو یې ځانته استوپې لري چې دیوې دقطر اوږدووالی څه دپاسه ۴۰ متره دی همدا ډول له دویمې ساحې نه لمر خاته پلو ته دبل غره دیوې څوکې تر شا یوه بله لویه ساحه راځي چې معمولا هغې ته (سه توپان) وایي چې پخپله یې له نوم څخه څرګندیږي چې دلته یوشمیر معبدونه اوبودایي استوپې جوړې کړای شوې وې. ځکه چې باید هیر نکړو چې (توپان) د(توپ) جمع ده اوتوپ تر اوسه دافغانستان په بیلابیلو ځایونوکې داوسیدونکیو په عرف کې داستوپې له پخوانۍ کلمې نه عبارت دی لکه : (توپ دره) چې چاریکار ته مخامخ پرته ده او یوه لویه استوپه اوس هم هلته لیدل کیږي.

لنډه داچې هغه سیمې چې داوسني کابل جنوب ختیځ لور ته پرتې دي له (جبهه کهنه) څخه تر (سه توپان) پورې په بیلابیلو برخو کې پرله پسې دګرځنیو اوڅنډو ترشا یوشمیر مهمې بودایي ودانۍ ابادې وې چې بقایایې دمعبدونو،استوپو او منارونو په ښه پاتې دي، خودزمانې په تیریدو او ددې سیمې ښار ته دنژدیوالي په وجه پکې ډیرې خرابۍ پیښې شوې، خوبیا هم ویلای شو چې بودایي ودانۍ پدې برخه کې ډیرې وې او داهم له احتمال نه لرې نه ده چې حتی په دریمه ق م پیړۍ داشوکا په وختونوکې کله چې بودایي دین افغانستان ته راغی په دې سیمه کې ابادې شوې وې.

۱۶_ ۱_ ۴

(c) ketabton.com: The Digital Library

کابلي رتبيل شاهان

نردريمې زېږدې پيړۍ وروسته په لويديځ کې دساسانيانو او په ختيځ کې دغربي ترکانو درامنځ ته کيدو پر اثر په افغانستان کې دکوشاني دولت قدرت ورو، ورو کمزوری شو. په پنځمه زېږدې پيړۍ کې ديفتل په نامه دنوو خلکو دځرګنديدو په وجه چې دهغوي شل زره کورنۍ اوس هم په بدخشان کې دفيض اباد په شمالي برخه کې اوسيږي، ترکان او ساسانيان دواړه تر شا کړای شول يفتليانو لومړی دهندوکش په شمال اوبيا په جنوب کې دزابل په سيمه يعنې دغزني اوکندهار ترمنځ مقتدر دولتونه منځ ته راوړل اوپه هند کې يې ډير فتوحات ترسره کړل چې له هند څخه ګوپتايانو دوی بيرته افغانستان ته پر شا کړل، چې وروسته بيا په ترکيبي بڼه وړو کوشانيانو اويفتليانو په شريك ډول دافغانستان په بيلا بيلو برخو کې ديوشمير سيمه ايزو واکمنو په مرسته حکومت اوقدرت ته ورسيدل، چې دباميانو زمريان دهغو قبيلو نمونې وې، بايد ياد ولرو چې په غربي ماخذونو کې په عموم ډول دکابل سيمه ايز واکمن د(کابل خدا) په لقب ياد شوی دی چې مقصد ترې همغه کابل شاهان دي، چې کولای شو دکابل شاهان په بيلابيلو کورنيو اوډلو وويشو چې په هغه ډله کې يو هم رتبيل شا شميرلی‌شوچې يو ښاخ ته يې د (رايان کابلي) په لقب سر ليك ټاکلی شو.

له کومې ورځې چې عربانو دافغانستان له لويديزو سرحداتوسره تماس وموند يعنې له ۲۳ هجري (۶۴۵ مسيحي) ترهغې زماني پورې چې کابل

دیعقوب لیث صفاري له خوا په ۲۵۸ هجري (۸۷۹ مسیحي) کې فتح کړای شو دځه دپاسه دوه پیړیو په اوږدو کې دکابل دسیمې پاچاهان چې دهندوکش جنوب پلو ته یې په پراخه او لویه ساحه کې امارت درلود د(رتبیل) په نامه اوصفت یادشوی دی.

دعربي ماخذونو په تعقیب دفارسي متون په تاریخي اوادبي اثارو کې هم یاد شوی، واکمنان دهجري په لومړیو پیړیوکې هر ځای د (رتبیل) او (رتبیل شاهانو) په نامه یاد شوي دي.

دارتبیل شاهان دهندوکش په جنوبي برخه کې په لویه او پراخه ساحه کې له کابل نه دسیستان ترهامون یا په بل عبارت له کابل نه تر زرنګ یعنې داوسني افغانستان اوایران تر پولو پورې سلطنت درلود او دډیر قدرت لرونکي وو مګر په کابل کې دسیمه ایزو واکمنانو په نامه یې ډیر شهرت لاره لکه چې برسیره پر ادبي اوتاریخي ماخذونو دکابل دعوامو په فوکلوري کیسو کې یې هم شهرت لاره او لري یې او حتی ـــ دشیر دروازې او شاخ برنتي دغرونو دپاسه دابادیو نسبت ورکړ شوی او ورکول کیږي دا اولسي کیسې او عامیانه داستانونه ددې شاهانو دتاریخي حقایقو په روښانولو کې ډیره مرسته کوي.

په دې کې شك نشته چې د(رتبیل) دکلمې دلیك اوضبط صورت لږ څه غور غواړي، اودمطالبو دتحلیل صورت یې راڅرګندوي. ټول پوهیږو چې د(رتبیل) کلمه په عربي اوفارسي متون کې له بیلابیلو بڼوضبط شوی دی.

لکه له هغې ډلې نه "رتبیل" زنتبیل، زنبیل، زنده پیل اونورادضبط توپیر په غالب ګمان چې دعربي لیکدودونه راولاړ شوی چې په دواړوژبو عربي او فارسي کې یې دتاریخي اوجغرافیایي نومونودلیکنې دسم ضبط ستونزه یې جوړه کړي او په داسې کلمه لکه (رتبیل)کې د(ت) (ب) او (ی) دتورو ځای پرځای کول تغییرکوي اوبیلابیلې بڼې خپلوي لکه چې مثالونه یې لرو.

لکه څرنګه چې رتبیل شاهان ددین له پلوه دهندویي دین پیروان وو او دهند اوبابر شاهانو په سلسله کې همدغه کابلي شاهان راځي، پرغالب ګومان وایو. چې د (رتبیل) نوم له کابلي هندوي نامه سره اړیکه ولري. له احتمال نه لرې نده چې ددې کلمې ترکیب د "رتن پاله" یا نو "رای پاله" له کلمې له اسم خاص نسره دخالت ولري. "رتن پاله" چې یوځانګړی هندي نوم

دی د "رتبیل" له نامه سره ډیر ورته والی لري او په اسانۍ سره له "رتن پاله" څخه "رتن پال" او "رتبیل" جوړیږي ،همدارنګه "رای پاله" هم د "رتبیل" په تشکیل کې دخالت لرلی شي، "رای" د"شاه" په معنا او "راني" یي ملکې" ته ویل او"پاله" دکورنۍ نوم و، د "رای پاله" او"رای پال" له ترکیب نه چې هغه یي (دپاله کورنۍ باچا) ترجمه کولای شو، نوکیدی شي په اسانۍ سره د "رتبیل" کلمه منځ ته راوړي.

په هر حال ددې کلمې دتشکیل صورت چې څنګه وي هسې به وي خودومره په څرګندتیا سره ویلای شو چې "رتبیل" دکوم پاچا نوم نه و دعربي اوفارسي ماخذونو څخه یواځې دکابل دیوتن سیمه ایز پاچا مقصد نه دی، بلکې مقصد یې دکابل دڅوپاچاهانواوکورنیو څخه دی چې ددوه پیړیو په اوږدو کې یي کابل له کابل څخه بهر دافغانستان په ټوله جنوبي برخه باندې سلطنت کړی دی او موږ دافغانستان (دهغوی) د تر اسلام دمخه تاریخ معمولا په دوه ډولو ویشو: (۱) رتبیل شاهان (۲) کابلی رایان دادواړه ډلې دنژاد اواصلي ریښې له نظره سره ګډې وې، دوړو کوشانیانواویفتلیانو له بقایاو څخه چې دافغانستان په ډیرو برخوکې یي سیمه ایز امارتونه منځ ته راوړل اوداسلام ترراتګ پورې یې په خپلو حوزوکې امارت وکړ یواځې یې داوروستی هندي اوبرهمني دین لاره لکه چې د بامیانو سیمه ایزو واکمنو یادبامیان زمریانو بودایي مذهب درلود.

پدې کې نشته چې درتبیل شاهانو مرکز اوپلازمینه د کابل ښار و او یاتردې ښه ووایو چې په دې کې شك نشته چې د"کابل کلا" یفتلي شاهانوپنځمې مسیحې پیړۍ په اوږدو کې له بګرام نه دپایتخت د لیږدونې په هوډ په کابل کې جوړه کړه او په کابل کې دبالاحصار په ودانولو کې یې ډیرې هڅې تر سره کړې او حصار یې دښار دغرنیوسیمو کې وکېښ چې کله پدې ځای کې امارت ته ورسیدل دبلې واکمنۍ مرکز یي همدغه دکابل کلا وټاکله او بیا ددې کلا په ټینګښت برجونو اودغرونو دپاسه د یوالونو په استحکام کې ډیرې هلې ځلې وکړې.

تردې دمخه مو اشاره وکړه چې دپخواني افغانستان په تاریخ کې رتبیل پر دوه ډلو ویشلی شو: یوکابلي رتبیل شاهان او بل کابلي رایان ددې کورنۍ دواړه ډلو دعربو دلښکرو اودعرب دخلافت دراستول شوو سرتیرو په وړاندې او حتی دسیستان دصفاري مسلمانو نسلونو سره په

مختلفو ځایونو په ځانګړي توګه دغزني، لوګر او کابل ترمنځ سختې جګړې وکړې چې خاطرې یې په جزئیاتو سره دتاریخ په متونوکې خوندي دي.

تر دې پورې چې یعقوب لیث صفاري هم دوروستي رتبیل شاه له خوا دیوحربي چل پر اثر دکابل په غربي برخه کې معالجې ته ددعوت په مهال ګرفتار کړای شو او کابل په ۲۵۸ هجری کال چې له ۸۷۹ میلادی کال سره سمون خوري دنهمې میلادي پیړۍ په دریمه نیمایي کې افغانستان دلویدیځ له لوري دمسلمان امیر په لاس فتح کړای شو. خو درتبیل شاهانو پایځوړونه بشپړ له منځه لاته ړل پدې چې تاریخ دیعقوب لیث صفاري دورور عمر لیث صفاري په وخت کې هم دلوګر اوغزني په برخو کې درتبیل شاهي وګړو یادونه کوي.

۲۹_۳_۴۱

(c) ketabton.com: The Digital Library

برهمني واکمني یاهند او کابلی شاهي

داوومې مسیحي پیړۍ له پیل نه وروسته دجنوبي هندوکش په مختلفو برخو کې بیلابیل نسلونه واکمنۍ ته ورسیدل چې عربي،سانسګریټ، فارسي اوچینایي ماخذونو په دوه ځانګړو نومونو یادکړل چې نن ورځ دواقعاتو ترتجزیي اوتاریخي پیښنو ترپیښنیدو وروسته دومره ویلای شو چې ددې کورنیو نومونه او القاب هر څه چې و خوداصلي ریښې له مخې یې د(کوشانیو یفتلیانو) په صفت یادولی شو،ځکه چې ددې دوه اصلي ریښنو عنصر زموږ په هیواد او په ځانګړې توګه دخیټځ هندوکش په جنوبي برخه کې دپخوانیو سوابقو له مخې تیت او ځای پر ځای وو.

دبرهمني شاهانو په اړه چې دکابلي شاهانونسل و دوه منبع لرو یو البیروني چې هغه وخت په غزني کې اوسیده او له غزنوي واکمنو سره یې هند ته سفرونه کړي اوډیر پراخ او افاقي معلومات یې تر لاسه کړي او بل (کلهنه) دکشمیر مشهور شاعر اومورخ دي چې اثر یې (راچاترانګیتي) نومیږي چې کولای شو هغه (دپاچاهانو رود) وژباړو اودشرح په ضمن کې یې دکشمیر اوهنددشاهانو کارنامې دحال څرنګوالی اوددواړو ترمنځ دتعلقاتو په اړه خبرې کوي.

البیروني دکابل شاهي نسل دهغې زمانې چې دمطالعې وړ ګرځیدلی په دوه نومونو اونښانو یادوي: یو (ترکیان) اوبل (شاهي برهمن) ترکي

شاهیان یې د (کشتاترپه) نسل څخه عبارت دي او یاهم هغه جګړه ماران دی چې دافغانستان په تاریخ کې یې د (رتبیل شاهانو) په لقب لاښه پیژنو. دبرهمن نسل دشاهانو بل نسل دی چې دعقیدې له مخې (برهمن) یا (هندي) وو. او دکابل دسیمه ایزو برهمنیانو او هندوانو څخه شمیرل کیدل او ډیر معبدونه یې په کابل اودکابل په چار چاپیره سیموکې درلودل چې د لوګر د (سګاوند) معبد یې مشهور معبدو.

څرنګه چې له یادو شویو ماخذونو څخه څرګندیږي چې رتبیل خلك عسکر پیشه (غسکري) خلك وو اومعمولا به یې ښه عسکري مشران له برهمنانو څخه ټاکل.

البیروني د (ترکي شاهي) نسل لومړی پاچا د (برهاتګین) اووروستی یې د (لکه تورمان) په نومونو یادکړی دی او وایي چې وروستی پاچا یعنې (لکه تور مان) د (کلر) په نامه برهمني وزیر لاره.

له ترکي شاهي وروستی پاچا څخه دپاچاهۍ دقدرت اواقتدار انتقال صورت برهمني وزیراویاهم دبرهمنشاهي کورنۍ ته یوه سلسله کیسه لري چې البیروني طبعا هغه اوریدلې اوداسې یې نقل کړی دی."

البیروني وایي: (کلر) برهمني وزیر اتفاقا خزانه وموندله او یوناڅاپې پانګه وال شو،او لکه څرنګه چې پانګه پخپله قدرت دی ورو، ورو یې دمال په لرلو ډیر پلویان وموندل او لږ لږ یې دپاچاهۍ اقتدار دترلاسه کولو لپاره ځان چمتو کړ. اوله بله پلوه دترکي شاهي وروستی پاچا لکه تورمان چې ډیر ظالم شخص و. له رعیت سره یې ډیر بد سلوك کاوه او پدې وجه خلك ترې ډیر په تنګ راغلي وو ټولو دپاچا وزیر ته شکایت وکړ دبرهمني وزیر پانګه او دارائي چې دده شخصي اعتبار نور هم ورزیات کړی و له پاچا څخه یې ګټه پورته کړه (لکه تور مان) یې بندي کړ او پخپله دپاچاهۍ په تخت کښیناست. داو د البیروني له نظره برهمشاهي نسل دموسس منځ ته راتلل، خو که چیرته همدا عین موضوع دکشمیري مورخ په کتاب ((کلهنه)) کې مطالعه کړو یو بل څه به وګورو کشمیري مورخ دبرهمنشاهي نسل بنسټګریاهندوشاهي د((کلر)) په نامه بالکل نه پیژني، بلکې ددې کورنۍ بنسټګرد((لليه)) په نامه یو تن یادوي دا ((لليه)) دکشمیري پاچا ((سکنره ارمان)) معاصر و چې د (۹۰۲_۸۸۳م) ترمنځ یې په هغه ښکلې دره کې پاچاهي درلوده.

په دغه ترتیب ددوو مورخینو دنظریاتو پر اساس چې یودغزني اوبل دکشمیر و دبرهمن شاهي یاهند وشاهي کابلي نسل موسس دوه تنه ګورو یو ((کلر)) او بل ((للیه)) اروپائي مورخین اوباختري مدققین لکه "کننګهم" او "سراورل ستین" چې دواړه انګریزان دي او دوی ((کلر)) او ((للیه)) یوسړی بولي . "سراورل ستین" چې پخپله دکشمیري مولف ((راجاترانګین)) ژباړن دی تعجب کوي چې څنګه دوه تنه دغزني اوکشمیر مورخین ((کلر)) و((للیه)) دواړه انځورلي اودا دواړه اشخاص دیوتن جز نشي کیدلی دا په همدغه ترتیب .

یوبل خیټ پیژندونکی چې د ((کلر)) او ((للیه)) دنومونو ظاهري اختلاف دعربي حروفو لیکدود راولاړه شوې ستونزه بولي اوپه حقیقت کې یې هغه دوه نومونه دیوه سړي ګڼلي دی په هر حال که چیرته دا دواړه نومونه یو تن ته مربوط وي نو دادغور وړ ده چې کشمیري مورخ په داسې وخت کې ((للیه)) دبرهمن شاهي دسلسلې سر بولي چې مرکز یې کابل نه ((ویهند)) ته منتقل شوی او په کابل کې ((لکه تورمان)) پاچاهي خپله کړې ده. یوشمیر اروپائي پوهان په دې باوري دي چې دادواړه نومونه یو دي د ((کلر)) او ((للیه)) نومونه په مشترك ډول د((کلرللیه)) په بڼه لیکي او همدارنګه دزمان اومحل دتشخیص په پام کې نیولو سره دهغوی پاچاهي داسې تعبیروي چې ((کلر)) په کابل کې دبرهمن شاهي کورنۍ دسلسلې سر و او هغه په کابل کې دبرهمني شاهانو بنسټګر ګڼلی شو، پداسې حال کې چې للیه ددې کورنۍ پاچا و چې برهمن شاهان یاهند اوکابلي شاهان دغزنو یانو دفتوحاتو په اثر کابل، لوګر، اوګردیز کې له پښو ولویدل اوپه پای کې یې داټك ترڅنګ (ویهند) کلك کړ اوهلته یې نوی مرکز منځ ته راوړ.

برهمنشاهي یادهند اوکابل شاهي نسل په کابل کې معبدونه اباد کړي اودښار په یو درم سال کې یې دیوتن پاچا مجسمه تر یوه حده نقش کړای شوې ده.

۳۸_۱_۳۱

(c) ketabton.com: The Digital Library

دکابل پخواني دیوالونه

یو له پخوانیو خاطروڅخه چې دکابل ښار ارزښت یې مخصوصا دتدافعي ترتیباتو له نظره ثابت کړی دی دپخوانیو دیوالونو وجود دی، چې له نیکه مرغه پر دوو غرونوشیردروازه ا واسمایي یې ځینې برخې تر اوسه پاتې دي چې دښار له هرې برخې نه څرګندیږي. داسمایي اوشیر دروازې واړه غرونه یودبل په مقابل کې یو دپخواني ښار جنوبي پلو او بل یې شمال لویدیز لور ته پروت دی او په پخوانیو وختونو اوداسلام په لومړیو پیړیو کې یې دطبعي حدوداتو په توګه دکابل ښار محدود کړی او د ښار ساتونکیو (دفاع کوونکیو) له دې غرونو څخه دطبیعي پناه ګاو په حیث کار اخیستی او په لوړو برخو کې یې ښه کلک دیوال تیر کړی دی.

لکه څنګه چې ټول پوهیږو دکابل اوسنی ښار درود دوو غاړو ته چې دکابل په سیندشهر ت لري پروت دی.چې داسیند دپغمان دغرونو له لړۍ نه سرچینه نیسي، او لکه څنګه چې مې یوې راډیویي مقالې ته هم لیکلی و یو وخت و چې دکابل ډیرې ابادۍ دیوې بلې رودخانې په حوزه کې پرتې وې چې هغه دلوګر درود په نامه یادیږي او دلوګر ددرې له جنوبي برخې نه راغلی اوبلاخره د یعقوب له تنګي څخه راتیر

دسهاك اوشيوكي سيمې خرڅوبوي او له تنګ غارونه څخه څو کيلو متره وړاندې دکابل له سيند سره يو ځای کيږي.

دکابل دابادیو تاريخي بهير که په غور سره وکتل شي څرګندیږي چې کابل دپخوانيو ابادیو دثقل له مرکز نه په دويمه او دريمه مسيحي پيړيو کې چې په چکړيي کې يې قرار درلود په تدريج سره دلوګر رود حوزې اوبيا دکابل دسيند ګوټي حوزې يې ځايي بدلون موندلی اوپه دې تدريجي سير کې داسې وخت هم راغلی دی چې ددوه غرونو شير دروازه او اسمايي ترمنځ ځمکې دبالاحصار دمورګي په ګډون داهميت وړ ګرځيدلی دی.

دڅلورمې اسلامي پيړۍ دمتون په شهادت لکه د المسالك اصطخري، ابن خردادبه، حدود العالم او اشکال العالم چې جيهاني ته منسوب دي. کابل هميشه د(کلا) (قهندز) يا (کهندژ) (ادژ) او (حصار) په صفت ياد شوی او داکلاودژيا حصار هميشه دحصين، محکم او استوار په صفت ياد شوي او ښارله ځانه (ربص) يا حومه درلوده چې دکلا يا حصار ددیوالونو څخه دباندې يې لمنه ډيره پراخه ده.

نو دڅلورمې اسلامي پيړۍ دماخذ له مخې چې له لسمې عيسوي پيړۍ سره سمون خوري دکابل کلا اوحصار وجودلاره او داستحکام اوشهرت يې ډيره اوازه خپره وه.

دې ته بايد پاملرنه وکړو چې دکابل پر غرونو زاړه ديوالونه دښارله مستحکمې کلاسره اړونده موضوع ده. اواصلا دکهندژيا زړې کلا شته والی چې داوسني بالاحصارپرځای ددیوالونوجوړاونه پر غرونو ددې له امله شوې وه چې کلا ددفاع له نظره استحکام ومومي.

افغاني مورخينو تريوه وخته داسې فکر کاوه چې اصلا دکابل پخواني ديوالونه داسلام د مقدس دين دخپريدلو په مهال دلويديزو بلوسګرودمنخينوي له پاره دکابلي پادشاهانويعنې رتبيل شاهانو جوړ کړی دي.

خو که چيرته دکار اوږدوالی،دجوړولو عظمت او هغه وخت ته پاملرنه وشي چې ددې په جوړولو کې ترې کاراخستل شوی دې ټولوته په غورسره ترکتلو وروسته داسې څرګندیږي چې دادیوالونه په بيړه جوړشوي نه دي اوددې دجوړولومفکوره پخوانۍ سابقه لري.

یو تن لویدیز عالم پادر کسپاني دیکالوي چې نژدې ۱۸ کله یې په کابل کې ژوندکاوه او دافغانستان مجله ۱۹۴۸ کال په دویمه شماره کې یې مقاله هم خپره کړې ده. هغه لیکي چې دکابل پرغرونو دیوالونه په احتمال سره دیفتلیانو په وخت کې (پنځمه زېږدې پیړۍ کې اباد کړای شوي دي.

پدې کې شك نشته چې یفتلیان اوس هم نژدې (۲۰) زره تنه بدخشان کې دفیض اباد شمال لور ته اوسیږي دوی دپنځمې پیړۍ په اوږدو کې دیو فعال قوت په حیث دهندوکش شمال او جنوب لور ته په فعالیت لاس پورې کړ ساسانیان یې دهیوادله مرکز څخه لویدیځ لوري ته شا کړل او دهندوکش جنوب لور ته یې (دزاولي) په نامه یوه مشهوره قبیله په زابل اوکابل یعنې په غزني اواوسني کابل کې ځای پر ځای شو اود (زاول) (کاول) زابلستان او کابلستان نومونه دهغوی دوخت داستقرار خاطرې دي.

لکه څرنګه چې یفتلیان وسله لرونکي او جنګیالي خلك وو او همدا راز دسوق الجیشي له نقطه نظره یې په ځمکو کې ډیر شناخت اومهارت لاره، دنوموړي ایتالیایي پوه له نظره قوي احتمال دی چې دکابل دکلا مستحکمه هسته دکابل اوسنی بالاحصار اودمحافظې له پاره یې دغرونو دپاسه دیوالونه ددوی په لاس اباد شوي دي.

دکابل پخواني دیوالونه دچین دسترو دیوالونو یوه وړوکې نمونه ده چې نښې نښانې یې دپیکن غرب لور ته ۹۰ کیلو متری کې په ختیزه نړۍ کې نوم لري لکه څرنګه چې ټول پوهیږو چې دچین لوي دیوالونه د ۳۰۰۰ کیلو مترو په شاوخوا کې اوږدوالی لري اودادیوال په ۲۴۰ ق م کې دیوې چیني کورنۍ له خوا چې مانچو نومیده اودهیوانګنو خلکو دیرغلونو دمخنیوي له پاره جوړ کړای شوی و.

دکابل دیوالونه دچین دلویو دیوالونو په مقابل کې فوق العاده وړوکي دیوالونه دي او دایواځې د یووړوکی ښار له پاره چې ددوه وړوکو غرونو په منځ کې پروت و ددفاع په خاطر جوړ کړای شوی و.

مګر ددې دواړو دیوالونو دجوړښت دسبك له نظره چندان توپیر نشته.

دکابل ددیوالونوپه جوړولو کې دډبرو ټوټو، غټو خامو او پخو خښتو **څخه کار** اخیستل شوی، برجونه، کنګرې او تیر کښونه یې تر اوسه په ښه ډول تشخیص کیږي، ددیوالونو دجوړولو دځای ټاکل مخصوصا دغرونو په

لمنوکې چې ددهمزنګ په تنګي کې سره مخامخ کیږي دمهندسانو کمال اومهارت په ډیرو سختو ځایونو کې څرګندوي. په دې کې شك نشته چې دې دیوال خپلې دروازې درلودې او یوه دروازه یې همدغه ددهمزنګ په برخه کې وه او دا له امکان نه لرې نه ده چې د (شیردروازې) وجه تسمیه له همدغه ځایه اخستل شوې وي.

دادیوالونه درتبیل شاهانو په عصر کې دعربانو دحملې پر مهال اوتر هغې په نژدې دورو کې جوړ شوي دي لکه څرنګه چې داحمدشاه درانې اوابدالي تیمور شاه په وختونو کې هم پکې یوڅه رغاونې شوې دي لکه څنګه چې په لمر خاته پلو کې دیوال دجلګو او زراعتي برخو نه تیریده هلته یې اثار پاتې نه دي او دبرید تاکل یې یوڅه شکونه پیداکوي.

دکابل دیوالونه زموږ له تاریخي میراثونو څخه دي دهغې ساتل اومحافظه که هغه دتاریخي خاطراتو له نظره وي اوکه دګرځندویانو دمطالعاتو له نظره وي، زموږ ملي دنده ده.

۴۱_۸_۱۱

(c) ketabton.com: The Digital Library

دکابل لمنوکې دابادیود پراخوالي
ستراتیژي مفهوم او موقعیت

کابل دجغرافیایي جوړښت له مخې دغرونو په څو پردو کې تاوراتاو پیچلی پروت دی. که چیرته یې شاوخواته وکتل شي نو یوشمیر غونډۍ لکه (مرنجان) (کلوله پشته) (بي بي مهرو) او نورې یې دابادیو نژدې چاپیریال کې واقع شوی دی. خو دښار مرکزي برخه ددوه وړوکو غرونو (شیر دروازې) او (اسه مایي) په منځ کې پرته ده او خارج ته په لرو برخو کې یې نور غرونه په کړه وړه بڼه پراته دي.

ټول پوهیږو چې دبودایي اثارو د شهادت له مخې دکابل ښار له اسلام څخه دمخه په خپل چاپیر چل کې دغونډیو دپاسه هم ابادۍ درلودې ددې ابادیو لمنه تردویمې ،دریمې زېږدې پیړۍ پورې رسیږي او دهغو مسکو کاتو له مخې چې په چمن حضوري کې تر لاسه شوي دي څرګندیږي چې په څلورمو اوپنځمو م ز پیړیو کې په دې حدوداتو کې ابادیووجود لاره مـ سکندر او حتی چینایي لیدونکی هیوان تسنګ له دې ځایه دتیریدلو په مهال دکابل ښار لیدلی نه دی خو داسې اټکلوي چې دکابل ښار په پخوانیو وختو کې دمخه تر اسلام سره لدې چې ډیر اباد معبدونه یې درلودل مګر ډیر ارزښت یې نه لاره او داخبره هغه وخت ښه څرګندیږي چې دبګرام دښار موقعیت په ۸۰ کیلومتری کې په نظر کې ونیول شي. هغه وخت سړی پوهیږي لکه څنګه چې بګرام یو لوی ښاراود کوشانشاهانو

پـایتخت و دسـترو خلکـو او بودایـي علمـاو ګڼه ګوڼه هلتـه جـوړه وه او کـابل دلاري لـه اوږد کنـاره په یـوه څنـډه کـې واقـع شـوی و.

هغـه څوك چـې دکـابل پـه ښار کـې ژونـد کـوي او بـهرنیان چـې دلومـړي ځل لپـاره دې ښار تـه راځي ټولـو یـو عجیبـه څیـز پـدې ښار کـې لیدلـی او وینـي چې هغـه یولـوی حصـار دی چـې دشـیردروازې او اسـه مـائي پـه غـره بـاندې جـوړ کړای شـوی دی ایـاددې حصـار پـه جوړولـو کـې پرتـه لـه نظـامي اوسـتراتیژیکي ګټې نـه نـور څه و ؟

لکـه څنـګه چـې دچیـن لـوي دیـوال دهـن مـا دیرغلونـو پـه مقـابل کـې جـوړ کـړای شـوی و او نـور څه تـرې مطلـب نـه و همـدا راز دکـابل پـه غرونـو دیوالونویـواځې اویـواځې دیودفـاعي غـرض پـه خـاطر لـه ښار او ابـادیو څخـه چـارچـاپـیره جـوړ کـړای شـوی و چـې مطلـب تـرې یـواځې مدافعـه وه. اوتـل ددې دیوالـو لـه لیدلـو ځینـې پوښتنـې پـه ذهـن کـې ګرځي چـې دامسـتحکم حصـار دچا لـه خوا؟ پـه کـوم کـال اوکومـه نیتـه جـوړ کـړای شـوی دی.؟

لـه بده مرغـه چـې تـر اوسـه هیـڅ یوموثـق تـاریخي مـاخذ او هیـڅ یوډبـر لیـك پـه دې اړه درك نلـرو چـې صحیـح اوموثـق معلومـات راکـړي، یـو تـن (پاورکسـپاني) ایتالیـایي پـوه چـې ۱۸ کالـه دکـابل پـه ښار کـې اوسـیده او دافغانسـتان اړونـد یـې یوکتـاب هـم لیکلـی سـرلیك یـي دی (افغانسـتان چـهار راه اسـیا) هغـه پـدې بـاوري دی چـې دکـابل پـه غرونـو دیوالونـه دیفتلیانو په وخت کـې پیـل او تکمیـل شـوی دی.

دایفتلیـان چـې دافغانسـتان دتـاریخ دپنځمـې مسـیحي پیـړی پـه اوږدو کـې راڅرګنـد شـوي داخلـك نظـامي او جـګړه مـار خلـك وو پـه بـل عبـارت پـه ټولـه معنـا متحـارب ، نظـامي او جنګجـو خلـك وو دوی لـه منځنـی اسـیا دپـامیر لـه هغـه لـورې او سـر دریـا اوامودریـا نـه راغلـي وو او دبلاخـره پـه پخوانـی تخارسـتان او بدخشـان کـې میشـت شـول.

دایفتلیـان وروسـته تـر هغـې چـې دسـلطنت پـه تشـکیل بریـالي او پـه بدخشـان کـې یـي مقر اختیـار کړ په دوه ډولـو وویشـل شـول چـې یـوه ډلـه یـي لـه همغـه بدخشـان څخـه غـرب لـور تـه داوسـني افغانسـتان تـر وروسـتیو پولـوپـورې خواره شـول اولـه ساسـانیانو سـره تـر مخـامخ کیدلـو وروسـته یـي هغـوی پـر شـا کـړل او بلـه ډلـه یـي دهندوکش جنـوب پلـو تـه راغلـل پـه زابـل، کـابل او کـاپیسـا کـې خپـاره شـول چـې ددوی مهمـه قبیلـه (زاول) نومیـده دا ډلـه لکـه څرنـګه چـې په غزنـي کـې اوسیدل هغـې سـیمې پـه زاول شـهرت ومونـد.

دایفتلیـان پـه همغـه نظـامي شـیوه چـې درلـوده یـي دکـابل پـه غرونـو ددیوالونـو دجوړولـو پـه فکـر کـې شـول، ددوی دښه یـو والـی او داوامـرو

(c) ketabton.com: The Digital Library

تعمیل له مخې یې ددیوالونو په ابادولو لاس پورې کړ او دالوي حصار چې له نیکه مرغه بقایایي تر یو حده اوس هم موجودې دی منځ ته راغی.

کابل پخپله (کهن دژ) یالویه زړه کلا درلوده او دا (کنهدژ) یې بالا حصار و، چې په پخوانیو عربي او فارسي ماخذونو کې د(حصار)، (دژ)، (کهندژ) (کلا) په حصینه اومستحکمو صفاتو یاده شوې ده او ښار له کلا سره سره چې مستحکمه هسته یې وه دښار چار چاپیره یې دیوال هم لاره، که چیرته ښه دقت وشي لومړی پخپله کهن دژ دښو استحکاماتو او برجونو لرونکی اوښه مضبوطه کلا وه او بیا دښار چارچاپیره بل حصار جوړ کړای شوې و چې دکابل دغرونو په څوکو یې یوڅه برخې پاتې دي.

دکابل دغرونو دپاسه دحصار جوړول ددقت او مصالح له نظره څه اسان کار نه دی او دایو لوي کار ګڼل کیږي او ددی کار تکمیل ډیر وخت اومقتدر سلطنت ایجابوي او داسې څرګندوی چې نظامي او سوق الجیشي ارزښت چې کابل پکې اباد اومعمور و په پنځمه مسیحي پیړۍ کې ایجاب کاوه چې ددفاع له پاره مهم تدابیر ونیسي.

ټول په دې پوهیږو اوریدلي اولوستلي مو دي چې دکابل رتبیل شاهانو دې حصار اودې استحکاماتو ته ډیر ارزښت ورکاوه. دا حصار دعربو مجهزو قواوو درسیدلو پر مهال په اوومه زیږدې پیړۍ کې ځای پر ځای و چې پدغه مهال دښار ساتندویانو او عربو ترمنځ خونړۍ جګړې هم شوي اوداجګړې دمدافعینو ترمنځ ددې دیوالونو ترڅنګ څوځله تکرار شوي دي. دکابل ـ غرونودپاسه دحصار تر جوړولو دمخه خاص کلی نه و او دې دیوالونو جوړولو یو خاص ارزښت ورکړ خو کله چې دیوالونه اباد او حصار له لویو اوضخیمو دروازو سره خپله وروستۍ بڼه خپله کړه کابل ډیومستحکم پایتخت اومرکز په حیثیت وشمیرل شو.

۳_۴_۴۷

(c) ketabton.com: The Digital Library

دچکري منار

دکابل جنوب ختیز لوري ته لږ څه لرې که په دقت وکتل شي دغره په یوه تیغه باندې یوتور رنګه یاباریك عمودي کرښه څرګندیږي کله چې داغر په ژمي کي واورې سپین کړي داکرښه لږه څه ښه څرګندیږي داتور عمومي خط دچکړي له منار څخه عبارت دی.

د (چکړي منار) دجغرافیایي، تاریخي ،فرهنګي او معماري مفهوم له نظره پایتخت ته په نژدې ساحه کې یوه مهم میراث دی او دپورته شرح له نظره ددې آبادۍ ارزښت هغه وخت څرګندیږي چې په هغه ځای کې چې دامنار واقع دی په جغرافیایي مفهوم یي رڼا واچول شي.

کابل دافغانستان مرکز اوپه عین زمان کې یوتاریخي ښار شمیرل کیږي چې له ډیرو وختو راپه دیخوا دې اوسني حال ته رسیدلی دی یووخت بالاحصار په جنوب شرقي برخه کې دښار مهم مرکز ؤ دبالاحصار تر شا زړه جبهه اوشهدای صالحین واقع دي چې داځایونو هم دمخه تر اسلامي دورې ډیر ارزښت لاره دزړې جبهې تر شا یو لړ غرونه لکه شاخ برنتي،کمري اوچکړي ډیر مشهور دیاو ددې هر کنډر تر شا په څوکو کي یي دپخوانیو زمانو دآبادیو پاتې شونې شته .

اوځینې نقاط لکه پنجه شاه، جانباز، بیني نیزار، سهاك، کمري او چکړي دپاملرنې وړ دي اووروسته دچکړي دغرونو تر کنډرونو یخ دره، سنجد دره او"سه

توپان" داسي درې دي چې ليدونکی داوسني کابل له حوزې نه قدم په قدم لمر خاته لوري ته راکاږي اوبلاخره دبت خاك او تر هغې هم ليرو منطقو ته يي بيايي.

دچکړي منار چې دغره په يوه څوکه واقع دی په موجوده حال کې ۱۵ متره يا څه دپاسه لوړوالی لري او قطر يي د ۲۰ مترو په شاوخوا کې دی.

دچکړي منار په استوانه يي بڼه جوړ کړای شوی دی په داسې ډول چې پورتنۍ برخه يي په تدريج سره نرۍ کيږي دمنار پورتنۍ برخه داوښ دموړي په شکل ده اولکه څنګه چې پوهانو او بلاخره موسيوفوشه فرانسوي دخپل نظر څرګندونه کړې ده داسې څرګنديږي چې په لرغونو زمانو کې دمنار په پورتنۍ برخه کې (څرخه) يعنې (عراده) چې دبودايي دين آيين او قانون ؤ وضع شوی وه ، لکه چې همدې نظريي او مفکورې ته مربوط په هند کې بنارس ته نژدې دموريا هندي امپراطور (اشوکا) دوخت منار موجود دی چې په سرکي يې (چکړه) يا(عراده) دبودايي دين علامه ليدل کيږي او (چکړه) عين همغه کلمه ده چې دچکړې په منارکې ليدل کيږي اوله نامه څخريې هم معلوميږي چې دنوموړي منار په پورتنۍ برخه کې (چکړه) (څرخه) يا (څرخ) چې دبودايي دين او قانون علامه وه وضع شوې وه.

معمولاً فرانسوي لرغون پيژندونکی دتاريخ له نقطه نظره دچکړې منار او يو شمير استوپې چې ورته لرې او نژدې واقع دی لکه (يخ دره) (سنجد دره) (سه توپان) اونوروکې دويمې مسيحي پيړۍ ته نسبت ورکوي مګر پوښتنه پيداکيږي چې ايا دامنار د(اشوکا) زمانې دريمې م ز پيړۍ لومړۍ نيمايي پورې تعلق نه نيسي؟

موريا امپراطور اشوکا چې دهغه کتيبه په بودايي اخلاقي لارښوونو ليکلې وه پدې وروستيو کې دکندهار په سر پوزه کې تر لاسه کړای شوه چې بودايي دين ته يي په افغانستان کې رواج ورکړی دی او همدا راز يو بل ډبر ليك په جلال آباد کې دډرونتې په برخه کې ترلاسه شوی دی.اوهمداراز دچيني ليدونکي هيوان تسنګ دليکونو له مخې چې ياد شوی امپراطور په هډه اوبګرام کې استوپې اومعابدونه جوړ کړی ؤ دا ملاحظات پورتنۍ پوښتنه تقويه کوي چې دچکړې منار بايدداشوکا په وخت کې جوړ کړای شوی وی.

دچکړې منار يوه مذهبي ابادي ده او په ټول موجوديت يي له بودايي قانون څخه استازيتوب کاوه او دغره په پوزه باندې يي موقعيت داسې مفهوم لاره چې له يوې خوا يي دبودايي کابل څرګندونه کوله او له بلې خوا يي دبودايي دورو راهبانودلارښوونې له پاره شميرل کيده. لکه چې دشرق دلوري يي دهډې، دشمال دلوري يي دبګرام او دشمال غرب له خوا يي داراکوزي (کندهار) له پاره جلب توجه

(c) ketabton.com: The Digital Library

کوله. بګرام، چکړي، کمري، سهاك چې چارچاپیر پراته او ډیره ساحه یې نیولې وه چې دبودائي کابل ابادۍ یې په مختلفو برخو کې پرتې وې او ډیرې ابادۍ دچکړي دمنار په نژدې چاپیریال کې متمرکزې وې.

ټول په دې پوهیږو چې اشوکا په هند کې ډیر معبدونه او استوپې جوړې کړې دي او په ځانګړي توګه دتیږو منارونه یې په مختلفو ځایونو کې اباد کړي او خپل فرمانونه یې پر ډبرو کیندلي او په مناروتو کې کلك کړی دي او تر اوسه لکه څنګه چې دمخه وویل شول دوه فرمانونه یې دافغانستان په خاوره کې هم موندل شوي دي.

که چیرته داملاحظات په نظر کې ونیول شي په اسانۍ سره ویلای شو چې دچکړي منار به هم دهغه وخت ابادي وي، لکه چې مو وویل ،همدغه شان د(چکړه) لرونکی منار په بنارس کې هم لري چې تر اوسه موجود او مشهور دی. لکه څنګه چې (اشوکا) دپاچاهۍ ترڅنګ درهبانیت مقام هم درلود، او دخپلې واکمنۍ په لسم کال یې دبودائي دین مبلغین دارغنداو سیمې موجوده کندهار ته ورسیدل، غالب ګمان دادی چې دچکړي دمنار اساس هم هغوی ایښی وي او په کابل کې دبودایي دین دخپریدلو دخاطرې په ډول یې دامنار جوړ کړی وي ځکه چې طبیعي وه ددې منار چارچاپیره په درو کې ډیرې استوپې اومعبدونه و چې دځینو شواهد اوس هم لیدل کیږي اوداهم له امکان څخه لرې نده چې ددې ابادیو لمنې تر لومړۍ، دویمې اودریمې مسیحي پیړیو پورې اوږدې شوي وي.

۴۷\۴\۷

(c) ketabton.com: The Digital Library

خم زرګر

دبودايي معبدونو او استوپو پاتې شونې

((خم زرګر)) يوبې نښانه ځای دی چې په ځانګړې توګه يې په کتابونو او تاريخي اثارو کې دنوم يادونه شوي نه ده، مګر دتاريخي اباديو دلرلو په وجه په پخوانيو زمامونو کې مهم ځای و. پرته له شکه په کابل کې به داسې څوك نه وي چې د "ګلبهار" نوم يې اوريدلی نه وي. دا ښکلی کلی دپنجشير ددرې په دننه اودکوهستان او نجراب په لاره د (شتل) او پنجشير دمستو او څپاندو رودونو پر غاړه واقع دی او داځای دنوې پلازمينې کابل دخلکو دتفريح اوميلو ځای دی.

ګلبهار په خپله شمالي برخه کې د "شيخان خيل" په نامه يوځای لري چې له څوکالو راپديخوا هلته يوه لويه دټوکر جوړولو فابريکه جوړه شوې او په فعاليت يې پيل کړی دی اود "شيخانخيل" نوم دګلبهار دنساجي په بڼه منځ ته راغلی دی.

بايد هير نکړو چې دشيخانخيل هغه دښته چې اوس هلته دفابريکې ودانۍ جوړه شوې، څلور سوه کاله دمخه يې دډيرو ګلونو په لرلو او په ځانګړې توګه دلاله ګل په لرلويې ډير شهرت لاره. او ظهير الدين محمد بابر په خپلو يادښتونو کې چې په "تزك" شهرت لري د شيخان خيل دنوم يادونه يې د (شيخاددښتې) په نامه کړې ده.

(c) ketabton.com: The Digital Library

اوپه پښتو کې دلاله ګل دمختلفو ډولونه تعریف کوي اوپه ځانګړي توګه یې یادونه کوي چې دلاله د ۳۲ ډوله ګلانو څخه یې پدې دښته کې د (لاله ګل بوی) او (لاله صدبرګ) یې ډیر شهرت لري چې دغور بند دتنګي په خوله کې راټوکیږي.

دګلبهار دکلي شمال شرق لوري ته دشیخان خیل دښته، خم زرګر او خوا ته یې اشترګرام پروت دی او ددې منطقې شمالي لوري ته د"سنجن" او "درنامي" غرونه پراته دي. خم زرګر اواشترګدام دکاپیسا دډیرونورو نقاطو په څیر دپخوانیو دورو ډیرې مذهبي ابادۍ درلودې او دقدیمه اثارو بقایاوې دامفکوره په وضاحت سره تائیدوي.ددې کلي دشمال لوري ته دغرونو اوسیدونکي که هغه د(سنجن) (درنامه) اوکه دشتل درې اوسیدونکي دي چې شمال لویدیځ ته واقع دی ټول په پشه یې ژبه خبرې کوي او داسې څرګندیږي چې په پخوانیو وختونو کې دې لهجې پدې سیمه کې عمومیت لاره.

داخبار، فرهنګي او اطلاعاتي یادښتونو پر اساس چې ما پخپله په همغه ځای کې اخیستي، پدې وروستیو کلونو کې بودایي اثار او تراشلې مجسمې ورو، ورو له سنجن" اوخم زرګر څخه ترلاسه شوي دي.

په دې اړه لومړی په زړه پورې پارچې چې له "سنجن" څخه تر لاسه شوي عبارت له دوه لویو دکانو هیکلو څخه دي چې یویې یومتر اولس سانتي لوړ والی لري اودبودا مجسمه په داسې حال کې څرګندیږي چې له اوږدو وېښتو څخه یې داور شغلې لوړیږي اودپښو له تلووڅخه یې اوبه جاري دي داډول مجسمه دمخه تر دې هم په ۱۹۲۶ کال کې چې ډیره ښکلې هم وه د"پایتاوه" په کلي کې چې سرای خواجه ته نژدې دی کشف شوې وه او هغه د بودایي خارقه بزرګ په صفت یادوي او دویمه پارچه چې له "سنجن" څخه تر لاسه شوې یوه دناستې "پودلس اتوا" مجسمه ده.

دشیخانخیل اوخم زرګر ترمنځ دیوه غره لړۍ ده چې ډیره برخه یې سلیت کانی لري او ددې غره لمنې چې مخه یې دشیخانخیل په لور ده تاریخي شواهد نلري مګر هغه لمنې یې چې د"اشترګرام" او"خم زرګر" په لور دی تاریخي شواهد لري اوځای په ځای دخرابو اواستوپو بقایاوې دسړي پاملرنه راړوي.

دبودايي معابدونو اواستوپو شواهد په ځونقاطو کې ليدل کيږي، هغه نقطه چې لومړی دپام لرنې وړګرځي "رامو" نوميږي اومتصل يې دبي بي سبز په نامه يو زيارت دی، ددې ځای په پورتنيو برخو کې دخونګو دپاسه ديوې بودايي استوپې بقايا ليدل کيږي چې کولای شو هغه د (رامواستوپې) په نامه ياده کړو. دعره په لمنه کې دوه درې ځايه له کاڼي جوړې دزمري مجسمې پرتې دي چې دهغو وجود دلويو ابادیو په وجود شهادت ورکوي، ځکه تر کومه ځايه چې دکاپيسا دبودايي عصر په معماری مطالعه شوې ده دازمريان به معمولاً دمعبدونو دپوړيو دوه خواو ته نصب کيدل.

درامو استوپې جنوب لويديځ لوري ته نژدې ديوکيلو متر په فاصله دغره دپرخونګو دنورو استوپو شواهدليدل کيږي چې يوې ته يې بهمن استوپه او بلې ته يې تخت توپ وايي.د "توپ" کلمه بشپړه او خوبخود داستوپې پخوانۍ کلمه ده چې دافغانستان په ډيرو ځايونو کې هماغسې پاتې ده. د (تخت توپ) پورتنۍ برخه دسراج الملة والدين اميرحبيب الله خان په عصر کې هوارې شوې او دسوپې په ډول يې جوړه کړې ده، لکه څرنګه چې دپخوانۍ استوپې خرابه يې دتخت په بڼه جوړه کړې ده نوځکه يې(تخت توپ) بولي.

هغه غر چې درې د(رامو) (بهمن) او (تخت توپ) استوپې لرلې دنيمې دايرې په بڼه يې ميداني احاطه کړې ده،چې ورځ دځومعبدونو بقاياوې پکې ليدل کيږي اوخرابې يې هم يو له بلې نه برجسته دی. پدې کې شك نشته چې دوخت په تيريدو سيلابي بارانونه دغره له لمنو راښکته شوې ډيرې خاورې اوختې يې دمعبدونو په پاتې شونيوانبار کړي، همدارنګه دبنيادګر دې تيږې او پايي چې پکې کلونه کيندل شوي څلور متره دځمکې لاندې څرګنديږي او دارابنيي چې ډيرو رسوباتو ډير تاريخي شواهدتر خاورو لاندې پټ کړي دي.

دبودايي عصر کې دا دود وٴ چې مذهبي معبدونه اواستوپې به يې په غرنيو برخو کې دغرونو په لمنو اولوړو برخو کې جوړولې، خم زرګر يوځل بيا دابادۍ داروش ثابت کړو. د (اشترګرام) له وجه تسميه نه څرګنديږي چې دلته نه يواځې معابد بلکه محتملاً کلي اوښار هم اباد وو، اصلاً داشترګرام غره دبګرام پهلوان غر ته ډير ورته والی لاره، لکه څرنګه چې مودپهلوان غره ترڅنګ دبګرام ښار لاره

همداراز داشترګام ترڅنګ هم حتماً ښار موجود و نوم او نښان يې دتاريخ له پاڼو څخه وهل شوی خوخامخا به څيړنې اوکيندنې پدې باره کې دوباره رڼا واچوي.

په لويې او عام مفهوم دګلبهار دموقعيت په ارزښت کې شك نشته چې دځمکې په مخ دشواهدو او له مختلفو منطقو څخه دتراشلو هيکلونو دټوټو له بيابيا موندلو څخه چې هر يو يې په خپل ذات کې ارزښت لري او له پخوانيو مدني کاروانونو څخه راپاتې دي. څيړنې دخم زرګر، اشترګرام او دګلبهار په نورو ډيرو کليو کې دځمکې پر مخ اوترخاورو لاندې ډير نور ارزښتمندشواهد لري،ځکه چې نن ورځ دګلبهار دنساجي فابريکې دې منطقې ته يوځانګړی ارزښت ورکړی دی او دلته ديو وړوکي ښار په بڼه ابادیو صورت نيولی چې خامخا به په راتلونکی کې دا ابادی لاپراخوالی ومومي.

۴۱\۵\۲۰

(c) ketabton.com: The Digital Library

جبل السراج (دهندوکش ور)

دلومړي پنځه کلن پلان ددویم کال په نیمایي کې چې دهیواد دابادۍ له پاره ترسره کیده، دیوستر کارداجراء خبر په ورځپاڼو کې خپور شو چې هغه دسالنګ په دره کې دموټر و سرك او هندوکش په زړه کې دهغه تونل کښل دي چې جبل السراج او خنجان به سره وصل کړي یعنې چې دهندوکش دوه برخې شمالي او جنوبي برخې به سره وصل شي، او له نیکه مرغه چې نن دا کرښې لیکم دپروګرام مطابق دکار په اړه دشمال او جنوب دلوري دپاملرنې وړ پرمختګ شوی دی او دهغه وړاندلید له مخې چې دکارپوهانو له خوا جوړ شوی ددویم پنځه کلن پلان په نیمائي کې به داستر کار پای ته ورسیږي.

دکاپیسا (کودامن او کوهستان) دلویې جلګې دنیمه شمال او شمال غرب په نیمه دایره کې یوه مهمه او حساسه نقطه لروچې له نیمې پیړۍ راپدیخوا یې دجبل السراج په نامه شهرت پیداکړی دی او تر دې دمخه په ټولوپخوانیو دورو کې دپروان په نامه یادیده.

جبل السراج یاپخوانی پروان دجغرافیایي موقعیت له مخې (په لرغونووختونو کې هم خاص ارزښت لاره او اوس یې هم لري . چې داستوګنې دمنځنې ځای په توګه دمنځنې هندوکش دلویو څلورو لارو په حیث قرار لري، پدې معنا چې جنوب لویدیځ لوري ته یې د ۵ کیلو مترو په فاصله دغور بند دره پرته ده اوشمال ختیځ لوري ته یې په همدغه فاصله په ګلبهار کې د پنجشیر ددرې پیل دی چې بیا پدې دواړو درو کې دوه دتیریدنې نورې لارې دي چې یوه دشتل دره اوبله دسالنګ دره.

دشتل دره تنګه محدوده او دتیریدنې له پاره ډیره له ستونزو ډکه ده، مګر دسالنګ دره نسبتاً له دې درې څخه پراخه اودیانه له پاره مساعده ده که چیرته دشتل دره حذف کړو درې ،درې نورې به پاتې شي لکه پنجشیر، سالنګ او غوربند چې دادرې واړه په لرغونو زمانوکې دعبور او مرور له پاره مساعدې وې او غوربند چې دهندوکش جنوب لوري ته دشیبر تر کوتل پورې امتداد لري په اکثرو لرغونو وسطي او نویو لارو کې شامل و او له څه مودې را پدیخوا دموټر و لاره ګرځیدلې ده.

له دې لنډې شرح ورکولو وروسته که چیرته ښه پاملرنه وشي جبل السراج له خپلې ښکلا سره سره د "ګلبهار" او "متېك" ترمنځ اویاد پنجشیر اوغوربند ترمنځ او یاخو هم دسال او لنګ یا سالنګ په خوله کې قرار لري اوکولی شو چې هغې ته دهندوکش جنوبی دروازه ووایو.

وایي چې تاریخ تکراریږي. ایا دابه بهتره نه وي چې ووایو ثابت جغرافیایي موقف اوموقعیت په تاریخ کې خپل نقش تکراروي؟ لکه څنګه چې اوس جبل السراج ډیر ارزښت حاصل کړی په راتلونکي کې به تر دې ډیر ازرښت تر لاسه کړي. په لرغونو وختونو کې یې هم ډیر اهمیت لاره او داټول ارزښتونه دهغې سیمې په جغرافیایي موقعیت پورې تړلی ؤ چې دهندوکش په درو اومهمو کوتلونو لارې تیرې شوي دي او له هغې ورځې چې په دغه درو کې دشیبر پښه لګیدلې ده جبل السراج خپل ارزښت ترلاسه کړی دی.

معمولاً مورخین دلته دیوښار څرګندونه کوي چې په ۳۲۹ ق م کال کې پخپله د سکندر مقدوني په لاس جوړ کړای شوی، داهمغه دهندوکش دپای سکندریه یا پاروپامیزاد دی، لکه څرنګه چې اسکندر په هغو ځایونو کې سکندریه جوړوله چې هلته به تردې دمخه ابادي موجوده وه، نو کله چې مقدوني سردار دښار بناکوله هلته حتماً ښه مستحکمه کلا موجوده وه چې اوس یې اثار نه څرګندیږي او نه دتاریخ په خاطره کې ځای لرلی. مګر موقف او اقلیمي موقعیت یې په یقیني توګه حکم کوي چې وړاندې د سکندر دعسکرو تر رسیدلو پدې ځای کې ابادي وه لکه په هري رود کې وړاندې د سکندر تر رسیدلو د (ارقاکانا)کلا موجوده وه همدارنګه حتماً دهیرمند په سیمه او ارغنداو کې وړاندې د سکندر تررسیدلو موښارونه او مستحکمې کلاګانې درلودلې.

جبل السراج یا پروان دهندوکش جنوبي دروازه وه او په اینده کې به هم وي، لکه څنګه چې دهوامرغان ددوبي او ژمي پر مهال دمهاجرت په وخت کې دسالنګ دلارو څخه ګټه اخلي انسانان هم له همغو او ترڅنګ لارې دپنجشیر له درې څخه استفاده کولی.

سکندر مقدوني ۲۳ پیړۍ دمخه هلته سکندریه پیل کړه او د سکندریې دجوړولو پر مهال یې روزانه دسیمې له خلکو څخه دهندوکش دلارو ګودرو په هکله معلومات ترلاسه کول. مخصوصاً دهغو ځایونو په اړه چې له اوسني جبل السراج سره پیوست پراته دي.

ددې ۲۳ پیړیو په اوږدو کې یې جغرافیایي جوړښت او دلارو وضع دلږ ډیر توپیر سره یوشان وه او اوس دادی تازه پدې کلونو کې چې موږ په کې ژوند کوو دسالنګ وضع شرایط اوعبور ومرور هلته په کلي ډول بدل شوی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

یو له هغومسایلو څخه چې دافغانستان په دې برخه کې دسکندر دخطو سیر په هکله تر اوسه په یقیني توګه معلومه نده همغه دسکندر په هندوکش باختر ته ورتلل اوبیرته پروان ته راتلل دي.

پدې کې شك نشته چې داندراب اوسیدونکي چې له هرې نقطې څخه یې وي دخاواك په کوتل شپه ترمنځ یعنې په دوه ورځو کې ځان ګل بهار ته رسوي. او په همدغه دوه ورځو کې یو تن کولی شي چې له اندراب څخه دخنجان په لاره دسالنګ په کوتل ځان جبل السراج ته ورسوي.

په (پادشاه نامه) کتاب کې چې دمغلي پاچا شاه جهان دپېر پیښې پکې لیکل شوې دي په قول ویلی شو چې هغه وخت چې علي مردان خان له کابل نه دبدخشان دتسخیر په قصد حرکت کاوه، هغه ته وویل شول چې دهندوکش له درو څخه ډېر عسکر نه شي تیریدای، نو ځکه هغه له لس زره سپرو سره دپروان، اهنګران، سالنګ، اودوشاخ دلارې ورتیر خنجان ته ورسیدل اندراب ته په رسیدلو له سراب او دطول (خاواك) له کوتل نه ورتیر (شپن) ته او له هغه ځایه (رخه) دپنجشیر حاکم نشیني سیمې ته راغی او له هغه ځایه ګلبهار ته ستون شو.

اګر چې دعلیمردان خان تلل او راتلل په ۱۱ هجري شمسي پیړۍ کې (۱۷ مسیحي پیړۍ) کې ترسره شوی دی مګر موږ ته ښه معلومات راکوي اوکولی شو ترنتیجي اخستلو وروسته ووایو چې په ډېر باور سکندر مقدوني هم ۲۳ پیړۍ دمخه له همدغو دوه لارو او دوه کوتلونو سالنګ او پنجشیر نه ګټه اخیستې یعنې دسالنګ پرلار تللی او دخاواك او پنجشیر پر لار ګلبهار او له هغه ځایه دپروان سکندریي ته یې مراجعت کړی دی. دامفکوره راته هغه مهال پیداشوه چې تیره اونۍ مې پروان، ګلبهار او پنجشیر ته سفر وکړ پدې سفر کې ماته ثابته شوه چې سکندر لدې دوه لارو استفاده کړې ده جبل السراج او دپروان سکندریه لکه څنګه چې ۲۳ پیړۍ دمخه دجنوبي هندوکش دروازه وه بیا دنوي سرك په خلاصیدلو ، سالنګ لوي تاریخي موقعیت بیا له سره نوی کړ.

۴۱\۳\۵

(c) ketabton.com: The Digital Library

دلوګر تاریخي او جغرافیایي موقف

کابل دجغرافیایي جوړښت له مخې په یوه غرنی نقطه کې پروت دی چې دغرونو پردو له نژدې تر ډبرو لیرو په غیږ کې نیولی، ددې تاریخي ښار په شمال اوجنوب کې دوه نسبتاً پراخې او حاصل خیزې ساحې پرتې دي چې دواړه دکابل انبار خانه شمیرل کیږي. لکه څنګه چې کاپیسا (کوهدامن او کوهستان تراوتازګی دشمیرې دډیرښت حاصل خیزې او تاریخي اثارو دبقایاوله مخې دکابل په شمال کې شهرت لري، تقریباً په همدې فاصله په مقابل سمت یعنې دپایتخت په جنوب کې یوه بله علاقه د (لوګر) په نوم لرو چې لکه دکابل دشمالي برخې په څیر زر خیزه، حاصل خیزه تراوتازه او دډیر نفوس لرونکې ده، دا دواړه سیمې چې سره ډیر ورته والی لري په عین حال کې دزراعتي تولیداتو یوتوپیر هم لري او هغه دادی چې په لومړي ځای یعنې کاپیسا په ډیره پیمانه د انګورو باغونه اومیوې تولیدوي او په مقابل کې لوګر ډیره غله لري. همدارنګه ددواړو سیمو ترمنځ درودخانو او د اوبو دمنابعو توپیر هم موجود دی پدې ترتیب چې کاپیسا ښه مست او څپاند رودونه لري چې له لوړو غرونو څخه سرچینه نیسي او په مقابل کې لوګر بیا یورود لري چې دلوګر رود په نوم یادیږي منتها ددې روداوبه ډیرې ښې ویشل کیږي او اراضي ته ښه رسیږي او په کرهنه کې ترې ښه ګټه اخیستلای شي او دکاپیسا ردودونه په ډیرې تیزۍ سره حرکت لري لکه څومره چې باید ترې ګټه واخستل شي هومره ګټه ترې نه اخستل کیږي.

لوګر لکه دکاپیسا په څیر چې دتاریخ په اوږدو کې یې ستري دورې ترسره کړي دي منتها دکاپیسا په څینو نقاطو کې لکه (بګرام)، (پایتاوه) (شترك) او نورو کې

(c) ketabton.com: The Digital Library

دلروغون پیژندونکو له خوا کیندنی شوي او څیړنې ترسره شوي مګر په لوګر کې متاسفانه تر اوسه هیڅ ډول علمي او عملي هڅې ترسره شوي نه دي، ددې علاقې موقعیت دکابل، ګردیز اوغزني ترمنځ چې دادرې واړه لوي اداري، سیاسي او فرهنګي مرکزونه دي او دادرې واړه دارابنیي چې داڅومره دتاریخ په ژورو کې دارزښت وړ ده.

تر اوسه مودلوګر دنوم دیادونې له پاره پرته دیوناني مصري جغرافیه لیکونکي بطلیموس له یادونې چې په دویمه عیسوي پیړۍ کې تیر شوی نور څه نه دي موندلي. دهغه دلیکنو له مخې چې د(پاروپامیزاد) چې عبارت له کابلستان څخه وي دکابل درودخانې مرستیالانو اومختلفو ځایونو نومونه یي اخستي چې یویي (لوګرنا) ده یوتن انګریز کننګهم او نورو پوهانو همدا (لوګرنا) دشباهت او ورته والی له مخې همدا اوسنی لوګر کړی دی.

لکه څنګه چې (ګر) دغره په معنا دی او (لو) د (لوی) مخفف دی نوویلای شو چې په لرغونو زمانوکې دانوم د(لوی غر) په معنا ویل شوی او ورو ورو دوخت په تیریدلو دعوامو په ژبه چې اختصار ته متمایل دی د(لوغر) او (لوګر) په بڼه منځ ته راغلی دی.

لوګر په لرغونو زمانو کې هغه سیمه وه چې هلته (اورمړی) ژبه ویل کیده چې بقایایي اوس هم په (برکي برك) کې لیدل کیږي دانوم اوداسې نور ډیر نومونه چې لنډه یادونه به یي وشي ددې محتاج دی چې پرې څیړنه وشي او په (رمړي) ژبه کې مطالعه به ډیره مرسته وکړي.

په لوګر کې دبعضې ابادیو، نهرونو، کاریزونو نومونه واقعاً په ذهن کې یوه مفکوره تولیدوي لکه: کاریز رسن، کاریز تشن، کاریز روشن(داوسنی ارزي درویش نوم)، کاریزخزر، پل جوګي، نهرراجان، نهر منسچ، نهر پند جوی بابوس، ده کشن، غندي کشن، پادخواب، شانه اونور.

همدغه د(برکي برك) تسمیه چې همدا اوس هم یو شمیر محدودې کورنۍ په اور مړي ژبه خبرې کوي عجیب نوم نه دی؟

همدارنګه د(برکي راجان) تسمیه، داور مړی ژبې بقایا پرته له برکي برك نه دوزیرستان په (کاني ګرام) کې هم پاتې دی.

په لوګر کې داسې نور ډیر ځایونه هم شته چې اوسیدونکو یي یاخوشواهد ترلاسه کړي او یا خو لیدل شوي او یا یي درك لرلی. موسهي چې داهم یوله همغو عجیبو ومونوڅخه دی چې پدې هم نه پوهیږو چې سهي صورت یي څرنګه ولیکو

هلته هم وړوکې مجسمې موندل شوي چې ختيني جچوړې او پخې شوې داسې او دسوار کار مجسمې په لاس راغلي دي چې يوه يادوه نمونې يې دکابل په موزيم کې موجودې دي او په لږ اختلاف يې جوړه له بګرام نه هم په لاس راغلي دي او معمولاً هغه د کوشانيانو دوروستۍ دورې يعنې دعيسوي ددريمې پيړۍ ته نسبت ورکولی شو.

د (پادخواب شانه) له چار چاپيره زراعتي ځمکو او باغونو څخه دغزنويانو او کوشانيانو سکې ترلاسه شوي او تر لاسه کيږي او ځينې فلزي مجسمې اوفلزي مهرونه او نورترې هم تر لاسه شوي دي، په ياده شوې سيمه کې (خم هندو) چې د (کنګار) شرق لوري ته واقع دی دخلکو دوينا له مخې ډيرې سکې پيدا کيږي او همدارنګه له نورونقاطو څخه لکه (تخت شاه) او (استي ميدان) کې تاريخي شواهد کله کله تر نظره کيږي.

پدې کې شك نشته چې سيمه ايز او فولکور داستانونه په ډير پيمانه دانومونه خپل کړي دي، همدا پادخواب شانه ډيرې مختلفې کيسې لري وائي چې اصلاً داتسميه "باد _ خواب" ؤ او دسهار نسيم به دلته ډير ښه چليده او دغزنويانوخواب خانه ياخوب ځای همدلته ؤ نو پادخواب شانه اصلاً "بادخواب شاهانه" تعبير کولای شو.

يوشمير نور ددې ځای په چينو کې نورې کيسې ګوري او وائي چې ددې چينو او د "سلطاني پور" دچينو تر منځ دځمکې لاندې ارتباط موجود دی. پدې کې شك نشته چې دلوګر دپادخواب شانه او دجلال اباد دسلطان پوري چڼني دکابل داهل هنود په عرف کې متبرك مقام لري اوتر اوسه هم پدې دواړو برخو کې کال په کال ستري ميلې ترسره کيږي. لنډه داچې دلوګر منطقه چې د "واغجان" له تنګي نه دالتمور تر کوتل پورې او همدارنګه له چرخ نه تر (سجاند) پورې لويه علاقه راچاپيره ده چې په اسلامي اوتر اسلام دمخه دورونو کې يې فرهنګي دورې تر سره کړي دي او هغه شواهد چې پدې ناحيه کې حد په حد ليدل کيږي دلته بايد حتماً هڅې صورت ونيسي.

۴۷-۴-۱۹

(c) ketabton.com: The Digital Library

استوپه یا توپ

په افغانستان کې د بودايي آبادیو، یو میراث

دافغانستان په اکثرو ځایونو کې مخصوصاً ددې خاورې په نیموختیزو برخو کې چې بودايي دین څه دپاسه یوزر کاله پکې رواج وۀ، لکه دګنبدي په څیر د کانو یو امبار چې له کانو او خاورو جوړ او دیو برج په څیر چې په عموم ډول خارجي برخه یې له تزئیناتو خالي نده څرګندیږي لکه څرنګه چې اکثره معبدونه په لوړو او وچو ځایونو اودغرونو پرخونګو جوړیدل، همدارنګه داستوپو پاتې شونې هم په لوړو دامانې برخو اودغرونو په لمنو کې وجود لري، هیڅ به دافکر ونکړي چې دبودايي دین پر مهال په زرګونو وړې او غټې استوپې دافغانستان په مختلفو برخو کې ابادې شوې وې، هرې خواته چې به کتل کیدل یوه استوپه به خامخا په نظر ورتله او ددې معبدونو او استوپو د معماری او فرهنګ سبك په وروستیو وختونو خپل اثر پریښودی دی او پخپله د استوپې کلمه له منځه تللې نه ده او دتوپ په بڼه وروستیو وختونو ته هم را پاتې ده. او د کابل د محیط په ۱۰۰ کیلو متری کې څو ځایه داکلمه اوریدل کیږي او د بودايي وخت په پخوانیو استوپو شهادت ورکوي

(c) ketabton.com: The Digital Library

لکه (توپ دره) چې دچاریکار په مقابل کې دعمومي سرك چپ لوري ته په یوه دره پورې نښتې. چې په یوه نقطه کې یې چې ډیره ښکلي اوبرجسته نقطه ده دیوې استوپې پاتې شونې څرګندیږي چې شاید داپه افغانستان کې ترټولوستره استوپه وي،توپ درې ته کولی شو.

(استوپه دره) ووایو. په عرف او دمنطقې په دود کې "توپ" همغه استوپه ده چې له لریو ځایونو څخه ښکاریږي او دکوشاني عصرد تلپاتې کارونو څخه یې پاتې شوني څرګندیږي اوله چارچاپیر سیمې څخه یې دکوشاني عصر مسکوکات په لاس راځي هغه مربع شکل ستوپه یې ۱۵ متره لوړ والی لري او خارجي وړې استوپې یې خپله ښه بدله کړې ده او خرابې شوې دي.

دکابل په لور ښکته له بیګ توت کلي نه یایې که په دقیقه توګه ووایو دبیګ توت او چهل تن ترمنځ یوه غونډۍ ده چې "سه توپان" نومیږي لکه څنګه چې یې له نامه څخه څرګندیږي هلته درې ښکلاوې په نظر راځي چې سترګې له ورایه هلته دتاریخي پاتې شونیو تاریخي شواهد ګوري چې دلته په بودایي دوران کې درې استوپې خوا تر خوا ابادې وې او نننی دتوپ کلمه پخوانۍ داستوپې کلمه ده اوهلته سیمه ایزې ژبې دتوپ له واحدې صیغې نه دجمعې صیغه توپان جوړه کړې ده او (سه توپان) اوسنی نوم دتاریخي حقایقو له مخې په درې استوپو موافق او شاهد دی.

دکابل شمال ته له چاریکار لږ څه لرې دګل بهار شمال شرق لوري ته دخم زرګر په علاقه کې (اشترګرام) ته نژدې دغره پرخونګه یوه نقطه ده چې "تخت توپ" نومیږي دلته هم په یوه ښکلې نقطه کې یوه استوپه موجوده وه چې دډیرې ښکلې منطقې اوښه موقعیت په مناسبت چې لاره یې شپیته کاله دمخه شاید دسراج الملة والدین په امر به هغه بدله شوې وې چې وروسته له هغې ورته "تخت توپ" وایي او دادی ګورو چې په یوه بله نقطه کې پخوانۍ استوپه دتوپ دکلمې په ښه له منځه نه ده تللې.

دوه ښکلي نور مثالونه دتوپ رستم دی چې یو په سمنګان او بل په بلخ کې مشهور دی او دواړه بودایي استوپې دي خوتوپیر یې دومره دی چې هغه توپ رستم چې ایبك سمنګان کې واقع دی تیږې یې تراشل شوی او کار یې ناتمام پاتې شوی دی او هغه توپ چې دبلخ دنوبهار دروازې ته نژدې واقع دی له غټو خامو خښتو څخه جوړ شوی دی او یوه بله ښکلا هم دتخت رستم په نامه موجوده ده چې تر

(c) ketabton.com: The Digital Library

اوسه دهغې دتشخيص په هکله ديو معبد يا اورتون په حيث اتفاق نظرندی حاصل شوی.

ددې لنډې شرح په رڼا کې شکونه نه پاتې کيږي چې استوپې که هغه دودانيو دجوړښت دبقايا له نظره وي او که هغه دادبي خاطرو له نظره وي له منځه نه دی تللی، د غرونو په خونګو او لمنو اوشيلووکې يې بقاياوې په تيږه، خښته کاڼو او برجستګيو کې پاتې دي. او په خاطرو او کيسو کې د "توپ" په صورت نقش دی او د عوامو قاموس ددې محلې نومونو دتاريخي خاطرو غوره ساتندويه وسيله ده.

اصلاً په هند کې استوپې د"بودا" دايرو دمحافظې او بودائي راهبانو له پاره جوړيدلې وروسته سلاطينو، شاهانو، وزيرانو اوحتی مشهورو اشخاصو دخاطرو په خاطر دا ودانۍ جوړولې او په عموم ډول به يې قيمتي نګينې، سکې مهرونه او نور په همدغو استوپو کې خښول لکه چې يوه ورانه شوې استوپه په همدغه غرض ولټول شوه او له لدې پرته دانګريزانو دلومړي او دويم يرغل پر مهال په کابل، ډرونټه بګرام، او باميان کې وپلټل شوې او ډير څيزونه يې دلندن برتش موزيم ته يوړل، دودانۍ په بڼه استوپې په افغانستان کې له تاثيراتو تشې ندی او اکثر ضخيم برجونه چې زموږ دکلاګانو په کنجونو کې ليدل کيږي تر ډيرې اندازې پخوانۍ استوپې را ياد وي.

۴۷\۱۱\۳۰

(c) ketabton.com: The Digital Library

توپ دره

څه موده دمخه په جرایدو اووروځپانو کې خبر خپور شو چې کابل موزیم په نظر کې لري چې دیونسکو دیوتن رالیږل شوي مهندس په لارښوونه دکابل دنژدې سیمو دځینو تاریخي ابادۍ مرمت کاري وکړي او په همدې تازه ورځو کې دتوپ درې دابادۍ مرمت هم پیل شوی دی.

پدې کې شك نشته چې په کابل او دکابل په لرې اونژدې چاپیریال کې یو لړ مذهبي تاریخي ابادۍ داسلامي اوبودایي دورو وجود لري چې مرمت او بیا جوړونه یې داثارو حفظ اوساتنه یې دافغانستان دهنري او تاریخي اثارو له مخې ډیرارزښت لري.داکار نه یواځې زموږ پخوانۍ مذهبي ودانۍ له نړیدلو څخه ساتي لاچې دسیاحانو له پاره هم دډیرې پاملرنې وړ دی. ځکه چې دخارجي سیاحینو په نظر کې پرته له طبیعي مناظرو څخه دویم ارزښتمند څیز مذهبي تاریخي ودانۍ دی چې له نیکه مرغه افغانستان تر اوسه خپل پخواني ټول اثار په خپلو ځایوحفظ او ساتلي دي. مقصد دتوپ درې له مذهبي آبده څخه څه شی دی؟ او توپ دره په کوم ځای کې واقع ده؟ دادیددې پوښتنو ځواب ته راځو :

دلومړۍ پوښتنې ځواب باید سملاسي ووایو چې دابده مقصد له بودائي استوپې څخه دی.

استوپه یاتوپ چې دپخوانۍ بودائي دورې خاص اوعام نوم دی چې په کابل او دکابل په چارچاپیر سیمو کې زموږ تر وخته شکل او اصلي مفهوم ساتلیدی هغه (استوپه) ده.

په عموم ډول بودایي معبدونه په دوه برخو ویشل شوي چې یوته یې سنګهارمه یامعابد او بل ته به یې استوپه ویل او په بودائي عصر کې له دویمې م ز پیړۍ نه

تر ۹ زیږدې پیړۍ پورې د ۱۱ پیړیو په اوږدو کې په نیمه شرقي افغانستان کې له (بلخ نه تر کندهار دختیځ په لور) رواج درلود پرته له مبالغې څو سوه وړې او غټې استوپې ودانې شوې دي اودکابل دښار په منځ کې دشیردروازې او آسه مایي غرونو پرخونګولسګونې استوپې وې.

په اساسی توګه هر یو معبد کم ترکمه یوه استوپه درلوده اوډیروختونه دیو معبد چارچاپیره ډیرې وړې اولویي استوپې هم جوړېدې. استوپې به اکثراً له منځ نه ډکې اودباندې به دګنبدې په ډول جوړېده. په لومړي وخت کې به یې دهند په بنارس کې داستوپې دننه دبودا الماس ایښوده اوبیا وروسته به یې دراهبانوالماس اونور قیمتي څیزونه په ځانګړي صندوقچه کې اچول اود استوپې دننه به یې ایښودل له پورتني شرح نه څرګندیږي چې توپ دره اصلاً استوپه دره وه د (س· حرف په اسانۍ سره حذف شوی‌او اوس دتوپ په بڼه پاتې دی او دکوهدامن او کوهستان خلکو لکه دافغانستان دنورو برخو په څېر ددې پخوانی مفهوم په سهي توګه ساتلی دی.

توپ دره دخواجه سیاران اوسنجد درې په منځ کښې دپغمان دغره په کوزنۍ برخه کې دچاریکار ترڅنګ پرته ده اودکلي کورونه یې له دوه ګاونډیو کلیو او چاریکار نه په وضاحت سره معلومیږي یو کیلو متر دچاریکار دبازار له پیل څخه یوه لاره چپ لوري ته دتوپ درې په لور تللې ده چې کیدای شي دجیپ په واسطه یو کیلو متر فاصله طی کړای شي. اووروسته بیا دکلي ترڅنګ کله چې له غونډۍ ور واوړئ او پلي تر توپ پورې ورسئ.

دمخه ددرې ترخولې په دامان کې په ټیټ توګه ښې جلګې موجودې دي چې لویه یې تر یوې نیمې پیړۍ دمخه دتپه رستم په نامه یادیده.

دمخه مې اشاره وکړه چې دتوپ کلمه دافغانستان په ډیرو برخو کې داستوپې په معنا اومحفوظه پاتې ده دمثال په توګه له (توپ رستم) څخه په ایبک (سمنګان) او له (توپ رستم) د بلخ په ښار دنوبهار ددروازې جنوب لوري ته یادولی شو.

دادواړه توپونه که هغه په ایبک کې دی او که په بلخ کې له نیکه مرغه دلویو توپو له جملې څخه دی چې تر اوسه پاتې دی همدارنګه دچکړې دمنار (بودایي کابل) اوخورد کابل ترمنځ ددرې استوپو بقایاوې موجودې دي چې سه توپان ورته وایي،البته داڅه دتعجب ځای نه دی چې په اسلامی دوره کې یې اکثر کلاګانو او استوپوته دکابل اوزابل درستم پهلوان شهرت ورکړی دی.

په توپ دره کې لکه چې مو وویل نه یواځې غونډۍدرستم په نامه شهرت لري بلکې هلته یوقبر هم وچې هغه ته به یې درستم دزوی قبر وایه.

په هر حال لدې لنډې شرح نه څرګندیږي چې دتوپ درې آبده همغه استوپه ده چې ددرې په منځنۍ برخه کې دکلیو په منځ کې لیدل کیږي اوخلك دپخوانیو خاطرو په یاد لرلو هغې ټولې درې ته توپ دره وایي.

لکه څنګه چې مې دمخه شرح ورکړه پرته له مبالغې په کابل او دکابل په اطراف کې له پغمان څخه تر شیوکیو کمري، چکرې اوخورد کابل پورې اوهمداراز دکاپیسا په حوزه کې که هغه په بګرام کې دی او که دپهلوان غره چارچاپیره اوکه دخواجه سیاران په لاره کې، سنجد دره استدغچ،استالف، ګل دره اوشکر دره اونوروکې اوڅه په ګلبهار او اشترګام اوریزه کوهستان کې مو په سلګونو استوپې درلودې چې زیاتره بیخي له منځه تللي دي مګر په دوه ځایونو په چکرې منار اوتوپ دره کې استوپې په ښه ډول حفظ او ساتل شوي دي. توپ دره دکابل په چارچاپیرونقاطو کې داستوپو د پاتې شونیو له نقطه نظره ډیر ارزښت لري ځکه چې هم ترټولو استوپو لویه ده او هم تر ټولو ښه ساتل شوې ده او له نیکه مرغه کابل د چاریکار لویې لارې ته نژدې واقع دی اوسیلانیان کولای شي په اسانۍ سره ترې لیدنه وکړي.

دغه استو په نژدې ۱۵ متره لوړوالی لري او ددایرې محیط یې نژدې څلویښت متره دی او په ملا کې یې لکه دکمربند دوه حلقې لیدل کیږي اوپلستر کاري یې په ښه توګه محافظه شوې ده.

دالویه استوپه له ډیرولریو ځایونو څخه لکه له بګرام څخه هم ښکاري او ددوربین په واسطه یې دچاریکارو له عمومي سرك څخه دجوړښت ټول جزئیات څرګندیږي،دغه استوپه دلویو کوشانیانو دتلپاتې ودانیو یادګاردی او که په دقیقه توګه ووایو نو دامپراطور کنیشکا دسلطنت یعنې ددویمې مسیحي پیړۍ تر نیمائي پورې اړوند.و.

هیله لرو چې ددې لویې مهمې تاریخي ابادۍ مرمت چې دکوشاني عصر دمعمارۍ نمونه ده داسې په دقت مرمت شي چې پخوانیو ښیګڼو ته یې تاوان ونه رسیږي.

۴۱-۳-۳

(c) ketabton.com: The Digital Library

بامیان دسیاحت او نړۍ کرځیدنې له نظره

لکه څنګه چې دعجائباتو په نړۍ کې اووه خارقه څیزونه شهرت لري زموږ په هیواد افغانستان کې چې تاریخي هنري شهکارونه یې په هر کنج اوکتار کې لیدل کیږي لکه (۱) بامیان (۲) بند امیر (۳) منار جام (۴) دایبك استوپه) (۵) تاق بست (۶) دخواجه محمدپارسادمسجد رواق (۷) اوګازرګاه شریف).

بامیان چې هغه مو په افغانستان کې په لومړۍ درجه دعجایبو په قطار کې راوړی، ډیره ښکلې او زړه راښکونکې دره ده چې هنري او طبعي ښکلایې سره یوځای شوې ،هنري اعجاز یې منځ ته راوړی او داښکلې دره یې په نړۍ کې مشهوره کړې ده،بامیان یې له لریواونژدې نقاطو سره لکه:

شهر غلغله، شهر ضحاك، شهر سرخشك، اثر دهای سرخ در، فولادي درې، ککرك، کالو، سوماره ،آهنګران، آغرابات، داهغه برخې دي چې طبیعت پکې ټولې ښکلاوې راټولې کړي دي اوهنري بدیع یې پرې ورزیات کړی دی او همدارنګه ښکلې خاطرې یې پر هره پاڼه ورزیاتې شوې دي او بیا ترې یوهنري قدرتي کتاب منځ ته راغلی دی چې هره پاڼه یې دهندوکش او بابا دغره له سپینو واورو ډکه او ښکلې ده.

هغه لویې مجسمې چې دنړۍ تر ټولو لوی مجسمې شمیرل شوي دي اواقونه اومعبدونه چې دسمځو په ډول په غرونو کې کیندل شوي دي دبامیان ددیوال نظیفه او رنګه نقاشي چې دهندوکش په زړه کې دیونګارستان په څېر منځ ته راغلي چې دټولو ورپیښنو شویو روزګانو سره سره دلیدونکیو دکتنې وړ دی بامیان دهند او

چین تر منځ دتلو راتلو لویه لار وه چې په همدې سیمه به ددې دوه برخو ترمنځ ستره لاره تیره او دهندوکش په غرو رغو کې به تیریدل.

بامیان ترتاریخ دمخه دورو کې دهندوکش دښکاریانو مرکز ؤ چې چهل ستون ستره نغاره ددې دعوې ډیر ښه ثبوت دی خو بیا دبودائي دین په خپریدلو سره مخصوصاً دکنیشکا او هوویشکا لویو کوشانیانوپه دوره کې چې (د دویمې میلادي له دویمې نیمائي څخه تر دریمې میلادي پیړۍ پورې) دې درې بل ارزښت خپل کړ او څخه دپاسه ۸ پیړۍ په منځنۍ اسیا کې دبودایي دین یو پرتمین مرکز پاتې شو. بامیان دمملکت دارۍ له مخې هم ښه سوابق لري که هغه له اسلام نه دمخه دی اوکه وروسته دغوري په وخت کې دافغانستان دقلمرو ؤ تاریخ ؤ چې کله کله یې شمال لوري ته تخارستان او دهندوکش جنوب لوري ته کابلستان هم پکې راتلل.

پدې څو کالو کې چې افغانستان ته سیلانیان راغلي او شمېره یې هم ورځ تر ورځې په ډیریدو ده نو ډیره شمېر یې بامیانو ته راغلي دي. او ددې وجه څرګنده ده وجه یې همغه دبامیانو ۵۳ او ۳۵ متره بودا مجسمې دي چې تقریباً ۴۰۰ قدمه یوله بله لرې واقع دي او دغره په کمر کې یې مجسمې کندل شوي او دبدن غټې برخې یې له صدمونه په امان پاتې دی.

بامیان له کابل نه ۲۴۵ کیلو متره فاصله لري چې په هرډول موټر کې کولای شو په ۷ ساعتو کې دالاره ووهو.

بامیان پرته له دوه سترو مجسمو او یو شمیر معبدونو څخه نور هم په زړه پورې دلیدلو څیزونه لري چې سیلانیانوته ډیر په زړه پورې دي او هغه په هغه سیمه تاریخي محاسن طبیعي مناظر او یو شمیر نورو ته دخالدارو ماهیانو ښکار ډیر په زړه پورې دی.

پرته له لویو مجسمو څخه چې یادونه مو وکړه یوه بله مجسمه هم دلس مترو په لوړوالي دککرك په دره کې وجود لري او دککرك دره دبامیان

جنوب ختیځ لورته پرته ده او هغه سرك چې نوی جوړ کړای شوی ، دهوټل له مخې د بابا دغره شاته هغې منطقې ته نژدې کیږي.

ددې درې نور تاریخي اثار دضحاك ښاراوشهر غلغله دی چې په ډیره پیمانه دغوري دورې خاطرې ، خوارزمشاهي او دچنګیز دخرابیوډیرې خاطرې لري او پدې دریو دورونو پورې یې خاطرې تعلق نیسي دچنګیز لمسی دضحاك په ښار

کې دجلال الدین منکبرني دعسکرو دلاسه ووژل شواوشهر غلغله دمقاومت کولو په وجه دچنګیز دلاسه وسوځول شو. او هیڅ شی یې ژوندی پرې نه ښود.

هغه ځایونه چې د بامیانو په لرې اونژدې برخو کې پراته دي او سیلانیانو ته دیر په زړه پورې دی هغه بند امیر دی چې په ۸۰ کیلو متری کې واقع دی او نور وړوکي رودونه دي چې فوکلوري کیسې لري او هر لیدونکي ته په زړه پورې اودلچسپ دی.دفولادي دره دلویومجسمو جنوب لویدیځ لوري ته واقع ده چې لوړه څوکه یې (شاه فولادي) نومیږي اونوی سرك چې ۱۲ کیلو متره اوږدوالی لري ددې درې کوزنۍ برخې ته رسیږي چې هلته یو حوض هم دی.

روانې اوبه ، مستې ویالې، ښکلي کلي، واړه واړه ښکلي باغونه، له واورو ډکو غرونو په لمنو کې چېنې پرې شوې څوکې داټول هر یوپه خپل ځای یوه ځانګړې ښکلا لري.

همدارنګه دککرك دره او په ځانګړي توګه کوزنۍ برخه یې برخې (دوکاني) پورې ډیرې ښکلې زړه راښکونکې منظرې لري چې بیا هم دبابا په غره پورې نښلي.

دضحاك دښار په پای کې یوه بله دره د بابا دغره له خواسره وړاندې تللی چې د (کالو) په نامه یادیږي اوعجیب طبقات الارضي تشکیلات لري چې دلیدنې وړدي.

همدارنګه د (سوماره) او (آهنګران) درې چې دبامیانو په لویه لار واقع دي هر یو ځانته ځانګړې ښکلا لري او پرته له طبیعي محاسنو څخه خالدار ماهي هم لري او هغه څوك چې دماهیانو دښکار علاقمند وي هغوی ترینه ډیر خوند اخلی.

بامیان دتاریخي اثارو او طبیعي ښکلا په لرلود نړۍ دسیلانیانو په منځ کې ډیر شهرت لري ځکه چې هر سیلاني هلته تللی دی په ډیر شوق یې بیرته مراجعه کړې ده او نه هیریدونکې خاطرې یې له ځانه سره راوړي دي او په حافظه کې یې حفظ کړي دي.

۳۷-۳-۲۰

(c) ketabton.com: The Digital Library

صلصال وشاه مامه

پدې وروستيو کې هر چا دباميانو نوم لږ ډير اوريدلی دی او پدې وروستيو کې دنړۍ ډير سيلانيان هلته ليدلو ته ورځي. باميان دسيلانيانو له پاره ډير بهترين ځای دی اونژدې ۹۰ فيصده سيلانيان هلته ور روان دي.

شايد هر هغه چاچې باميان ليدلي او يا دهغه ځای په اړه يې څه مطالعه کړې وي اويا يې له نامه او اثارو سره اشنايي ولري درك کولای شي چې دهغه ځای دټول ښايست اوښکلا سره سره هغه څه چې دسيلانيانو پاملرنه جلبوي هغه ددوه مجسمو موجوديت دی چې يوه يې ۵۳ متره او بله يې ۳۵ متره لوړوالی لري.

دادوه لوی ولاړ هيکلونه او نور غټ او واړه ناستې مجسمې معمولاً دباميانو په بتانو شهرت لري او داسې څوك به نه وي چې ددې لويو مجسمو په ليدلو سره حيران نشي.

دباميان ۵۳ متري هيکل دنړۍ لوی ترينه مجسمه ده او ددې وړ ده چې ددنيا په عجايب سبعه و کې وشميرل شي، هغه کسان چې دامجسمې ګوري نوخامخا يې يوشمير پوښتنې په ذهن کې ګرځي او دهغو په اړه يې دنوم هويت نوم اونښان په باره کې ورته پوښتنې پيدا کيږي.

مهمې پوښتنې دادي چې دامجسمې څه نوميدلې؟ پدې کې خو هيڅ شك نشته چې دبودايي دين دپلويانو پر نظر دامجسمې صرف دبودا دمجسمې تمثيل دی. چې په فوق العاده لويه اندازه له طبيعي انسان څخه ستر(دانسان له قده ستري)دغره په زړه کې کيندل شوي اوتراشل شوي دي.

ددې مجسمو بدن له اوږو څخه دپښو تر بندونو پورې په قبايا راهبي شوقه باندې پوښل شوی ؤ اودهغې قاتونه او ضمونه ډېر ښه څرګندېږي دادواړه قباوې رنګه وې او تر اوسه په اسانۍ سره تشخيص کيږي . حد ۵۳ مترو قبا اصلاً سور رنګ لري او د ۳۵ مترو قبا شين ياداوبو په څير رنګ

ددې دواړو قباګانو رنګونه په هغه مهال چې مسلمانان دلومړي ځل دپاره دباميان درې ته ننوتل ډېر تاثير پرې کړی ؤ. او دا دواړه بتان يې دهغو درنګونو له مخې په (سره بت) او (خنك بت) په نومونو ياد کړل ديوشمير تاريخي او ادبي متون داشارو پراساس ثابت دي چې دا دواړه صفتونه په ۴ مه او ۵ مه پيړۍ کې او تر دې وروسته يې رواج وموند او تر ټولو دامهمه ده چې دسلطان محمود غزنوي ددربار ملك الشعرا امير عنصري دسره بت او خنك بت په باره کې قصيده جوړه کړې وه چې متاسفانه له منځ تللې ده او يو بيت نيم هم ترې پاتې نه دی ددې قصيدې کشف يو له مهمو تاريخي او ادبي کشفياتو څخه دی چې هر کله تر لاسه شي نوزمونږدتاريخ په يوه پاڼه به ډېره رڼا واچوي.

(سره بت) همغه ۵۳ متر بت او(خنك بت) ۳۵ متر مجسمه وه داټکي دکتلو وړ دي چې ددې دواړو بُتانو قباګانې په اوومه مسيحي پيړۍ يعنې (لومړي هجري پيړۍ) کې چيني ليدونکي هيوان تسنګ هم تير ويستي ؤ. هغه فکر کړی ؤ چې دمجسمو بدن له چودن څخه ټوټې ټوټې ريخت شوی او بيا سره يوځای شوی مجسمه ترې جوړه شوې، خوداچې موږ پوهيږو چې دامفکوره په قطعي توګه غلطه وه او له فلز څخه دمجسمو په جوړولو کې بلکل کار اخستل شوی نه و.

او ټول بدن يې دهمغه غره په دانه داره تيږه کې تراشل شوی او دقباګانو قات يا لوړې ژورې د پلستر او رسۍ په ذريعه لوړې ژورې شوي دي او په مخ يې ورته سور او شين رنګ وهلې ؤ او همدغه رنګ مسلمان دې ته اړ ويستل چې يو ته (سور بت) او بل ته (خنك بُت) يعني سين بت ووايي.

کولای شو دې مجسمو ته دباميانو په کيسو او اسطورو کې دوه نور نومونه هم پيدا کړو: يو (صلصال) او بل (شامامه) دباميانو په سيمه ايز دود کې صلصال د ۵۳ متر بت نوم و شامامه د ۳۵ متر بت نوم ؤ دصلصال دکلمې لغوي مفهوم ګل او خاورې دی دباميانو سيمه ايز خپل ساده فکر کې صلصال دنر له پاره او شاه مامه د ښځې له پاره تصور کاږه او کوي يې او داهم فکر کوي چې يو يې شاه او بل يې ملکه وه پدې معنا چې دا يوه جوړه شاه او ملکه دي. دتاريخ څيړنو او لرغون پيژندنې په رڼا کې څرګندولی شو چې دافکر ونه ټول له حقيقت نه لرې دي

او دا دواړه مجسمې دبودا دي، خوبايد وويل شي چې دفولکلور مطالعه او دعوامو فرهنګ ډير په زړه پورې دی مخصوصاً په تاريخي مسايلو کې ورته ډير ارزښت ورکول کيږي او سيمه ايزې کيسې اوريدل ډيرې دلچسپې او اموزنده دي.

دشاه مامه دکلمې په ترکيبي جوړښت کې دوه کلمې څرګندې دي يو (شاه) او بل (مامه) چې دا دواړه دپنجشيريانو په لهجه کې ورګډې دي او مور ته يې اطلاق کيږي. همدارنګه دشهبانو هم توجيه کيدی شي.

لکه څنګه چې مو دمخه وويل چې عوام دا دواړه بتان ښځه، ميړه او همدارنګه شاه او ملکه بولي همداراز درې وړې مجسمې دلويو مجسمو په طاقونو کې په ناسته تراشل شوي دهغو دوه و ماشومان بولي او هغوی (نقصاني) بولي، په همدې ترتيب دباميانو سيمه ايز خلك هغه ټول غټ او واړه بتان چې دڅلور سوه قدمونوپه ليرې والی تراشل شوی دی يوې کورنۍ ته منسوب بولي چې عبارت له پلار ، مور او ماشومانوڅخه دي.

دباميانو ۳۵ متري بت دڅيړنو له مخې داسې څرګندوي چې له ۵۳ متري بت څخه ډير ه لرغونتيا لري او ۵۳ متري بت په ۴مه يا ۵مه عيسوي پيړۍ کې جوړ کړای شوی دی او په همدې ۵۳ متري مجسمو کې تناسب ډير په نظر کې نيول شوی دی او دادګويتا دمدرسې له دخالت نه بې تاثيره ندی.

وايي چې دباميانو دلويې مجسمې وړې نمونې دتجارانو په کاروانونو دوريښم په لاره کې دچين او جاپان ترخاورو پورې دلارې په اوږدو کې انتشار موندلی ؤ.

۴۱_۳_۵

(c) ketabton.com: The Digital Library

دسرخ در اژدها

دبامیان له عجیبو ځیزونو څخه چې دداستان، کیسې، تاریخ، فولکلور، عامیانه کیسو، طبیعي تشکیلاتو طبقات الارضي له نظره دپاملرنې وړ دی هغه(اژدها)دی‌چې دبامیان په یوه فرعي دره کې(سرخ در) نومیږي قرار لري.

سرخ در دبامیان جنوب لویدیځ لوري ته دخاورینو غونډیو په منځ کې واقع دی چې دبامیان دګڼو ځایونو په څیر یې خاوره سور رنګ لري او په عامه توګه داوبو نلرلو په وجه دکرهنې وړ نده. دطبقات الارض کوایف څرګندوي چې تربند امیر اویکاولنګ اوحتی تر ده زنګي پورې اوږدوالی لري چې پوښل شوی داهغه سرچینې دي چې اوبه یې ډیر اهکي موادلري. په بل عبارت دخاورې هغه طبقه چې دځمکې سطحي قشر ته نژدې ده ډیر اهکي مواد لري اودسرچینو په اوبو کې نوموړي مواد په ډیره اندازه تحلیل شوي دي. لکه څنګه چې هماغه شان دسرخ در دتشکلاتو په څیر دلارې په اوږدوکې په مختلفو برخو کې لکه بندامیر، یکاولنګ اوده زنګي کې مشاهده کیږي. هغه څه چې دسیمې په عرف کې په اژدهاي سرخ مشهور شو یوطبقات الارض تشکل دی چې شاید څو میلیونه کاله دمخه دسرچینې دبنعان په وجه یې تشکل پیل شوی‌وي چې لاتراوسه هم ادامه لري.

اژدهای سرخ نن ورځ د ۴۰۰ قدمونو په شاوخوا کې اوږدوالی لري چې له لکۍ نه تر سره پورې په اژدها کې یو ژور شق لیدل کیږي اوله هغه ځایه چې داداژدها

دسر تصور کوي تر اوسه یو څه مخلوط معدني مواد چې له اوبو سره یوځای دسور او جیګري رنګ په لرلو جریان لري او دځو دقیقو په موده کې سوړ اومنجمد شي او شیکي یې لکه دمار یا دماهي دشا په څیر تشکیل شوی، حد په حد داوبو سوری نژدې یومتر جګوالی تشکیلوي او همدارنګه په شاکې یې شق شوي ځای کې داوبو دسړیدلو او موادو دورتللو په وجه دیو حوض بڼه خپله کړې ده چې واقعاً هېښنده ده. میلیون کاله دمخه سور اژدها محض په چینه کې وُ ې داوبو له دریمې جریان سره اویایې داهکي موادو په سریزې سره له لومړۍ نقطې څخه بې ځایه شوی و اوبه دزمانې په مرور سره له خپل اصلي ځایه ۴۰۰ قدمه لرې شوي دي. داوبو حرکت او داهکي موادو ددریجي سرښت په وجه دوه خواوو ته یې اوږدې غونډۍ تولید کړي دي چې سراسر یې شاشق یا دوه ځایه لیدل کیږي.

ماچې ترکومه د(اذان چینه) په غور لیدلې نه وه نو تر هغې داژدهای سرخ د دطبقات الارض په موضوع ښه نه پوهیدم.

په غور کې چینه ده چې د(اذان په چینه) مشهوره ده چې له اهکي موادو سره ګډې اوبه لري ددې چینې اوبو د ۶ یا ۷ مترو په اوږدوالی یو مار تشکیل کړی دی. کله چې دامعدني اوبه سړې اومنجمدې کیږي دمنځني خط ترڅنګ په جریان کې یوه برجستګي لکه دمار په څیر کږه وږه تشکیلوي او دجریان خط یې ژور پاتې شوی دی او یوه ژوره تولیدوي چې داژدها سرخ په شاوه نظر داوبو په ظرفیت ډیره ژوره لیدل کیږي.

اژدها سرخ لکه داوښ په څیر له اسلام نه مخکې هم دسیمې دخلکو دکیسې او داستانونه تشکیل کړې دي ، هغه څوك چې دبامیانو دبتانو له تاریخي دورو څخه اطلاع لري پوهیږي چې پرته له دوو مجسمو څخه چې یوه ۳۵ متره اوبله ۵۳ متره ده یوه بله مجسمه هم وه چې اوږدوالی یې یوزر قدمه و هم وجود لاره چې دخوب په بڼه پروت و لکه چې بودا یې په (نیروانا) یعنې قبر کې څرګنداوه.

کله چې چینایي لیدونکی هیوان تسنګ داوومې پیړۍ په لومړي نیمایي کې له بامیانو تیریده لدې اوږد پروت بت څخه یې یادونه کړې ده او ویلي یې دي چې دابت دبامیانو دوه مشهورو بتانو ته نژدې واقع دی.

او وروسته ترهغې ددې ۳۰ کالو په اوږدو کې پوهان ددې بت دموقعیت اومحل په اړه ډیر پلټنه کې دي او دځای په هکله یې اټکل کاو او کوي یې.

تر کومه ځایه چې مې دافسانو او تصوراتو په روح کې فکر کړی دی ګمان کوم چې دطبیعي جوړ(اژدهای سرخ) تشکل او داوږد پروت بت چې یوزر قدمه وه

(c) ketabton.com: The Digital Library

ترمنځ ارتباط موجود دی. او داچې یووخت بودائیانو دبامیانو دره د(بودایي خوابیده) دره یا دوله داسلامي دورو په داستانونو کې د (اژدها) په بڼه منځ ته راغلی او نوي تصوري زیب او زینت یې موندلی دبوداداوږود پروت بت ترڅنګ په ۸ مسیحي پیړۍ کې یو معبد وجود لاره چې په کال کې یوځل هلته لویه میله ترسره کیده او اوس داژدهاترڅنګ یوه ګنبده وجودلري چې دسیمې خلك خپل نذرونه هلته پخوي. تر اوسه دیو شمېر غرنیو غرځو ښکرونه هم داژدها پر بدن موجوددي چې ګمان کوم دعرف اوعاداتو له مخې له ډیرو پخوانیو زمانو څخه تر اوسه له منځه ندي تللي.

خلك دتاریخ په دوه مختلفو دورو کې په یوځیز کې ګډون چې هغه عبارت دتصور، تخیل، داستان او اسطوروڅخه دی، دمعدني چیني اهکلي اوبه چې دوخت په تیریدو سره راوتلې اومیلیون کاله کیږي دتکمل په لور ده اوبلاخره یې دبودا په بڼه اوږده مجسمه جوړه کړې ده او پدې دورو کې په اژدها مشهوره شوې او لیدنه یې له مختلفو نقطو نظریو څخه ډیره په زړه پورې ده او دبامیان له عجایبو څخه یوه هم همدا مجسمه ده.

۸_۳_۳۸

(c) ketabton.com: The Digital Library

دباميانو زمريان يا
شاه شكاري

له اسلام نه دمخه په لرغونو زمانوکې په ځانګړي توګه له دريمې زيږدې پيړۍ راوروسته چې په افغانستان کې دکوشاني دامپراطورۍ اساس ددوو قدرتونوپه رامنځ ته کيدلو چې يو يې ساساني په لويديځ کې (په ايران کې) اوبل په ختيځ کې عربي ترکان (په مرکزي اسيا کې) مخ په سقوط شول په افغانستان کې يوه دملوك الطوايفي دوره منځ ته راغله چې داسلام تر راتللو پورې يې په مختلفو عناوينو دوام وکړ او ديو شمير مقتدرو دولتونو دهندوکش شمال او جنوب کې په درو او سيمو کې وجود لاره چې دهغوی دهر يونوم اونښان دنفوذ ساحه دافغانستان په پخواني تاريخ کې ځانته بحث او په زړه پورې مطالعه غواړي.

هغه څه چې دملوك الطوايفي دورې ته يې تر يو حده په ذهنونو اوتاريخي ماخذونو کې شخصيت ورکړی دادهغوی عناوين او القاب دي چې انعکاس يې په لومړۍ هجري پيړۍ کې دعربو مورخينو اوجغرافيه نګارانو څخه اورو، پرته لدې چې په جزئياتو کې ورداخل شو ويلای شو چې دافغانستان مختلفو نقاطو واکمنو مختلف القاب اوعناوين درلودل.

مثلاً دکابل واکمنو لقب (کابل خدا) دزابل واکمن يعنې دغزنې اوکندهار ترمنځ (زابل خدا) دباميان دواکمنو لقب (شير باميان) او دغرجستان يعنې دميمنې

دعلاقې له وړوکو درو اودهري رود ددرې دپای تر برخو پورې دواکمنولقب (شارغرجستان) له داډوله عناوینو او القابو څخه ډیر ؤ چې دلته دټولو یادونه خبره ډیره اوږدوي ،ددوه لومړیو لقبونوپه باره کې یعنې (کابل خدا) او (زابل خدا) همدومره یادونه کوم چې دخدای کلمه چې اوس دپاك پروردګار پر لوی ذات اطلاق کیږي. په هغه وختونو کې له اسلام څخه دمخه یې ځانګړې معنا درلوده او د "شاه" یا "پادشاه" په معنا وه لکه "شاه نامه" چې مختلف، ډولونه یې درلودل په پهلوي ههجه کې د (خنای نامه) په صورت یا (خدای نامه) په بڼه یادوي نو پدې بنا (کابل خدا) او (زابل خدا) په (کابل شاه) او (زابل شاه) تعبیرکولای شو.

پدې ترتیب سره دبامیانو سیمه ایز واکمن تر اسلام دمخه عبارت ؤ له "شیر" او دبامیانو له شیرانو څخه چې عربي ماخذونو یې یادونه کړې ده عبارت ؤ په سیمه ایز واکمنې کورنۍ یانسل څخه په بودایي دوره کې، چې مرکز او پایتخت یې بامیان ؤ او دلرغون پیژندنې څیړنو څرګنده کړې ده چې (شهر شاهي بامیان) یا دبامیان پایتخت په بودایي دوروکې په دره فولادي کې چې دبامیان په جنوب غربي زاویه کې واقع دی موجود و. سیلانیان او هغه کسان چې بامیانو ته ورځي او یا ورغلي دي ددره فولادي له پیل نه تر دوه درې کیلو مترو پورې یې په سلګونو بلکې په زرګونو سمځې لیدلي دي او لیدلی شي چې په مختلفو ارتفاعاتو کې دتیږو په منځ کې لیدل کیږي. اوداثابتوي چې دلته یوګڼ شمیر کسان اوسیدل او واقعاً دیوورکي ښار حیثیت یې خپل کړی ؤ.

دکابل دموزیم دبامیانو په ځانګړي خونه کې درنګه تصویرونو په ډله کې چې دیو ښکلې اونفیسې اوقیمتي بودایي کلکسون دی دیوبادشاه رنګه تصویر وجودلری چې پروفیسر هاکن په افغانستان کې دفرانسې فقید پخوانی دلرغون پیژندنې دهیئت مدیر چې دبامیانو په دره ککرك کې دبودایي تصاویرو کاشف ؤ نوموړی پاچایي د شکاري پاچا په حیث یاد کړی دی.

داتصویر واقعاً دکابل دموزیم یونفیس او قمیدار تصویر دی که دهغه تصویر ارزښت درسامۍ او هنر له نظره هر څه وي خو دتاریخ له نظره ډیر ارزښت لري، ځکه چې فعلاً داتصویر یواځینی تصویر دی چې داسلام نه مخکې دساسانیانو او بودایي دورې په بامیانو کې لومړی تصویر دی چې زموږ لاسوته رارسیدلی دی.

شاه لکه ۴_۵ عیسوي پیړۍ په څیر نسبتاً تنګې اوله تن سره نښتې جامې اغوستلې ،دارنګه جامې چې ساسانیانو دودکړي تر ۷ عیسوي پیړۍ یعنې داسلام ددین تر ظهور پورې دودوې او دپاچا اوملکې مجسمه چې له فندقستانه (په

غوربند دره کې سیاه ګرد ته نژدې) تر لاسه شوې او فعلاً دکابل په موزیم کې محفوظه ده دارنګه تنګې او په تن ننښتې جامې یې تر اوومې عیسوي پیړۍ پورې دخسرو اونوشیروان ساسانې تروخته څرګندیږي، ګلوبند ، کمربند او له مروارید نه ډك امیل ددې عصر رواج اودود و.

هغه څه چې تر هر څه مهم اودپاملرنې وړ دی هغه دپاچا دتاج شکل او بڼه ده چې مرکب ددرې (هلال) او درې (کره) حلقې څخه دی او دپروفیسر هاك دهغوڅیړنو له مخې چې ددې دورې په سکو یې تر سره کړی دي، دې نتیجه ته رسیدلی دی چې درې (هلاله) او درې (کرې) په مختص ډول دبامیان او غزني دواکمنوپه تاج کې وو.

پاچا په داسې حال کې لیدل کیږي چې لیندۍ یې له خپلې سینې سره جوخته په دواړو لاسونو نیولې ده او په چپ خوا اوږه باندې یې د دو مرغاویوغاړې او ککرۍ څرګندیږي.متصل دښې خوا زنګون سره یې دوه غشي او ډنګاري سپې نیمه تنه څرګندیږي. غشی، لیندۍ، مرغاوۍ، او ښکاري سپی ټول سره یوځای شوي دي او پاچا ته یې دیوښکاري پاچا بڼه ورکړې ده.

دپاچا مخ ښي خواته دبودا پر لور چې تر څنګ یې انځور دی کوږ دی او په حقیقت کې لیندۍ هغه ته ورښیي او داسې څرګندوي چې له ښکار دحیواناتو او پرندګانو وژل دبودایي په دین کې منع وو اوهغه ډبر لیك چې ۵ کاله دمخه په کندهار کې کشف شو دا دډیر پخواني تاریخي سند له مخې څرګندوي چې (آشوکا) په دریمه م ز پیړۍ کې خلك دپرندګانو اوماهیانو له ښکار نه منع کول، دبامیانو ددې ښکاري پاچا رنګه تصویر چې دبامیانو دککرك له درې څخه په ۱۹۳۰ کال کې لاس ته راغلی په حقیقت کې دبامیانو یو سیمه ایز پاچا دی چې لړۍ یې دالپتګین اوسیګتګین همداراز دیعقوب لیث صفاري تر راتلو تر ۹ زیږدې پیړۍ (دریمې هجري پیړۍ) پورې دبامیانو پر غرونو روانه وه او له منځه نه وه تللې.

عربي اواسلامي مؤرخین دوی دبامیانو دزمریو په لقب یادکړیدي. او اصطخري یوتن دڅلورمې پیړۍ په لومړۍ نیمائي کې چې دلسمې عیسوي پیړۍ له لومړیو سره برابره ده له دوی نه یادونه کوي او طبري نژدې نیمه پیړۍ دمخه دبامیان داسیمه ایز واکمن په همدغه لقب دبامیانو دزمریو په نامه یادوي.

دچیني لیدونکیو له یادونو او یادښتونو څخه واضحه څرګندیږي چې بامیان هغه وخت چې دتګ راتګ لار پرې سپره وه په ۵_ ۶_ او ۷ مسیحي پیړۍ کې یې سیمه ایز پاچاهان او سلطنتي کورنۍ درلودلې اوله چیني ګرځندویانو څخه لکه

دمثال په ډول هیوان تسنګ چې په ۶۳۲ مسیحي کال کې بامیانو ته ورغلی او هغه دسیمې دپاچا له خوا استقبال شوی اوهغه یې سلطنتي میلمستون ته بیوولی او هملته اوسیدلی دی بل چیني لیدونکی په ۷۲۷ عیسوي کال کې له بامیانو تیر شوی اوپه ۸ عیسوي پیړۍ کې دبامیانو دسیمه ایز پاچا دقدرت او ځواکتابه یادونه کوي.

دادوه سیمه ایز پاچاهان چې چینایانو په ۶۳۲ او ۷۲۷ کال کې په بامیانو کې لیدلي دي دیو لړ پاچاهانو جز بلل کیږي چې عربي او اسلامي مورخینو هغوی د دبامیانو دزمریو په نامه یاد کړی دي.او دا کورنۍ د (کوشانو یفتلي) له بقایاو او پاتې شونو څخه وه.

لکه څنګه چې تول پوهیږو دوړو کوشانیانو وارثین (کیداریان) همداراز یفتلیان وروسته له ۵ مسیحي پیړۍ چې دیفتلیانو سلطنت سقوط وکړ دافغانستان دغرونو په سختو اومرکزي برخو کې لکه بامیان، غرجستان، دیراود، جاغوري، مالستان، شارستان، ګردیز او نوروبرخو کې تیت کیږي اوپه محلي یاسیمه ایزه واکمنۍ لاس پورې کوي اوبامیان یې یوله مرکزونو څخه ؤ او دبامیان زمریان یو له همدغو نسلونو څخه و چې دبودایي دین پلوي وو اوله نیکه مرغه ښکاري پاچا چې له همدغو پاچاهانو رنګه تصویر یې هم شته او دواکمنۍ تاریخ یې ۵ مسیحي پیړۍ ته منسوبولای شو.

۲۰_۳_۴۱

(c) ketabton.com: The Digital Library

دبامیانو د ((جي)) په سمڅه کې یوبودایي کتابتون:

افغانستان دزرکالو په اوږدوو کې (له ۲ ق م پیړۍ نه تر ۹ مسیحي پیړۍ) داسیا یو مهم بودایي مرکز و او له مختلفو ځایونو څخه دکشف شویو اثارو شواهدو لکه په هډه، بګرام، شترك، فندقستان، او دبامیانو لویې بودایي مجسمې او دلویو استوپو پاتې شونې چې څو نمونې یې په بودایي کابل ، توپ دره، ډرونته، دبلخ په ایبك درك کې لرو کولای شو دامفکوره په ښه توګه زیات کړو.

دیوزرکالو په دوره کې چې بودایي دین په دوه مختلفوطریقو دخلاصون وړوکې لاره او لویه لاره په نامه دهیواد په مختلفو نقاطو کې اباد و یو شمیردامعبدونه که هغه په هډه کې وو که په، کابل،بګرام، بامیان،اوکه په بلخ کې اویادافغانستان له حدوداتوڅخه بهرپه اسیاکې ډیرشهرت یې لاره.

بودایي معابدونه عموماً لکه داسلامي دورې دخانقاوو په څیر چارچاپیره یوه لویه مستطیل شکله احاطه لري او خوا پر خوایي حجرې لرلې دا په ځانګړې توګه دراهبانو، علماو روحانیونو او پوهانو داوسیدنې له باره وې او ځنې وختونه په ځینې معابدو نو کې درې یا څلور سوه راهبانو دتفکر ، انزوا په عالم کې ژوند کاوه او په ډیره پیمانه دهغوی فکري محصول لیکل او دمذهبي ، اخلاقي اوکیسو او روایاتو ترجمه وه.

په بل عبارت دامعبدونه لکه داسلامي دورې مدرسې دتعلیم و روزنې، تدریس افادې او استفادې مرکزونه وو، راهبان او دهغوي شاګردان په ډیره ارامی اوخاطر جمعې سره په لوستلو او لیکلو مشغول وو او هر معبد ځانته کتابخانه درلوده، په کومو ځایونو کې چې دغرونو په منځ کې یې سمڅه کیندله لکه په افغانستان کې بامیان په چین کې توان، هوانګ او لانګ من همداراز په اجانتا کې کتابخانې اکثراً په همداسې سمڅو کې وې او ټولو په عموم ډول تحریري اثار له همدغه شان سمڅو او غرونو څخه کشف کړي دي.

له نیکه مرغه په ۱۹۳۰ عیسوي کال کې چې له پروفیسر هاکن د دځیړنې او سپړنې لپاره بامیانو ته لاړو دهغو پلټنو له مخې چې دنوموړي پروفیسر تر څارنې لاندې پیل شوې د ۳۵ متری مجسمې په ښکتنۍ شرقي برخه کې مو یوه نوې سمڅه وموندله چې وروسته په سمڅه ونومولشوه او په هغې سمڅه کې دیوې پخوانۍ کتابخانې شواهد څرګند اوښکاره شول.

پدې سمڅه کې چې پکې دپخوانۍ بودایي ورقې دسنسکریت په ژبه او رسم الخط کشف شوي دبامیانو یوه پخوانۍ سمڅه وه چې په ډیر احتمال له اسلام نه دمخه په ۴ او ۵ زیږدې پیړۍ کې دځینو کانړو په رانړیدلو دا سمڅه ورانه شوې وه او دځینې طبیعي عواملو په وجه یې خوله بنده شوې وه او تر ۱۹۳۰ کاله پورې په همدې حال پاتې وه خو چې فرانسوي پلاوی ورته ورسید اودایي کشف کړه او کشف کړای شوي څیزونه یې دکابل موزیم ته منتقل شول او هلته دبامیان په ځانګړې خونه کې ځای پر ځای کړای شول.

په یاد مې دي چې ددې سمڅې په منځ کې مو یوه استوپه وکتله چې داطراف دیوالونو یې رنګه تصویرونه درلودل او دبودا دزیږیدلو دمجلس څرګندونه یې کوله دهمدې استوپې دکتابخانې ټوټه ټوټه پاڼې خورې ورې پرتې وې چې دباران داوبو او رطوبت په وجې سره نښتې وې چې سره بیلول یې ستونزمن او شکمن کار ؤ.

داپاڼې دکاغذ نه وې بلکې یو ډیر نازك نباتي پوستکی ؤ چې له خانبانع کاغذ څخه یې ضخامت ډیر نه ؤ واو دوخت دتیریدو په وجه ډیر ژر ماتیده مطلب داچې ترڅنده شوې وه کله چې به یې له یوې برخې سره تماس وشو نو ټول به له منځه لاړ، دې نازکه او تر څنده باڼو دپورته کولو له پاره دساعت جوړ ولو ډیر نازك وسایل پکار ؤ، ددیر زحمت په تیرولو مو وکړای شول چې داوبو دبخار په واسطه یې غټې ټوټې له خاورې سره له ځمکې پورته کړو، چې دځینو عرض او طول ۱۰/۲۵ سانتي متره دی.

دافغانستان دښوونې او روزنې دوزارت په موافقه یې ځینې ټوټې دمطالعې په خاطر پاریس ته واستول شوې چې بیا وروسته دوباره دکابل موزیم ته راوړل شوې او یو تن فرانسوي لرغون پوه موسیو سیلون لوی پدې برخه کې مطالعات ترسره کړي چې لنډیز یې دلته وړاندې کیږي.

دکوم کتاب پاڼې او ټوټې چې په لاس راغلي دي عموما په سنسکریټ ژبه او رسم الخط کښل شوی دی او دهغې رسم الخط دسبك اوشیوې له نظره په درې برخو وېشل شو.

ا) کوشاناروش ـ ۲) دکوپناروش ـ ۳) دمرکزي اسیا روش ـ

لومړۍ ډله په۳ ـ ۴ مسیحي پیړۍ پورې مربوطه او دویمه ډله په ۷ ـ ۸ مسیحي پیړۍ پورې مربوطیږي او دریمه ډله دلیکدودونو دډولونو نمونې را په یادوي چې دمرکزي اسیا له مختلفو نقاطو څخه لکه په ((ختن)) او ((کوتچه)) کې بېلګې اویا ورته نمونې یې دکوشاني امپراطورۍ په برخو کې موندل شوي دي درسم الخط مختلف انواع واضحوي چې دبامیانو په سمڅه کې یوه بودایي کتابخانه دایره شوې وه او درسم الخط مختلفې نمونې څرګندوي چې علماوو او روحانیونو له مختلفو نقاطو لکه ((ختن)) او((کوتچه)) څخه یې بېلګې اویا ورته نمونې یې دکوشاني امپراطورۍ په برخو کې موندل شوي دي.

درسم الخط مختلف انواع واضحوي چې دبامیان په سمڅه کې یوه بودایي کتابخانه جوړه شوې وه او درسم الخط مختلفې نمونې څرګندوې چې علماو او روحانیونو له مختلفو نقاطو څخه له ګاونډیو هیوادونو څخه بامیانو ته تګ راتګ درلود. او لکه څنګه چې بامیان د هغو لویو لارو پرسر واقع وو چې له مرکزي اسیا څخه هند ته تللی وې نو طبعاً راهبان دافغانستان له شمال او شرق څخه او له سرحداتو نه دباندې دهند او چین له همدې لارې تیریدل اوهلته یې اقامت هم کاوه او داقامت پر مهال یې په مختلفو رسم الخطونو اثار لیکل نوځکه دا دتعجب ځای نـدی چـې دبامیـانو پـه یـوه کتابخانـه کـې دې پـه مختلفـو رسـم الخطونو اثار وموندل شي.

په هر حال کله چې دموسیو سیلون لوي له نظریې څرګنده شوه پدې کتابخانه کې پخواني ا ثار د ۳ او ۴ مسیحي پیړۍ اثار دي او نوي د ۷ او ۸ مسیحي پیړۍ اثار موجود دي او داتاریخونه په بامیانو کې دبودایانو دعروج او انحطاط دورې څرګندوي لکه څنګه چې په متون کې دبوریس او ذاتوا کلمه تکرار شوې ده پدې خبره نو موسیوسیلون لوی باوري دی چې ډیرې شلیدلې پاڼې دبودایي دنجات دلویې لارې مربوطې دي.

هغه څه چې دبودایي مذهبي ادب په اړه ډیر مهم او ددقت وړ دی هغه دیوبودایي کتاب داصلی پارچو وجود دی چې وینایانومیده او دبودایي مذهبي دنجات وړې لارې مربوط ؤ. دچینائي لیدونکي هیوان تسنګ دشهادت په اساس باوري نه چې ددې طریقې پیروان په بامیانو کې اوسیدل، نو دادتعجب ځای نه دی چې ددې طریقې د پیروانو مذهبي اثار دې دبامیانو په سمڅه کې پیدا او کشف کړای شي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د (وینایا) دکتاب پارچې د (گوپتا) په رسم الخط لیکل شوی دی. اصلاً چې داکتاب یو اخلاقي او مذهبي کتاب شمیرل کیده سانسکرت په متن کې ورك ؤ او هغه یې یواځې دیوچینائي متن له مخې پیژنده او هغه دښو غټو جلدونو لرونکی ؤ چې دبامیانو په کتابخانه کې یې څو په سانسکرت لیکلې پاڼې وموندل شوې، لکه څنګه چې خبر یو درې کاله وروسته (دبامیانو ترکشف وروسته) څو پاڼې نورې یې په کشمیر کې په یوه سمڅه کې ترلاسه شوي دي.

پدې کې شك نشته چې په سمڅه کې کشف شوې پاڼې یوه مهمه مفکوره څرګندوي چې په یوه مهمه نقطه کې لکه بامیان چې دغره په زړه کې په زرګونو سمڅې کیندل شوي دي او ددنیا لویې مجسمې په غره کې تراشل شوي دي نوخامخا به یې مهمې کتابخانې هم درلودلې چې دافغانستان دمختلفوبرخو راهبان او دګاونډیو هیوادونو راهبان هلته دمطالعې دپاره راتلل او مطالعه به یې کوله.

۲۲_۳_۴۱

(c) ketabton.com: The Digital Library

دککرل تنګي "لس متری مجسمه"

((پرمعبد دیوالونو رنګه تصویرونه))
ښکاري باچا یا دبامیاني زمری

هر کله چې دبامیانو نوم اخستل کیږي. او یا دهغه دمشهورتنګي په باره کې څه شرح کیږي نو لومړی ددوه لویو ۵۳ متری او ۳۵ متری مجسمو په باره کې بحث کیږي، ډیر لږ په ککرك دره کې دلس متری مجسمې او دبودایي رنګه تصویرونو یادونه کیږي اواکثرا دککرك درې او دښکلیو تاریخي او هنري اثارو یادونه یې نه کیږي. او حال داچې هغه لس متری مجسمه او په ځانګړې توګه رنګین تصویرونه یې چې کشف شول دبامیانو په تاریخي مقام کې یو ځلانده ډیرښت او ارزښت دی.

ککرك تنګی دبامیانو دلویو مجسمو جنوب ختیز خواته په درې کیلو متری کې واقع دی، دتنګي فاصله له هوټل نه دوه کیلو متره او دغلغله ښار له کنډوالوڅخه څه کم یوکیلو متر فاصله لري او دغلغله ښار دارګ له خرابو څخه ټوله دره (تنګی) او د لس متری مجسمې طاق هم ښکاري دککرك دره له پیل نه تر پایه چې د بابا دغره تر لمنو پورې رسیږي د۱۵ کیلو مترو په شاوخوا کې اوږدوالی لري او سرك ددرې په امتداد تر (دوکاني) چې دهغې په کوزنۍ برخه کښې واقع دی دلس کیلو مترو په اندازه وړاندې تللی دی.

ترکومه ځایه چې دلرغون پیژندنې مطالعات او داثارو بقایا وې څرګندوي دبامیان درې هر یو معبد وړې اوغټې مجسمې او رنګه تصویرونه درلودل ددرې په خوله کې دیو کیلو منر په فاصله دغره په ختیز لوري کې یو طاق دغرب په لور

کېندل شوی چې په رواق کې یې یو لس متري مجسمه ولاړه ده دامجسمه دبامیان دلویو ۵۳ متري او ۳۵ متري مجسمو چې دهغوی مخونه قصداً تراشل شوې او له قصدي خرابکاریو یې تاوان ندی لیدلی مګرباداوباران دوخت په تیریدوسره دمخ اوبدن ځنې ځایونه ورتراشلي دي.

دا مجسمه طبعاً دیو لړمعابدو مرکز ؤ او په کال ۱۹۳۰ میلادي کال کې ددې ترڅنګ یو معبد کشف شو او رنګه تصویرونه یې دکابل موزیم ته راوړل شول او دغه کلیکسون د اسیا په بودایي تصاویرو کې د ډېر ارزښت وړ دی او دغه وروسته د (اجانتا) له اثارو د بودایي رنګه تصویرونو په کلیکسون کې شمېرل کېږي.

د ککرك د معبد رنګین تصویرونه څو پېړۍ د خلکو له نظره پټ وو، ځکه کله چې د دغې درې بودایان د کوم جنګي خطر سره مخامخ شوي دي نو د معبد د تصویرونو مخ یې په ختېه لړلی او د بیا مراجعت په تمه لادرکه شوی دی او د زمانې په تیریدلو هغه ځای ته، دورختلو لاره ورانه شوې ده او رنګین تصویرونه دختې د نازك قشر لاندې تر کال ۱۹۳۰ پورې پاتې و.

دککرك دمعبد ددیوالي رنګه تصویرونو په منځ کې یو تصویر دافغانستان دتاریخ له نظره ډېر ارزښت لري او هغه دهغه پاچا تصویر دی چې دلیندۍ، غشي او ښکاري سپي په لرلو یې هغه ته د (ښکاري پاچا) لقب ورکړی دی او پرته له شکه دهغې درې دسیمه ایزو پاچاهانو دنیکه تصویر دی چې اصطخري دڅلورمې (هـ) پیړۍ په لومړۍ نیمایي کې (دلسمې مسیحي پیړۍ لومړۍ) یې د (بامیانو دزمریانو) په لقب یاد کړی دی. دبامیانو زمریان لکه دغرجستان د شاریانو لقب داسې سیمه ایز القاب و چې دمشهورې درې دشاهي کورنۍ په وجه هغه دره مشهوره وه.ټول پوهېږو چې په بامیانو کې دسلطنتي کورنۍ ورثې واکمني کوله. چیني لیدونکی، هیوان تسنګ په ۷مه مسیحي پیړۍ کې یې یو تن په بامیانو کې لیدلی او مصاحبه یې ورسره کړې ده او په سلطنتي قصر کې دهغه میلمه و او ورسره اوسیدلی دی. هیوان تسنګ نوموړی پاچا د(کشاتریه) د کهاله بولي او په دې صفت کولای شو هغه دسیمې له نظامي سیمه ایزو نجیباوو څخه وبولو.داډول سیمه ایزو واکمنانو داوومې پیړۍ په اوږدو کې دافغانستان په جنوبي برخه کې مخصوصاً په بامیان، جاغوري، غزني، ارزګان، کاپیسا، لغمان، ګردیز، جېرستان او نورو ځایوکې وجودلاره.

او وروسته دکوشاني اویفتلي دولت له انقراض نه دهغوی اولادې او کورنۍ یې په خپل منځ کې مخلوط شوی او په هره ګوشه او څنډه کې یې سیمه ایز حکومتونه

(c) ketabton.com: The Digital Library

جوړ کړل دا کورنۍ دپخواني افغانستان په تاریخ کې دکوشان اویفتلي په نامه پیژنو او ددوی مسکوکات، مجسمې او ډبر لیکونه دهیواد په مختلفو برخو کې ددوی نوم ونښان هست او بود تائیدوي او دبامیان په دره ککرك کې یو برجسته مثال دشکاری پاچا دی. چې دهغه انځور بودایي ګروهمن په معبد کې ځای پر ځای کوي او له بودا سره محبت دارنګه ښیي چې ده له ښکار اودحیواناتو له وژلو لاس کښلی او توبه یې ویستلې ده.

دا پاچا په سریوتاج لري چې درې هلاله (سپوږمۍ) او درې کُرې په سر تومبلي لري دیو تخت دپاسه ناست او تکیه یې کړې ده او د هغه وخت دمعتقدانو په نظر د حیواناتو او پرندګانو له وژلو څخه یې لاس اخستی او مقدس مقام ته واصل ښکاري.

دبامیانو زمری چې تصویر یې دککرك له درې څخه تر لاسه شوی دی هغه دافغانستان له مرکزی دروڅخه دیوه واکمن په توګه موږته معرفي کوي. ۸۵ کاله وروسته له هیوان تسنګ څخه یو تن بل ګرځند چې اصلاً دکوریا ؤ او (هوي تچاوو) نومید، له بامیانو څخه تیریده اودهغه له وینا وو څخه داسې څرګندیږي چې نوموړي پاچا دکوم بل ځای تر تاثیر لاندې نه و او خپل پیاده نظام یې ډیر قوی ؤ دکوریایي ګرځند شهادت دیوسیمه ایز پاچا په اړه تر اسلام دمخه لومړۍ منبع ده چې په بامیانو یې دیو پاچا په باره کې ورکوی او دهغې له مخې معلومیږي چې د ۷ مسیحي پیړۍ په اوږدو کې او حتی د ۸ میلادی پیړۍ په پیل کې دبامیانو سیمه ایز واکمن چې اسلامي ماخذونو د (بامیاني زمري) په صفت یاد کړی دی قوي او نیرومند پاچا و اودمحلي جنبې په لرلو یې ډیر قوت لاره، مګر دبودایي معتقداتو دنظریې دپیروۍ له مخې یې له جنګ قتل او وینې تویونې څخه کرکه کوله.

۳۷/۲/۲۶

(c) ketabton.com: The Digital Library

ضحاك ښار

داستانونو، او اسطورو چې له څو زره کالو راهیسې یې دملي خاطراتو دفتر احتوا کړی دی. زموږ په دماغ او حافظو کې محدود پاتې شوې ندې بلکې جغرافیائي میدان پر مخ ښکته راغلی او داوبو، خاورو، دښتو، غرونو اوصحراګانو سره مخلوط او یوځای شوی دی.

څومره چې ددې خاورې داوسیدونکیو حافظه اودماغ دتاریخي او لرغونو پهلوانانو له نومونو څخه ډك دی همدا راز دغرونو څوکو، صحراګانو ، کمرونو ،مستو او څپاندو رودونو هم عین همغه خاطرې په ځان کې منعکسې کړي دي، او هر قدم چې ددې تاریخي خاورې په هره برخه کې کیښودل کیږي نوخامخا تاریخي، فوکلوري ، داستاني،اوخیالي خاطرې په نظر ښکاري. په بامیانو کې ۱۸ کیلو متره وړاندې هغه ځای کې چې د "کالو" دره دبامیان ددې ښکتنۍ برخه قطع کوي او ددواړو غرنیو خوړونواوبه سره یوځای کیږي. دغرونو هغه پرې کړې برخې چې له خاورو او ستګ مخلوطې دي چې جیګري او سور رنګ ورته یوځانګړی هیئت او صلابت ورکړی دی. لویې ضخیم برجونه او برداره دیوالونه دپاملرنې وړ دي. اروپایانو په دې کلونو کې دانیمه وران شوي دیوالونه دشاهد په توګه نیولي او هغه یې دقلعه سرخ په نامه نومولي دي مګر دسیمې خلك د ریښتینو ژورو ته ور ننوتلي دي او دتاریخ له دورونو ورتیرشوی دی او هغه سرحد ته ور رسیدلی دی چې اسطوري او داستانونه دتاریخ ځای نیسي نو دضحاك نوم یې موندلی دی او ددې اور رنګه خرابو پر مخ یې رنګ پورې کړی .

دعامیانه نوم ایښودنې له مخې ددې کلا پورتنۍ برخې دضحاك ښار په نامه او ښکتنۍ برخې یې دنریمان ښار په نامه یادولی شو. د(کالو) ددرې له هغه ځایه چې نری شوی او اوبه ترې تیریږي لکه دمار په څیر کږه وږه لاره ختلې ده او په هره

کړلیچ کې یوضخیم برج او دزینو اثار څرګندیږي دغلغله دښار دا دفاعي برخه دنریمان په نامه یادوي او لکه څنګه چې ټول پوهیږو هغه هم دلرغوني زماني پهلوان و.

ددې له پاره چې پخواني داستانونه،دضحاك او نریمان کیسې، داهنګر "کاوه" یا "دکان ځای" او نور بشپړ شي یوه دره چې دضحاك ښار ته نژدې او دبامیان ترڅنګ واقع ده د (آهنګران) نوم یې پرې کیښود چې دعامیانه اقسامو له مخې طبیعي داهنګر (کاوه) یامرکز هلته موجود ؤ او د علاقه مندانودنظر رابښکنې له پاره او په ځانګړي توګه دسیلانیانو له پاره ویلای شو چې داهنګران دره دسیلانیانو له پاره دخال لرونکیو ماهیانو دښکار بهترین ځای دی.

دضحاك ښار دبامیان دلارې په سر ددې تاریخي درې یوه ډیره مهمه نقطه ده. اصلاً دضحاك دښار خرابی دوه برخې لري اوپه بل عبارت کولای شو هغه په درې برخو هم وویشو.

اول : دفاعي سیستم چې عبارت له یو لړلارو اوبرجونو څخه دی چې دنریمان په نامه یې شهرت حاصل کړی دی.

دویم : دښار ښکتنی برخه چې هلته اکثرو دسیمه ایزو خلکو ژوند کاوه.

دریم: دښار پورتنی برخه بالاحصار چې طبعاً دحاکمه قواوو ځای ؤ. دښار په لومړی او دویمه برخه کې اوس په اسانی سره ګرځیدل کیدای شي او لیدنه یې اسانه ده.

دریمه برخه یې چې دبارانونو اوبادونو په وجه ډیره نشیب شوې ده ډیر احتیاط غواړی او ګرځیدل پکې ډیر خطر لري مخصوصاً په هغو ورځو کې چې باد وي.

ترکومه ځایه چې لرغون پیژندونکیو څیړنې تر سره کړي د ضحاك د ښار خرابی دساسانیانو ددورې آبادی وې او په دې ترتیب دابادیو د پیل زمانه له اسلام نه د مخه ټاکلی شو، او لکه څنګه چې دغوربند له فندفستان څخه دخسرنوشیروان سکه تر لاسه شوې اود بامیانو په لویدیزه برخه کې دساساني رنګه تصویرونه هغه ځای چې په (خسر نوشیروان) باندې مشهور دی تر لاسه شوی نو له احتماله لرې نه ده چې دساساني نوشیروان په وخت کې پدې نقطه کې ابادي ترسره شوي وي.

دکیندلو په وجه دغربي ترکانو مارك وهل شوی کوزې هم تر لاسه شوي چې دساسانیانو په وخت کې له آمو څخه دباختر خاورې ته راوړل شوې وې له دې وخته ر اوروسته دامهمه ستراتیژیکي سیمه آباده وه اودخوارز مشاهانوپه وخت کې یوه مهمه کلا شمیرل کیده او دلته دجلال الدین منکبرني او چنګیز خان ترمنځ خونړی

جګړې ترسره شوي دي يوه قيمتي خاطره دضحاك په کلا کې د "موتي جن" وژنه وه چې نوموړی دچغتي زوی او دچنګيز لمسی وه چې دمغلو يرغل ګر يي ډير په غوسه کړل. دا تاريخي کلا هغه ځای دی چې مغل يرغلګرو د هغه وخت د افغاني مدافعه کوونکو قوت عملاً وليد.

لدې ورځې وروسته "ضحاك" دباميانو د نورو کلاګانو په شان ورانه شوه مګر د ۱۷ پيړۍ تر پايه او د ۱۸ پيړۍ تر پيله يې له برجونو څخه ددفاع له پاره کار اخستل کيده، چې وروسته دپيړيو ترتيريدلو دجنګونو او طبيعي پيښو سره سره بيا هم يې دحصار ځيني برخې او ضخيم برجونه لا پاتې دي چې دضحاك ښار دمستحکمو کلاګانو په ډله کې وشمېري او دابنکلې کلا د نړۍ دسيلانيانو پر وړاندې ستاينه ترلاسه کړي.

۳۸/۲/۱۰

(c) ketabton.com: The Digital Library

په پخواني افغانستان کې دلمر پرست دقانون سوابق

دمخه تر دې چې په افغانستان کې دقبل التاريخ په اړه دڅېړنو لمنه پراخه شي او ددې سيمې دلومړيو اوسيدونکيو درسوم ،عاداتو او عقايدو په ارتباط له اريايانو تر راپيداکيدلودمخه روښانه شي په ډيروموارد و کې داريايانو د اوسيدلو دځای ځايګي په اړه د هندوکش په چارچاپيره کې اومهاجرت يې ګاونډيو سيمو ته ور اوږدوو.

دلته دبحث وړموضوع (مهر) يا لمر پرستي ده چې دادی سوابق يې په اريايي (ويدي) عصر کې دپخواني افغانستان په تاريخ کې درك کوو او تحولات يې په وروستيو دوروکې مطالعه کوو.

دويدي عصر اريايان په هغه مرحلو کې چې دهندوکش په چاپيريال کې يې ژوند کاوه. دين يې دننني ورځې دکلمې په معنا نه لاره دکائناتو نوراني عناصرو پکې يوشان جذبه او اميد توليداوه. آريايان دژوند په لومړنيو مراتبو کې هر يوطبيعي عناصرو ته پخپله قائل شوی دی هر يو ته يې نوم ورکړی او هر يو ته يې سندرې درلودې چې خاطرې يې تر اوسه پاتې دي.

د (ويدي) دخدايانو دډولونو مجموعه دهمدغه طبيعي عناصرو له مجموعې څخه تشکيل شوی وه او په دې منځ کې له ستورو ډك اسمان لمر او سپوږمۍ ، باد او اور او همدارنګه شفق او فلق اونور دشخصيت څښتنان شول. او لمر هم دځانګړي خدای شکل پيدا کړی ؤ او هغه يې په مختلفو نومونو او صفتونو ياداوه او دلمر په هکله دانومونه په ويدي سندرو کې ښکاره شوي دي لکه : (سوريا) ، (ساويتار) ، (يوشان) ، (ميترا) ، (رود ورا).

لکه څنګه چې دويدي عصر کې په افغانستان کې اوېستايي دوره په تاريخ کې منعکس شوې ده، وروسته له هغې چې (زراتشترا) ظهور وکړ داوېستايي عصر په ائين کې واحد پرستي منځ ته راغله. او يو شمېر ځانګړو خدايانو سرچپه

مفکـوره او معنـاپیـدا کـړه، دویـدي لمـر (میـترا) نامـه دتلفـظ پـه لـړ تغیر سره (میتهرا) شو.

ژبپوهان باوري دي چې (میترا) په ځانګړې توګه د ویدي دتلفظ په صورت د (دوست) معنا درلوده او په اوېستائي دوره کې یې هغه د (قرارداد) معهود (پیمان) او (موافقې) په معنا تعبیروله، پدې کې شك نشته چې داوستائي له (میتهرا) څخه په دري ژبه کې (مهرا) منځ ته راغلی دی دغه مهر چې تر اوسه دوستي،علاقه او پیوند ترجمه کیږي دهمغه پخوانۍ معنا په مناسبت دی.

همدغه شان لکه څنګه چې (میتهرا) (میترا) په (وید) او (اوېستا) کې دلمر په معنا هم و نو (مهر) په دري ژبه کې همدغه مفهوم محافظه کړ اود اوېستا له ځینو فقرو څخه څرګندیږي چې (اهورا مزدا) د (میترا) له پاره یعنې دغره پر څوکه لمر (هرابرزتي) چې هغه پامیر ترجمه کوي ورته مسکن جوړ کړی و.

داتعبیر (دلمر راختل او ظاهریدل دغرونـو لـه شـاڅخه) ددې لپـاره راوړي او داسې چې لمر له خپل مسکن څخه دغره له څوکې راپورته کیږي، بل هغه څه چې دلمر په باره کې یې اوېستایي یادونه مهمه ده داده چې دهغې زمانې دپوهې سره همداسې تخیل کیده چې لمر په طلائي څرخ بار دی او څلور طلائي اسونه یې راکاږي.

اوستایي دامفکوره دهنر په مفهوم په عام او خاص ډول سره دافغانستان له پاره فوق العاده مهمه ده ځکه چې په وروستیو دورو کې هیکل تراشانو او نقاشانو دلمر ځانګړی خدای پر څرخ سپور له اسونو سره څو څو ځله ننداره کړی دی.

دهمدغو ویدي او اوېستا معتقدینو پر اساس په وروسته دورو کې دمخه تر هخامنشیانو "اناهیتا" او " میتهرا" یعنې "ناهید" او "لمر" وروسته دافغانستان په شمال کې دامو سیند سیمې په پخواني بکتریان کې درلودل اودامفکوره یې له دې ځایه دایران هخامنشیانو ته منتقل شوې ده، لکه څنګه چې لومړي داریوش له ۵۲۱_ ۴۸۵ م ز او لومړي خشابارشا" ۴۸۵_ ۴۷۲ م ز پورې دهغو دنامه یادونه نده کړې دویم شیر ته ور داخل دلومړي ځل له پاره وروسته له "اهو رامزدا" له "اناهیتا" او"میترا" یادونه کړې ده داسې نتیجه لاس ته راځی چې "میترا" او دهغې نمانځنې په منځنۍ پیړۍ (۵) م زکې په ایران کې انتشار موندلی دی او له هغه ځایه یې بین النهرین او وړوکی اسیا ته لاره موندلې ده.

دلویو کوشانیانو په دوره کې (له لومړۍ تر دریمې مسیحي پیړۍ پورې) چې ددیانت او ائین موضوع ډیره ازادي موندلې وه سیمه ایز ځانګړي خدایان همدا راز هندي او یوناني ټولو ته احترام کیده اودیوناني اسطوره یې ځانګړي خدایان هم مشهور شوی و . " متیرا" دلمر ځانګړی خدای دتغییر تلفظ په یو جز سره "میرو" دکنشکا او هوویشکا په مسکوکاتو کې په ځانګړې توګه دلومړي امپراطور په

(c) ketabton.com: The Digital Library

مسکوکاتو کې لیدل کیږي. "میر" همغه (مهر) (میتهرا) او (میترا) دی چې سلسلې یې دافغانستان په تاریخ فرهنګ، ادبیاتو او السنه کې دوام کړی دی.

دغه دلمر په اړه پدې سیمه کې دعقایدو لرغونتیا تر هغې چې څلورمې او پنځمې مسیحي پیړۍ ته رسو او له دې تاریخه وروسته دنوموړي دیانت شواهد هندوکش په جنوب اود افغانستان په جنوب غرب کې یو شان لیدل کیږي او دوام یې داسلام تر ظهوره پورې په دې سیمه کې څرګند او ښکاره دی. دې لمر پرستۍ ته یې (برهنمي لمر پرستي) هم ویلې ده او دیوناني اسطورو د تاثیر په اثر دسهار او ماښام ستوري هم د شخصیت له مخې له لمر سره یوشان ګڼل شوي او د لمر او ستورو یو شان بیان منځ ته راغلی دی او ددې نوې مفکورې تاثیر د افغانستان په هیکل تر اشنه او نقاشۍ کې مشهور اوښکاره دی.

دافغانستان په لویدیزه برخه زمین داور او جبل الزور کې دلمر پرستۍ د معابدونو داثارو شواهد داسلامي مبلغینو او عسکروتر راتللو پورې خارجي وجود درلود. په همدغه زمانه او یاڅو کاله دمخه یې چیني (هیوان تسنګ) چې پخپله هم بودایي راهب وٴ له افغانستان څخه دتیریدلو پر مهال دلمر پرستۍ معبدونو او دهغې پیروانو ته اشاره کړې ده لرې نه څو ایا پخپله دکابل ښار په ۱۲ کیلو متری کې دکاپیسا دحوزې په لویه لاره دخیر خانې په یوه غونډۍ کې دلمرپرستۍ یو لوي معبد کشف نه شو؟ ددې پوښتنې ځواب به په لازم تفصیل سره بله مقاله کې ورکړای شي.

۱۲-۹-۳۸

(c) ketabton.com: The Digital Library

دسور یا هیکل

دلمر ځانګړی خدای دخیرخانې په کوتل کې

دلرغون پیژندنې څیړنو دلرغوني افغانستان دمختلفو برخو په پیژندګلوۍ لکه :تاریخ، فرهنګ، ارت، اوهنر کې ډیر خدمتونه ترسره کړي دي چې هېڅوك ترې انکار کولای نشی، لکه په سلګونو دارنګه مسایل چې دڅیړنو په ترڅ کې روښانه شوی یو هم دلمر پرستۍ موضوع ده چې دادب او دادیانو تاریخچې له نظره یې په افغانستان کې درلوده مګر تر ۱۴ کلو دمخه څه مادي شواهد ددې اثبات له پاره په لاس نه وو.

دکابل ښار شمال لویدیځ ته په ۱۲ کیلو متری کې دغره په شرقي لمنه چې په (بغل هزاره) مشهور دی او کنډو چې دکابل او کاپیسا (کوهدامن) ترمنځ واقع دی چې په کوتل خیر خانه شهرت لري یو معبد کشف شو چې په مهر یا لمر پرستۍ پورې په ځانګړې توګه اړه لري ددې معبد کشف کوونکی موسیو کرل فرانسوي و.

ترکومه ځایه چې علمي څیړنو څرګنده کړه دلمر پرستۍ معبد دیوبل معبد په خرابو اباد شوی و چې دهغې دنوعیت تشخیص نشوکولای. دخیرخانې دلمر پرستۍ معبد دپلان او نقشې له مخې درې کوټې درلودلې چې هرې خونې ځانګړې دروازه درلوده تر څو دنومورې ائین پلویان دمذهبي مراسمو داجرا پر مهال په اسانۍ سره تګ راتګ تر سره کړي.

دننه په هره یوه خونه کې درې دتسلیت جوړې شوې چوکۍ ولیدل شوې، لکه څنګه چې په هره چوکۍ کې دمجسمې دایښودلو له پاره سوري ولیدل شول داسې استنباط ترې وشو چې په مجموعي صورت ۹ مجسمې په دغه معبد کې موجودې وې، ددقیقو کتنو څخه وروسته دانتیجه پر لاس راغله چې نومورې دلمر پرستۍ

معبد ډیره سخته صدمه لیدلې ده او ټولې مجسمې یې له خپل ځای څخه بېځایه شوي دي. لکه چې دکوټواو دهلیز تر پاکولو وروسته دوه ماتې مجسمې اویواځې یوه مرمري جوړه مجسمه په لاس راغله چې ډیره ښکلې او زړه راښکونکې ده او دسوریا یعنې دلمر دځانګړي خدای ښودنه یې کوله او اوس دکابل په موزیم کې دنمایش له پاره ایښودل شوې ده.

دسوریا مرمري مجسمه چې تر اوسه دلمر پرستۍ یواځینۍ مجسمه ده چې له کابل او حتی له ټول افغانستان څخه تر لاسه شوې ده دیوې مخصوصې ګاډۍ دپاسه له خپلې اسطورې سره ناست او دواړو خواووته یې واړه هیکلونه هم څرګندیږي چې دهمدغې مقالې په اوږدو کې یې در معرفي کوو.

داوېستایي عصر داسطورو مطابق (متیرا) یا لمر اصلاً خپله طلائي ګاډۍ درلوده چې سپینو اسونو به راښکله.

(سوریا) دلمر ځانګړی خدای چې دخیر خانې په کوتل کې کشف شوی په یوه ګاډۍ کې ناست او دوه اسونه یې راکاږي. دا تخیلي داستان ددوه زړه کلو په اوږدو کې داسې دخلکو په ذهن کې ناست ؤ، چې په پای کې یې دیو حقیقت په ډول ومانه.

او د (سوریا)دنمایش په صحنو کې یې له هغه تخیل څخه کار اخستی دی دامفکوره چې په ۵_ ۶ پیړۍ کې زموږ دهیواد په هیکل جوړونه کې لیکل کیږي په ۲_ ۳ پیړۍ کې په نقاشۍ کې هم داستعمال وړ وه اومهمه مرکزي صحنه یې دبامیان د ۳۵ متري بت درواق سقف چې دسپوږمۍ ځانګړی خدای یې دګاډۍ دپاسه ښودلی چې سپین وزر لرونکي اسونه یې کشوي پدغه ترتیب ګورو چې شاعرانه تخیلات او اسطوري لمر او سپوږمۍ ځانګړی خدای په ګرډونه کې ناست. یاولاړ به یې څرګنداوه او سوریا دخیرخانې په کوتل کې په یوه ګاډۍ کې ناست څرګندیږي.

مخکې مو وویل چې دهغه دواړو خواوو ته دوه واړه هیکلونه نور هم لیدل کیږي دادوه هیکلونه لکه دسبا او ماښام دستورو په شان هیکلونه دي چې وروسته هغه هم اسطوره او تخیل وی داځل چې یوناني اسطورې په افغانستان کې رائج شوې وې په محلي معتقدینوکې تاثیر کړی و او دلمر ځانګړی خدای په خپله خوا کې دوه ستوری هم پیدا کړی دی.

دادوه ستوري چې دختیز یونان په تصوراتو کې دفوسفو اوس او هسپروس په نامه یادیږي دپخواني یونان په اسطورو کې دتومان دوه ورونه وو، چې یو ته یې (

اکستور) اوبل ته یې (پولوکس) ویل تر دې پورې چې (اکستور) ناپدید شو او(پولوکس) یواځې پاتې شو او له (زوس) نه یې هیله څرګنده کړه چې له خپل ورور نه بیل نه وي او دهغه دستور مطابق داسې برقرار شو چې دوه ورځې ترمنځ دواړه یوځای یوځل په اسمان او یو ځل یې په ځمکه راڅرګند شي او دسبا او مابنام ستوري دهغوی له خاطرو څخه راپاتې دي، دخیر خانې دکوتل په تراشلي هیکل کې دسبا اوبیګاه ستوري د(سوریا) دګاډی په دوه خواوو کې لیدل کیږي. او دیو تن یوناني باختري پاچا په مسکو کاتوکې یعنې د ((ایوکراتیدس)) چې ددویمې زیږدې پیړۍ په دویمه نیمایي کې یې ژوند کاوه ددوه سپرو په نقش جوړ کړای شوی. وایي چې ددې دوه ستورو وظیفه داده چې اعمالو او ناظرو نیکې او بدې پیښې ثبتوي.

دلمر پرستۍ قانون اومعبدونه یې له سیستان څخه تر قنوج او ملتان پورې په لویه ساحه کې خپاره وو اوپه افغانستان کې یې دبودایي دین ترڅنګ څرګندویي کړې وه، وروسته تر هغې چې یفتلیان په افغانستان کې خواره واره شول هغوی چې کومه دلچسپي دبودایي دین سره درلوده، لمر پرستۍ ته ډیر متمایل شول.

دابايد هیر نکړو چې په افغانستان کې یوشمیر سکې کشف شوي دي. چې دهغوي پر یومخ دنیمې تنې په بڼه دلمر ځانګړې خدای نقش دی اودنور شعلې یې له شانه خپرې شوی.

ډیره په زړه پوري خبره داده چې پدې سکو کې دځینو ځایونو (داور) یعنې زمینداور (زابلستان) اود (سکاوند) نومونه لوستل شوی دی او دانومونه معمول او متعارف دي همدا راز زمینداور ، غزني (سکاوند) یا دلوګر (سجاوند) ټول مشهور دي او پوهیږو چې دزمینداور په (جبل الزور) اودلوګر په (سکاوند) کې دلمر پرستۍ معبدونو وجود لاره، په غزني یاپه غربي او یا هم په شمال لویدیز برخو کې لکه جاغوري او نورو کې هم دارنګه معبدونه آباد ؤ.

یواځې یو معبد چې عبارت دخیر خانې دکوتل له معبد څخه دی دعلمي څیړنوپراساس کیندل شوی اوهغه دمرمرو سوریاهیکل چې راتر لاسه شوې د(سوریا)یواځینۍ مجسمه ده چې دڅیړونکیو لاس ته ورغلې ده.

(c) ketabton.com: The Digital Library

مرنجان غونډۍ دکابل دښار په منځ کې یوه پخوانۍ نقطه

دکابل ښار هغه ښکلی او تاریخي ښار دی چې دنوم انعکاس یې له اسطورو ،داستانونو،فولکلوری کیسو، قصیدو او د تاریخ له متون څخه ترغوږو کیږي، او دا ښار خپل ډیر لرغون توب دشواهدو له مخې ثابتوي.

دابښکلی ښار چې ډیره برخه ابادي یې ددوه غرونو (آسه مائي) او (شیردروازې) ترمنځ واقع ده شرقي لور ته دخاورې یوه غونډۍ لري چې معمولاً یې د (تپه مرنجان) په نوم یادوي، که چیرته ښه دقت وشي تپه مرنجان او اراضي یې سره لدې چې دکابل دښار شرقي لور ته واقع شوی مګر له بلې رودخانې څخه خرڅیږي چې عبارت دلوګر له سین څخه دی. دا ټکی دپاملرنې وړ دی ځکه چې نن سبا دکابل په ډیره اندازه دکابل په سیند اباد دی او په پخوانۍ زمانه کې دښار دثقل مرکز اکثراً دلوګر په سیند اباد وۀ په همدې ترتیب دمرنجان غونډۍ ددواړو رودخانو ترمنځ واقع شوی دی چې لږ څه لیرې دتنګ غارو په سیمه کې دواړه رودونه سره یوځای کیږي دمرنجان غونډۍ لکه دنورو ډیرو غرونو او غونډیو په څیر فولکلوري داستانونه لري او ددې داستانونو له خلا څخه داسې څرګندیږي چې مرنجان اصلاً جادوګر وۀ او دډیر مال او ثروت څښتن وۀ کله چې یې طلسم مات شو افسانه یې شتمني یې دخاورو په غونډۍ بدله شوه.

لرغونه پیژندنه چې دداسې فولکلوري داستانونو یواځینۍ کیلي ده ددې غونډۍ په چاپیریال اوخاطراتو دیولړحقایقو په کشف موفق شوی چې پوهیدل یې دیومملکت دپایتخت په حیث دتاریخي مراتبو په رڼا کې له دلچسپۍ څخه لیرې ندی دریش کاله دمخه دتپه مرنجان په غربي برخو کې چې دخپلواکۍ د جشن په

مهال هلته اوبه ولاړې وې پدې برخه کې دځمکې دهوارې اوپلونو جوړولوپه مهال یوختین دیګی وموندل شو چې پکې یو شمیر مسکوکات اونقره یې پارچې پرتې وې. ددې ټولو مسکوکاتو او ذوب شوو نقره یې پارچو مخلوط داسې حکم کاوه چې په یوه زمانه کې پدې ځای دزرګر دکان و اودا ډیر مهم او په زړه پورې کلیکسیون نن ورځ دکابل په موزیم کې موجود دی. اودچمن حضوري دمسکو کاتو په نامه یادیږ اودوه تنه فرانسوي پوهان موسیو (شلوم برژه) او موسیو(کوریل) د (چمن حضوري دمسکوکاتو خزانه) تر سر لیک لاندې پدې یوکتاب کښلې دی.

دچمن حضوري مسکوکات چې دمرنجان دغونډۍ له غربي برخې څخه په لاس راغلې ډیره لرغونې، ښکلې او نفیسه مجموعه ده ځکه چې په هغې کې د ۴ _ ۶ م ز پیړۍ سکې هم موجودې دي او دځینو سکو وزن یې له ۵ګرامو څخه زیات دی.

معمولا دچمن حضوري مسکوکات دفن پیژندنې له مخې چې دپخوانیو اویوناني مسکوکاتو په اړه معمول دی دا (اتیک) په نوم یادوي دامسکوکات په ډیره اندازه د ۴_ ۵ م ز پیړۍ په اوږدو کې په یونان او لیرې نژدې جزیروکې ترقبرص پورې جوړیدلي دیو شمیر په مخ یې دبوم او په بل مخ یې د (اتنا) د(زوس)دلور دتفکریا اندیښنې رتبه النوع چې د ارتن) دښار دحامي دیونان دپایتخت په حیث تلقي کیده په ضرب رسیدلی دی.

دا د سکومجموعه ډیره نادره او قیمتي ده او تر کومه ځایه چې څیړنې شوي دي دمدیترانې له لارې دتجاوز په وجه له هغه ځایه تر تپه مرنجان پورې رسیدلی دی چې دې کار دهخامنشیانو په وخت کې صورت نیولی دی ځکه چې په هغې دوره کې دهخامنشیانو دفتوحاتو اوتسلط په وجه یې دنفوذ ساحې پدې ټوله منطقه کې وسعت موندلی و. او له روم څخه کاروانونو تر سند پورې تګ راتګ درلود لکه څنګه هخامنشیانو پخپله دومره سکې نه درلودې نودیونانیانو سکې چې ددوی سکوته ورته دی په خپله سیمه رواج کړی دی. هغه څه چې دانظریه تقویه کوي دنقرې یوه وړه پارچه ده چې دهغې په مخ میخي لیک لیدل کیږي.

همغه حروف چې دهخامنشیانو په وخت کې دود و او دا څو حرفه یې دهمغه وخت نښه ده چې شواهد یې تر اوسه دافغانستان په خاوره کې لیدل کیږي.

پدې کښې شك نشته چې دمخه ترسکندراو سیروس ترفتوحاتو دمخه او تر هغه د مخه داریوش تر سند پورې د فتوحاتو د تر لاسه کولو او حتی هغه پلاوی چې د کښتیو د چلولو دپاره د مطالعې په خاطر د سند په اوبو کې د یو تن یوناني (

سیلاکس) تر نظر لاندې لیږل شوی و د کاروان اوتجارت لارې دغرب، اسیا او افغانستان ترمنځ هغه وخت خلاصې وې او دا هم له احتمال څخه لیرې نده چې کابل هغه وخت دتجارت یو وړوکی ښار و او داهم باید ومنو چې هغه مهال دتپه مرنجان دغونډۍ چار چاپیره خلك اوسیدل او حتی دزر ګرې دکان موجود و چې په هغې کې نقره موجوده وه او د زیوراتواو نقرې د زوب کار کیده.

په ۱۹۹۳ میلادي کال کې دتپه مرنجان په هغه برخه کې چې دکابل جلال اباد سرك تیر شوی دی دوه د بودایي دین معبدونه کشف کړای شول چې شاید په ۲ یا ۳ مه عیسوي پیړۍ کې جوړ کړای شوی دی چې داد کوشانیانو وروستي وختونه و او علمي هڅو دا ثابته کړه چې ا قلا یو یې د ۴ مې یا ۵ مې عیسوي پیړۍ په اوږدو کې پخپله دکابل دښار دبودپرستانو له خوا مرمت کاري شوی دی لکه چې ددیوال د پیړوالې له پاره یې د (یودیس اتوا) مجسمه سالمه او روغه په لاس راغله چې اوس دکابل په موزیم کې موجوده ده او دا په لاس راوړو مجسمو کې تر ټولو لویه مجسمه ده.

دتپه مرنجان دغونډۍ معبدوروسته د ۵ پیړۍ له مرمت کارۍ څخه یې خارجي برخه دیوې وړوکي کلکې اومستحکمې کلا بڼه غوره کړې وه او لکه چې پدې پیړۍ کې دیفتلیانو ظهور کابل ته ثابت دی نو له احتمال نه بهر نده چې بت پرستانو دخپل شکست په نظر کې نیولو سره دمعبد ته دمرمت کارۍ په همال دیوې کلا بڼه ورکړې ده.

دمرنجان غونډۍ له بودایي معبد څخه په مجموعي توګه د ۳۷۳ درنو سکو په شاوخوا کې دنقري سکې چې دساسانیانو دوخت دی او د ۱۲ دانو په شاوخوا کې دسرو زرو سکې د (کوشانوساساني) ددورې کشف شوی او داثابتوي چې دمرنجان تپه او بودایي معبد یې وروسته له کوشانیانو څخه هم له رونق څخه نه و لوېدلی. دمرنجان بودایي معبد حتی دعربي او اسلامي مبلغینو تروخته خارجي وجود درلود ځکه چې مسلسل مرمت یې ددې مطلب ښه شاهد اوثبوت دی.

۳۷/۳/۲۱

(c) ketabton.com: The Digital Library

دتپه مرنجان بودايي معبد _ او هغه نتايج چې وروسته تر لاسه شو

دکابل شمال، شرق او جنوب شرق ته يو شمير تپې د بي بي مهرو تپه، مرنجان تپه اوخاك بلخ تپه وجودلري، دساحې اوپراخوالي له نظره دمرنجان تپه له نورومهمتره ده چې چمن حضوري ترڅنګ دکابل _ جلال ابادپه لويه لار واقع اوترسياه سنګ پورې يې لويه او پراخه ساحه رانيولې ده.

داڅرګنده ده چې که نن ورځ دکابل دښار دثقل مرکز دکابل درود په غاړه وقع دی نو دمخه تر اسلام دامرکزيت دلوګر دسيند په غاړه واقع و او د هغو بودايي ابادیو بقاياوې چې دشاخ پرنتي دغره په لمنه، زنبورك شاه په خضر کې او شموچينه، جان باز، پنجه شاه سهاکونه، شيوکي، کمري او چکړي کې پرتې دي دا مفکوره تقويه کوي. په همدې ترتيب مرنجان تپه هم دلوګر درودخانې په حوزه کې قرار لري اوهغه اوبه چې دمستان تر پل لاندې دبالاحصار شرقي لور ته دخرابو ترڅنګ تيريږي دخپلواکۍ په جشن کې دمرنجان دتپې غربي برخه په مصنوعي توګه ښکلی کوي.

دمرنجان تپه لکه دافغانستان دډيرو غرونو او غونډيو په څير فولکوري داستانونه اوکيسې لري چې دهغو له منځه څخه داسې څرګنديږي چې مرنجان اصلا يوجادوګر و چې دډير مال او ثروت څښتن و او خپله سرمايه يې په همدې غونډۍ کې خښه کړې وه ترڅو چې طلسم يې ماتيږي او ټوله سرمايه له خاورو سره خاورې کيږي.

لرغون پیژندونکي چې ددې رنګه فولکلوري معما دیواځنۍ حل کلیاني دي ددې تپې په چاپیریال کې او ورته په مربوطو خاطرو دیو لړ حقایقو په کشف موفق شوي دي چې په هغې پوهیدل دکابل دښار دتاریخچې دروښاونولولپاره ډیر ګټور او دلچسپ دی.

د۱۹۳۳ عیسوي کال دپسرلي په موسم کې مې موسیو ژان کرل د فرانسوي پلاوي دکیندلو دپلاوي غړي ته چې دپروفیسر هاکن په غیاب کې یې دنوموړي هیئت نمائندګي کوله خبر ورکړ چې دهغه راپور له مخې چې دکابل موزیم ته رسیدلی دی دمرنجان په غونډۍ کې یوه مجسمه پیدا شوې ده، په یاد مې دي چې له نوموړي پلاوي سره سمدلاسه همغې نقطې ته ولاړو او علمي څیړنه مو پیل کړه، وروسته تر دې موسیوهاکن چې داوخت یې په توکیو کې د "خانه فرهنګي" دمدیریت چارې په لاس کې وې کابل ته راغی او د ۱۹۳۳ عیسوي کال دجون دمیاشتې ۱۵ نیټې څخه تر ۲۷ نیټې پورې کیندنو، څیړنو اوهڅو دده تر مشرتوب لاندې صورت ونیو.

دکوششونو ځای دمرنجان دغونډۍ غربي خواته لري او وروسته تر یولړ هڅو واضح شوه چې لاندې ابادۍ پدې نقطه کې قرار لري.

یوه مستطیل شکله ابادي ۸۶۰ متر ضرب ۱۲/۳۰ متره. داودانۍ له خامو غټوغټو خښتو څخه چې په مربع بڼه جوړې دي او هرې ضلع یې ۵۰ سانتي متره اوږدوالی درلود، دلته درې اطاقونه جوړ و، چې چت یې دکمان یا لیندۍ په بڼه جوړ شوی و.

۲) ددې مستطیل شکلي ودانۍ په کنجونو کې برجونه ترسترګو شول چې دسیند له تېرو جوړ کړای شوی و اومنظور تر ډیر محکموالی و، ددې ودانۍ په غربي برخه کې په دیوال کې یوطاق څرګند شو چې عرض یې ۱/۲۵ متره و.

۳) ددې غربي دیوال په مقابل کښې یوه وړوکي استوپه څرګنده شوه چې دکاڼو دکوچنیو تختو څخه جوړه شوې وه.

دلرغون پیژندنې دکتنې له مخې چې داسنادو له مخې کشف شوی: مجسمې، مسکوکات، ختین لوښي او نور تر لاسه شول داسې نتیجه ترې واخستل شوه چې اصلا دلویو کوشانیانو په وخت کې د (۲ او ۳) مسیحي پیړۍ په اوږدو کې دلته ګډودایانو له خوا مستطیل ډوله معبد جوړ کړای شوی و او دې معبد هم لکه دنورو معبدونو په څیر په خپله غربي خوا کې استوپه درلوده، وروسته تر هغې په ۵ مسیحي پیړۍ کې چې دمعبد ځینې برخې خرابې او شنیدلې

وې نو په کنجونو کې يې برجونه ور جوړ کړی و داشکست او خرابۍ يې په غربي برخه کې ډيرې محسوسيدلې ځکه چې دغربي برخې له شنيدلي ديوال سره يو بل پنډ ديوال جوړ شوی و.

تر ټولو پخوانۍ سکه چې مرنجان په بودايي معبد کې تر لاسه شوې ده هغه يوه مسي سکه او دکجولا کدفيزس کوشانيانو دلومړي پاچا سکه ده چې معمولا هغه (۵۰) کاله دمخه تر ميلاد اودمسيح په وخت کې شميري.

پرته تر دې لدې معبد څخه دوه دستي نور مسکوکات هم تر لاسه شوي چې ددې برخې پر تاريخي تحولاتو ډيره رڼا اچوي.

يوه مجموعه له دې مسکوکاتو څخه له ۱۲ طلائي مسکوکاتو څخه مرکبه ده چې بڼه يې محدب ، مقعر اويا د نعلبکۍ په شکل جوړې دي چې دادکوشانيانو يو شمير شازيو پورې اړه نيسي. چې ساساني شاهنشاه پورې مربوط دي. پدې وجه داسکې دکوشانو ساساني په صفت يادوي. ددې سکو پريوې د(بهرام) نوم ليکل شوی دی اودلو ې کوشاني شاهنشاه بهرام په نوم يادې شـ ې دي.

او يوولس نورې سکې فيروز، هرمز، بهرام اودشاهپور وې. يوه دسته نورې کشف شوې سکې دنقرې دي او ټولې په مجموعي توګه ۳۷۳ عدده سکې تشکيلوي. له دې جملې څخه ۳۳۸ عدده دوم شاهپور پورې مربوط دی (۳۷۹_ ۳۱۰ مسيحي) ۲۴ عدددويم اردشير پورې (۳۸۳_ ۳۷۹ م) او ۱۱ عدده يې دريم شاهپور (۳۸۸_۳۸۳م) پورې مربوطې دي.

پدې ترتيب لکه څنګه چې ليدل کيږي دمرنجان دتپې دبودايي معبد ښکلي کشف شوي مسکوکات موږ دڅلورمې عيسوي پيړۍ تر پايه رارسوي.

دتپه مرنجان په بودايي معبد کې دهيکل تراشنې له نظره دبودا مختلفې مجسمې يوديس اتوا او اعانه ورکوونکی کشف شوی تر ټولو لويه مجسمه ده چې ددوو پخوانيو او نوي دېوال ترمنځ کشف او تر لاسه شوی او دکابل موزيم ته منتقل شوې ده. داعانې ورکوونکو مجسمه په داسې لباس کې چې جامې يې په ځان پورې چسپې نښتې او ګونډې يې وهلې کشف شوې ده. يو له دې مجسمو څخه د يوې په لاس کې د ګل وړوکی تاج هم ليدل کيږي.

دمعبد ددیوال په اوږدو کې جنوب لور ته يو شمير نورو غټو او وړو مجسمو هم وجود لاره چې له ختو څخه جوړ کړای شوې وې، چې ډيـ ځايونه يې شنيدلی و او يوه جوړه ستري پښې څرګندېږي چې له طبعي قا مت څخه ستري مجسمې هم دلته موجودې دي.

دمرنجان له تپې څخه ختين کشف کړای شوی لوښي دکوشانيانو دعصر دختينو لوښو دمطالعې په اړه ډير ارزښت لري.

داکوزې اکثرا مدورې وې او دبغلونو دپاسه يې شپږ پاڼې والاګلان، زمري او دغرنيو غرځو تصويرونه کتل کيدل. او په يوه کې دګل دان په څير دوه مرغان په مخامخ ډول ليدل کيږي او دا په واضح توګه دساسانيانو دوخت کار رابښيي او همدارنګه ښکلی نقش کړای شوی کوزې هم په لاس راغلي دي.

دمسکوکاتو، ختينولوښو، نشق کړای شوو ظروفو دعمارت له سبك او مرمت کاری څخه چې هلته تر سره شوی دی داسې استنباط کيږي چې د مرنجان دتپې بودايي معبد د مسيح دوخت په پيل کې په لومړي پيړۍ کې (دلومړي څخه د دريمې) دلويو کوشانيانو دکورنۍ په وخت کې جوړ کړای شوی و. اود څلورمې عيسوي پيړۍ تر پايه يې دوام وکړ وروسته دڅلورمې پيړۍ په سای اوذ پنځمې پيړۍ په جريان کې دشنيدلی، درزونه يې کړي او مرمت کاري پکې شوې ده او برجونه يې چې ممکن تر ۱۰ مترو به لوړ و معبد ته يې ديوې کلا بڼه ورکړې وه. داکلامانده معبد دبالاحصار په لور دکابل په خوا قرار درلود اوداسلام تر راتللو يا تر اوومې عيسوي پيړۍ بودايي راهبانو پکې استوګنه درلوده.

۴۱_۴_۱۱

(c) ketabton.com: The Digital Library

یعقوب لیث صفاري او

دکابل زرین او سیمین بتان

یو شمیر اسلامي ماخذونه لکه المسالك وممالك اصطخري، حدود العالم، جیهاني ته منسوب اشکال العالم همدغه دکابل دزړې کلا او د مشهورې بت خانې یادونه کوي چې علی العموم راهبانو یعنې کابلي رتبیل شاهانو په هلته دتاج پوشۍ مراسم ترسره کول.

داڅرګندوی چې درتبیل شاهانو دسلطنت په دوره کې کابل یو مهم او مشهور معبد درلود چې دبرهمني او هندوي کابلي کورنیوشاهانه تاج پوشي هلته ترسره کیده. له اسلامي ماخذونو څخه څرګندیږي چې یعقوب لیث دصفاری کورنۍ موسس چې په ۲۵۷ یا ۲۵۰ هـ ق کلونو کې کابل فتح کړی د سروزرو او نقرې بتان یې تر لاسه کړی او بیا یې بغداد ته استولي دي. دسیستان دتاریخ مولف پدې برخه کې داسې لیکي " کله چې یعقوب کرمان ته ورسید محمد بن واصل یې پذیرایۍ ته راغی ډیر شمیرعسکر یې له ځان سره داطاعت ، فرمانبردای او هدایاتو له پاره له ډیر مال سره یعقوب ته راوړل یعقوب یې عزت وکړ او ښه راغلاست یې ورته ووایه. بیا یې یوتن استازی دهدایاتو له پاره او پنځوس زرین او سیمین بتان چې له کابل څخه یې راوړی و دمعتمدپه لور واستول چې مکې ته یې واستوي ترڅو یې دکفار په غم کې دمکې حرم په کار کړي"

نو کابل ته دیعقوب لیث صفاري ننوتل ددریمې هجري پیړۍ نیمائي کې او له دې ښار نه دزرین او سیمین بتانو دوړلو او په نتیجه کې د مهم معبد په ورانولو کې هیڅ شك نشته. داچې دا معبد په کوم ځای کې او څرنګه معبد و؟ دا هغه پوښتنه ده چې غواړم په لنډه توګه یې په چاپیریال کې تجسس وکړم.

دافغانستان اسلامي مورخين عبدالحی ضحاك گرديزي او محمد عوفي په جوامع الحكايات كې دكابل درتبيل شاه او يعقوب ليث صفاري ترمنځ دجګړو يادونه كړې ده. ددې رتبيل شاه په اړه مې دافغانستان دتاريخ په دويم ټوك څوارلسم څپركې كې په هغه څپركې كې چې د رايان كابل يا برهمن شاهۍ كابل كې مې شرحه وركړې ده. عبارت له (سامنته ديوا) د هند و شاهي د لړۍ دويم پاچا و چې هغه يې (سامنت) يا سامند هم ياد كړی دی او مسكوكات يې په ډيره پيمانه له افغانستان او سرحدي سيمو څخه پيدا شوی او لاپيداكيږي. همغه راز چې يعقوب ليث له سامنته ديوا سره په كابل كې مواجه شو ورور يې عمروليث په غزني، كابل او لوګر كې له (كلمو) يا (كملو) ددې كورنۍ له دريم پاچا سره مخامخ شو ديعقوب په امر دكابل مشهور معبد او د ورور په امر يې دلوګر دسكاوند مشهور معبد وران كړای شول.

ايا دكابل مشهور معبد چې كابل [illegible] پوښي كوله او ددريمې هجري پيړۍ تر نيمائي هم هلته طلائي او نقره يي بتان موجودو. چيرته و ؟ دكابل دښار په منځ كې او كه په ليرو او نژدو څنډوكې؟

پدې كې شك نشته چې دكابل دغرونو په پوزو او غونډيو كې دبودايي معبدونو بقاياوې له شيوكي، كمري او چكړې نه نيولې دخير خانې تر كوتل او دعلي اباد تر لمنو پورې په ټولو ځايونو كې وجود لاره او دشير دروازې ،اسه مائي او مرنجان تپې په ټولو پوزو او غونډيو كې ليدل شوی او په ځينو كې يې لكه خواجه صفا ، تپه مرنجان، تپه خزانه اودخير خانې په كوتل كې يې اثار او شواهد هم دكيندلو په وجه كشف شوي دي. چې دكابل په موزيم كې موجودې دي.

دخير خانې، دكوتل برهمني افتاب پرستي معبد ، دعلی اباد دغره په لمن كې دبودايي معبد ، دشيوكيو ديعقوب تنګي ترځنګ معبد هر يو په خپل ځای ډير ارزښت درلود مګر زرين اوسيمين بتان په هيڅ يوه كې ليدل شوی ندی پرته له يو ځای څخه چې دادی در پيژنو يې.

مسن انګريز چې په ۱۸۲۶ او ۱۸۳۸ كلونو كې ۱۳۰ كاله پخوا افغانستان ته راغی او څه موده په كابل كې اوسيده او دامير دوست محمد خان په وخت كې دكابل په بالاحصار كې اوسيده نوموړی دبالاحصار ترځنګ دحضرت تميم (رض) دمزار ترځنګ ديو معبد اوبتانو په اړه صحبت كوي چې وروسته دهغه له اوريدلو منطق حكم كوي چې احتمال لري داهمغه معبد وي چې دصفاري په عصر كې زرين او سيمين اجسام وركې كشف شوی دی، سمن انګريز پدې اړه داسې وايي چې :

"دشتمن ناو دپای په برخه کې چې له بالاحصار څخه دجنوب غرب په لور په نیم میلۍ کې پروت دی او له هغه ځایه دغره په کنډو دچاردیهي په لور لاره تللې ده پدې برخه کې داخوند هدایت الله باغ دی. پدې باغ کې یوه پشته ده چې دیو لې هڅو وروسته وریکې دوه طبقې سمڅې څرګندې شوې چې ددې سمڅو په جوړولو کې له غټو غټو خښتو څخه کار اخستل شوی و. دپشتې په یوه برخه کې یو طاق او پایې او دهرې پایې ترڅنګ ښکلې مجسمې څرګندې شوې ددې مجسمو رنګ سپین او سور و او په سرونو یې دطلا پاڼې جوړې کړای شوې وې. دطلا او لاجورو پاڼې دطاق په منځ کې هم لیدل کیدې. دطاق دپای په برخه کې یو ډبر لیک هم څرګند شو .دپشتې په نورو برخو کې یو شمیر طاقونه او مجسمې هم کشف شوي چې یو یې له ۸ څخه تر ۱۰ فوټو اوږدوالی درلود او دطلا په پاڼو ښایسته شوی و. مسټر انګریز دخپلو ویناو په پای کې وایي چې اخوند هدایت الله او زامنو یې دطلا یو شمیر پاڼې دکابل په زرګرانو وپلورلی...."

لکه څنګه چې یې چارل مسټن تشریح کوي چې په هغه باغچه کې چې دحضرت تمیم (رض) دزیارت ترڅنګ دپخواني بالاحصاردخرابو ته نژدې یوپخوانی معبد دباغ په پشته چې هغه داخوند هدایت الله باغ و ۱۳۰ کاله دمخه لیدل شوی او دمجسمې په سر دطلا دپاڼو ګل په ښکلي ډول څرګند شوی. نو ددې حقایقو له مخې نشو ویلی چې دهغه معبد چې بتان یې زرین او سیمین شوي وو او په دریمه هجري پیړۍ کې دصفاري دکورنۍ دموسس (یعقوب لیث صفاري) له خوا بغداد ته استول شوی و په همدغه نقطه کې اباد و؟

دکابل مشهور معبد که دښار په منځ کې و نو باید په همدغسې یوه نقطه کې وای څکه چې کومې منطقې چې دشهدا صالحین په نوم شهرت پیداکړی دی او داشهرت هم وروسته له اسلامي مبلغینو څخه منځ ته راغلی نو داځای دکابل دزړې او پخوانۍ کلا ترڅنګ یو مهم ځای و نو څکه ویلای شو چې له احتمال څخه لرې نه ده چې دکابل مشهور معبد په همدغه ځای کې نه وي.

۳۷/۳/۲

(c) ketabton.com: The Digital Library

پایتاوه

لکه څنګه چې مدنیت، فرهنګ او ادیان دخپل عروج او زوال دورې ترسره کوي د هغې په سیر او مرور سره فرهنګي حوزې هم تغیر محل مومي او خپل ځای بدلوی. یوه ورځ چې بګرام او کاپیسې دکاپیسا په حوزه کې ارزښت درلود، که هغه یې په چاپیریال کې و او که دغرونودلمنوپه حصارو کې اوکه هم په میدانونو اوجلګو کې په سلګونو کلیو چې دلیدلو وړو وجود لاره چې نن ورځ د ذهنیت په تغیر په خرابو بدل شوي او د هغو ځایونو مقام او موقعیت نورو ځایونو اشغال کړي دي.

یوله هغو ابادو نقاطو څخه چې اوس یې نوم له خاطرو څخه لوېدلی دی (پایتاوه) ده چې دبګرام دشاهي خرابو جنوب لور ته په ۱۲ کیلو متری کې دسرای خواجه تر څنګ پروته ده اودمعابدونو شواهد یې تر ۳۰ کالو دمخه د زراعتي ځمکو په منځ کې څرګندیدل چې هغه هم دوخت په تیریدو دزراعت په وجه وتوږل شوې اوهغه څرګندې ستوپې له منځ ولاړې او اوس هلته دپخوانی ابادی څه اثار نشته او دا چې دکابل په موزیم کې دهغې سیمې دچاپیریال یو څه هیکلونه چې زراعتي ځمکو ته دویالو دکیندلو په مهال تر لاسه شوي دکابل په موزیم کې موجوددي چې پخواني یادګارونه یې له ځان سره حفظ کړي دي.

په ۱۹۲۳ کال کې چې دلومړي ځل له پاره دوه تنه فرانسوي شرق پیژندونکي موسیو النردفوشه او موسیوهاکن دکاپیسا په طول او عرض کې د (کوهستان اوکوهدامن) په مختلفو نقاطو کې دلرغونو ځایونو دموندلوپه هڅه ګشت درلود دکابل دموزیم دهغه وخت دمدیر غلام محی الدین خان دلارښوونې په اثردپاتې

کلي ته ورسيدل هلته يې دزراعتي ځمکو کې په منځ کې يو ځای وموند چې له ۳۰ نه تر ۴۰ مترو يې اوږدوالی درلود او عرض يې له ۱۰ تر ۱۵ مترو وۀ دې ځای ديوبودايي معبد ځای اوموقعيت ځرګنداوه.

فرانسوي پوهانو ۳۵ کاله دمخه د ۱۹۲۴ عيسوی کال ددسمبر دمياشتې په ۱۸ نيټه دلنډې مودې له پاره په کيندلو پيل وکړ دوه ورځې وروسته يعنې د ۲۰ نيټې په مابنام يې لومړی هيکل تر لاسه کړ چې دا ورته ډير په زړه پورې او دلچسپ وۀ. چې شرح يې په لنډ ډول ليکل کيږي.

دا پارچه هيکل دسليت په کاڼي کې (ساکياموني بودا) يې ددوخارقه ووۀ داجراء په حال کې ښودلی دی او د (دوه خارقه بودا) په نامه يادېږي. که چيرته داپارچه لا ښه معرفي کړم بايد ووايم چې که چيرته يې ښه وګڼو نوله دواړو اوږو څخه يې د اور شغلې پورته کيږي اودپښو له تلوو څخه يې اوبه روانې دي. په بودايي داستانونو کې راغلي دي چې دکوشالا پاچا په خواهش او هيلې سره چې (پرازناجت) نوميده بودا خارقه قيافه ځانته غوره کړه چې له اوږو څخه يې شغلې هوا ته پورته شوي اودپښو له تلوو څخه يې اوبه جاری اوپخپله لکه ديو نوراني غره په څير په هوا کې جلوه ګر شو.

دتخيل په عالم کې په افسانوي توګه دلته بودا له يوه غره سره تشبيح شوی چې له لوړې برخې نه يې داور شغلې پورته کيږي او ددې خيالي غره له لمنو څخه لکه دباران داوبو په څير سيلابونه جاري شوي دي.

پدې پارچه تراشلي هيلکل کې دوه روښانې لارې دبودا له اړخه تيرې دي چې دی يې په رڼائي کې څرګنديږي (برهما) او (اندرا) يې خواته نژديوالی کړی دی. بودا په کيڼ لاس دخپلې راهبي يلان کلك نيولی دی اوښيي لاس يې داطمينان دعلامې په توګه پورته دی او په ورغوي کې يې عراده يا (چرخه) چې دحکمفرمايي علامه ده څرګنديږي.

پاتې دې نه وي چې په پايتاوه کې ددې پارچې ترکشف وروسته په وروستيوکلونو کې همدغه شان پارچې دکاپيسا له ګڼو ځايونو څخه لکه بګرام او يا له شيخا نخيل څخه هم تر لاسه شولې په کوهدامن او کهستان کې ددې ډول پارچو دترلاسه کيدو وروسته پوهان پدې نظر شول چې په افغانستان کې کاپيسا ددې ډول تراشلو مجسمو ځانګړی ځای وۀ.

له دې پرته په پايتاوه کې يويل هيکل هم تر لاسه شوی چې دهنر اوپه ځانګړي توګه دتاريخ له نظره دډير ارزښت وړ دی داپارچه اصلاً دکومې بلې ستري مجسمې تخت دی چې هغه مجسمه چې ور پکې نصب وه له منځه تللې ده اوپخپله دهيکل تراشنې يوه ښکلې او دلچسپه صحنه ده شرح يې په لاندې ډول ده.

دري تنه اعانه ورکونکي،دري ښځې او دري ماشومان د (پوديس اتوا ميتريا) په شاوخوا ليدل کيږي. داصحنه يوه تاريخي صحنه او اعانه ورکوونکی چې تازه بودايي دين ته ورداخل شوی دی او يايې خپلې ډالۍ (بوديس اتوا) يعنې اينده بودا ته وړاندې کړی دی کميسونه يا پراخې چپنې او کلفت موزې يې څرګندوي چې دوی قبايلي کوشانيان دي چې تازه له مرکزي اسيا نه باختر ته راغلي دي او دادی دهندوکش سويلي برخې ته رارسيدلي دي او دلومړي ځل له پاره بودايي دين خوښ کړی دی او له هغو ډاليو سره چې اکثر ميوې او حبوبات دي د (بوديس اتوا) مخې ته ږدي.

همدارنګه ښځې او ماشومان يې دکشاني له نسل څه دي او ديوې کورنۍ او يا يوې قبيلې استازيتوب کوي چې درارسيدلو په وخت يې لومړي ځل په کاپيسا کې دبودايي معابدو جلال ليدلی او بودايي دين ته داخل شوي دي او نن ورځ دادکانې پارچه چې دکابل په موزيم کې موجوده ده دافغانستان په تاريخ کې يو معين موقف ثابتوي او دپايتاوي وړوکی کلی چې نوم اونښان يې نن ورځ ډير مجهول دی دوه مهمې تراشلې دهيواد لرغوني هيکلونه يې ورکړی دي چې د تاريخ ، هنراوکمال له مخې ډير ارزښت لري او له يوې نومورکې منطقې څخه دکاپيسا په تاريخ کې يوه ځليدونکې پاڼه روښانه شوه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

میرزکه اودمسکوکاتو

مجموعه یی

افغانستان دمساعد جغرافیائي موقعیت له مخې داسیائي هیوادونو په څلور لارې کې دتمدن او فرهنګ مرکز دی او یوله هغو هیوادونوڅخه دی چې ډیره سابقه لري او دتاریخي دورولرونکی دی چې دمختلفو دورونو ډیر مسکوکات پکې موندل شوی او موندل کیږي. دامسئله نن نه بلکې یوه پیړۍ دمخه حتی له ۱۳۰ کالو وړاندې روښانه ده چې دافغانستان خاوره دلرغونو مسکوکاتو له نقطې نظره ډیره غني ده.

لکه څنګه چې دامیر دوست محمد خان دواکمنۍ په دوره کې یو تن انګریز لرغون پیژندونکی مستر مسن یواځې دبګرام له دښتې څخه پدې بریالی شو چې ۶۰ زره مسکوکات راټول کړي.

پدې وروستیوکلونو کې له مهمو کشفیاتو څخه چې په ښار او علمي حلقو کیې یې ډیر غږ اوچت شوی دی هغه په میرزکه کې د مسکوکاتو دکشف مسئله ده چې دې اکتشاف له نن څخه پوره لس کاله دمخه د ۱۳۲۶ کال په پسرلي کې صورت ونیو او زه پدې بریالی شوم له اسلام څخه دمخه مسکوکاتولویه مجموعه له میرزکي څخه کابل موزیم ته راوړم. میرزکه تقریبا دګردیز له مرکز څخه شمال شرقي لور ته په ۳۰ کیلو متری کې واقع ده اوپدې علاقه کې دمنګلو قوم اوسیږي.

دمیرزکي علاقه چې چاپیریال یې نسبت گردیز ته لوړ دی په همدغه منطقه کې میرزکي اواحمدزائي رودونه سره جلا کیږي داوبو دتقسیم له برخې نه درې کیلو متره لیرې دشمال په لور د (چنیحي قول) درود اوبه د (میرزکي) له اوبو سره یوځای کیږي د (چنبحي قول) دخولې مقابل ته درود کیڼ اړخ ته یوه غونډۍ څرگندیږي چې دسیمې خلك یعنې منگلي هغه د (کافر کوټ) په نوم یادوی داغونډۍ دسیند له اوبو څخه نژدې ۷۰ متره واټن لري او دسیندداوبو له سطحې څخه نژدې ۳۰ متره لوړ والی لري.

دکافر کوټ سویلي خواته په لوړه یوه توته مربع شکله ځمکه پرته ده چې په مخ یې پخې خښتې او تیکر لیدل کیږي او داسې څرگندیږي چې نوموړې غونډۍ او مربع شکله لوړه ځمکه په لرغونو زمانو کې تر اسلام دمخه دمهمو ابادیو یوه برخه وه چې هویت یې موږ ته څرگند نه دی.

میرزکي دنیمه وچ سیند په اوږدو کې کافرکوټ ته د ۷۰ مترو په واټن یوه چینه موجوده ده چې د ۱۳۲۶ کال په پسرلي کې په ناڅاپي ډول د منگلي قبایلو میرمنې په نوموړې چینه کې د مسکوکاتو په موندلوبریالۍ شوې. کله چې دچینې چارچاپیره په مختصر ډول وکیندل شو څرگنده شوه چې دچینې چارچاپیره یوله لویه خونه جوړه کړای شوې وه چې هرې څنډې یې ۶ متره طول درلود او ددې لوی اطاق ترڅنگ نور واړه اطاقونه هم جوړ کړای شوی وو. او اصلاً داسې څرگنده شوه چې پخوا وختونو کې دمخه تر اسلام او دمخه د مسیح تر زمانې هلته یوه متبرکه چینه وه چې خلك په هغه چینه کې دسکو په اچولو عادتوو په همدې ترتیب د څلورمې قبل میلاد پیړۍ نه تر دریمې مسیحي پیړۍ پورې د ۷۰۰ کالو په اوږدو کې دافغانستان دمختلفو پاچاهانو دمسکوکاتو نمونې په ډیره پیمانه هلته متراکمې شوې وې.

ترکومه ځایه چې اټکل کیږي له امکان څخه لرې نده چې اصلاً ۵۰ زره پخوانۍ سکې په چینه کې موجودې وې چې ډیره برخه یې سیمه ایزو خلکو دکابل ـ جلال آباد اوپیښور په ښارونو کې وپلورلې هغه څه چې راونیول شوې او کابل موزیم ته راوړل شوې له دې سره چې ډیر شمیر یې په کیمیایي داروگانو دپاکولو پر مهال له منځه ولاړې بیا هم له لس زرو ډیرې موجودې دي.

دمیرزکې مسکوکات چې دفلز له مخې نقره اوټمس دي دنوعیت له مخې یې په دوه برخو ویشو.

(c) ketabton.com: The Digital Library

یو سیمه ایز مسکوکات دي چې په ځانګړې توګه پرسیمه اړه لري او ډیره برخه یې په سویلي افغانستان، تاکزیلا ټیکسلا او پنجاب کې جوړ کړای شوی او په عموم ډول په ګندهارا کې لیدل کیږي او دپاچا دنوم ذکر پکې نشته او داسکې منظم او مرتب شکل نلري او نورې یې دلرغونو تاریخي کورنیو منظمې اومرتبې جوړې وې لکه دهندوکش دسویل یوناني شاهانو، اسکایانو پارتیانو اوکوشانیانو وې.

لومړی ډول مسکوکاتو ته په انګلیسي بنت بار او پنج مارك وایي چې نقره یې میلو یې خارجي وجود پیداکړی دی او ددویمې یې دنقره یې نازکه پارچې دي چې دهغو په مخ مختلفې نښې چې نوعیت یې تر ۳۰۰ رسیږي لکه دانسان انځورونه، اسلحه، ونې، پرندګان، لمر، ستورې، ځینې ګلان او دیوشمیر ودانیو انځورونه او نور لیدل کیږي.

ددې ډول مسکوکاتو دلومړي ډول پیدایښت زمانه یوشمیر پوهانو ۶ م ز پیړۍ ګڼلې ده او داځرګندوي چې دیونانیانو تر ظهور:مخه ددې ډول غیر منظمو نقره یې مسکوکاتو جوړونه دافغانستان په مشرقي برخو یانې ګندهارا کې تر سند پورې دودوه . او د میرزکې دویمه برخه مسکوکات دمختلفو پاچاهانو دکورنیو او نسلونو دمختلفو دورو مسکوکات دي چې وروسته له ۲۳۰ م ز څخه دلومړۍ مسیحې پیړۍ په لومړۍ نیمایي کې یې دافغانستان دهندوکش په سویل او ختیځ کې سلطنت کړی دی.

دا دحیرانتیا ځای دی چې هغه مسکوکات چې په میرزکه کې تر لاسه شوي دیونان اوباختري پاچاهانو هیڅ اثر پکې نه شته چې دهندوکش په شمال باختر کې یې واکمني درلوده اوبر خلاف دهغو ټولو پاچاهانو اثر پکې لیدل کیږي چې دهندوکش په سویل کې یې سلطنت کړی دی او په ځانګړي توګه د (هرمایوس) چې دکابل یوناني وروستی پاچا و او د(مناندر) مسکوکات زښت ډیر دي.

دامجموعه دکوچنیو نقره یې مسکوکاتو دمطالعې له پاره ددې ډلې پاچاهانوله پاره فوق العاده ارزښتمنده ده.همدا ډول دافغانستان داسکایي خاندان نقره یي مسکوکات او (اسکایي او پارتي) پدې مجموعه کې ډیر ترنظره کیږي.

دکوشانیانو دکورنیو دمسکوکاتوپه باره کې باید یادونه وکړو چې کوفیزس اوکنیشکا دکورنیو سکې پکې موجودې دي او وروستۍ سکې چې دپاچاهانو دنوم او ترتیب له نظره راځي هغه دواسودوا سکې دي چې هغه دکنیشکا دکورنۍ وروستی پاچا ګڼلی شو چې ددریمې پیړۍ تر وروستۍ نیمایي سلطنت کړی دی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

پدې طریقه دمیرزکي دمسکوکاتو دمجموعې نوعیت چې په کوشاني (واسودا) متوقف کیږي او یو شمیر پوهان داسې اټکل کوي چې احتمال لري دمیرزکي دغه ابادي دساسانیانو دپرمختګ اوفتوحاتو په اثر پدې تاریخ کې وران شوي وي.

دمیرزکي دمسکوکاتو مجموعه تر ټولوغني او لویه دمسکوکاتو مجموعه ده چې په دسته جمعي ډول دافغانستان له یوې نقطې څخه تر لاسه شوی دی.

موسیوشلو برژه اوموسیو کوریل (په افغانستان کې دمسکوکاتو خزاین) ترسر لیك لاندې کتاب کې ددې خزائینو په اړه ډیرې مطالعې ترسره کړې چې دهغوي مطالعه داریاب تخصص له پاره به ددې دلچسپۍ وړ وی.

۳۷_۱_۴

(c) ketabton.com: The Digital Library

سجاوند او شهرت يې په اسلامي دور و او دمخه تر اسلامه

دلوګر علاقه ددرې تاريخي ښارونو (کابل) ، (غزني) او (ګرديز) تر منځ په يو لويې مثلث کې واقع شوی ده او هغه سيند چې ددې علاقې په نوم يادېږي دنومورې مثلث له منځ نه تيريږي او دشمال يعنې دکابل زاويي ته نژدې د کابل له سيند سره يوځای کيږي دهغو درې تاريخي ښارونو چې دمخه مو يادونه وکړه چې هر يو په خپل وخت کې ټاکلی مقام او يايتخت درلود اونظر په هغه ارتباط چې لوګر په مختلفو دوروکې له نومورو مرکزونو سره درلود دجغرافياله نقطې نظره تر دې ښه دموقعيت تعبير لوګر نشي موندلی چې داځای په يو لويې مثلث کې راونيسي، په هر حال دلوګر علاقه مو ددرې لويو ښارونو په منځ کې ځکه تصريح کړه چې دامنطقه تل داقتصادي جغرافيې له نقطې نظره ا و دفرهنګي تاريخي او هنر له نقطې نظره ددې درې ښارونو له برکته برخورداره وه او پخپله يې ديوې زرخيزې زراعتي سيمې په حيث ددې درې ښارونو دانبار خانې حيثيت درلود او لري يې.

(لوګر) دبطليموس په جغرافيه کې د (لوکرنا) په نوم ياد شوی او هغه چې تر اسلام دمخه يې دې سيمې ته ډير شهرت ورکړی و هغه په (سجاوند) کې دلوی معبد موجوديت و، سجاوند چې داسلامي دورو په ادبي او تاريخي متونو کې لکه حدود العالم المسالك و ، الممالك اسطخري او قانون مسعودي بيروني کې په مختلفو بڼو لکه (شکاوند) ، (سګاوند) او (سکاوند) هم ياد شوی دی داد لوګر جنوب غرب خواته يوه ناحيه ده چې نوم او نښان يې له موقع اوموقعيت سره مشهوراومحفوظ دی.

دمخه مې تصريح کړه چې دلوګر علاقه له يوه مثلث سره شباهت لري چې درې خواته زاويه يې درې لويو ښارونو کابل، غزني او ګرديز خواته قرار نيسي.

سجاوندپدې مثلث کې دجغرافیایي موقعیت له مخې غزني ته نژدې واقع شوی او په پخوانیو متونو کې ارتباط هم سره ورکړ شوی دی لکه چې په حدود العالم کې وایي" استاخ اسکاوند په غزني کې دوه ښارونه دي چې دغره په لمنه کې اباد او دډیر گشت او گذر ځایونه دي"

پدې کې شك نشته چې بیروني په قانون مسعودي کې د (سکاوند کلا) د (لوگر في استاق) بولي. دا دواړه تعبیرونه سهي اوپر ځای دی پدې ترتیب چې سکاوند د لوگر په جنوب غربي برخه د غزني په لاره واقع دی او د غزني پخوانۍ لاره له همدې ځایه تیریده اواوس هم وروسته تر یو څه منزله چې (هفت اسیا) نومیږي له هغه کولای شي غزني ته ورشي.

هغه څه چې سجاوند دمخه تراسلام ډیرمشهورکړی و دیوسترمعبد موجودیت و چې خرابې اوبقایایې تراوسه هم دغره په پوزه کې موجودې دي.

دسجاوند دمعبد دځرنگوالي په اړه له دوه تنومرسته ترلاسه کولای شو یو له چیني کتونکي هیوان تسنگ څخه اوبل له محمدعوفي صاحب څخه چې تاریخ دجوامع الحکایات څښتن دی.

هیوان تسنگ وائي چې د (تسو ـ کو ـ تا) علاقه چې غزنی او دهغې نورې څنډې یې په برکې نیولی هلته یو برهمني معبد و چې هغه یې د (شونا معبد) په نوم هم یاد کړی دی لکه څنگه چې دشیوائي او لمر پرستۍ اثار له درېو لویو تاریخي ښارو کابل ، غزني او گردیز څخه تر لاسه شوي چې درې واړه دلوگر په ماحول کې واقع دي نو پدې کښې شك نشته چې دسجاوند معبد هم یو له دغو ادیانو سره ارتباط لري.

شپیته کاله وروسته له نوموړي چیني لیدونکي څخه ، محمد عوفي په خپل جوامع الحکایات کې پخوانۍ خاطرې تجدیدوي او له لیکنو څخه یې معلومیږي چې دسجاوند معبد ددریمې هجري پیړۍ تر دویمې نیمائي پورې یعنې د (کملو) یا(کلمو) د سلطنت تر زمانې پورې یعنې دکابل دشاهي برهمن دریم پاچا او دعمر ولیث دصفاري کورنۍ د پاچا دواکمنۍتر زمانې پورې اباد ؤ لکه چې وایي " در آنوقت معبد بزرگ هندوان سکاوندبود ودر اقصاء هندوستان بزیارت بتان آن موضع تبرك کردند"

نور شواهد هم ددې نظریې داثبات له پاره اودسکاونددمعبد داهمیت په اړه په لاس لرو چې عبارت له مسکوکاتوڅخه دی د یو ډول مسکوکانو په مخ دکوشان اویفتلي شاهانو چې دسکه پیژندونکو په وړاندې دشاهي (تگین) یا (تجین) په نوم

شهرت لري دايو ډول نيم تني هيکل دی او دافغانستان دځينو ځايونو نومونه پکې چې ضمناً د (سګاوند) نوم هم پکې لوستل شوی چې دسکاوند ياسجاوند اهميت او دمعبد ارزښت دواړه څرګندوي.

دقرائنو له مخې ويلی شو چې دسجاوند معبد لکه دخيرخانې دکوتل معبد چې لرغون پيژندونکو يې هويت څرګند کړ يو دلمر پرستۍ برهمنې معبد ؤ او شهرت يې دکابلي رايانو داقتدار په موقع او يا د کابلي برهمن شاهانو په وخت کې له افغانستان څخه پرته په هندوستان کې هم شهرت درلود.

دسجاوند معبددريمې هجري پيړۍ تر دويمې نيمائي پورې اباد ؤ تر هغې پورې چې عمر و ليث صفاري کابل پلو ته د فتوحاتو په وخت دزابلستان دښار موظف چې (فردعان) نوميده له څلور زره سپروسره موظف کړ تر څو هغه ځای فتح کړي عوفي وائي " فردعان چې کله زابلستان ته ورسيد لښکر يې جوړ کړ شکاوند يې ازادکړاوبتان يې ورمات کړل بت پرستان يې له منځه يوړل يومقدار غنيمت يې لښکر ته ورکړل اونور يې عمر وليث ته واستول فتح نامه يې ورته وليکله او مرسته يې ځنې وغوښتله.."

سجاوند وروسته له دريمې هجري پيړۍ دنورو څو پيړيو په اوږدو کې داسلامي ادب او فرهنګ مهم مرکز و لکه چې يوشمير علماو او عاليمقامو مفسرينو له دې ځايه سر پورته کړي چې نن ورځ يې متبرک مزار ونه دعامو او خاصو زيارتګاوې دي.

دغزنويانو په وخت کې يوه کلا او محبس په سکاوند کې جوړ کړای شو. دغزنويانو دآبادۍ اثار دپخواني معبد ددیوالونو او سنګ کارۍ څخه څرګندېږي او په يو يادوه ځايونو کې پخوانۍ سنګ کاري چې تر اسلام دمخه شوی او دغزنوي عصر ابادۍ دواړه ښې څرګندېږي. اوعملاً رابښيي چې څرنګه دپخوانيو معتقداتو، فرهنګ او معمارۍ ځای داسلام دين،تمدن او معمارۍ ونيو.

۸_ ۳ _ ۳۷

(c) ketabton.com: The Digital Library

دسکاوند بُت خانه

دافغانستان له مشهور و بُت خانو څخه یوه هم دسکاوند بت خانه ده چې حتی داسلام له خپریدلووروسته یې دهیواد په ځینو غربي برخو کې دصفاریانو تروخت پورې خپل شهرت دلاسه ورکړی نه و، پدې پوهیږي چې (سکاوند) چیرته دی؟ دانوم چې په مختلفو بڼو لکه (سجاوند) ، (شجاوند) او (شکاوند) هم ضبط او تلفظ شوی دی داځای په لوګر کې دغزني دپخوانۍ لارې دپاسه واقع دی چې تر اوسه همغه پخوانی نوم مشهور دی او دې نوم چې یو وخت شهرت درلوددلوګر په ټوله ساحه تطبیق کیده.

دحدودالعالم من المشرق الی المغرب دکتاب لیکوال لیکي چې :

"استاخ اوسکاوند په غزني کې دوه ښارونه دي چې دغرو په لمنو کې واقع دی اودښې کرهنې وړی دی" دا جغرفیایي تعریف ډیر سهي او دقیق تعریف دی ، داستاخ په اړه تر اوسه څیړنه ندی شوی او موقعیت یې په سهي توګه ټاکلی نشو مګر د (سکاوند) موقعیت واضح دی چې دلوګر په غربي برخه کې دیو لوړ غره په پای کې واقع دی او دا غر دغزني اولوګر ترمنځ په یوه فاصله کې واقع شوی او د موټر اوهغه سرك چې له لوګر څخه غزني ته ورځي اوپل علم دبرکي برك له لارې له شیخ اباد سره وصلوي نو دسکاوند له خوا تیریږي.

سکاوند له اسلام نه دمخه دورو کې دیو لویې (برهمني) افتاب پرستۍ معبد په درلودلو ډیر شهرت درلود او دشهرت ساحه یې دافغانستان له سرحداتو دباندې وتلې وه ان داچې ترهندوستان پورې رسیدلې وه.

ددې علاقې او ددې معبد دځرنګوالي په اړه دوه مهمې تاریخي منابع په لاس لرو چې د چیني هیوان تسنګ خاطره او بل دمحمد عوفي جوامع الحکایات کتاب چې یو داوومې مسیحي پیړۍ په لومړي نیمایي کې او بل داوومې هجري پیړۍ په لومړیو کې معلومات راکوي اوددواړومعلومات یوله بل سره تر ډیره حده تطبیق کیږي.

چیني لیدونکی چې کله دتسو- کوته له سیموځخه یعنې زابلستان (د کابل جنوب غرب علاقه دغزني په ګډون، لوګر، ګردیز ترمقر پورې) ځخه یادونه کوي دخلکودعادتونو اودیانت په اړه یې داسې وایي ، پدې ځای کې څو سوه معبدونه او نژدې یو زرتنه راهبان وجود لري اودنجات دلویې لارې پیروان دي پاچایي په مذهبي عقیده سمه ده او په مذهبي چارو ډیره هڅه کوي ډیر پوه شخص دی اود پوهې او فرهنګ ډیر علاقمند دی. پدې ځای کې تقریبا لس استوپې دي چې داداشوکا پاچا یادګارونه دي او لدې پرته څو برهمني معبدونه هم وجود لري اودمختلفو مذاهبو پیروان پکې ژوند کوي. برهمنیان ډیر زیات او بې شماره دي او ډیره برخه یې د اشوکا پرستش کوي، دا دین دکاپیسا دارونه له غره نه دې ځای یعنې سویلي برخو ته دسرنه ګیر غره ته وړل شوی او معابدونه ورته اباد کړای شوی دی. د سیمې او د لیرو منطقو خلك ټول ورته د احترام په سترګه ګوري او پیروي یې کوي.

دسیمې شهزاده ګان اونجیب خلك اوهمداراز دګاونډیوهیوادونو وګړي هر کال په ټاکلي وخت ددې ځای لیدلو ته راځی سرهزر اوسپین، غوایان او پسونه دنذر په توګه راوړي.

(شونا) دلمر ځانګړی خدای او دشونا معبد (عبادت ځای) عبارت له لمر پرستۍ ځخه و. دلمر پرستۍ دیانت زموږ په هیواد کې ډېر پخوانی دی او لمر ته د احترام کولود اساس اریایانو له دې ځایه هند ته دهجرت په مهال هلته یوړل شو. دلویو کوشانیانو له وخت نه راوروسته داسلام تر خپریدلوسره لدې چې بودایي دیانت دافغانستان نیمه شرقي برخه کې عمومیت لاره نو لمر پرستي یې هم په خوا کې دوام درلوداودلمر پرستۍ یو مشهور معبد د کابل په ۱۲ کیلو متری شمال

غرب لور ته دخیر خانې په کوتل کې وجود لاره. چې دکیندلو په نتیجه کې دسوریا مرمري ښکلې مجسمه له هغه ځایه کشف کړای شوې ده.

نودچیني لیدونکی دیادونو په اساس پدې کې شك نشته چې د (سکاوند) په علاقه کې یو دلمر پرستۍ مشهور معبد وجود لاره او دا معبد ته یواځې دسیمې خلکو داحترام په نظر نه کتل بلکه له نورو هیوادونو څخه په ځانګړې توګه له هند څخه خلك زیارت ته راتلل.

داسلامی دورې دنورو ماخذونو په اساس چې زموږ په لاس کې دي یعنې دمحمد عوفي دلیکنو په اساس چې په جوامع الحکایات کې یې لیکلی دی دسکاوند بتکده ددرې لومړیو هجري پیړیو په اوږدو کې دصفاریانو دکورنۍ دمنځ ته راتللو پورې اباد او د ډیر شهرت لرونکی ؤ.

عوفی وائي : " .... په هغه وخت کې دهندوانو لوې معبد سکاوند ؤ اوپه هندوستان کې دې زیارت ته دتبرك او احترام په نظر ګوري

دابُت خانه دعمر ولیث صفاري دسلطنت تر زماني چې معاصر یې (کملو) یا)کلمو) نومیده او هغه برهمني دریم پاچا کابل په سویلي او شرقي علاقو مارت درلود ، آباد ؤ او بیا دعمر ولیث داستول شوې قوماندان فرد عان په واسطه وران کړای شولکه چې پدې اړه عوفي وائي.

"فردعان چې کله زابلستان ته ورسید لښکر یې جوړ او سکاوند یې ازاد کړ بُتان یې ورمات او بُت پرستان یې له منځه یوړل ځینې غنیمت مالونه یې دلښکر کسانو ته ورکړل او پاتې یې عمر ولیث ته واستول ..."

دجوامع الحکایات دمولف په ښکاره شهادت شك نه پاتې کیږي چې دسکاوند معبد دبرهمني لمر پرستۍ معبد دځلورمې هجري پیړۍ تر دویمې نیمائي یعنې تر لسمې مسیحي پیړۍ آباد ؤ او د عمرو لیث صفاري داستول شوي لښکر په واسطه دسکاوند ښار ازاد او فتح شوې بُت خانه یې ورانه کړې او بُتان یې ورمات کړي دي.

هغه مطالب چې د (شونا) دلمر دځانګړې خدای ددیانت په اړه او دلمر پرستۍ سکاوند دمعبد په باره کې ذکر شول د (کوشانو یفتلي) د مسکوکاتو دمطالعاتو له مخې او شاهي تګین له مخې په وضاحت سره تائید کیږي ځکه چې هم نیم تنه هیکل دلمر ځانګړی خدای په مسکوکاتو کې نقش دی او هم دسکاوندنوم هلته لیکل شوی دی البته داسې نور مسکوکات هم شته چې دلمر دځانګړې خدای په

ـیمه تنه نقش سره دنورو سیمو نومونه لکه (زابلستان) او (زمینداور) پکې نوستل کیږي

پدې ترتیب سره په ثبوت رسیږي چې دسکاوند دکابل په جنوب کې دلمر پرستۍ مشهوره بت خانه وه چې دلوګر، غزني او ګردیز په علاقو کې یې ډیر پیروان درلودل. دمخه دعمر لیث صفاري ترزماني کابل دیعقوب لیث صفاري دواکمنۍ په وخت کې دوروستي ځل لپاره پخپله دافغانستان دمسلمانانو له خوافتح کړای شواو لوګر یې سره له مشهور ښار سکاوند سره د عمر لیث په وخت کې فتح شو او دسکاوند بت خانه ورانه کړای شوه همدلته ؤ چې په کابل او سویلي خواو کې یې دبرهمن شاهانو مقاومت پای ته ورسید.

۴۱/۶/۶

(c) ketabton.com: The Digital Library

د ارزګان ډبر لیک

دهلمند او ارغنداب ددوو سیندونو ترمنځ دقندهار دښار شمال لور ته ددوه سوه کیلو مترو په اندازه دافغانستان دجغرافیائي نقشې په مخ د (ارزګان) کلمه لوستل کیږي.

دارزګان علاقه پدې صفت یو وړوکی بین النهرین دی دا علاقه یوه غرنۍ علاقه ده چې شمال او جنوب یې دوه لویو سیندونو راچاپیره کړی دی ارزګان داوسني قندهار شمال لور ته ددوو سیندونو هلمند او ارغنداب تر منځ یوه مهمه تاریخي علاقه ده، دې علاقې تر اسلام دمخه او په اسلامي دورو کې او په ځانګړې توګه دغوریانو او غزنویانو په وخت کې ډیر ارزښت درلوده، او لدې امله چې علمي څیړنې پرې نه دی شوي نوخاصه اطلاع یې په لاس نشته پرته له دې چې یو شمیر تاریخي شواهد اوخرابي یې څرګندیدلی او اوس چې ښاغلی بینوا اطلاع راکړه یوشمیر ډبر لیکونه څرګند شوي او هغه اطلاع یې څوکاله دمخه دتاریخ انجمن مستر بیوار انګریز لرغون پیژندونکي ته ورکړه چې نوموړی هغه مهال قندهار ته روان و هلته وروسته له یو لړځیړلو او کیندنو دوه ډبر لیکونه کشف شول چې دتاریخ له نظره ډیرپه زړه پورې ارزښت لري او دانګریز مدقق په نظر دیفتلیانو په دورې پورې اړه لري.

دمستر) بیوار) دځیړنو په اثر چې عملا او شخصا ارزګان ته تللی دی داسې وایي چې دقندهار شمال غرب لور ته د ۱۵۰ میلو په واټن ډبرلیکونه په لوی کاڼي کې کلك کیندل شو ی دی. نوموړی په دې باره کې ددوه ډبر لیکونو په لیدلو بریالي

شو یدي چې تقریباً نیم میل یو له بله لیرې پراته دي او پرته له دی دنورو ډبر لیکونو دموندلو احتمال هم شته.

لومړی ډبر لیك عبارت له دوه کرښو څخه دی چې په یوناني شکست رسم الخط لیکلی شوی اوکولای شو چې هغې ته (یوناني یفتلي) ووایو لکه څنګه چې ټول پوهیږو چې یوناني لیك دود او حروفو وروسته دیونان باختري دسلطنت دورې څخه یعنې له دوه نیمو پیړویو دمخه تر میلاد څخه نژدې دسلطنت دورې څخه یعنې له دوه نیمو پیړیو دمخه تر میلاد څخه نژدې ۷_۸ پیړۍ نور هم په افغانستان کې داسلام دځدین تر خپریدلو زموږ په هیواد کې رواج درلود او مختلفو کورنیو لکه کوشاني، کیداري او یفتلي هغه په خپلو ژبو کې استعمالوله لکه د (سرخ کوتل) او (سرپوزي) لوی ډبر لیکونه چې دهندوکش شمال او جنوب ته کشف شول ددې نظریې ملاتړ کوي او په ځانګړي توګه داشوکا هغه ډبر لیك چې په نژدې وختو کې قندهار ته نژدې کشف شوی و دیوناني لیك دود ارزښت او دهغې دود دارغنداب په حوزه کې حتی تر دریمې قبل میلاد پیړۍ پورې ثابتوي. نو دادتعجب خبره نه ده چې دقندهار شمال غرب لور ته په ۱۵۰ میلي فاصله کې دیفتلیانو دعصر ډبر لیکونه په یوناني لیك دود کشف شوی دی.

دویم ډبر لیك نسبت لومړي ته دجیپ موټر په لاره لږ څه منحرف دی او دکاروانو په پخواني لاره واقع دی او لکه څنګه چې موویل له لومړي ډبر لیك څخه نیم میل فاصله لري اودغره لمنې ته نژدې دی

هغه کانی چې مطلوبې لیکنې یې په مخ کلکې کیندل شوی دی یو ډول تور ته ورته قشر لري چې شاید دباران دریزش په وجه منځ ته راغلی وی هغه کسانو چې دالیکنې حك کړی دی نوتور قشر یې دحك کمولو په مهال پورته کړی، په دې ترتیب دحروفو د نقر عمل ډیره ژورتیا نلري مګر په څرګنده لوستل کیږي او په ښه توګه یې عکاسي ترسره کیدای شي.

دموسیو بیوار دمطالعاتو مطابق دهغه پخپله عقیده تر اوسه کاملي قطعي صورت ندی نیولی خو په ابتدائي ډول هم ددلچسپۍ وړ دی ځکه څرنګه چې کتل کیږي دافغانستان دتاریخ له نظره دډیر ارزښت وړ دی، ځکه دوه حساسونقاطو ته به پاملرنه وکړو چې یو یې جغرافیائي تاریخي ماهیت او بل یې تاریخي ارزښت لري پدې ډول چې نوموړی مدقق په لومړي او دویم ډبر لیك کې د (زابل) او (مي

هبیرا نولا دنومونو یادونه کړې ده او پرته له دې د (بغ) و (شاه) کلمې یې د (بغو) او (شاوو) په صورت قرائت دی.

نن ورځ چې تقریباً دوه کاله دورزګان دکتیبې له کشف نه تیریږي دسرخ کوتل په لویې ډبر لیك دوه کلمې د (بغو) او (شاوو) چې دکنیشکا پاچا په اړه دې ګورو یعنې د ا دوه کلمې (خدای) او(شاه) دی اوکوشاني کنیشکا خپل ځان (خداونګار شاه) بللی همدا راز دارزګان په ډبر لیکونو کې یفتلي پاچا لکه دکوشاني دعصر په دود خپل خان ته د(خداوند ګار) او (شاه) لقب ورکړی دی.

مستر بیوار وائي چې له هغو خاصو نومونو څخه چې یادونه یې وشوه یو دځای نوم (زابل) او بل د ذات نوم (مي هبیراکولا) یې یاد کړی که چیرته نوموړی‌مدقق ددې دواړو کلمو په لوستنو کې بریالی وي (ځکه چې په راپور کې یې نومونه پوره قرائت شوې نه وو او تر څه حده یې له اټکل نه کار اخستی ؤ) نو دارزګان ډبر لیکونه به ډیر ارزښت پیدا کړی، ځکه تر کومه ځایه چې پوهیږو زابل دجغرفیائي مفهوم په حیث دارغنداو حوزه هم په برکي نیوله او (مي هبیراکولا) دیفتلیانو مهمترین او مشهور ترین پاچا ؤ. چې په (۵) مسیحي پېړۍ کې دافغانستان په جنوب غربي برخو کې سلطنت ته ورسید او مقتدر دولت یې جوړ کړ چې بیا څو ځله دافغانستان له غرونو نه یې دهند په خاوره حملي وکړې او فتحې یې حاصلي کړې او نوموړي په ډیرو مسکوکاتو کې خپل ځان د (شاوو زابل) یعنې دزابل یازابلستان پاچا بللی دی.

په هر حال د ارزګان ډبر لیك چې دلته مو پرې په لنډ ډول خبرې وکړې سره له دې چې تر اوسه په بشپړه او ډاډمنه توګه تحلیل شوی نه دی خودجغرافیا ،تاریخ، ادب، لیك دود او ژب پیژندنې په اړه ډیر ارزښت لري اویقین لرم چې دهغې په رڼا کې به یوه ورځ ډیر مهم تاریخي او ادبي مطالب حل کړو.

۱۹_ ۴_ ۳۷

(c) ketabton.com: The Digital Library

سمنګان

دپلخمري او تاشقرغان دلارې په منځ کې دډيرې ښې آب وهوا لرونکې سيمه لرو چې پدې وروستيو کې يې د (ايبك) په نوم شهرت پيداکړی دی مګر اصلي اوپخوانی نوم يې سمنګان دی چې پدې نوم دلرغوني ادب په ماخذونو کې ډير شهرت لري.

دحدود العالم من المشرق الي المغرب ناڅرګند مؤلف چې دخپل وخت ښه جغرافيه ليکونکی و او په څلورمه هجري پيړۍ کې دافغانستان په شمال دګوز ګانان په برخه کې اوسيده نوموړی په ۳۷۲ هجری پيړۍ کې خپله ارزښتمنه جغرافيه تاليف کړه نوموړي دسمنګان په هکله داسې ليکي:

" دسمنګان ښار دغرونو په منځ کې واقع دی په هغه ځای کې غرونه ډير دي او ټول لکه درخام دکاني په څير سپيني دي او دسيمې خلکو دهغې په منځ کې خونې جوړې کړي.

((هلته د هيکل تراشنۍ مجللې ودانۍ د زراعتي ځمکو په منځ کې له يو شمېر بت خانو سره ابادې دي او دپای په برخه کې يې لکه دمجللو ودانيو په څير ودانۍ دی چې دسيمه ايزو خلکو له خوا پرې ښکلي انځورونه ترسره شوي دي اوهغه مناطق ډير ښه شراب او ډيره ميوه لري))

ايبك يا سمنګان دافغانستان په شمال کې يوه مهمه منطقه کې واقع شوی دی چې پدې وروستيو کې ورځ په ورځ دتاريخي اثارو دکشف په وجه يې ارزښت ډير

زیات شوی دی لکه چې دکار لنتن کوت چې نوموړی دکیندلو او څیړنو متخصص دی ددې امریکائي پوه چې دقبل التاریخ په دوره تخصص لري ایبك ته نژدې په قره کمر کې دکیندنو په وجه یې ویلی شو چې د ۳۰ او ۵۰ زره کال م ز په شاوخوا کې دهندوکش ښکاریانو دخپل ژوند لومړی دکاني دورې دهمدې منطقې په غرونو کې ترسره کړي او دایبك ته نژدې غرونه دکاني ددورې یعنې ترتاریخ مخه خلکو په افغانستان کې دژوند مرکز وۀ ، سمنګان د غوري اوبغلان یادبغولانګو ، خلم او بلخ تر منځ ډیر مهم موقعیت لري او دسمنګان شرقي لور ته دسرخ کوتل داورتون کشف دلویوکوشانیانو په عصر او دمسیحي په لومړی پیړی کې ددې سیمې په تاریخ ښه رڼا اچوي.

سمنګان ته نژدې یوه بله منطقه داباطك په نوم لرو چې ډیره مشهوره ده او داهم دکوشانیانو په وخت کې اباده وه او ددې عصر اثار او مسکوکات هم هلته لیدل شوي دي او بیا همداشان دسمنګان جنوب لور ته په زندان مشهوره دره کې سمځې او ډیره ابادي په نظر راځی چې یوه منطقه پکې دهزارسم په نوم ډیر ارزښت لري او په نظر کې دی چې ایتالوي پلاوی پدې کال هلته په علمي څیړنو لاس پورې کړی.

لنډه داچې له دې څو کرښو داسې څرګندیږي چې سمنګان دتاریخ او جغرافیې له نقطې نظره ډیر ارزښت درلوداو لرې یې اوهمدا راز دهجرت له پخوانیو دورو څخه راپدې خوا په قبل تاریخ اوتاریخي دوروکې او همداشان دمخه تر اسلام او په اسلامي دورو کې دژوند اومدني مرکزونو څخه دی اوبایدَ ووایو چې دبغلان اوبلخ دلارې دپاسه موقعیت یې موقف ورلوړ کړی دی.

دحدود العالم دلیکوال د لنډ او وجیز متن دټول لنډوالي سره چې لرې یې دهغو کسانوله پاره چې له پخواني متن سره اشنائي لري ډیر دقیق او جامع دې ځکه چې په څو لنډوټکو کې جغرافیایي او اقلیمي اوضاع او څرنګوالی یې د تاریخي اثارو له شواهدو عمراني ښیګڼو نباتي پیداوارو سره هلته شرح کوي.

ترکومه ځایه چې ټول پوهیږو هغه څه چې سمنګان ته د تاریخي اثارو دشهرت په وجه ور حاصل دی هغه له یوکاني څخه جوړه یوه ستره استوپه ده چې دمحل دخلکو په عرف کې د (توپ رستم) په نوم یې شهرت پیداکړی دی دې استوپې په خپله خواکې یو معبد هم درلود چې دیو وړوکې غره په منځ کې جوړ کړای شو نوځکه په ظاهره نه څرګندیږي او حال داچې دامعبد پدې وړوکې غره کې دباختر دډیرو مهمو معابدونوڅخه وۀ.

دسمنګانو دکانو ستره استوپه ۸۰ متره احاطه لري او دپخواني افغانستان دبودايي عصر دمعماری عجيبه نمونه ده.

په وروکي غره کې دلويې کيندل شوې مجلل معبد دهليزونه دراهبانو اجتماعي اطاقونه او نور ملحقات يې په مراتبو دکاني له استوپې څخه عجيبه دی او يقيناً چې دابادی په مهال به يې دهيواد له ګاونډيو هيوادونو څخه ډير خلك ځانته جلب کړی وي.

دورانو شوو کورونو چې پادونه يې دحدود ا لعالم مولف کړې ده همدغه دمعبد خونې او حجرې دي او په بل تعبير يې هغې ته بت خانه ويلی ده، بت خانې ته په لغوي معنا کې دبودا کور وايي چې په فارسی ژبه کې يې پورتنی بنه خپله کړې ده او دبودا کور په حقيقت کې همغه خونې او حجرې دي چې په هرې يوې کې يې يوه يا څو دبودا مجسمې له ختو يا کانو تراشل شوی يا جوړې شوي ايښې وي.

په هغه متن کې چې پورته موولیکل دحدود العالم مولف په سمنګان کې د کوشکونواو مجلسونو يادونه هم کړې ده، که چيرته کوشك په عام مفهوم دکور يا قصر کلمه ونيسو نو بيا ويلی شو چې استوپې ته نژدې دوروکې غره په دننه کې خونې کيندل شوي وي او(مجلسونه) دلته حتماً دزينت ورکولو صحنې او هيکل تراشنې دي چې په رنګه او برجسته توګه دخونو په ديوالونو يې وجودلاره او هغه خاطرې يې حدودالعالم زموږ تر غوږونو رارسوي، دحدود العالم مولف وايي چې دهندوانو کره وره دول دول صورتونه په کوشکونو کښل شوی و دلته مقصد له هندوانو څخه دسمنګان سيمه ايز بودايان دي او دهغو نقش کړی رنګه مجلسونه او په ديوالونو يې رنګه تصويرونه پرته له سمنګان څخه په باميان، فندقستان، غوربند او دهيواد په ډيرو برخو کې مشهور دی.

دحدود العالم مولف دسمنګانو دانګورو او ميوې تعريف هم کوي او دا تعريف يې ډير په ځای دی ځکه چې دايبك دخوندورو ميوو لرو دخرم باغونه يې دهيواد په شمالي برخو کې ډير مشهور دی.

ترکومه ځايه چې شواهد په لاس راغلي څرګنده ده چې ايبك يا پخوانی سمنګان دخپلو حاصلخيزو غرونو، غونډيو او جلګو له لرلو له پخوا زمانوڅخه يعنې چې حجر او غارونو اوسيدلوله دورې راوروسته تل دژوند کولو مرکز پاتې شوی، او هغه دکاني استوپه او دغونډۍ دننه معبد يې چې نژدې ورته دبودايي دورې ډېرې بقاياوې موجودې دي چې فرانسوي ختيځ پيژندونکی موسيو فوشه په عقيده يې تاريخ ۵ مسيحي پيړۍ ګڼلای شو.

دایبك دکاڼي استوپه دبهرنیو نړۍ ګرځیدونکو له نظره ډیر ارزښت لري خو لکه څنګه چې ایبك دپل خمري، تاشقرغان، او مزار شریف په لویه لار واقع دی نو ډیر مسافرین قصداً له هغه ځایه عبور او مرور کوي، دتپې دننه دمعبد حفاظت او مراقبت دتاریخي اثارو او توریزم له نظره ډیره او جدي پاملرنه غواړي او دا حیف دی چې نړۍ ګرځیدونکي دسمنګان دتپې دمنځ ابادي ونه ګوري نو باید ووایو چې داطاقونو او دهلیزونو پاکول او په ځینو برخو کې یې دڅراغو نصب کول او لارښوونه یې یو لړ زحمتونه او لګښتونه غواړي .

۴۱/۵/۲۱

(c) ketabton.com: The Digital Library

دهندوکش تهذیب

هندوکش په افغانستان کې دملا دتیر حیثیت لري چې ددنیا له بام پامیر څخه شروع اودهیواد په منځ کې له شمال شرق نه جنوب غرب په لور اوږد پروت دی او پدې هیواد کې ډیر شمیر غرونه که په شمال کې واقع دی او که په جنوب کې تقریبا ددې لویې غره شاخونه او لړۍ ګڼل کیږي دهمدغو غرونو لوړوالي د افغانستان طبقات الارض برخوته ارتفاع وربښلې ده او دا غر په خپل ټول اوږدوالي کې دګڼ شمیر سیلابي اومستو سیندونو سرچینه ګرځیدلې ده.

دهندوکش دغرونو په لړۍ کې دایبك په سیمه کې چې دنوموړي غره شمالي برخه ده امریکایي لرغون پیژندونکی دقبل التاریخ متخصص داکتر کارلنتن دقره کمر دسمځې په اړه یو لړ څیړنې ترسره کړي، هغه وایي چې له ۳۰_ ۵۰ زره کالو دمخه داځای دیو شمیر ښکاریانو داوسیدلو ځای و چې دمدنیت تر ټولو پخوانۍ (پاله او لي تیك) دوره او دحیواناتو په ښکار مشغول و دا په غرونو کې دکیندنو دسوړو ژوند له ډیرو ابتدائي وسایلو سره چې دچقماق له تیګې څخه به یې جوړول تر ټولو دکانې پخوانۍ یا (پاله اوکاتیك) دوره یې منځ ته راوړلې ده.

دهندوکش دغرونو لړۍ دعلمي شواهدوله مخې او دفولکلوري اسطورو او داستانونو په اساس د پخواني افغانستان داوسیدونکو مرکز او د اوسیدلو ځای و. د اوبستا په دریمه فقره کې ددې غره پخوانی نوم (زمیادیشت) او په لسمه _ یوولسمه فقره کې (یسناوي) او د (یوپائي ریسنا) په صورت یا (ایشکته یوپائي ري سنا_ یادشوی چې (دعقاب له الوتنې لوړ) یا (دعقاب دالوتنې له حد څخه لوړ) معنی لري. او دا غر د (اپارسین) نه نوم هم یاد شوی او دا پهلوي تسمیه عبارت له همغه اوستائي نوم څخه دی چې یورته مو ولیدل او په لږ تحول سره د (اپارسین) په

(c) ketabton.com: The Digital Library

ښه راغلی چې دا له دوه کلمو (اپار) یعنې ماورا او پورته (سین) یعنې (عقاب) څخه مرکب دی چې بیا هم ددې عظیم لوړ والي دعقاب له پرواز یا الوتنې څخه پورته ښیي.

د (اپارسین) غر دیونانیانو په نظر کې چې له سکندر سره افغانستان ته راغلي وو ډیر اسرار لرونکی معلومیده او هغه یې دجهان اخر او منتها باله. دهندوکش موجوده نوم اصلاً د (اندیکس) له کلمې څخه منځ ته راغلی او بیا له هغې څخه (هندیکس) او (هندوکش) جوړ کړ.

دهندوکش دغره لړۍ له تاریخي پخوانیو اوسیدونکو را پدېخوا دښکلو خلکو داوسیدلو مسکن و. چې هغوی ته باید په اروپائي اصطلاح (هوموالپیوس) یعنې (د غره خلك) ووایو. دوی چې هر خوك و خو ددې غره لومړي اوسیدونکي وو. او وروسته داریائي قومونو ډلې چې له شمالي برخو د سر دریا او آمو دریا دمنځ له حوزې نه دافغانستان په خاورو کې خپاره شوې ددې غره ددواړو خواو په لمنو کې یې ځای ونیو، هندوکش داریائي لهجو په شهادت که هغه اریاني و او که هندي دواړه په مخلوط ډول داریائي قبایلو مقر وګرځید او دا خصوصیت یې حفظ کړ او یا تر اوسه دنورو صافو اریائي امواجو چې ددې عظیم غره په لارو کې دی درك کولای شو.

لکه څرنګه چې دهندوکش درې ژورې او ورتلل یې ستونزمن ؤ اوهمدارنګه کلا ګانې یې ډیرې لوړې وې نو ځکه یې لږو اوسیدونکو ددوه نیم زره کالو په اوږدو کې له خپلو ځایونو حرکت کړی دی او په ځینو برخو کې ځای په ځای پاتې دی او په عموم ډول یې دژوند کړه وړه دپخوا په څیر محافظه کړی دی.

متاسفانه چې دهندوکش دپخوانیو اوسیدونکو دژوند د مراتبو یعنې اجتماعي، فرهنګي هنري او ادبي څرنګوالی جوتول اسان کار نه دی. خو که چیرته ښه دقت وشي، نو لیدل کیږي چې ددې غره د لړۍ نیمه شرقي خوا له خنجان څخه تر چترال او پامیر پورې تر اوسه د ژوند یوه ځانګړې صبغه لري.

چې دژوند په پخوانیو کوایفو یې لږه ډیره رڼا اچوي.

په خنجان، اندراب، شتل، پنجشیر، سالنګ، سنجن، درنامه، ریزه کوهستان، نجرو، تګاب، لغمان، کټار، نورستان، چترال، سوات، باجوړ، او دپامیر په لمنو کې خلك ژوند کوي چې دهندوکش دپخواني تهذیب وارثین دي. په دې ټوله پراخه ساحه کې او په ځانګړې توګه په شرقي برخو کې یې دمعماری طرز یو شمیر عوامل لري چې لوړوارتفاعاتو او غرنیو برخو کې دواورو په وجه منځ ته

راغلی دی، دنورستان دلرګیو کورونه چې له تېرو اولرګیو څخه جوړ شوی دی اوکورونوته یې یو ځانګړی استحکام وربښلی دی هغه تر ډیره حده دډیرې واورې دوزن په وجه جوړ کړای شوی دی او په لرګي کې ښکلا لکه په دروازه ، کړکیو او د کور په نورو لوښواودکار په وسایلو کې چې لیدل کیږي هغه یې دهنر دوستۍ دروح استازی توب کوي. دنورستان خلك چې دختیځ هندوکش اصلي اوسیدونکي شمیرل کیږي په جمیله فونونوکې لکه موسیقۍ کې یې خاصه علاقه درلوده او لري یې. دخلکو پیژندنې دډنمارکي پلاوي دڅېړنو په اساس (هارپ) چې نن ورځ دنورستانیانو په منځ کې رواج لري د (سومریانو) عصر ددرې زره کالو ق م یادونه کوي.دنوموړي پلاوي دتحقیق په اساس نه یوازې دنورستانیانو هارپ دسومریانو تر دورې رسیږي بلکې اهنګونه چې نن ورځ یې نر سره کوي هم همغه تاریخي سابقه لري.

لکه څنګه چې دنورستان خلك له نڅا ،اتڼ او دنڅا له ډولو او ورزش سره علاقه لري دهندوکش دډیرو درو خلك هم له دې ادابو او رسوماتو سره یو شان ؤ، دنوموړي غره په ځینو برخو کې دپخوانیو ادابو دلرېدلو علت دښکته درو دخلکو سره تماس دی چې له باندې څخه افغانستان ته راغلی دی.

دهندوکش خلکو حتماً ځانګړی لباس، وسله، دموسیقۍ الات ، ښکار، ګاڼه، مفروشات، موبل، اثاثیه او دطبخ ډولونه درلودل چې شواهد یې لږ و ډیر دپنجشیر په دره ،نجراو، تګاب او دنورستان په درو کې لیدل کیږي او هر یو یې ځانګړې څرګندونه لري چې دهندوکش اوسیدونکو خپل مدنیت ، فرهنګ او دژوند ځانګړي روش درلود.

۱۲_۵_۳۷

(c) ketabton.com: The Digital Library

پخوانی نورستان دقانون له نظره

دختیځ هندوکش په سویلي لمنو کې دکابل شمال غرب او دجلال اباد شمالي برخو کې دپنجشیر اوکونړ دسیندونو ترمنځ اودهندوکش او تور غره په لمنو کې شمال او سویل لوري ته یو شمیر کږې وږې درې او یو لړ سخت اوله ځنګل نه ډکې څوکې دي چې ګرځېدل راګرځېدل پرې ډیر ګران دی چې نن ورځ دعاموپه ژبه یې نورستان بولي چې داسیمه ۸۰ کاله دمخه دکافرستان په نوم یادیده. ددې سیمې ختیځو برخو ته یې (بلور) او غربي برخو ته یې (کټار) وایه اودا تقسیمات اوس دلغمان نورستان او داسمار نوړستان او یا هم دلویدیځ او ختیځ نورستان په نومونوبیلولی شو.

نورستان په عام جغرافیائي مفهوم دختیځ هندوکش سویلي لمنې په برکې نیسي او دا یواځنۍ علاقه ده چې دهندوکش محلي تمدن او فرهنګ پکې تر ډیره مصئون دی او لاس پکې ندی وهل شوی.

نورستان دغرنی اقلیم په لرلو تقریبا دتاریخ په ټولو دورو کې سرپټي او پرځنډه پاتې شواو دا همداسې ژوند یې ددې سبب شو چې عرف، عادتونه او پخوانۍ عقیدې تر ډیره وخته په پخوانۍ بڼه هلته دوام وکړ.

دنورستانیانو دا توکم په اړه د پوهانو رایې توپیر مګر وروسته دخلکو پیژنې دنمارکي پلاوی له څېړنو څخه ثابته شوه چې هغه وکړي چې شنې سترګې او

خرمائي وينبتان لري او همدارنګه سپين پوستکی لوړه ونه او باريك اندم لري .
دادهندوکش اصلي اوسيدونکي دي او ددې سيمې غرني اريايان شميرل کيږي.
نورستانيانو په لرغونو دورو کې ځانګړې عقيدې او قوانين درلودل چې اصلا مبدا او اساس يې بايد د (هندواروپائي) په لومړۍ کتلې معتقداتو او (هندو اريائي) کې ولټوو. له احتمال نه ليرې نه ده چې نورستانيانو دخپل ژوند په لومړيو مراتبو کې اقلا لکه د (ويدي) دعصر اريايانو په څير دځانګړو خدايانو مجموعه درلوده چې تر ډيره حده له طبيعي عناصرو څخه ترکيب شوې وه، تر دې پورې چې داوستائي دور اصلاحاتو او تحولاتو زوراستري خداوندي وحدانيت مروج شو
له سلو کالو را په دې خوا دنورستانيانو دمذهبي عقايدو دتحقيقاتو په اثر داسې څرګنديږي چې دادهندوکش غرنۍ کتله وګړي ديوه واحد خدای معتقد وۀ. چې هغه به يې د(امرا) په نوم ياداوه، انګريز الفنستون ليکي :
"دکافرانو دين له هيڅ دين سره ورته والی نلری دوی دواحد خدای په وجود اعتقاد درلود او هغه يې د (امرا) يا تسوکوي دګوري په نوم ياداوه او ډير شمير يې دبوتانو او پخوانيو پهلوانانو چې دهغې زمانې استازيتوب يې کاوه ستاينه کوله.
بوتان کانې يا لرګی دې چې مذکر او مونث لري او مجرد به پرې سپور او نمايش به يې ورکاوه.
جنرال کورتد "الفنستن" يادونې لکه څنګه چې مو ولوستل تائيدوي او دهغوی خدای د (ريمرا) يا (يامري) په نوم يادوي.
يو تن فرانسوي پوه موسيو پول لوری کوثو داسيائي اسطورو په مقالو کې يوه مقاله (دکافرانو اسطوري) ترسر ليك لاندې دپخوانيو استانيانو په عقايدو ليکلي چې په هغې کې دلاندې ليکوالو دنظرياتو شرح ورکوي.
ترکومه ځايه چې ما په خپله په نورستان کې له نورستانيانو څخه اوريدلي او يا مې په کابل کې له نورستانيانو معلومات ترلاسه کړي دامسئله محققه ده چې نورستانيانو په خپلو پخوانيو عقايدو کې دعالم څښتن او دکائناتو خالق د (امرا) په نوم ياداوه او په خپله ژبه او اصطلاح يې هغه (سکوك ميوك امرا) يعنې طلامخي خدای باله او هغه يې لکه ديو انسان دصورت په بڼه مګر فوق العاده لوی تصور کاوه او تر کومه ځايه چې د ختيځ پيژندونکو او دسيمې دخلکو له ويناووڅخه څرګنديږي وروسته له يوې مرحلې څخه دخدای وحدانيت ته قائل و.
البته دژوند په لومړيو مراحلو کې چې دخدايانو ډولونو ته يې عقيده درلوده نو

دجنګ او پهلوانۍ ځانګړي خدای يې ډير شهرت درلود. مګر د ژوند په تحول سر (امرا)یاواحدتوانا خدای دهغوی په معتقداتوکې ځای نیولی و ډیرو د خدایانوډولونواوپه ځانګړي توګه دجنګ خدای په وړوکي صفت میدان ته شو.

دنورستان په معتقداتو کې مطالعه یوه ستونزمنه موضوع ده او دکاربنه یې ډیر په دې ناحیه کې ده چې داخلك یه خپله ژبه کې لیکلي اثار او کتاب نه لري او دتیرو وختونو له افواهاتو پرته نور څه نلري داریان په مجله کې دیو کتاب په تحشیه او چاپ مشغول یم چې درویش محمد خان غازي (جنګ نامه) یا (صفت نامه) په نوم یادیږي چې دا اثر ۴۰۰ کاله پخوادحکیم مرزا چې دظهیر الدین محمد بابر لمسی و، لیکل شوی دی لیکوال د (کتار) نورستانیانو یادپخواني نورستان چې دلغمان دعلینګار او الیشنګ په درو کې ژوند کاوه او پخواني کافران ګڼل کیدل چې د تثلیثي نسبت ورکړی شوی دی، د (پاندا) (شروي) او (لاماندہ) په نومونو هغه جنګونه چې دمسلمانانو او کافرانو ترمنځ واقع شوی دی، کفارو له دې درې تنو معاونت او مرسته غوښتې ده خو دعبارت له متن څخه سهي نه څرګندیږي چې دې درې تنو دپخواني نورستان د کتار په معتقداتو کې څه مقام او مفهوم درلود.

پدې کې شك نشته چې دعظیم الحبثه غرنیو پهلوانانو روح یې لکه یوناني (هرکول) یا رستم ددوی په افکارو او تخیلاتو کې ډیر دخیل و.

لویه نظریه یې دې مفکورې ته تقویت ورکوي (ګیش) ته یې اعتقاد کول دي چې حتما په لرغونو زمانو کې یې جنګي او ځواکمن کسان وو. او ورو ورو یې دکارنامو لویولودتصوراتو په عالم کې دبشر له حدوداتو ور هغه پلو مقام ورکړی دی.

دنورستان یو شمیر خلکو (ګیش) دجنګ ځانګړي خدای دویدي عصر له (اندار) سره تشبیه او تصور کاوه. او داسې فکر یې کاوه چې دیوقوي او توانا پهلوان په دود یې لیندۍ په غاړه په سختو درو او د غرونو په څوکو ګردځېده

پاتې دې نه وي چې یونانیانو لومړی ځل دافغانستان غرونو ته تمایل ونیو نو دهندوکش په غره کې یې دیو قوي هیکل پهلوان وجود ته اشاره کړې ده چې دغرونو د لوکل په حیث یې یو ډول د (هندوکش هرکول) بڼه ځانته خپله کړې وه، ځینې نورستاني سپین ږیری معتقد دی. چې پخوانۍ زمانه کې دنورستاني قبایلو

ترمنځ جګړه پیښیده . (ګیش) یې هغه مهال په (کتوي) او (کانتوا) کې لیدلی و چې تل دجنګیالانو په وړاندې مخکښ و

دنورستان په کلیو کې په عموم ډول (امرا) او (ګیش) جلوه ګاه یا نظر ګاه یا (ذبح) درلوده چې د(امره تا) او (ګیشه تا) په نومونو یادیدلو د (امرا) له پاره یې معمولا غوا او دګیش له پاره یې سپرلي قرباني کاوه. دجګړې په غنیمتونو کې به یې نر حیوانات د ګیش له پاره قرباني کول او ښځې حیواناتي به یې په خپل منځ کې ویشلي.

پخوانیو نورستانیانو دلرګي دهیکلونو اومجسمو د جوړولو عادت درلود پدې مجسمو کې یې ډیر دپهلوانانو او دکورنیو دمشرانو که به هغه نارینه و او که ښځینه دنمایش له پاره جوړول.

۱۰_۶_۳۷

(c) ketabton.com: The Digital Library

تور پوشان نورستاني او امير تيمور کورګان

دهندوکش دغره لړۍ چې دافغانستان دملاتير هم ورته ويلی شو له هغو لوړو څوکو سره چې جګوالی يې ۷۰۰۰ مترو ته رسيږي ډيرې مستې تراوتازه درې هم لري چې دخلکو په تمدن او فرهنګ کې يې دافغانستان دسيمه ايزو خلکو لاس وهنه ندی شوی او صاف ساتل شوی دی. ددې غره لمر خاته پلو ته سويلي په لمنو کې يوه علاقه لرو چې نن ورځ ورته په عمومي توګه (نورستان) وايو او دمخه تر (۱۹۰ کالو ورته (کفرستان) يا (کافرستان) ويل کيده همدا کافرستان په لمر خاته پلو ته د (بلور) او لمر پريواته خواته د (کټار) په نوم يادیده. پدې دواړو نومونو کې وروستی نوم يعنې (کټار) په ادبي او تاريخي ماخذونو کې ډير شهرت لري.

کټار دجغرافيائي جوړښت له مخې دپنجشير ددرې په پورتنۍ برخه همدا راز دفرچ غان او علينګار ددرې پورتنۍ برخې تشکيلوي دا داسې منطقه ده چې شمال پلو ته يې دمنجان کوتل لمر پريواته خواته يې خاواك او پريان سويل لور ته يې دعليشنګ پورتنۍ برخې او لمر خاته خوا يې دعلينګار درې پورتنيو برخو احاطه کړي دي. دا علاقې دګرځيدلو په لحاظ ډيرې ستونزمنې دي ځکه چې له څلورو خواوو نه لوړو او سختو غرونو احاطه کړی دی چې خلك يې په داسې يوځای کې ايسار ساتل شوي دي چې تر نن ورځې پورې ددې سيمې او ددې سيمې دخلکو په اړه سهي معلومات په لاس کې نشته، پدې کې شك نشته چې دخاواك له خوا او

(c) ketabton.com: The Digital Library

همدا راز دپریان، علیشنګ، او علینګار له خوا لاري ور غلي دي خو دا لاري دکال په ډیر وخت کې دډیرو واورو په وجه بند وي او په عموم ډول دسیمې له خلکو پرته او هغه هم داوړي په موسم کې نور څوك هلته ورتللی نشي.

ټول پدې پوهیږو چې دنورستان خلکو که هغه لمر خاته خواته وي او که لمر پریواته خواته او همدا راز که شمال لور ته وي او که سویل لوري ته ټولو پوستکي اغوستل. دغربي نورستان یعنې دکټار خلك هم له دې قانون نه مستثنا نه ؤ بلکې دپوستکي اغوستل پکې ډیر دود ؤ او لکه څنګه چې دهغو خلکو پسونه ډیر تور رنګ لري او دپسه توري وړی له باندې ډیرې توري ښکاري نو ځکه دوی په (سیاه پوش) شهرت پیدا کړی ؤ. پدې کې شك نشته چې دجامې له مخې توپیر کول په ترکانو کې هم دودؤ لکه چې (آقوقورلو) او (قره قوزلو) ددې نظریې ډیره پلوي کوي.

اګر چې له دې سره سره د اوسني نورستان او پخواني کافرستان خلك په جنګ جګړو کې مشهور ؤ او دي مګر دکټار سیاپوشان نسبت دنورستان دنورو برخو اوسیدونکو ته ډیر زړه ور او جګړه مار ؤ او داصفت یې له ډیرې پخوا زمانې څخه حفظ کړی دی.

اګر چې دنورستان په اړه تاریخي کتابونه او ماخذونه په لاس نلرو خو هغه چې په لاس لرو داسې څرګندوي چې پرته له سلطان محمود غزنوي اوامیر تیمور کورګان نه نور څوك نورستان او په ځانګړي توګه کټار ته داخل شوی ندی دالسعدین صحن دمسطلح ویاند د (کټار) دسیاه پوشانو مقابله له امیر تیمور کورګان سره په یوه شرح کې دیوه بیت په وینا دسیاه پوشانو ټول شجاعت او دځمکې سختي بیانوي.

زشاهان کسی فتح کتور نکرد
چه گویم ز دارسکندر نکرد

له دې بیت څخه چې ادبي اړخ لري داسې استنباط کیږي چې حتی داریوش او سکندر دنورستان په فتح بریالی شوی ندی چې داوینا حقیقت لري او د هیواد د پراختیا په اړه یې ونشوکړای چې نورستان ته داخل شي هو سلطان محمود غزنوي او سبکتګین وشو کولای چې یواځې لغمان تابع کړي او کټار ته تللی نه شوو.له تاریخي ماخذونو چې څرګندیږي یواځې لغمانیان تابع وه اودهندوکش له شمالي برخو دنورستان له داخل څخه هیڅ خبر نشته.

دامیر تیمور دلښکر او پخپله دده ورتلل دنورستان کتار ته شرح لري او دا مطلع السعدین د (ذکر غزوکتاروسیاه پوشان) تړ سر لیك لاندې یو لړ مطالب لیکلي دي چې له عین نقل نه یې تیریږو او دمطالبو له روح نه یې یادونه کوؤ. امیر تیمور په بلخ کې دپاچاهۍ تر اعلان ۸ کاله وروسته په ۸۰۰ هجري کې له ماورالنهر نه دواکمنۍ دپراختیا په خاطر دهندوستان په لور وخوځیده کله چې دجیحون له سیند نه راتیر شو بلخ، سمنګان (ایبك) او بیا بغلان ته ورسید، کله چې اندراب ته ورسید دسیمې خلکو د (کتار) دسیاه پوشانو دتجاوزاتو په اړه شکایت وکړ.

داندراب دپورتنۍ برخې اوسیدونکي چې د (خاواك) او (پریان) کوتل تن نژدی اوهلته د (کتار) سیاه پوشان اوسیدل او داندراب اوسیدونکي دهغوی له ناڅاپي حملو نه ډیر په وېره کې و داوخت د (کتار) یعنې سیاه پوشانو کافر و داندراب ددرې مسلمانانو ډیر سخت په تکلیف کړی و او هر وخت به یې حملې کولې. رمې، ګلې او غوایان به یې ترې بیول او باج به یې هم ترې غوښته او حتی میرمنې او ماشومان به یې ترینه داسارت په دود بیول. د (کتار) د خلکو لوړ قدونه ،قوي اندامونه او درشتې څېرې چې لیندۍ به هم ورسره وې او دپوستکي جامې به یې په تن وې داندراب د خلکو په نظر کې عجیبه مخلوق په نظر بریښیده. اولکه څنګه چې السعدین لیکي هغوی یې انسانان نه بلکې دیوان بلل، ځکه چې له دې قوي اندامونو لیندۍ او د پوستکو له البسې سره لکه ددیوانو په څیر سر سخت په خپلې عجیبې غریبې وسلې قوی جثت راتلل او د سیمې خلك به ترې سخت ویریدل. لکه څنګه چې دهغو سیمه سخته او غرنۍ وه نو ځکه هیڅ چا داجرئت نه درلودترڅو دهغوی دکورونو خوا ته ورشي.

لکه څنګه چې امیر تیمور کورګان د (کتار) دکفارو له حال واحوال کردار او ګفتار څخه اګاهي تر لاسه کړه نو دخاواك په کوټل کې یې دکلا دجوړولو امر وکړاو بیا یې دخپلو عسکرو څو ډلو ته کتار علاقې ته دورداخلیدلو امر وکړ.ددې لښکر د نورستان کتار ته د حرکت جزئیات روښانه ندی، خو داسې وایې چې اکثروخلکو خپل اسونه له کمرونو نه درې ته درسیو په واسطه ښکته کول او لکه څنګه دسرطان میاشت وه او دکال تود موسم و بیا هم اسونه د ورځې له خوا په واوره کې خښیدل نو ځکه یې دشپې په یخنۍ کې له یوځای نه بل ځای ته حرکت کاوه او پدې لښکر کې امیر تیمور کورګان هم شامل و او کله چې دهغه قوماندانانو په سهي ډول وړاندې تګ او عملیات ترسره کولای نشو. نو خپله یې شخصاً دجنګ

قوماندہ په لاس کې واخسته څو اسپ سوارانو دهغه اسونه له کمرونو څخه داسپو په واسطه ښکته کړل چې څو اسپې پکې بې وخته لنګې هم شوې ددې منطقې تر ټولو لوی کافر السعدین دعداو عداسو په لقب یادوي چې حتماً اصلاً کومه نورستانۍ کلمه ده چې په فارسي لیك دود کې یې پوهیدل ستونزمن دی لکه څنګه چې په مطلع السعدین کې راغلی دی چې وروسته تر یو لړ سختو جګړو یو شمیر سیاه پوشان په غرونو کې تر شاشول او یوشمیر امیر تیمور ته راغلل او امیر تیمور دیوشمیر ترجمانانو په واسطه داسلام ددین ښودنه ورته وکړه او ډیر شمیر یې مسلمانان شول خوکله چې دوباره غرونو ته وختل مرتد شول او دتیمور په عسکرو یې یرغلونه پیل کړل چې په دې ترتیب دسیاه پوشانو او امیر تیمور د عسکرو ترمنځ سختې جګړې پیښې شوې او لکه څنګه چې په پورتنی ماخذ کې راغلی دی دکافرانو ډیر زړور جنګیالي ووژل شول او تیمور یې له ککرو څخه منار جوړ کړ اود خپلو فتوحاتو او کامیابۍ خاطرې یې په کانړو کې په کیندلو ولیکلې.

نو پدې وجه ۸۰۰ هجري قمري کال دنورستان د (کټار) په تاریخچه کې ډیر مهم کال دی ځکه چې پدې کال کې دلومړي ځل لپاره دهیواد د پراختیا له پاره تیمور نورستان ته ورغلي دي او له سیاه پوشانو سره یې جګړې ترسره کړي دي.

تر کومه ځایه چې وروستۍ پیښې څرګندوي هغه محال چې دکټار سیاه پوشان او دهغوی سیمه فتح شوه اومسلمانان شول خو کله چې امیر تیمور راوګرځید هغوی هم خپل پخواني دین ته واوختل او محمد حکیم میرزا دبابر لمسی چې دعلیشنګ ددرې په پورتنۍ برخه کې جګړې وکړې پدې بریالي نشو چې د (کټار) وګړي مسلمان کړي تر دې پورې چې دا کار دامیر عبدالرحمان خان غازي په لاس صورت ونیو.

۴۱_۸_۲۹

(c) ketabton.com: The Digital Library

دپخواني نورستان دخلکو دخدایانو ډولونه

دهندوکش دغره لړۍ چې له شمال ختیځ نه جنوب لویدیځ ته تقریباً دافغانستان له منځ نه تیریږي نۀ یواځې داچې دکانې یوه لوړه کرښه ده بلکې زموږ دهیواد دملا دتیر حیثیت لري بلکې لوړې څوکې اوتاوراتاو درې یې دپخوانیو وختونومحافظین په غیږ کې نیولي چې زموږ اصلي خاطرې، کلتوري فرهنګي او تهذیبي برخې تشکیلوي.

ددې لړۍ په جنوب ختیځه برخه کې شمال ته موازي دلوړو غرونو په برخه کې ننګرهار او دکونړ شمال لور ته سیند په اوږدو یوه غرنۍ برخه واقع ده چې تېرې اتېرېدل ډیرې ستونزې لري او سخت ځنګل هم لري دامنطقې ته نن ورځ نورستان وائي چې ۸۵ کاله دمخه یې نوم (کافرستان) ؤ چې دا وروستۍ تسیمه ۴_۵ پیړۍ دمخه هم دمدارکو په شهادت استعمالیدله ددې پراخې غرنۍ سیمې ختیځ لور نه یې (بلور) اولویدیځو برخو ته یې (کتار) وایه چې نن ورځ دا دوه برخې دنژدیوالي او اداري ویش له مخې د (اسمار نورستان) او د (لغمان نورستان) او یا هم ختیځ او لویدیځ نورستان بللی شو.

نورستان چې په عام جغرافیائي مفهوم دختیځ هندوکش سویلي لمنې په برکې نیسي داسیمه دغرنۍ اقلیم دلرلو په وجه دګرځیدلو ډیرې ستونزې لري او تقریباً د تاریخ په ټولو دورو کې پرځنډه او سر پټې پاتې شوي ده.، له لویو لارو نه کناره

(c) ketabton.com: The Digital Library

کیدل یې همدا سبب شوی دی چې عرف عادتونه او پخواني عقاید له فرهنګي تهذیبي او ادبي مظاهرو سره په لومړي پخواني صورت یابنه پرته له دې چې لاس پکې وهل شوی دی محافظه شي.

نننی نورستانیان اودهندوکش پخواني کافران داریایانو بقایاوي دي چې په خپل اصلي وطن کې پاتې دي او لکه دیو شمیر نورو قبایلو په څیر یې له مهاجرت نه خود داري کړې ده. نورستانیانو په لرغونو دورو کې معتقدات او دخدایانو ډولونه درلودل چې په اصل مبدا کې له هندو اروپائي د هند آریائي ټولنو سره بې ارتباطه نه وه او لکه دویدي دعصر آریایانو په څیر دخدایانو ډولونه یې درلودل چې په هغې کې طبیعي عناصر عمده نقش درلود او وروسته د زروا ستر (زردشت) اصلاحاتو اوتحولاتوچې دوحدانیت روح یې منځ ته راوړو دهغوی په عقایدو کې یې تاثیر پاتې نشو.

دهغو څیړنو له مخې چې له یوې پیړۍ راپدې خوا منځ ته راغلي داسې شمیرل کیږي چې په عین وخت کې چې دهندوکش پخوانیوکافرانو دخدایانو ډولونه درلودل نو دواحد او لوی خدای وحدانیت ته هم رسیدلی وُ. دې لوی خدای ته به یې امرا وایه.

کله چې الفستن دشاه شجاع دواکمنۍ په وخت افغانستان کې تماس پیداکړ پدې یې عقیده درلوده چې (داکافران له هیڅ دین سره ورته والی نلري او یواځې واحد خدای ته معتقد دي او هغه (امرا) یا سوکوي او یا هم(ګوري) نوموی دډیرو بتانو کلي چې دپخوانیو پهلوانانو استازیتوب کوي هغوی ته عبادت کوي. دا بُتان دلرګي اویادکانې دي. او مذکر او مونث لري همدا راز په مجرده توګه په خره سپاره نمایش ورکوي. یو شمیر نور اروپائي لیکوال لکه جنرال کورت انګریز دالفستن نظریات تائیدوي او دکافرانو لوي خدای یې (امرا) یا (یامري) یادکړی دی.

یو فرانسوي مولف داسیا داسطورو په کتاب کې دنورستان په پخوانیو عقایدو یوه مقاله خپره کړې ده چې لنډیز یې همغه مطالب دي چې پورته شرح شول.

کوم څه چې مې پورته وویل ما پخپله په نورستانیانو دمسافرتونو او په کابل کې له نورستانیانو سره دتماس په ترڅ کې اوریدلي دي او د نورستان کتاب چې یو تن نورستاني جنرال محمد صفر غرزي وکیل په خپله لیکلی نوځکه ښه او ثقه معلومات راکولی شي.

هغه څه چې څرګند دی دادی چې پخوانیو کافرانو دعالم څښتن او دکائناتو خالق د (امرا) په نوم یاداوه او دهغو په خپله عامیانه ژبه یې (سور میوك امرا)

(c) ketabton.com: The Digital Library

یعنې (دخولې په څیر مخ لرونکی امرا) باله او هغه یې انسان په بڼه او صورت مګر فوق العاده لوی فکر کاوه.

دجنګ ځانګړی خدای یې دپخوانیو کافرانو دخدایانو په ډولونو کې مجهول نه و او هغه ته به یې (ګیش) ویلز داګیش داندرا یعنې دویدي اریایانودجنګ دځانګړي خدای معادل و اودفوق العاده پهلواني کارونو د سرته رسولوپه وجه هغه له یوناني(هرکول)اویازابلي رستم سره مقایسه کوو.

(امرا) او (ګیش) دپخوانیو کافرانو دخدایانو دډولونو په منځ کې ډیر مهم نقش درلود او دهغوی له پاره یې دغرونو په لمنو کې دقربانۍ ځایونه او زیارتونه جوړ کړي وو چې د (امره تا) او (ګیشه تا) په نومونو یادیدل دامرا له پاره یې غوا او دګیش له پاره یې سپرلی قرباني کاوه دمحمد درویش خان غازي په جنګ نامه نومې کتاب کې چې دځلورو سوه کالو شا وخوا کې دمحمد حکیم میرزا دبابر دلمسي په زمانه کې دلغمان په علیشنګ دره کې لیکل شوی په کراتو مراتو یې له درې تنو مفسدانو چې (پانداد) او (لاماندي) نومیدل ددرې ډلو په بڼه یاد شوی او دعلیشنګ درې دپورتنۍ برخې کافرانو له مسلمانانو سره په جګړو کې له دې درې تنو مرسته غوښتله دکتاب دعباراتو له فحوا نه واضح معلومیږي چې نوموړي درې تنه دپخوانیو نورستانیانو په ذهنونو کې حتی ځلور سوه یا پنځه سوه کاله دمخه هم مقدس مقام درلود.

لنډه داچې کافرانو دنورستانیانو نیکونو دهندوکش دنورو اریائي کتل و په ډول او د نورو اریائي قبایلو په څیر په اصل مبدا کې دخدایانو ډولونه درلودل او داوستائي عصر په تحولاتو سره (امرا) لوړ او عالي مقام پیداکړی دی. اودهمدغې برترۍ انعکاس دواحد خدای په بڼه په عقایدو کې لاره وموندله او ډیر دخدایانو ډولونه لکه دجنګ ځانګړی خدای او نور دپهلوانانو په بڼه په اسطورو کې راغلل،او په منځنۍ پیړۍ کې دفکري روش په ښکته راتللو سره دغرونو په څوکو او ددرو په منځ کې ځانته کیدلو سره یو لړ بې نظمي منځ ته راغله او په عقایدو کې یې درې برخې وزیږولې چې انعکاس یې عقلاً دلغمان په نورستان کې ځلور یا پنځه پیړۍ دمخه ګورو.

۹_۸_۴۱

(c) ketabton.com: The Digital Library

ننګرهار اوځینې پخواني ښارونه یې

افغانستان دجغرافیائي موقعیت له مخې په داسې یوه څلور لارې کې واقع شوی دی چې له پخوا زمانو راهیسې یې داحساس خاصیت ساتلی دی، له دې سره چې ددې محاصري او مدنیت لرونکې څلور لارې تاریخ ډیر پټ او سر بسته پاتې شوی دی خویو څه چې پخوانې سوابق او ارزښت یې ثابتوي هغه یې د وجود نوم یاتاریخي اوجغرافیائي نوم او نښان دی چې دا نومونه ټول له غرونو نیولی بیا تر رودونو او ښارونو پورې جغرافیایي اوتاریخي کوایف وخت په وخت معرفي کوي، او د (وید) او (اوستا) له دورو څخه نیولی تر یوناني، بودایي ، کوشاني او داسلامي دورو په مختلفو وختونوکې یې خاطرې او دنومونو په قالب کې نوم او نښان پریښودی دی.

دافغانستان په ختیزه برخه کې دکابل سیند له سر چینې نه نیولې تر هغه ځایه چې سیند لوی سیند ته ور داخلیږي داسې منطقه پرته ده چې له ویدي دورو وروسته دتاریخ په مختلفو دورو کې د (ګندهارا) په نوم یادیږي.

دګندهارا په زړه کې یوه بله سیمه ده چې هغې ته ننګرهار وایي او ننګرهار اوس هم دافغانستان ولایت دی.

دننګرهار کلمه په پخوانیو ماخذونو کې دمخه تر اسلامه دلومړي ځل لپاره د (ناکاراهار) په بڼه لیدل شوی.

دوه تنه چینائي لیدونکي فاهیین او هیوان تسنګ دخپلو خبرو په ترڅ کې د (ناګاراهوا) دیوه ښار یادونه د (ناکي لوهو) په نوم کوي.

پدې کې شك نشته چې هیوان تسنګ چیني لیدونکی دعین مواصلت په مهال دهډې اواوسني جلال آباد سیمې ته چې د (ناکار) یا (نګر) په نوم یې یادونه کوي دهغه له ویناو څخه داسې معلومیږي چې (ناګار) یا (نګر) او یا (نګاراهارا) یوه سیمه او یا هم (نکره هاره) یې مرکز اویا کوم عمده ښار ؤ. هیوان تسنګ د (نګر) دسیمې پراخوالی داسې رابښیې اوږدوالی له ختیځ نه لویدیځ ته ۶۰۰ لی اوسور یې له شمال نه سویل لور ته ۲۵۰ لی چې دمیل په حساب یې طول ۱۲۰ میله او عرض یې نږدې ۵۰ میله کیده.

چینائي لیدونکی له دې پرته لیکي چې ددې سیمې چارچاپیره سختو غرونو احاطه کړی دی. او پایتخت یې ۲۰ لی یعنې ۵ یا ۶ میله پراخوالی درلود، پاچا هلته وجود نلري ځکه چې داسیمه دکاپیسا مربوط دي، حبوبات او دا نه ډیر حاصل ورکوي، هوایي توده او اوسیدونکی یې زړور، خوش خلقه اونسبتاً شتمن دی دخلکو ډیره برخه یې بودایي دی او دنورو ډیرو ادیانو پلویان هلته لږ دی، معابدونه او بودایي ابادی په کې ډیرې دي او پیروان یې هم ډیر دی، له بودایي معابدونو پرته دنورو معابدونو شمیره هم سلو ته رسیږي.

پدې کې شك نشته چې دهیوان تسنګ د (ناګار) یا (نګر) دعلاقې له یادونې څخه مطلب همغه د (ننګر) علاقه ده چې د (هار) دکلمې په ډیر والي سره چې د (ښار) معنا ورکوي مرکز ته یې (نګاراهارا) یا (نګرهار) وایه چې وروسته دخلکو په ذهنونو کې د (ننګرهار) په بڼه ثبت شوی دی که چیرته فولکلوري کیسو ته چې دکونړ په دره او چغه سرای کې تر اوسه دخلکو له خاطرو وتلی ندی غوږ ونیول شي نو لیدل کیږي چې شاهي د (ننګرشاه) په صفت یعنې د(ننګر) دسیمې شاه تراوسه دخلکوپه خوله دي.

نوویلی شو چې دننګر تسمیه له تاریخي ماخذونو څخه فرهنګ ته ورداخل شوی اوعامه فرهنګ ته دیوې کلمې ورداخلیدل خامخا ډیر استحکام او ژوره معنا لري.

د (ننګر) مرکز داسې یو ښار ؤ چې هغې ته یې (ننګر) یا (ننګرهار) وایه (ننګرهار) د (ننګرشار) معادل دی، دننګرهار مرکز یو معظم ښار ؤ او لویه ساحه یې درلوده.

دننګرهار دمشهورو ښارونو له جملې څخه یو هم (هډه) ده چې چینائي لیدونکي داوومې پیړۍ په لومړۍ نیمائي کې د (نارهیلو) په نوم یاد کړی دی کننګهم انګلیس پدې خیال دی چې دهډې موجوده نوم دسانسکرت له کلمې هډه چې دهډوکې په معنا ده اخستل شوی ځکه چې د بودا یو هډوکی دهغه ښار په یوه استوپه کې ساتل شوی ؤ.

دننګرهار په علاقه کې نور ښارونه هم اباد ؤ له هغې جملې څخه یو د (اویاناپور) په نوم یا صفت یاد شوی دی. چې هغه دباغستان ښار ترجمه کوي همدا راز په پخوانیو ماخذونو یوبل ښار د (تاکي) په نوم هم یاد شوی چې هغه یو شمیر مدققین په شیله (ناقي) کې چې لږ څه دجلال اباد لویدیځ لور ته رابښیي،همدې ښار یوبل نوم هم درلود لکه (پاوماپور) چې هغه یې (دنیلو فردګل ښار) ترجمه کړی او لکه څنګه چې دنیلو فر ګل په بودایي دین او فرهنګ کې دتقدس بڼه درلوده نو ویلای شو چې په بودایي دوره کې نوموړی ښار یو متبرك ښار و. همدا ښار په چیني ماخذونو کې د (ګل په ښار) یاد شوی چې دچیني تلفظ دضبط صورت یې (هوا ـ شي ـ شنګ) ؤ همدا راز دګل ښار او دنیلو فرګل ښار حتماً داسې صفات ؤ چې همغه ښار ته یې اطلاق کیده.

په بودایي ماخذونو کې په ننګرهار کې یو بل ښار د (ویپانکارابودا) په نوم یاد شوی او هغې ته یې (ري پاواتي) هم ویلی دی چې معنایې (شعله) او (نور) دی.

ددې لنډې مطالعې نه په څرګنده ویلی شو چې د (ننګر) علاقه چې دافغانستان دختیځ ولایت ننګرهار مرکز دی او پدې نوم شهرت لري داسې سیمه وه چې په هغې کې ډیر ښارونه اباد ؤ اوهر ښار دابادۍ عمراني کارو بودایي مرکزونو، استوپو او معابدو نو ددرلودلو په وجه ډیر شهرت درلود او هر یو په صفا اوښکلو صفاتو یادیده په ډرونته، سلطان پور ، هډه ټول سرخ رود او چپلیار کې ددیرو حرابو استوپو او معابدونو بقایاوې ددې ادعا ښکاره ثبوت دی.

۲۱ـ ۵ـ ۲۷

(c) ketabton.com: The Digital Library

د چغان غونډۍ

دکابل شمال ختیځ لورته دشمال په خوا ، دجلال اباد شمال ختیځ ته داوسني افغانستان له تحمیل شوي سرحدي خط سره په موازي ډول اوږده دره پرته ده چې معمولاً په (کترا) مشهوره ده او اوبو ته یې دکنړ سیند وائي چې په پورتنۍ برخه کې دچترال په رود مشهور دی اوتر هغې پورته یې خله سرچینه ده چې عبارت له حومه د (یردغبل کوتل) څخه عبارت وي چې دکاشغر درود په نوم هم یادیږي دکونړ دسیند دمرستیالان دهغې نه ښی اړخه دافغانستان له خورې نه یو ځای کیږي چې دنورستان له علاقې نه سرچینه نیسي اومشهور یې (لنډی سیند) او دایچ وبه) دې چې دسلابي سیندونو په صورت په درو کې تاوپیچ سره دختیځ هندوکش په سوېلي لمنو کې رابښکته کیږي اوله دې سره سره دنورستان دپورتنۍ برخې همدغه دوه لارې دي چې اوس او په پخوانیو وختونو کې دنورستان له اسرارونوډك زړه ته لارې ورغلي دي

لکه څنګه چې دکنړ دره اوږده پرته ده دطبیعي اوضاع له مخې یې په درې برخو ویشي ښکتنۍ ، منځنۍ او پورتنۍ برخه چې په عامه اصطلاح ورته (کوز کونړ) (خاص کونړ) او (بر کونړ) وایي او عمومي مرکز یې د اسعدآباد (چغه سرای) په نوم یادیږي چې دکونړ ددرې او پیچ ددرې دتقاطع په برخه کې واقع شوی دی او دا دکنړلوی حکومتي مرکز دی.

دمخه مو وویل چې دکونړ مرستیالان یو (لنډی سیند) او بل دپیچ درې اوبه دې دپیچ دره تر ټولو لویه فرعي دره ده چې دچغه سرای په مقابل کې دکونړ ددرې په

وسطي برخه کې دنورستان دزړه (منځ) په لور ترې لاره خلاصه شوې ده هغه انشعاب چې په خپل منځ کې يې لري څو خواوو ته لکه لغمان او مربوطو درو ته يې او د نورستان اکثر پورتنيو برخو ته ترې لارې وتلي دي.

له دې جغرافيايي شرح نه مقصد دهغې نقطې دموقعيت اهميت په ګوته کول دي چې معمولاً دچغان د غونډۍ په نوم يادېږي او مجمد ظهيرالدين بابرپه خپل تزك کې هغه د(چغانيان سراى) (چغان سراى) په نوم ياد کړی او دچغه سراى په اوسني نوم کې يې مخفف صورت راغلی دی.

دپيچ ددرې په داخل کې ددرې دواړو خواوو ته دغره په پوزو کې او په ډيرو چپ خواته پوزو کې چې ډيرې دکونړ په دره هم حاکې دی داوسني حکومتي ځای چغه سراى په مقابل کې دمهمو ابادیو پاتې شونې څرګندېږي چې په هغو کې په ډير شمير خښتي، دسنګ مرمر لويې اوپېړې لوحې استعمال شوی دی، تر کومه ځايه چې ددیوالونو او تهدابونو بقاياوې څرګندېږي يوه ورځ په دې سيمه کې ډيرې مهمې ابادۍ موجودې وې چې له هغې جملې ديوالونو څخه ديوې ودانۍ ديوال په لويو تراشلو خښتو دغره په بغل کې په تورو کاڼو سره تر نظره کيږي او چارچاپيره يې دنورو ابادیو حکم کوي ددې ابادۍ په ښکتنۍ برخه کې يوه لويه هديره موجوده ده چې لمنه يې دپيچ په دره کې يو نيم کيلو متر اوږده ده او په ډيره پيمانه مرمري لوې خښتې ، مرمري لويې ستنې . ښکلی نقش کړای شوی سرطاقونه هم تر نظره کيږي.

په ظاهري توګه دابادیو بقاياوې دډيرو لوحو له مخې او دعربي او فارسۍ رسم الخط له مخې ديوشمير نومونو لکه ابن عمر، سلطان پګل، بهرام شاه، حيدر علي، ننګر اونورو له مخې داسې اټکل کولای شو چې ددې ځای ابادۍ تر اسلامي دورې او هغه هم داسلامي دورې منځنۍ وخت وې ځکه چې ديو شمير نيټو له مخې قوی اټکل کولای شو او ددې منطقې دابادیو مبدا ته ۶۰۰ کالو دمخه وړاندې بيولی شو او دا حدس موږ دچنګيز دوارثينو چغتائي دورې ته رسوي اود (چغان غونډۍ) دځای نوم ياد چغان سراى دعامه فوکلور تر ډيره حده ددې نظريې ملاتړ ښکاري . البته له فولکلوري کيسوپرته دچغتائي شهزادګانو رسيدل او وتل دمحلي شهزادګانو چې دمخه تر مغلو يې پدې سيمه واکمني درلوده هم څرګندېږي. لکه څنګه چې وايي په پخوانيو وختونو کې دلته دننګرهارشاه په نوم يو پاچا واکمني درلوده دوه تنو قعلي شهزادګانو سلطان پګل او بهرام شاه يې دواکمنۍ پر ساحه يرغل وکړ.

دا فلکلوري کیسې او تاریخي ارزښت دې په خپل ځای وي د اوس له پاره تري یوه نتیجه اخلو او هغه عبارت له دینه دی چې دمخه تر مغلو دچنګیز لمسیانوپه چغان غونډۍ کې نورې ابادۍ درلودې او په مهمه سوق الجیشي نقطه دکونړ ددرې په منځ کې دنورستان په یوې مهمې لوړې نقطې پخپله ددې حکم کوي چې په پخوانیو لمنو کې دې نورې ابادۍ ولري.

بابر په خپل توزك کې وایي چې په چغه سرای کې دفتوحاتو په مهال دنورستان کافر په داسې حال کې چې دشرابو مشك به یې په غاړه کې ؤ ددې منطقې دخلکو مرستې ته راتلل. دډنمارکي هیئت دخلکو پیژندنې دتحفظاتو په اساس له احتمال نه لیرې ندی چې لوی سکندر کونړ ته دتیریدلو پر مهال دکونړ ددره پیچ دتلاقي په برخه کې یو لویې کلی اویا هم دنورستانیانو یوې جنګي کلاته اور ورته کړی دی.

په دې غالب ګمان کیږي چې دسکندر مقدوني په زمانه کې په همدغه ځای کې چې نن دچغان پۀ غونډۍ کې خرابې واقع دی او دنظامي کلا دپاره یوه ممتازه منطقه شمیرل کیږي یوه کلا وه چې دنورستانیانو نیکونو دوه زره څلور سوه کاله دمخه په همدغه منطقه کې له لوی سکندرسره پنجه وهلې ده او بلاخره یې دادمقاومت قرارګاه ته اور ورته شوی دی.

نود (چغان غونډۍ) یا (چغان سرای) دمخه تر دې چې پدې نوم مشهوره شي مهمه ابادي اوموقعیت درلود او هغه لرغوني نومونه چې په غرونو کې په ورانو کلاګانو ایښودل شوي دي ددې نظریې څرګندوې کوي. یوه ورځ به علمي هڅې دې افکارو ته قطعي اویو پلوي ځوابونه ورکړي

۳۷ ۱۲ ۴

(c) ketabton.com: The Digital Library

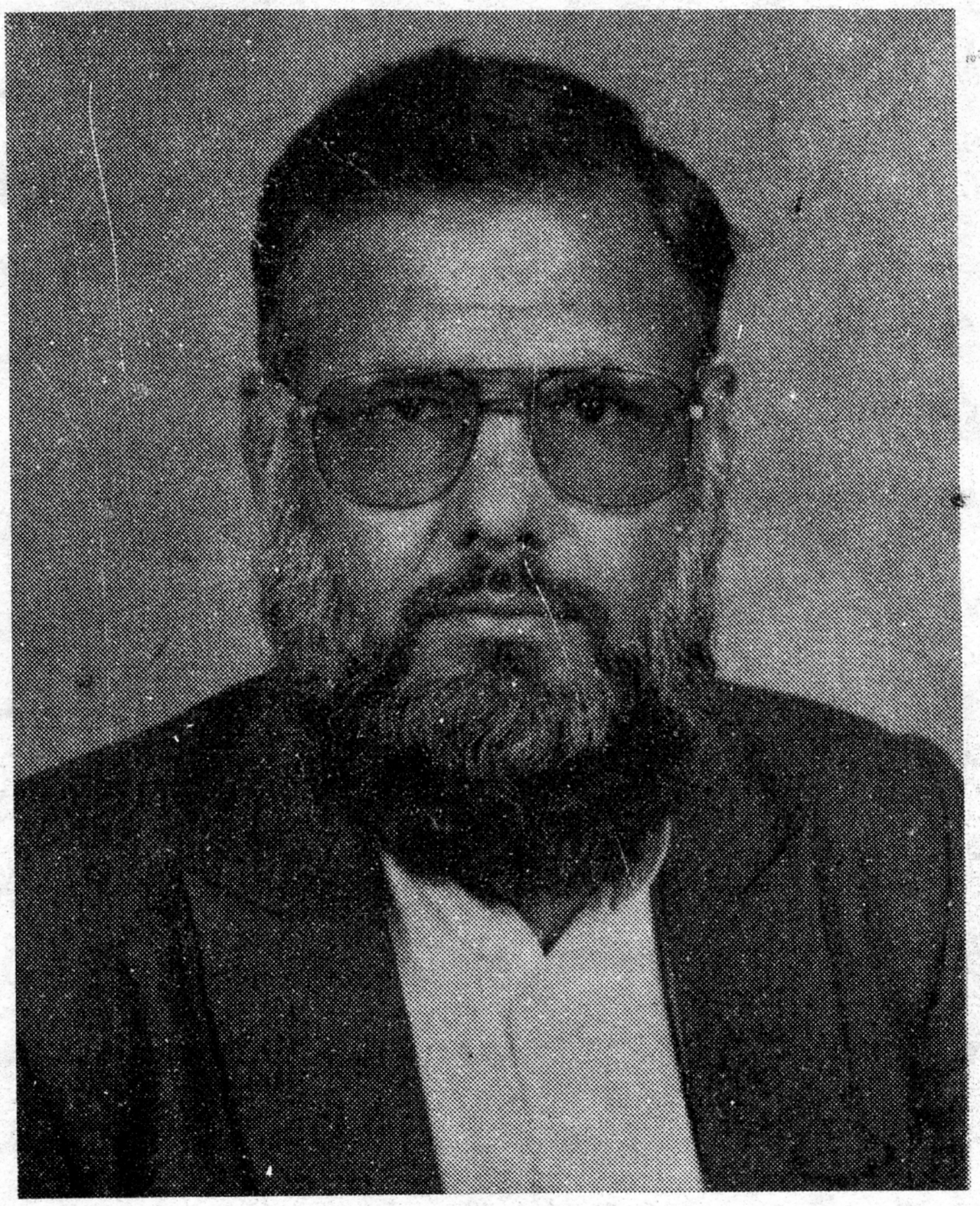

PROPERTY OF ARIC Established 1989

PROPERTY OF ACKU 10838

د دې اثر د ژباړن نور چاپ او ناچاپ آثار

بدیع او پښتو شعر		۱۳۷۰هـ ل چاپ
وروستۍ سلګۍ	د لنډو کیسو ټولګه	۱۳۷۱هـ ل چاپ
رژېدلي ګلونه	د شعرونو ټولګه	۱۳۷۱هـ ل چاپ
نومیالی غازي محمد شاه خان بابکر خېل		۱۳۷۳هـ ل چاپ
افغانستان د تاریخ په رڼا کې	همدا اثر	۱۳۸۰هـ ل چاپ
د جهاد خاطرې		ناچاپ
د پښتو ادب کې د ولسي شاعرۍ ارزښت		ناچاپ
د پښتو بیان او معاني		تر لیکنې لاندې
د لغمان مشاهیر		تر لیکنې لاندې
د افغانستان د ولایتونو جغرافیه (ژباړه)		۱۳۷۹هـ ل چاپ

(c) ketabton.com: The Digital Library

دانش خپرندويې ټولنې خپاره کړي:

- تاريخ احمد شاهي
- افغانستان در قرن بيستم
- تاج التواريخ- پښتو
- د افغانستان سقوط
- سقوط افغانستان
- در افغانستان چه ميگذشت؟
- افغانستان سيتج بازی بزرگ
- د افغانستان لنډ تاريخ
- تاريخ مختصر افغانستان
- خسارات وارده به فرهنگ...
- شبخون افغان
- در زوايای تاريخ معاصر...
- رجال و رويداد های تاريخی...
- بازی بزرگ
- افغانستان سرزمين اريا
- افغانستان د تاريخ په رڼا کې
- جريانات تاريخی افغانستان
- نقد بر جلد دوم مسير تاريخ...
- خاطرات حکيم طبيبی
- اسنا دونامه های تاريخی...
- سرې لښکرې په افغانستان کې
- افغانستان څنګه تباه شو؟
- د مرګپر وزرو
- سوځېدلی جنت
- احمد شاه بابا ديوان
- احمد شاه بابا افغان
- د الفت شعري کليات
- د الفت نثري کليات
- غرغښت يا ګرشاسپ
- تاريخ خط و نوشته های کهن
- روسيې پراختيا غوښته او ...
- سيمای سينمای افغانی
- ميتود های کلينکی طبی
- ګلزار لطايف
- جنسی اړيکې
- رازی راکه نميخواستم افشا کنم
- د پښتو ادبياتو تاريخ
- ياداشتهای من
- مدعا و مثل در شعر بيدل
- داود خان د کی.جي.بي په ...
- فن زناشوی
- د ښاپېرۍ ورغوی
- له نرګسه تر نرګسه
- خوږې خبرې
- پلوشې، ژورليدونه
- افغانستان از جنگ ګرم تا جنگ...
- ضرب الامثال و کنايات
- يکدسته ګل
- ستوري د ادب په اسمان کې
- افکار جاويد
- اهنګهای احمدظاهر
- اهنګهای ساربان
- اهنګهای ناشناس
- د خزان طلايي پلونه
- سپوږمۍ په ځنګل زار کې
- ولسي سندرې
- محمد نور ولسي شاعر
- پاتې شه باران دی
- شين ټاغی
- ګټيالی
- ګلستان سندره
- د غزني شابهار او بودايي هنر
- شريک بالاپوش
- کوچيانی پانګه
- منثور کره کتنه
- او نور...

د دانش خپرندويې ټولنه
+۹۲-۹۱-۲۵۶۴۵۱۳

Get more e-books from www.ketabton.com
Ketabton.com: The Digital Library